

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM, LIV. KÖTET
1902—1904. CYCLUS

A RÓMAI SZENT BIRODALOM

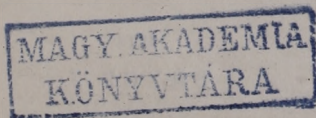
ÍRTA
BRYCE J.

AZ 1903-DIK ÉVI ILLETMÉNY MÁSODIK KÖTETE.

A RÓMAI SZENT BIRODALOM

ÍRTA

BRYCE J.

y

A
RÓMAI SZENT BIRODALOM

ÍRTA

BRYCE J.

FORDÍTOTTA

ÁTNÉZTE

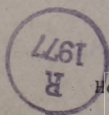
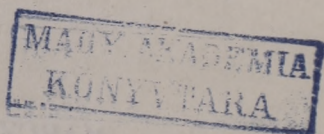
BALOGH ÁRMIN

MARCZALI HENRIK

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1903

106427

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapest.

A SZERZŐ ELŐSZAVA A MAGYAR FORDÍTÁSHOZ.

Nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy első történeti munkámat most magyarra fordították s hogy ez úton ismerkedik meg vele az a nép, melynek politikai géniusát s fenkölt nemzeti szellemét mindenha hő lélekkel bámultam, már gyermekkorom óta. A legélénkebb érdeklődéssel kísértem az 1848—49-iki eseményeket és később az alkotmányos küzdelmeket, a melyekben a nagyhirű Deák Ferencz állott a nemzet élén.

E könyv eredeti alakjában (később sokat változtattam rajta) 1862-ben iratott. Azóta sok dolog történt, Európa térképe tetemesen megváltozott. Magyarország ismét hatalmas alkotmányos állam lett és fontos helyet foglal el a modern nemzetek közt. Olaszország visszanyerte politikai egységét, melyet sok évszázad előtt elveszített. Németország újra politikai közösség s egysége a szövetséges császárság alakjában sokkal szilárdabb s teljesebb, mint eddig volt a hohenzauerni császárok kora óta. 1862-ben néhány kiváló német történetíró és államférfiú panaszosan azt hirdette, hogy az ő régi Római Szent Birodalmuk volt az oka annak, hogy a nemzet számos, alig összefüggő s néha ellenséges királyságra és herczegségekre szakadt. Most, hogy visszanyerték politikai egységüket, a né-

metek több kimélettel ítélhetnek a régi Birodalomról; el is ismerték már, hogy annak a Birodalomnak tiszteletreméltó hagyományai odatartoznak amaz erők közé, a melyek megőrizték a német nemzetiségi eszmét, s a nemzetet újra egybefűzték. A magyarok, a kik a középkor kezdetén a legelsők voltak szabadságuk kivívásában a világmonarchia követeléseivel szemben, most, hogy becsülettel nagy nemzetet alkotván, önálló lételük szilárd alapon nyugszik, szintén higgadtan s enyhén, menten minden politikai és faji elfogultságtól, ítélhetnek arról a Világbirodalomról, a mely mindig inkább eszme, mint tényleges valóság volt.

A középkori Római Birodalom Nagy Károlytól és Nagy Ottótól kezdve Miksaig és V. Károlyig ellenkezett azzal, a mit a nemzetiségek elvének mondunk. Bizonyára nem akarta, a mit néhány modern monarchia megkísérelt, hogy az egyik nemzet fölülkerekedjék s más nemzeteket elnyomjon, mert maga sem volt külön nemzet, hanem egyesíteni akarta valamennyit. S noha uralkodói, Nagy Ottó kora után, mind a német fajhoz tartoztak, legragyogóbb irodalmi védői olyan olaszok voltak, mint Dante Alighieri és paduai Marsilius. A Birodalom fényes és nemes eszmének volt a képviselője, oly eszméé, a mely elérhetetlen volt akkor s ugyancsak elérhetetlen volna ma is. Valósággal a szabadságnak sem volt ellensége a Szent Birodalom, mert noha korlátlan uralkodóknak rajzolja a császárokat, mindig tudták róluk, hogy köti őket a természet törvénye, azaz az erkölcsi törvény vagy Istennek örök törvénye; hivatásukkal összefért az alkotmányos gyülekezetek fennállása (ilyen volt a német birodalmi gyűlés), — meg-

túrte a községeket helyi önkormányzattal, mint pl. az olaszországi városokat s Németország szabad birodalmi városait. A szabadság leglelkesebb barátjának sem kell gyűlölettel gondolni annak az intézménynek az emlékeire, a mely a hatalom visszaéléseit azzal korlátozta, hogy az uralkodó tisztségét szentesítette s az uralkodótól azt kívánta, hogy hatalmát, melyről azt tartották, hogy Istentől nyeri, úgy gyakorolja mint az isteni uralkodó szolgája.

A Szent Birodalom története sok századon át a nyugati keresztyénség politikai történetének volt a középpontja; középpont volt a pápaság története is egyház-történeti tekintetben. A Birodalmat oly hosszú időn éltető és fentartó erők meggyőző példában mutatják, hogy az egyszer mély gyökeret vert hit még akkor is tovább uralkodik az emberek szellemén, a mikor már rég elmúltak azok a tények, a melyek e hitet megteremtették. A kik a politikai eszmék fejlődését és erősödését kutatják a középkortól a modern idők felé, mindig bő tanulságot fognak meríteni ama tanok és elméletek rendszeréből, a mely Károly s Nagy Ottó alatt a Birodalmat visszaállította s a mely a tizenharmadik s tizennegyedik században teljes befejezésre jutott.

London, 1902 június 27-én.

Bryce J.

James Bryce 1838-ban született Glasgowban és jelenleg mint kiváló és sokoldalú tudós, mint ragyogó író és elismert államférfiú nagy hírnek és tekintélynek örvend hazájában, egész Európában és Észak-Amerikában. 1862-ben tagja lett az Oriel College-nek Oxfordban s 1870-ben ugyanott a római jog királyi tanára volt 1893-ig. 1880-tól mai napig a parlament tagja. Kétszer volt a kabinet tagja: 1892-ben mint a Lancaster herczegség kanczellárja Gladstone alatt és 1894-ben mint a kereskedelmi hatóság (*Board of Trade*) elnöke Lord Rosebery miniszteriumában. Főbb művei: *The Holy Roman Empire* (1862, lefordítottak német, olasz és francia nyelvre), *Transcaucasia and Ararat* (1877), *The American Commonwealth* (3 kötet, 1885), *Impressions of South Africa* (1897), *Studies in History and Jurisprudence* (2 kötet, 1902) és *Studies in Contemporary Biography* (1903).

A BIRODALOM TÖRTÉNETÉBE TARTOZÓ NÉHÁNY FONTOSABB ESEMÉNY ÉVSZÁMA.

	Kr. e.
A pharsalusi ütközet	48
Az actiumi ütközet	31
	Kr. u.
A nicaeai zsinat.	325
A nyugati Birodalom vége	476
Az olaszok pártütése a képromboló császárok ellen	728
Nagy Károly koronázása	800
A Karoling Birodalom vége	888
Nagy Ottó koronázása.	962
Olaszország végleges egyesülése a Biroda- lommal	1014
IV. Henrik és VII. Gergely viszálya	1076
Az első keresztes háború	1096
A legnanoi ütközet	1176
II. Frigyes halála	1250
A három erdei kanton szövetsége Svájcban .	1308
Cola di Rienzi	1347—1353
Az arany bulla	1356
A konstanzi zsinat	1415
A keleti Birodalom megszűnése	1453
Amerika fölfedezése	1492
Luther a wormszi gyűlésen	1521

A harminczéves háború kezdete	1618
A westfaliai béke	1648
A porosz királyság megalapítása	1701
A Habsburg-ház férfiágának kihalta	1740
A hétéves háború	1756—1763
A luneville-i béke	1801
II. Ferencz lemondása	1806
A Német Szövetség megalakulása	1815
Az Észak-Német Szövetség megalapítása	1866
Az új Német Birodalom megalapítása	1871. jan. 18.

A CSÁSZÁROK ÉS PÁPÁK SORRENDJE.

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
		Augustus	Kr.e 27
		Tiberius	Kr.u. 14
		Caligula	37
		Claudius	41
42	Szent Péter	Nero	54
67	Linus	Galba, Ottó, Vitellius, Ves- pasianus	68
78	Anencletus (Cletus)	Titus	79
		Domitianus	81
91	I. Clemens	Nerva	96
96	Evarestus	Trajanus	98
109	Alexander	Hadrianus	117
119	I. Xystus	Antoninus Pius	138
127	Telesphorus		
139	Hyginus		
142	I. Pius		
157	Anicetus	Marcus Aurelius	161
168	Soter	Commodus	180
177	Eleutherus	Pertinax	193
		Didius Julianus	193
		Niger	193

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
193	I. Victor	Septimius Severus	193
202	Zephyrinus	Caracalla, Geta	211
		Opilius, Macrinus, Diadu- menianus	217
		Elagabalus	218
219	I. Calixtus	Alexander Severus	222
223	I. Orbán		
230	Pontianus		
235	Anterius v. Anteros	Maximinus	235
236	Fabianus	A két Gordianus, Maximus Pupienus, Balbinus	237
		A harmadik Gordianus	238
		Philippus Arabs	244
		Decius	249
251	Cornelius	Hostilianus, Gallus	251
252	I. Lucius	Volusianus	252
253	I. István	Aemilianus, Valerianus, Gal- lienus	253
257	II. Xystus		
259	Dionysius	Gallienus egyedül	260
		II. Claudius	268
269	Felix	Aurelianus	270
275	Entychianus	Tacitus	275
		Florianus	276
		Probus	276
		Carus	282
283	Gaius	Carinus, Numerianus	284
		Diocletianus	284
		Maximianus, Diocletianus- szal együtt	286

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
296	Marcellinus		
304	Üresedés	Constantius, Galerius	305
		Severus	306
		(Nagy) Constantinus	306
		Licinius	307
308	I. Marcellus	Maximinus	308
		Constantinus, Galerius, Lici- nius, Maximinus, Maxen- tius és Maximianus közös uralkodása	309
310	Eusebius		
311	Melchiades		
314	I. Sylvester	(Nagy) Constantinus egyedül	323
336	I. Marcus		
337	I. Julius	II. Constantinus, II. Con- stantius, Constans	337
		Magnentius	
352	Liberius	Constantius egyedül	353
356	(Felix ellenpápa)	Julianus	361
		Jovianus	363
		Valens és I. Valentinianus	364
366	I. Damasus	Gratianus és I. Valentinianus	367
		Gratianus és II. Valentinia- nus	375
		Theodosius	379
384	Siricius	Arkadius (keleten) Honorius (nyugaton)	395
398	I. Anastasius		
402	I. Inceze		

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
417	Zosimus	II. Theodosius (keleten)	408
418	I. Bonifác		
418	Eulalius (ellenpápa)		
422	I. Caelestinus	III. Valentinianus (nyugaton)	424
432	III. Xystus		
440	I. (Nagy) Leó	Marcianus (keleten)	450
		Maximus, Avitus (nyugaton)	455
		Majorianus (nyugaton)	455
		I. Leó (keleten)	457
461	Hilarius	Severus (nyugaton)	461
		Üresedés (nyugaton)	465
		Anthemius (nyugaton)	467
468	Simplicius	Olybrius (nyugaton)	472
		Glycerius (nyugaton)	473
		Julius Nepos (nyugaton)	474
		II. Leo, Zeno, Basiliscus (mind keleten)	474
		Romulus Augustulus (kele- ten)	475
		(Romulus Augustulusszal vé- getér a nyugati császárok sora)	476
		<i>Ezentúl 800-ig a császárok Konstantinápolyban ural- kodnak.</i>	
483	III. Felix ¹	I. Anastasius	491
492	I. Gelasius		
496	II. Anastasius		
498	Symmachus		

¹ Felix ellenpápát (356) II. Felixnek számítva.

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
498	(Laurentius, ellenpápa)		
514	Hormisdas	I. Justinus	518
523	I. János		
526	IV. Felix	Justinianus	527
530	II. Bonifác		
530	(Dioscorus, ellenpápa)		
532	II. János		
535	I. Agapetus		
536	Silverius		
537	Vigilius		
555	I. Pelagius		
560	III. János	II. Justinus	565
574	I. Benedek		
578	II. Pelagius	II. Tiberius	578
		Mauritius	582
590	I. (Nagy) Gergely	Phocas	602
604	Sabinianus		
607	III. Bonifác		
607	IV. Bonifác		
		Heraclius	610
615	Deusdedit		
618	V. Bonifác		
625	I. Honorius		
638	Severinus		
640	IV. János		
		III. Constantinus, Heracleo- nas, II. Constans	641
642	I. Theodorus		
649	I. Márton		
654	I. Jenő		
657	Vitalianus	IV. Constantinus (Pogonatus)	

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
672	Adeodatus		
676	Donus		
678	Agatho		
682	II. Leó		
683	II. Benedek		
685	V. János	II. Justinianus	685
685	Conon		
687	I. Sergius		
687	(Paschalis, ellenpápa)		
687	(Theodorus, ellenpápa)		
		Leontinus	694
		Tiberius	697
701	VI. János		
705	VII. János	II. Justinianus (újra)	
708	Sisinnius		
708	I. Constantinus		
		Philippicus Bardanes	711
		II. Anastasius	713
715	II. Gergely		
		III. Theodosius	716
		III. (izauri) Leó	718
731	III. Gergely		
741	Zacharias	V. (Kopronymus) Constan- tinus	741
752	II. István		
757	I. Pál		
768	III. István		
772	I. Adorján		
		IV. Leó	775
		VI. Constantinus	780
795	III. Leó		
		Irene VI. Constantinust megfosztja trónjától	797
		I. (Nagy) Károly	800
		<i>Ezentúl a nyugaticsászárok új sora következik.</i>	

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
816	IV. István	I. (Kegyes) Lajos	814
817	I. Paschalis		
824	II. Jenő		
827	Valentinus		
827	IV. Gergely	I. Lothár	840
844	II. Sergius		
847	IV. Leó		
855	III. Benedek	II. Lajos (Olaszországban)	
855	(Anastasius, ellenpápa)		
858	I. Miklós		
867	II. Adorján		
872	VIII. János	II. (Kopasz) Károly (nyugati frank)	875
		III. (Kövér) Károly (keleti frank)	881
882	II. Márton		
884	III. Adorján		
885	V. István		
891	Formosus	Guido (Olaszországban)	891
		Lambert (Olaszországban)	894
896	VI. Bonifác	Arnulf (Keleti frank)	896
896	VI. István		
897	Romanus		
897	II. Theodorus		
898	IX. János	(Gyermek) Lajos ¹	899
900	V. Benedek	III. Provence-i Lajos (Olaszországban)	901
903	V. Leó		
903	Christophorus		

¹ Azok a német királyok, a kiknek nevét kurziv betűvel írjuk, sohasem tartottak számot a császári czimre.

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
904	III. Sergius		
911	III. Anastasius	I- <i>Konrád</i>	911
913	Lando		
914	X. János		
		Berengár (Olaszországban)	915
		I. (<i>Madarász</i>) <i>Henrik</i>	918
928	VI. Leó		
929	VII. István		
931	XI. János		
936	VII. Leó	I. (<i>Nagy</i>) <i>Ottó</i> , a keleti frankok királyának koronázva Aachenben	936
939	VIII. István		
941	III. Márton		
946	II. Agapetus		
955	XII. János	I. Ottót császárrá koronázzák Rómában	962
963	VIII. Leó		
964	(V. Benedek, ellenpápa?)		
965	XIII. János		
972	VI. Benedek	II. Ottó	973
974	(VII. Bonifác, ellenpápa?)		
974	II. Domnus (?)		
974	VII. Benedek		
983	XIV. János	III. Ottó	983
985	XV. János		
996	V. Gergely (Bruno)		
996	(XVI. János, ellenpápa?)		
999	II. Sylvester (Gerbert)	II. (Szent) Henrik	1002
1003	XVII. János		
1003	XVIII. János		
1009	IV. Sergius		
1012	VIII. Benedek		

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
1024	XIX. János	II. (saliai) Konrád	1024
1033	IX. Benedek	III. (fekete) Henrik	1039
1044	(Sylvester, ellenpápa)		
1045	VI. Gergely		
1046	II. Kelemen (Snidger)		
1048	II. Damasus (Boppo)		
1048	IX. Leo (Bruno)		
1054	II. Victor (Gebhard)	IV. Henrik	1056
1057	IX. István		
1058	X. Benedek		
1059	II. Miklós (Gerard)		
1061	II. Sándor (Badagio)		
1073	VII. Gergely (Hildebrand vagy Aldobrandeschi)	(Sváb Rudolf, ellenkirály)	1077
1080	(Kelemen, ellenpápa)	(Luxemburgi Hermann, ellenkirály)	1081
1086	III. Victor (Epifani)		
1087	II. Orbán	(Frank Konrád, ellenkirály)	1093
1099	II. Paschalis		
1102	(Albert, ellenpápa)		
1105	(Sylvester, ellenpápa)	V. Henrik	1106
1118	II. Gelasius (Giovanni Caetani)		
1118	(Gergely, ellenpápa)		
1119	II. Calixtus		
1121	(Caelestinus, ellenpápa)		
1124	II. Honorius	II. Lothár	1125
1130	II. Incze (Papareschi) (Anacletus, ellenpápa)		

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
1138	(Victor, ellenpápa)	*III. Konrád	1138
1143	II. Caelestinus		
1144	II. Lucius		
1145	III. Jenő (Paganelli)	I. (Barbarossa) Frigyes	1152
1153	IV. Anastasius		
1154	IV. Adorján (Breakspeare)		
1159	III. Sándor (Bandinelli)		
1159	(Victor, ellenpápa)		
1164	(Paschalis, ellenpápa)		
1168	(Calixtus, ellenpápa)		
1181	III. Lucius		
1185	III. Orbán (Crivelli)		
1187	VIII. Gergely (Di Morra)		
1187	III. Kelemen (Scolari)	VI. Henrik	1190
1191	III. Caelestinus (Buboni)	(*Fülöp, IV. Ottó ellenkirályok)	1197
1198	III. Incze (Conti)	IV. Ottó	1208
		II. Frigyes	1212
1216	III. Honorius (Savelli)		
1227	IX. Gergely (Conti)		
1241	IV. Caelestinus (Castiglioni)		
1241	Üresedés		
1243	IV. Incze (Fieschi)	(Rospe Henrik, ellenkirály)	1246
		(Hollandi Vilmos, ellenkirály)	1247
1254	IV. Sándor (Conti)	*IV. Konrád	1250
		<i>Interregnum</i>	1254
		*Richard (cornwallisi gróf), *Alfonz (Castilia királya) ellenkirályok	1257
1261	IV. Orbán (Pantaleo)		
1265	IV. Kelemen (Foucauld)		

* A csillaggal jelölteket sohasem koronázták meg Rómában.

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
1269	Üresedés		
1271	X. Gergely (Visconti)		
1276	V. Incze	*I. (Habsburg) Rudolf	1273
1276	V. Adorján (Fieschi)		
1277	XX. vagy XXI. János (Giuliano)		
1277	III. Miklós (Orsini)		
1281	IV. Márton		
1285	IV. Honorius (Savelli)		
1289	IV. Miklós (Masci)		
1292	Üresedés	*(Nassau) Adolf	1292
1294	V. Caelestinus (Pietro da Morrone)		
1294	VIII. Bonifác (Benedetto Caetani)		
1303	XI. Benedek (Boccasini)	*I. (Habsburg) Albert	1298
1305	V. Kelemen (de Gouth)		
1314	Üresedés	VII. (luxemburgi) Henrik IV. (Bajor) Lajos	1308 1314
1316	XXI. vagy XXII. János (Jaques d'Euse)	(Osztrák Frigyes, ellenkirály)	
1334	XII. Benedek (Jaques Fournier)		
1342	VI. Kelemen (Pierre Roger de Beaufort)		
1352	VI. Incze (Etienne Aubert)	IV. (luxemburgi) Károly	1347
1362	V. Orbán (Guillaume de Grimoard)	(Schwartzburg Günther, ellen- király)	
1370	XI. Gergely (Roger de Beaufort)		

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
1378	VI. Orbán (B. Prignani) (VII. Kelemen, ellenpápa)	*(Luxemburgi) Venczel	1378
1389	IX. Bonifác (P. Tomacelli)		
1394	(Benedek, ellenpápa)		
1404	VII. Incze (Migliorati)	*(Pfalzi) Ruprecht	1400
1406	XII. Gergely (A. Correr)		
1409	V. Sándor (P. Phylargyius)		
1410	XXII. vagy XXIII. János (Baldassare Cossa)	(Luxemburgi) Zsigmond (Morva Jobst, ellenkirály)	1410
1417	V. Márton (Oddone Colonna)		
1431	IV. Jenő (G. Condulmer)		
1439	(V. Felix ellenpápa)	*II. (Habsburg) Albert ¹	1438
1447	V. Miklós (T. Parentucelli)	III. Frigyes	1440
1455	IV. Calixtus (A. Borgia)		
1458	II. Pius (A. S. Piccolomini)		
1464	II. Pál (Pietro Barbo)		
1471	IV. Sixtus (F. della Rovere)		
1484	VIII. Incze (G. B. Cibo)		
1493	VI. Sándor (R. L. Borgia)	*I. Miksa	1493
1503	III. Pius (Antonio Tode- schini Piccolomini)		
1503	II. Gyula (G. della Rovere)		
1513	X. Leó (G. de' Medici)		
1522	VI. Adorján (A. Florent)	V. Károly ²	1519
1523	VII. Kelemen (Giulio de' Medici)		
1534	III. Pál (A. Farnese)		

¹ A következő császárok, VII. Károly és I. Ferencz kivételével, a Habsburg-házból valók.

² Megkoronázták, de nem Rómában, hanem Bolognában.

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
1550	III. Gyula (Giovanni Maria Ciocchi del Monte)		
1555	II. Marcellus (M. Cervini)		
1555	IV. Pál (Giovanni P. Caraffa)		
1559	IV. Pius (G. A. de' Medici)	*I. Ferdinánd	1558
1566	V. Pius (Michele Ghislieri)	*II. Miksa	1564
1572	XIII. Gergely (Ugo Buoncompagni)		
1585	V. Sixtus (Felice Peretti)	*II. Rudolf	1576
1590	VII. Orbán (G. B. Castagna)		
1590	XIV. Gergely (N. Sfrondati)		
1591	IX. Incze (G. A. Facchinetti)		
1592	VIII. Kelemen (Ippolito Aldobrandini)		
1604	XI. Leo (A. O. de' Medici)		
1604	V. Pál (Camillo Borghese)	*Mátyás	1612
		*II. Ferdinánd	1619
1621	XV. Gergely (A. Ludovisi)		
1623	VIII. Orbán (M. Barberini)		
1644	X. Incze (G. B. Pamfili)	*III. Ferdinánd	1637
1655	VII. Sándor (Fabio Chigi)		
1667	IX. Kelemen (G. Rospigliosi)	*I. Lipót	1658
1670	X. Kelemen (G. B. Altieri)		
1676	XI. Incze (B. Odescalchi)		
1689	VIII. Sándor (P. Ottoboni)		
1691	XII. Incze (A. Pignatelli)		
1700	XI. Kelemen (G. F. Albani)	*I. József	1705
		*VI. Károly	1711
1720	XIII. Incze (M. Conti)		

A trónra- lépés éve	Róma püspökei	Császárok	A trónra- lépés éve
1724	XIII. Benedek (P. F. Orsini)		
1730	XII. Kelemen (L. Corsini)		
1740	XIV. Benedek (Prospero Lambertini)		
		*VII. (bajor) Károly	1742
		*I. (lotharingiai) Ferencz	1745
1758	XIII. Kelemen (Carlo Rezzonico)		
		*II. József	1765
1769	XIV. Kelemen (Lorenzo Francesco Ganganelli)		
1775	VI. Pius (Angelo Braschi)		
		*II. Lipót	1790
		II. Ferencz	1792
1800	VII. Pius (G. B. Chiaramonti)		
		II. Ferencz lemondása	1806
1823	XII. Leo (A. della Genga)		
1829	VIII. Pius (F. S. Castiglioni)		
1831	XVI. Gergely (M. Cappellari)		
1846	IX. Pius (Giovanni Maria Mastai-Ferretti)		
1878	XIII. Leo (Giacchino Pecci)		
1903	X. Pius (G. Del Sarto)		

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET

Lap.

<i>Bevezetés</i>	1—3
----------------------------	-----

MÁSODIK FEJEZET.

A római birodalom a barbárok betörése előtt.

A birodalom a második században. A nemzeti különbségek megszűnése. A keresztyénség terjedése és szövetezése az állammal. Hatása a birodalmi eszmére	4—12
---	------

HARMADIK FEJEZET.

A barbár betörések.

A régi germánok és a romaiak érintkezése. Róma és a birodalom iránt táplált érzelmeik. Mind a kettőt örökkévalónak hiszik. Odoaker véget vet a birodalom nyugati felének. Theodorik a keleti gótok királya. A birodalom lassú fölbomlása. A római vallás és a római jog fönmaradása	13—34
---	-------

NEGYEDIK FEJEZET.

A nyugati birodalom visszaállítása.

A frankok. Olaszország a görögök és a longobárdok alatt. A képromboló schisma. A pápák szö-

vetsége a frank királyokkal. A frank hódítás Olaszországban. III. Leó pápa viszontagságai és tervei. Nagy Károly koronázása	35—51
---	-------

ÖTÖDIK FEJEZET.

Károly birodalma és politikája.

A római koronázás fontossága. Az egykorú évkönyvirók elbeszélései. Károly szándékai. A koronázás jogi következményei. Károly viszonya az egyházhoz, német alattvalóihoz, Európa többi népeihez. Károly jelleme és politikája	52—78
--	-------

HATODIK FEJEZET.

A Karoling és olasz császárok.

Jámbor (Kegyes) Lajos uralkodása. A Karolingok birodalmának fölbonnlása. A germán királyság kezdete. Az olasz császárok. Ottó, szász király. Ottó császárrá koronázása Rómában	79—92
--	-------

HETEDIK FEJEZET.

A középkori császárság elmélete.

A világmonarchia és a világvallás. A keresztyén egyház egysége. A realismus tanának a hatása. A pápák mint a római monarchia örökösei. Az újjáéledt római császárság jelleme. A pápának és császárnak külön-külön munkaköre. Bizonyítékok és példák. A jövődölések magyarázata. Két nevezetes festmény	93—129
--	--------

NYOLCZADIK FEJEZET.

A római birodalom és a német császárság.

A német vagy a keleti frank monarchia. A hűbériség Németországban. A római és teuton elemek kölcsönös hatása a birodalom jellemére	130—141
--	---------

KILENCZEDIK FEJEZET.

Szász és frank császárok.

Nagy Ottó Rómában. XII. János pápa elűzetése. Ottó helyzete Olaszországban. Európai politikája. Uralkodásának összehasonlítása a Karolingokéval. III. Ottó császár jelleme és tervei. III. Henrik és II. Konrád császárok. III. Henrik császár 142—163

TIZEDIK FEJEZET.

A császárság és pápaság harcza.

A pápai hatalom eredete és fejlődése. A pápák viszonya az előbbi császárokhoz. IV. Henrik és VII. Gergely viszálya. Gergely eszméi. A wormsi egyezmény. A küzdelem általános eredményei 164—178

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A császárok Olaszországban: Barbarossa Frigyes.

Frigyes és a pápaság. A római jog tanulmányának föléledése. Bresciai Arnold és a római republikánusok. Frigyes harcza a lombard városokkal. Frigyes mint német király 179—195

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Császári címek és követelések.

A birodalom határai. Joga a biráskodásra más országok felett. Magyarország. Lengyelország. Dánia. Francziaország. Svédország. Spanyolország. Angolország. Nápoly és Szicília. Velence. A Kelet. A német és bizánczi császárok versengése. A négy korona. A „Szent Birodalom“ címének eredete és jelentése 196—221

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A Hohenstaufenek bukása.

VI. Henrik uralkodása. Fülöp és IV. Ottó harcza. II. Frigyes jelleme és pályája. A császári hatalom

megdőlése Olaszországban. A nagy interregnum. Habsburgi Rudolf. A császárság jellemének megváltozása. A pápák gögös viselkedése	222—240
---	---------

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A német alkotmány, a hét választófejedelem.

Németország a tizennegyedik században. IV. Károly császár uralkodása. A választás rendszerének és a választóttestület eredete és története. Az arany bulla. Megjegyzések Németország választó monarchiájára. IV. Károly politikájának eredményei	241—260
--	---------

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A császárság mint nemzetközi hatalom.

A tudományok újjászületése. A politikai gondolkodás kezdete. A nemzetközi hatalom szüksége. A császárnak, mint Európa monarchiájának funkcióiról való elmélet. Példák. A birodalom és az új tudomány. Az írók. Petrarca, Dante. A jogászok. A középkor szenvedélye a régiségek kutatásában; ennek okai. VII. Henrik császár Olaszországban. Dante monarchiája	261—295
---	---------

TIZENHATODIK FEJEZET.

Róma városa a középkorban.

A város rohamos hanyatlása a gót háborúk után. Állapota a sötét korban. A tizenkettedik század köz-társasági föléledése. Cola di Rienzi jelleme és eszméi. A középkori Róma társadalmi állapota. A német császárok látogatásai. Az ellenök támasztott felkelések. Romai tartózkodásuk fenmaradt nyomai. A középkori s különösen a gót épületek hiánya a mai Rómában. Ennek okai: az ellenségek és polgárok pusztításai. Modern följújtások. A valóban középkori

építészet megmaradt jelleme. A harangtornyok. A katholikus egyház és a katolikus Róma. Róma a forradalom óta	296—329
--	---------

TIZENHETEDIK FEJEZET.

*A renaissance ;
a birodalom jelleme megváltozik.*

Németország gyöngesége. Birodalmi tartományok elvesztése. Lassú változások a német alkotmány- ban. A Habsburgok növekedő nagyhatalma. Ame- rika fölfedezése. A renaissance s hatásai a biro- dalomra. Alkotmány-reform tervek. Változások a czimben	330—348
--	---------

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

A reformáció s hatásai a birodalomra.

V. Károly trónralépte. Magatartása szemben a reformációval. Kisérletek a reformáció elnyomására. A vallási mozgalom szelleme és lényege. A refor- máció befolyása a látható egyházzól szóló tanra. Mennyiben segítette elő a politikai és vallásszabad- ságot. Hatása a császárság középkori elméletére. A császár helyzetére Európában. Németországi zavarok. A harminczéves háború.	349—368
--	---------

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

*A westfáliai béke,
a birodalom hanyatlásának végső foka.*

A westfáliai béke politikai fontossága. Hippolytus a Lapide és műve. Változások a német alkotmány- ban. A birodalom szűk határai. Németország álla- pota a béke után. A hatalom egyensúlya. A habs- burgi császárok és politikájuk. VII. Károly és II. József. A birodalom utolsó fázisa. A német nép érzései	369—389
---	---------

HUSZADIK FEJEZET.

A birodalom bukása.

II. Ferencz császár. Napoleon mint a Karolingok képviselője. A franczia császárság. Napoleon német politikája. A rajnai konföderáció. A birodalom vége. A német szövetség 390—400

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Befejező összefoglalás.

A római nép folytatódásának okai. Hasonlatos példák napjainkból a római birodalom képviselőjének jogaira. A pápaság történetében mutatkozó hasonlatosság. Mennyiben volt a birodalom igazán római. A régi és modern imperialismus. A középkori birodalom lényeges elvei. A birodalmi rendszer hatása Németországra. A mai Ausztria joga a középkori birodalom képviselőjére. A birodalom hatásának eredményei Európában. Hatása a mai jogtudományra. Az egyházi hatalom fejlődésére. A birodalom küzdelme három ellenséges elvvel. Viszonyai az európai nemzetiségekhez a múltban s a jelenben. Befejezés 401—431

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Az új német birodalom.

Áttekintés: A régi birodalom hanyatlásának különböző korszakai. Németország elnemzetietlenedése. A brandenburgi örgrófság és a Hohenzollern-ház. A porosz királyság, Nagy Frigyes jelleme és uralkodása. Poroszország a forradalmi háborúk alatt. A bécsi kongresszus. A német szövetség megalapítása. A német liberálisok céljai és törekvései. Az 1848—49-iki forradalom. A szövetségi alkotmány visszaállítása. A német pártok és politikájuk. A schleswig-holsteini háború. A gasteini egyezmény. Az 1866-iki háború: a szövetség bukása. Az észak-német

szövetség. Az 1870-iki német háború Francia- országgal. Az új német birodalom megalapítása. A német egység fejlődésének okai. Poroszország poli- tikájának általános jellemzése. Az új birodalom viszonya a régi szent birodalomhoz. Nemzeti egység Németországban és Olaszországban. Az európai poli- tika megváltozott képe.	432—479
--	---------

Függelék.

A) Jegyzet, A Burgundi országokról.	480—482
B) Jegyzet, A Birodalom viszonyáról Dánia király- ságához és a schleswigi meg a holsteíni herczegsé- gekhez	483—484
C) Jegyzet, Néhány császári czím és szertartás	484—490
D) Jegyzet, Ellentét Róma multja és jelene között	490—491

ELSŐ FEJEZET.

BEVEZETÉS.

Azok között, a kik 1806-ban augusztus havában azt olvasták a hirlapokban, hogy II. Ferencz császár a német birodalmi gyűlésnek bejelentette lemondását a császári koronáról, bizonyára kevesen gondoltak arra, hogy a világ legrégibb politikai intézménye véget ért. Pedig ez történt. Az a birodalom, melyet a Duna mellékén kiadott diplomáciai jegyzék eltörült, azonegy volt azzal, melyet Caesar ravasz testvérfia Actium szirtjei alatt a keleti hatalmak ellenében a maga számára megszerzett s mely tizennyolcz századon keresztül, kiterjedésének, hatalmának és jellemének legnagyobb változásai között, csaknem változatlanul megőrizte czímét és igényeit, melyek már elvesztették jelentésüket. Semmi sem kapcsolta oly közvetlenül az ó-világot az újhoz, semmisem tüntette föl oly különös módon az ellentétet a jelen és a mult között s ebben az ellentétben Európa történetének oly nagy részét. Constantinus uralkodásától egészen a középkor végeig a császárság, a pápasággal együtt, a keresztyén világ elismert feje és középpontja s oly nagy befolyást gyakorol az emberek lelki életére, a milyenre anyagi erejével soha szert nem tehetett volna. E befolyásról s erejének okairól s nem annyira a császárság külső történetéről szólnak a következő lapok. E történet

bizonyára felette érdekes és ragyogó, nagy jellemekben és meglepő helyzetekben gazdag. De rengeteg tárgya egy vázlat keretébe nem foglalható. A részletek pontossága nélkül, melyek alkalmat adnak drámai jelenetekre és élénk rokonszenvet keltenek bennünk a szereplő személyek iránt, az elbeszélő történetnek kevés a bece s még kevesebb a bája. De a császári birodalom részletes képe magában foglalná a kereszténység történetét az ötödik századtól a tizenkettedikig, Németország és Olaszország történetét a tizenkettedik századtól a tizenkilencedikig; már pedig még egy szűkebbre szabott elbeszélés is, mely e nemzetek általános történetét elkülöníti a szorosan vett birodalmi fejleményektől, alig szorítható józan határok közé. Jobb lesz tehát, ha kitérve ily nagy feladat elől egyszerűbbre és hasznosabbra, de azért nem okvetetlenül kevésbbé érdekesre vállalkozunk, ha nem foglalkozunk eseményekkel, hanem elvekkal, ha a császárságot nem mint államot írjuk le, hanem mint intézményt, oly intézményt, mely az eszmék csodálatos rendszeréből támadva ezeknek az eszméknek teste lőn. E cél felé törekedve röviden vázolnunk kell a császárság változó alakjait a fejlődés és hanyatlás különböző stádiumaiban. Itt-ott ügyet kell vetnünk azoknak a nagy férfiaknak a jellemére és tetteire, a kik az intézményt megalkották, kormányozták és megdöntötték. De értekezésünk főcélja az lesz, hogy szorosan megmaradjunk a birodalom belső természeténél, mert itt rejlik legjellemzőbb pontja a román és germán elemek összeolvadásának a modern civilizációban, hogy kimutassuk, miként volt ily kombináció lehetséges, miként került rá a sor, hogy Károly és Ottó Nyugaton megújítsák a császári címet és

mennyire őrizte ez meg utódjaik alatt eredetének emlékét s mily hatással volt az európai államokra.

Szorosan véve 800-ban kezdődik a római szent birodalom, a mikor III. Leó pápa a frankok királyát római császárrá koronázta. De a történet nem ismer elszigetelt eseményt s a minthogy valamely modern parlamenti határozat vagy birtokátruházás magyarázata végett a tizenharmadik század szokásaihoz kell visszanyulnunk, — ép úgy alig érthető meg a középkor bármely intézménye a római vagy az ősgermán régiségek ismerete nélkül. A kutatás e módját különösen megköveteli a szent birodalom, mely maga is hagyomány, lehunytt dicsőség képzelt fölélesztése. Hogy tehát világosan föltárjuk, minő elemekből alakult a birodalmi rendszer, nyomoznunk kellene a keresztyén egyház eredetét, tanulmányoznunk kellene Róma alkotmányát abban a korban, mikor Róma még csak az első latin város volt, sőt még messzebb is vissza kellene térnünk a zsidó theokratikus államszervezetig, melynek kétségtelenül igen nagy hatása volt a középkori papi rendre. Valósággal azonban elég lesz azon kezdeni, hogy futó pillantást vetünk a római világ állapotára a harmadik és negyedik században. Látni fogjuk itt a régi császárságot a teljesen megérett abszolutizmus alakjában; szembetűnik majd az új hit, a mint azt az ellenséges hatalmat, melynek köréből kiemelkedett, végre átfogja és átalakítja; alkalmunk lesz megérteni, minő benyomást tett a rómaiaktól és keresztyénektől összehordott világi és egyházi alkotmány roppant épülete azokra a barbár törzsekre, melyek az ókori műveltség bűvös körébe hatoltak.

MÁSODIK FEJEZET.

A RÓMAI BIRODALOM A BARBÁROK BETÖRÉSE ELŐTT.

A BIRODALOM A MÁSODIK SZÁZADBAN. — A NEMZETI KÜLÖNBSEGEK
MEGSZÜNÉSE. — A KERESZTYÉNSÉG TERJEDÉSE ÉS SZÖVETKEZÉSE AZ
ÁLLAMMAL. — HATÁSA A BIRODALMI ESZMÉRE.

Azt a színlelt alázatot, melyet Augustus furfangos politikája kieszelt s Tiberius gyanakvó képmutatással folytatott, utódjaik alatt lassankint elhagyták, míg végtére a kényuralom elvben elismert kormányzati formája lett a római birodalomnak. Mikor az arisztokrácia elkorcsosult, a nép elaljasodott s a hadsereget már nem szedték Itáliában, büntetlenül ki lehetett irtani a szabadságnak külső maradványait is. A köztársasági formákat a provinciákban soha sem ismerték s az a hódoló tisztelet, melyet a császári közigazgatás a tartományokban megkövetelt, visszahatott a fővárosi kormányra is. Az első uralkodók azzal palástolták hatalmi állásukat, hogy a szolgalelkű senátust tették kegyetlen és önkényes cselekedeteik eszközévé. Később még azt a leplet is elvonták s Septimius Severus korában már csak a császár volt az egész római nép szemében a hatalom és politikai tevékenység egyedüli középpontja és forrása. Hadvezéri címével megőrizte a római államnak harcias jellemét, helytartói a provinciákban katonai kormányzók voltak

s még félelmesebbé vált ez az elmélet az által, hogy a császár a hadseregtől függött, mely minden tekintélyének eredete és támasza volt. De minthogy az összes kormányzati teendők ő benne egyesültek, felségjogait polgári és katonai ügyekben egyaránt gyakorolta. Tőle eredtek a törvények, a tisztviselők valamennyien az ő megbízásából működtek, személyének szentsége közel járt az istenséghez. A hatalom e növekvő központosítását főleg a határok védelme tette szükségessé, mert belül a birodalomban nagyobb volt a hanyatlás az elégületlenségnél. Az országban kevés legio állomásozott, kevés vár állta a hadseregek útját azokban a harcokban, melyek Vespasianust és Severust a trónra emelték. A Földközi-tenger csöndes és nyugodt partvidékén, honnan a kalózokkal együtt a hajóhadak is eltűntek, alig hallották vagy vették figyelembe a távol harci zajt a Rajna és Euphrates mellől. E nyugalmat nem zavarták faji és vallási viszályok, mert minden nemzeti különbség belémerült a közös birodalom eszméjébe. A római polgárjog fokozatos kiterjesztése a kolóniákra; az egyenletes és kiegyenlítő római jog hatása; a kormány egyenlő nyomása valamennyi alattvalón, az árú- és rabszolgakereskedelemből eredő népforgalom lassankint mindjobban egybeolvasztotta a különböző népeket. A császároknak, kik nagyobbbrészt a provinciákból származtak, nem igen volt gondjuk rá, hogy Itáliának kedvezzenek s Rómát kiengeszteljék; az volt a politikájuk, hogy minden alattvalójuk számára szabad pályát nyissanak, a minőn ők maguk is nagygyá lettek, hogy a senátus tagjait Gallia, Spanyolország és Ázsia városainak kiváló családjaiból válaszszaák. *Cara-calla edictuma*, mely a birodalom minden benszülött

lakójára kiterjesztette a római polgárjogot, bár épen nem eredt merő jóindulatból, eredményében mégis jótéteménynek bizonyult. Eltörölve a törvényes különbségeket, betetőzte azt a művet, melyet kereskedelem, irodalom s a vallások iránt — egynek a kivételével — tanusított türelmesség immár megalkottak és amennyire ítélnünk lehet, csupán két nemzet számára hagyta meg a nemzeti érzés ápolását. A zsidó népet elkülönítette vallása, a görög szellemi felsőségével emelkedett ki. Ezt az általános egybeolvadást a spekulatív filozófia is előbbre vitte. A stoiczizmus, a természet egyetemes rendjéről szóló tanával elenyésztette a kisebbszerű különbségeket ember meg ember között; ennek az iránynak a hívei hirdették legelőször a világpolgárság eszméjét. Az alexandriai új platonizmus magába olvasztván annyi különféle iskola tanait, először hozta kapcsolatba a keleti miszticizmust a görögök logikai filozófiájával s ezzel új tért nyitott az egész világ gondolkodóinak megegyezésre és vitára. De Róma uralkodó helyzete alig rendült meg. Tényleges hatalma valóban csak szűk határookra szorítkozott. A szenátus és a nép ritkán választhatta urát, még ritkábban avatkozhatott az államkormányzat ügyeibe, se törvény, se szokás nem emelte őket a többi alattvaló fölé vagy kedvezett becsvágyuknak a polgári vagy katonai pályán. Miként a multban Róma feláldozta belső szabadságát, hogy urrá legyen mások felett, most egyetemessége érdekében a hódító leszállott a hódított színvonalára. De nem maradt el az áldozat jutalma. Tőle eredt a törvény és a nyelv, mely tova terjedt a világon, lábai elé vitték a nemzetek munkájuk gyümölcsét, ő volt a birodalom és műveltség feje, gazdagságban, hirben, fényben messze-

felülmulta az akkori városokat és Babylon vagy Persepolis mesés dicsőségét.

Ezek a lassan ható tényezők alig teremtik meg egységét, mikor más fenyegető elemek támadnak fel ellene. Új ellenség ostromolta a határokat, míg az egy-egy császár halálát vagy trónvesztését követő és a hatalomért folyt harczokban a belső bomlás jelei mutatkoztak. A Valerianus bukása után kitört fejtelenség idejében, a birodalomban mindenütt a seregek választották a hadvezért, a ki mint külön fejedelem a főváros urától teljesen függetlenül uralkodott nagy provinciákon.

A modern Európa királyságainak alapítása kétszáz évvel korábbra esik vala, ha a barbárok merészebbek lettek volna s ha Diocletianusban nem támad oly tevékeny s belátó fejedelem, a ki a már-már szétmálló részeket egybe kapcsolja és új orvosszereket alkalmaz a változott állapotokra. Mikor a császári tekintélyt megosztotta és területileg korlátozta, elismerte, hogy az elgyöngült szív már nem közölheti a vérlüktetést a test végtagjaival. Négy ember számára darabolta szét a főhatalmat s azzal akart belé mesterseges erőt önteni, hogy keleti pompával környékezze, mit korábbi elődjei megvetéssel elutasítottak volna. Az uralkodó személye mindinkább szent lett s a tisztviselőcsereg közbeeső helyzete folytán folyvást távolabbra jutott az alattvalóktól. Róma kiváltságát Nicomedia versengése s a közeli Milánó nagysága fenyegette. Constantinus ugyanerre az útra lépett; tovább fejlesztette a czimek és méltóságok rendszerét, különválasztotta a polgári és katonai elemeket, a határok mentén és a városokban comeseket és duxokat nevezett ki, háztartását kibővítette, az etikettet megszigorította,

fontosságra emelte az udvari tisztviselőket, bár ragaszkodásuk az uralkodó személyéhez a római ember szemében lealacsonyította őket. Most először lett a korona a tisztelet forrása. E változások kevés haszonnal jártak.

Súlyos adók nehezedtek az arisztokráciára,¹ a népesség fogyott, a földművelés tespedett, a jobbágyok száma nőtt, mindegyre nehezebb lett a benszülöttekből sereget toborozni, s bármily sereget eltartani. Az a körülmény, hogy Bizáncz lett a hatalom székhelye, ha meghosszabbította is a birodalom egyik felének az életét, az egészet megrendítette, mert Kelet és Nyugat különválása elkerülhetetlenné vált. Ezzel teljessé lőn Róma önmehtagadó munkája abból a célból, hogy a világot romanizálhassa, mert jóllehet az új város megőrizte a réginek a nevét, követte szokásait és példáját, mégsem kapcsolták többé a birodalmi felsőséget ahhoz a városhoz, mely megteremtette. Így lett mind egyetemesebbé a római monarchia eszméje, mert ha helyi középpontjának elvesztésével történetileg megszűnt is, megmaradt, hogy úgy mondjuk, természetyszerűleg, mint része a dolgok rendjének, melyet a külső körülmények változása meg nem zavarhat. A birodalom ezentúl nem érzi a várost érő csapásokat. S bár később, miután Valentinianus a birodalom felosztását jóváhagyta s Theodosius halála után végleg elismerték, a nyugati birodalom székhelye előbb Milánó, majd Ravenna lett, mindez események sem Róma tekintélyének a varázsát, sem annak az egyetlen, uralkodó, minden alattvalóra nézve közös nemzetnek a fogalmát meg nem semmisíthették. A sziriai,

¹ A lábra kapott hibás pénzügyrendszerből folyt, hogy minden városban a *curiales*-ek (gazdagok) tiszte volt az adót behajtani s a hiányzó összeget a sajátjukból kellett pótolniok.

a pannoniai, a brit, a spanyol mind rómainak vallotta magát.¹ Mert ezt a nemzeti öntudatot most egy új és izmos erő kezdette támogatni. A császárok ugyan szembeszállottak vele mint törvénytelen és forradalmi elemmel s több ízben minden erejüket megfeszítették, hogy gyökerestül kiirtsák. De a birodalom egysége, a mindenfelé könnyűvé vált közlekedés kedvezett a keresztyénség elterjedésének, az üldözések messze széthintették magvait, szoros szervezkedésre készítettek, vértanu hősokeket és történetet szereztek számára. Mikor Constantinus talán némi őszinte erkölcsi rokonérzésből, de kétségtelenül inkább abban az alapos meggyőződésben, hogy többet nyer a hívők buzgó barátságával, mint veszít azoknak az elpártolásával, kik még hittek a senyvedő pogányságban, a keresztyénséghez szegődött, hogy ez a birodalom vallása legyen, az új hit már hatalmas politikai erő volt, melyben megvolt a képesség, de egyszersmind az akarat is segítséggel és hódolattal viszonzni a császári elhatározást. De a szövetség oka nem volt pusz-

¹ V. ö. a szónoki hévvel irt részletet Claudianusban, *In secundum consulatum Stilichonis*, 129, sqq., onnan vettük a következő idézetet (150—160):

„Haec est in gremio victos quae sola recepit,
Humanumque genus communi nomine fovit,
Matris, non dominae, ritu; civesque vocavit
Quos domuit, nexuque pio longinqua revinxit.
Hujus pacificis debemus moribus omnes
Quod veluti patriis regionibus utitur hospes:
Quod sedem mutare licet: quod cernere Thulen
Lusus, et horrendos quondam penetrare recessus;
Quod bibimus passim Rhodanum, potamus Oronten
Quod cuncti gens una sumus. Nec terminus unquam
Romanae ditionis erit“.

tán haszonleső érdek, mert a szövetség elkerülhetetlen volt. Az akkor alakuló rendszerben rejlő bajokról és veszélyekről még eddig semmit se tudhattak tapasztalatból. Még sejtelmük sem volt az embereknek arról az ellentétéről egyház és állam között, melyet a modern ember annyira természetesnek tart. A zsidóknál az állam a valláson alapult, a rómaiaknál a vallás a politikai alkotmány egyik kiegészítő része volt, nem annyira személyes mint inkább nemzeti, törzsi vagy családi érzés.¹ Izraelben ép úgy, mint Rómában, a vallási és polgári hazafiság összhangzó egybevegyülése erőt és rugalmasságot adott az egész politikai szervezetnek. A római birodalomban ilyen teljes egység ezentúl lehetetlenné vált, mert az új hitnek már megvolt saját kormányzó testülete azokban az intéző férfiakban és tanítókban, kiket a szentség tanainak és — ennek szükséges következményeképp — a papi rendnek fejlődése folyton-folyvást hatalmasabbá tett s mind élesebben elkülönített a keresztyén hívők tömegétől.

Minthogy az egyházi szervezet nem lehetett azonos az állammal, ennek ellentéte lett. Veszélyből és megaláztatásból hirtelen a hatalom polczára jutván, megdöbbenve vette észre járatlanságát a temérdek és sokféle feladatok közepette, s az egyház kénytelen volt a világi adminisztráció példája után szervezkedni. A hol saját szervezete hiányosnak mutatkozott, mint például az egész keresztyénséget érdeklő dogmatikai vitatkozásokban, az uralkodónak beavatkozásához folyamodott; minden más esetben a császári rendszerbe való beleolvadást kerülve amannak megfelelő külön

¹ A római jogtudományban a *ius sacrum* egy ága a *ius publicum*-nak.

rendszer alkottott magának. S miként a birodalmi terjeszkedéssel a tartományok, városok és törzsek összes független jogai elvesztek, ép úgy győzedelmeskedett most az egyes hívők és helyi egyházak eredeti szabadságán és különféleségén, melyet az eretnekség ellen viselt sűrű harcok már eddig is korlátoztak, az egy, látható, hitben és szertartásban egyforma katolikus egyház eszméje; egyforma volt viszonyában a világi hatalomhoz is, valamint saját alkotmányának fejlődő oligarchikus jellemében. Ily módon, az elméleti tanok és gyakorlati szükségek egyesült hatása alatt alkotta meg magának az egyház a patriarchák, metropoliták és püspökök hierarchiáját, melynek jogszolgáltatása, bár lényegileg még csak a szellemiekre szorítkozott, az állam törvényeire támaszkodott s melynek tartományi és egyházkerületi felosztása rendszerint a birodalom közigazgatási felosztásának felelt meg. Minthogy a patriarchákat eddigelé csupán tiszteletbeli felsőség illette meg, az egyház tényleges feje — amennyiben ilyenről szó lehet — maga a császár volt. Már eddig is érvényesített jogát a vallási ügyekbe való beavatkozásra, melyet a Pontifex Maximus tisztéből származtatott, készségesen elismerték; a papság, mely most is, csak úgy, mint Nero és Diocletianus¹ korában, a passzív engedelmesség kötelességét hirdette, örvendett, hogy a császár a zsinatok élén áll, az eretnekség ellen rendeleteket ad ki és még önkényes rendszabályokkal is a hitterjesztés

¹ Tertullianus mintegy 200-ban Kr. u. ezt írja: „Sed quid ego amplius de religione atque pietate Christiana in imperatorem quem necesse est suscipiamus ut eum quem Dominus noster elegerit. Et merito dixerim, noster est magis Caesar ut a nostro Deo consitutus“. — *Apologet.* cap. 34.

s a pogányság kiszorítása érdekében buzgólkodik. De noha az egyház hangja alázatos maradt, ereje mégis folyvást nőtt s gyakran nyílt alkalom rá, hogy föl-táruljon a benne rejlő nagy jövő. Athanasius ellenszegülése és végleges győzedelme megmutatta, hogy az új társaság akkora erőt fejthet ki hitével, a minőt eddig még sohasem láttak; Theodosius császár Ambrosius püspök előtt meghajolva alázattal elismerte a szellemi tekintély felsőbbbségét. Az elkorhadt régi intézmények, a meddő irodalom, az elhaló művészet korában a nép élete és érzésvilága mindjobban az egyházon függött s mikor az ötödik században a látóhatár a pusztulás felhőitől elsötétült, mindazok, a kik kétségek között vagy elaléltnak az ellenség feltartóztatlan közeledését látták, vigaszért annak a hitnek az oltárához menekültek, melyet még ez az ellenség is tiszteletben tartott.

De mindenek fölött azt a körülményt kell kiemel-nünk, hogy ez az egyházi rendszer, mialatt tanaiban és szervezetében mind szigorúbb egységre törekedett és mindegyre életrevalóbbá tette a közös szentség részvételében egyesült hívők látható községének az eszméjét, teljes épségben fentartotta és terjesztette az egész világon az egységes római nép tudatát. A keresztyénség és műveltség határa meg a római birodalomé azonegy lett.¹

¹ Lásd Optatusnak, Milevis püspökének művét, *Contra Donatistas*. „Non enim respublica est in ecclesia, sed ecclesia in republica, id est in imperio Romano, cum super imperatorem non sit nisi solus Deus“. Migne, *Patrologiae Cursus completus* Vol. II. p. 999. Optatus műve felette érdekes, mert kimutatja, mint fejlődött a látható egyház eszméje s mint ennek közép-pontja és egységének kifejezője az apostoli szék primatusa.

HARMADIK FEJEZET.

A BARBÁR BETÖRÉSEK.

A RÉGI GERMÁNOK ÉS A RÓMAIAK ÉRINTKEZÉSE. — RÓMA ÉS A BIRODALOM IRÁNT TÁPLÁLT ÉRZELMEIK. — MIND A KETTŐT ÖRÖKKÉVALÓNAK HISZIK. — ODÓAKER VÉGET VET A BIRODALOM NYUGATI FELÉNEK. — THEODORIK A KELTI GÓTOK KIRÁLYA. — A BIRODALOM LASSÚ FÖLBOMLÁSA. — A RÓMAI VALLÁS ÉS A RÓMAI JOG FÖNMARADÁSA.

Ilyen világba szállottak alá észak barbár népei. Történetük derengése óta sötét háttérként emelkednek ki a Földközi-tenger partvidékének melegségéhez és fényéhez; alig változnak, holott délen királyságok keletkeznek és vesznek; csak akkor vetnek reájok ügyet, mikor egy-egy éhes népraj lefelé vonul, hogy raboljon vagy letelepedjék. Mindig csak úgy ismerték őket, mint ellenséget. A rómaiak sohasem feledték el Brennus betörését s a félelem, melyet a cimberék és teutonok támadása megújított, csak akkor szűnt meg, mikor a Rajnáig és Dunáig terjesztett határvonal a közvetetlen veszedelmet elhárította Itáliától. Valamivel több kitartással Tiberius vagy később Hadrianus alatt valószínűleg egész Germánia a Balti-tengerig és az Oderáig a római hódoltság alá jutott volna. De mint-hogy megfogadták az óvatos vagy féltékeny Augustusnak¹ a tanácsát, a római művészet és kultúra csak a határok mentén érintkezett a teuton népekkel. Élénk

¹ „Addiderat consilium coercendi intra terminos imperii“. — Tac. *Ann.* I. 2.

kereskedelem fejlődött; római követek az erdők mélyén át a durva törzsfőnökök udvaraihoz hatoltak, kalandor barbárok megkeresték a provinciákat, néha csak azért, hogy megcsodálják, gyakrabban pedig, mint Arminius testvére, hogy a római zászló szolgálatába szegődjenek s a legióban emelkedjenek arra a tisztségre, melytől hazájukban egy-egy kitört viszály elzárta őket.¹ Ez a zsoldbafogadóra nézve még kedvezőbb volt, mint az alkalmazottra, míg lassan-lassan barbár zsoldosok alkották a római hadsereg legnagyobb vagy legalább is legderekabb részét. Így jött létre Augustus testőrsége; a praetorianusokat rendszeren a legvitézebb s nagyobbbrészt germán határcsapatokból szemelték ki; e szokás mind általánosabbá lett, mikor a szabad parasztosztály pusztulóban volt, a jobbágyság növekedett s minden rend elpuhult. Azok a császárok, a kik, mint Maximinus, maguk is idegenek voltak, még támogatták azt a rendszert, melynek segítségével fölemelkedtek s melynek erejét ismerték. Constantinus után a csapatok többsége idegenekből áll, Theodosius után római csak kivételesen találkozik. Arcadius korában a keleti császárság katonái csaknem mind góthok, a kik a provinciákban tömegesen letelepedtek, nyugaton pedig Stilicho² csak úgy állhat ellen Radagaisnak, hogy a határszélekről segítségül hívja a germán csapatokat. E szokás mellett egy másik is lábra kap, mely még inkább érezteti a barbárokkal, hogy immár ők is tagjai a római államnak. Bármit állított a régi római köztársaság büszkesége, a császár-

¹ Tac. *Ann.* II. 9.

² Stilicho, a császárság oltalma, származására nézve maga is vandal volt.

ságnak mindig az volt az elve, hogy születés meg faj semmiféle állástól az alattvalót el ne zárja, ha képességeivel érdemes lett reá. Ez az elv, melynek a spanyol Trajanus, a pannoniai Maximinus, a numidiai Philippus akadálytalan emelkedését köszönte, később még általánosabb alkalmazást nyert, elannyira, hogy még olyanok is a tiszteletnek és hatalomnak részeseivé lehettek, kik a római közszolgálat fokozatain át sem mentek, hanem törzseik vezérei maradtak. Ariovistusnak a római nép Barátja czimével hizelegtek; a harmadik században egy herul főnököt tiszteltek meg a konzulság¹ jelvényeivel. Crocus és alemannjai független hadtestet alkotva léptek a római seregbe; a Rajna mentén egész törzsek Laeti néven a teljesítendő katonai szolgálatért földet kaptak a provinciákban s az az idegen segítség, melylyel a szarmaták Vespasianust vetélytársa ellen támogatták s a melyet Marcus Aurelius a Cassius ellen viselt háborúban megbotránkozva elutasított, a polgári viszályokban s külső harcokban a birodalom rendes és végre egyetlen támasza lett.

Így szűnt meg a régi ellentét különböző irányban; a rómaiak rangot és hivatalt osztottak a barbároknak, a barbárok meg szomszédjaik szokásaiból és műveltségéből sajátítottak el egyet-mást. És így történt, hogy a döntés bekövetkezésekor, mikor a német törzsek állandóan letelepedtek a tartományokban, nem úgy jöttek, mint durva idegenek, hanem mint gyarmatosok, a kik ismerik a rendszert, a melybe léptek s örömetst válnak tagjaivá, megvetéssel néztek ugyan a tartományok elkorcsosult lakóira, a kik tétlenül

¹ Ez természetesen nem maga a konzuli tisztség, hanem csak az *ornamenta consularia*.

lemondtak az önvédelemről, de tiszteletet éreztek ama fenséges hatalom iránt, mely annyi századon át velök szemben állt és mesterök volt.

Minden időben nagy benyomást tehetett az északi betörőkre a birodalom tökéletes kormányzata és érett műveltsége, de a benyomás akkor volt a legnagyobb, mikor a birodalmat tényleg bekalandozták és mikor benne letelepedtek. Azzal a fegyverrel, melynek készítését ellenségüktől tanulták, hódították meg az erdők lakói a jól megművelt szántóföldeket s foglalták el a városokat, melyeknek serény műhelyei, távoli országok termékeivel gazdag piacjai, a művészet remekeivel gazdagon diszitett palotái mind csodálatra ragadták őket. A szobrok és festmények szépségét érzéketlen szemök gyakran észre se vette, de a legdurvább lelkűt is ámulatba ejthették azok az óriás épülettömegek, melyeket Milánó, Verona, Arles, Trier és Bordeaux diszes téerein a hiúság, vallási kegyelet vagy a szórakozás szenvedélye emelt. Még mélyebb megdöbbenés vehetett rajtok erőt, mikor a hívők sokaságát, a keresztyén szertartások pompáját látták, mely annyira különbözött durva áldozataiktól. A gót Athanarik, mikor Konstantinápoly főterére vezették, bizonyára egész nemzetének érzelmeit fejezi ki e felkiáltással: „Nincs benne kétség, a császár itt a földön Isten, a ki ellene támad, halálos bűnbe esik“.¹

A társadalmi élet és politikai rendszer, a kiművelt nyelv és irodalom a hódítók közül már csak kevesebb emberre lehetett hatással, de a kisebb szám bámulata határtalan volt. Az államszervezet szabályosságában azt látták, a mire ők maguk leginkább szorultak, a mit maguknak meg nem teremthettek s innen van,

¹ Jordanes, *De Rebus Geticis*, cap. 28.

hogy legkiválóbbjaik minden áron azt fenn akarták tartani. A mongol Attila kivételével e félelmes ellenségek közt egyik sem rombol és pusztít; mindenik vezér azon volt, hogy a fennálló rendet megőrizze, az emberi életet kimélje, a művészet és munka alkotásait tisztelje, hogy főkép a római közigazgatás rendszerét folytassa s úgy kormányozza a népet, mint a császár helytartója vagy utódja. A legnagyobb kitüntetésnek tekintették a császártól reájuk ruházott czimeket s csupán e czimek révén szereztek némi törvényes jogot az alattvalók engedelmességére s változtatták át a patriarkális vagy katonai törzsfőnökséget az örökös fejedelem rendes uralmára. Civilis már régebben mint római hadvezér¹ akar batávjain uralkodni. Alarik az illir hadseregek fővezére lett. Chlodwig büszkesége a consulság volt, fia Theodobert a Provence-ot, csatabárdja hódítmányát, adománykép kapta Justinianus császártól. Zsigmond, Burgundia királya, kit Anastasius császár grófi és patriciusi rangra emelt, a legmélyebb hálával s tántoríthatlan hűséggel viselkedett a keleti udvar iránt, mely merőben tehetetlen volt akár segítségére, akár ártalmára lenni. „Az én népem a tied“, ezt írja a császárnak, „szivesebben vagyok a te szolgád, mint népemnek ura; nemzetségem öröklött hódolata Róma irányában a legnagyobb kitüntetésnek tekinti azt a katonai rangot, melyet te osztogatsz: a császári adományt mindig többre becsültük őseink örökségénél. Népünkön uralkodva, csupán a te helytartódnak tartjuk magunkat; te, kinek Istentől nyert hatalmát korlát nem köti, kinek fényessége a Bosporustól a messze Galliáig ragyog, te bízod ránk a távoleső országok kormányát, a te világod a mi

¹ Tac. Hist. I. és IV.

hazánk“.¹ Egy egykorú történetíró följegyzéseiből megismerhetjük azokat a gondolatokat és terveket, melyek egyik kiváló barbár törzsfőnöknek, a nyugati gót Athaulfnak, Alarik sógorának és utódjának lelkét foglalkoztatták. „Első gondolatom az volt, hogy eltörlöm a római nevet, helyébe gót birodalmat alapítok s magam foglalom el a Caesar Augustus trónját és hatalmát. De mikor azt tapasztaltam, hogy a gótok fékezhetetlen barbárizmusa nem tűri el a törvények kormányát s az államfentartó intézmények eltörlésével maga az állam összedől, arra a dicsőségre vágyódtam, hogy a gótok erejével Róma hírnevét föléleszszem és fentartsam, s hogy az utókor bennem Róma nagyságának, melyet pótolni képtelen voltam, visszaállítóját lássa. Ezért kerülöm a háborút és törekszem a békére“.²

¹ „Vester quidem est populus meus sed me plus servire vobis quam illi praetesse delectat. Traxit istud a proavis generis mei apud vos decessoresque vestros semper animo Romana devotio, ut illa nobis magis claritas putaretur, quam vestra per militiae titulos porrigeret celsitudo: cunctisque auctoribus meis semper magis ambitum est, quod a principibus sumerent quam quod a patribus attulissent. Cumque gentem nostram videamur regere, non aliud nos quam milites vestros credimus ordinari . . . per nos administratis remotarum spatia regionum: patria nostra vester orbis est. Tangit Galliam suam lumen orientis, et radius qui illis partibus oriri creditur, hic refulget. Dominationem vobis divinitus praestitam obex nulla concludit, nec ullis provinciarum terminis diffusio felicitum sceptrorum limitatur. Salvo divinitatis honore sit dictum“. A levél Avitusnak a viennai püspök művei közt található. Migne, *Patrologia*, vol. LIX. p. 285. E levelet, a mint stíljéből kitetszik, nem maga Zsigmond, hanem Avitus püspök írta Zsigmond nevében. De így is igen becses adat a kor szelleméhez.

² „Referre solitus est (sc. Ataulphus) se in primis ardentius inhiasse: ut oblitterato Romanorum nomine Romanum omne solum Gothorum imperium et faceret et vocaret: essetque, ut

Több történetíró kiemelte, mily becses szolgálatot tettek a római tisztviselők e fejedelmeknek, kik törzsek vezetőiből messzeterjedő országok urai lettek és mennyire nélkülözhetetlen volt különösen a keresztyén püspököknek, az új alattvalók szellemi arisztokracziájának a segítsége, mert a fejedelmek egyedül az ő tanácsaik szerint kormányozhattak és nyerhették meg maguknak a legyőzött népeket. Mindez nemcsak igaz, sőt inkább csak kis része az igazságnak; ez csak egyik alakja annak a soknemű és erős hatásnak, melyet a régi rendszer az ellenségre és saját fiaira egyaránt gyakorolt. Mert alig mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy a barbárok lelkétől távol volt a gondolat és a vágy a birodalommal ellentétbe helyezkedni és az megsemmisíteni.¹ A birodalom eszméje sokkal egyetemesebb, sokkal fenségesebb, sokkal maradandóbb volt. Mindenünnen körülfogta őket s nem is emlékeztek oly időre, melyben nem így lett volna. Se néphez, se helyhez oly kapcsolati viszonyban nem állott, hogy azoknak romlása magával sodorja a birodalom egyetemét; a keresztyén egyházzal olyképen szövetkezett, hogy mindent befoglaló és tiszteletreméltó lett,

vulgariter loquar, Gothia quod Romania fuisset; fieretque nunc Ataulphus quod quondam Caesar Augustus. At ubi multa experientia probavisset, neque Gothos ullo modo parere legibus posse propter effrenatam barbariem, neque reipublicae interdicti leges oportere sine quibus respublica, non est respublica elegisse se saltem, ut gloriam sibi de restituendo in integrum augendoque Romano nomine Gothorum viribus quaereret, habere-turque apud posteros Romanae restitutionis auctor postquam esse non potuerat immutator. Ob hoc abstinere a bello, ob hoc inhiare paci nitebatur“. — Orosius, vii. 43.

¹ Ataulphban is csak úgy élt e szándék, hogy nyomban lemondjon róla.

Főképen két eszmén alapult, melyektől különös erőt és irányt nyert. Az egyik az a hit volt, hogy Róma uralma egyetemes, tehát örökkévalónak is kell lenni. Hozzá foghatót még eddig nem látott a világ. Nagy Sándor birodalma csak egy rövid emberöltőig állott fenn; messzeterjedő határai sok terméketlen pusztaságot zártak körül és számos vidéket, hol csak kóbor vad népek tanyáztak. Az olasz város birodalma tizen-négyszáz nemzedéken keresztül a művelt világ leggazdagabb és legnépesebb országait foglalja magában s hatalmának alapköveit oly mélyen helyezi el, mintha örök állandóságot akarna biztosítani számára. Bár Róma egyideig lassan indul előre, mindig szilárd léptekkel haladt; későbbi hódításainak könnyűsége és gyorsasága előbbi terjeszkedéseinek biztosságára váltott. A mit az athéni történetíró dicsekvő hangon a maga városáról mond, sokkal inkább ráillik Rómára: a szerencse napjaiban a lehető legmagasabbra emelkedett, a balsors idején a legkevesbbé hanyatlott. A köztársaság vége óta költők, szónokok és jogászok szüntelenül hangoztatják Róma jogát a világuralomra és bizalommal jövendőlik meg örökkévalóságát.¹ A rómaiak büszke hitében, melyet Virgil kifejezett:

„His ego nec metas rerum, nec tempora pono:
Imperium sine fine dedi“ —

az első keresztyének is osztoztak, imádkozván az üldöző hatalomért, melynek bukása után az antikrisztus a

¹ Lásd többek között: Varro, *De lingua Latina*, IV. 34; Cic. *Pro Domo*, 33; Virg. *Aen.* IX. 448; Hor. *Od.* III. 30, 8; Tibull. II. 5, 23; Ovidius, *Am.* I. 15, 26; *Trist.* III. 7, 51; a *Corpus Juris Civilis*-ben Dig. I. 33; XIV. 2, 9. E kifejezés: „Urbs aeterna“ megvan III. Valentinianus egyik constitutiójában. — Tertullianus így említi Rómát: „civitas sacrosancta“.

földre jő. Lactantius írja: „Ha Róma, a világ ura, elesett, ki kételkedik benne, hogy eljő az emberi dolgoknak, sőt magának a földnek is a vége. Róma, egyedül Róma volt eddigelé mindennek a fentartója. Imádkozzunk és könyörögjünk tehát az Ég urához, ha ugyan rendelkezései és szándékai feltartóztathatók, hogy az a gonosz zsarnok ne jöjjön előbb, mint hiszszük: az, a ki szörnyű tetteket forral és kiassa a szemet, melynek elhunyasával együtt jár a világ pusztulása“.¹ E felfogása új alapot nyert a keresztyénség diadalával, mert a birodalom hanyatlásával az egyház folyvást erősödött: míg a világi hatalom remegő félelemben a pusztító ellenség közeledtére látja, hogy szakadnak el tartományai egyik a másik után, addig az egyház ragyogó ifjúságban fölserdülve készen áll a birodalom helyébe lépni, nevében kormányozni s ebből folyólag átvenni, szentesíteni és újra tovaterjeszient az egyetemes és végnélküli állam eszméjét.

¹ Lact. *Divin instit.* vii. 25: „Etiam res ipsa declarat lapsum ruinamque rerum brevi fore: nisi quod incolumi urbe Roma nihil istiusmodi videtur esse metuendum. At vero cum caput illud orbis occiderit, et $\phi\acute{o}\mu\eta$ esse coeperit quod Sibyllae fore aiunt, quis dubitet venisse iam finem rebus humanis, orbique terrarum? Illa, illa est civitas quae adhuc sustentat omnia, precandusque nobis et adorandus est Deus coeli si tamen statuta eius et placita differri possunt, ne citius quam putemus tyrannus ille abominabilis veniat qui tantum facinus molitur, ac lumen illud effodiat cuius interitu mundus ipse lapsurus est“. V. ö. Tertull. *Apolog.* cap. XXXII: „Est et alia maior necessitas nobis orandi pro imperatoribus, etiam pro omni statu imperii rebusque Romanis, qui vim maximam universo orbi imminentem ipsamque clausulam saeculi acerbitates horrendas comminantem Romani imperii commeatu scimus retardari“. Lásd még ugyanennél az írónál, *Ad Scapulam*, cap. II.: „Christianus sciens imperatorem a Deo suo constitui, necesse est ut ipsum

A birodalmi eszme másik főeleme az a kapcsolat volt, mely ezt az államot az egyetlen, felelőségre nem vonható uralkodóval, a császárral egyesítette. A királyi névhez tapadt gyűlölet, melyet a legrégibb politikai harcok óta a rómaiak el nem feledtek s mely az államfőt új és szokatlan czim használatára készítette, erősen megkülönböztette a császárt a világ minden más uralkodójától. Különösen a provinciák lakói előtt olyasmi volt, mint egy nagy megszemélyesített kormánygép, mely fölöttük és körülük működik. Nemcsak a hatalom középpontja és a tisztelet adományozója volt, mint a modern király; teljes kiválóságában, melyen sem az összehasonlítás más fejedelmekkel, sem az arisztokracziának emelkedő rangsora csorbát nem ejtett, volt valami természetfölötti. A törvényhozás joga kizárólag őt illette; a népgyűlések határozatai, a senatusi döntések, a köztisztviselők rendeletei az utolsó három században megszűntek s császári constitutiók léptek helyükbe; udvari tanácsa; a consistorium a legfőbb ítélőszék volt; a rendes törvények megszégése és elkerülése végett az ő közbenjárásához folyamodtak, mint valami földi gondviseléshez, s ezt törvényes eljárassá minősítették.¹ Személye

diligat et revereatur et honoret et salvum velit cum toto Romano imperio quousque saeculum stabit: tamdiu enim stabit“. Hasonlóképen a sz. Ambrosiusnak tulajdonított *Commentaria in tredecim epistolas B. Pauli* szerzője, ez a most általánosan elfogadott nézet szerint Hilarius diaconus volt: „Non prius veniet Dominus quam regni Romani defectio fiat, et appareat antichristus qui interficiet sanctos reddita Romanis libertate, sub suo tamen nomine“. — Ad. II. *Thess.* ii. 4, 7.

¹ Ilyen pl. a „*restitutio natalium*“ és az „*adrogatio per rescriptum principis*“, vagy a mint a kifejezés hangzik, „*per sacrum oraculum*“.

Julius Caesar és Augustus óta a pontifex maximus¹ tisztsége és a tribuni hatalom folytán szent és sértetetlen volt; az ő fejére mondták a legszentebb esküt;² képe, még a pénzre verve is, szent volt;³ neki és géniuszának templomokat emeltek és még életében isteni tiszteletben részesítették⁴ s mikor az emberek sorából eltávozott, mert így mondták, ünnepeyes consecratióban a Divus nevet nyerte.⁵ A mythologiai istenek zavaros sokaságában a császár imádása volt az egyetlen közös vallási elem az egész római birodalomban s ezért rendszeren ezt használták esküformául a keresztyén pörökben. Az új hit elterjedésével a császárimádás kiveszett, de a tisztelet érzése megmaradt s a felügyeleti jog egyház és állam felett, melyet a nicaei zsinat elismert s melyet a konstantinápolyi uralkodó rendszeren gyakorolt, a császárt a keresztyén világmonarchia új szervezetében

¹ Még a keresztyén császárok is viselték a Pontifex Maximus czimét, míg Gratianus vissza nem utasította: ἀθέμιστον εἶναι Χριστιάνῳ τὸ σχῆμα νομίσας — Zosimus, lib. IV. cap. 36.

² Maiore formidine et callidiore timiditate Caesarem observatis quam ipsum ex Olympo Iovem, et merito, si sciatis . . . Citius denique apud vos per omnes Deos quam per unum genium Caesaris peieratur“. — Tertull. *Apolog.* c. XXVIII. V. ö. Zos. V. 51: εἰ μὲν γὰρ πρὸς τὸν θεὸν τετυγχῆται διδόμενος ὄρκος, ἦν ἂν ὡς εἰκὸς παριδεῖν ἐνδίδοντας τῇ τοῦ θεοῦ φιλανθρωπίᾳ τὴν ἐπὶ τῇ ἄσεβείᾳ συγγνώμην. ἐπεὶ δὲ κατὰ τὴν τοῦ βασιλείως ὁμωμόκεσαν κεφαλῇ, οὐκ εἶναι θεμιτὸν αὐτοῖς εἰς τὸν τοσοῦτον ὄρκον ἐξαμαρτεῖν.

³ Tac. *Ann.* I. 73; III. 38, etc.

⁴ Különös, hogy annak kezdete a császárság első éveire esik. Lásd egyéb helyek közt, a melyek az Augustus korabeli költőkből idézhetők, Virg. *Georg.* I. 24; IV. 560; Hor. *Od.* III. 11; Ovid. *Epp. ex ponto*, IV. 9. 105.

⁵ Ezért mondja tréfásan a haldokló Vespasianus, „ut puto deus fio“.

ép oly lényeges tényezővé emelte, a milyen a régi világ katonai deszpotiájában volt. Mindezt szemmel tartva megértjük, miért nem akarta az ötödik század embere megrögzött előítéletében elhinni, hogy a birodalom bomladozik, holott saját szemével látta. Mint-hogy el nem veszhett, tehát élt. S volt valami a változás lassúságában meg abban, a mit külsőleg mutatott, továbbá a főváros sorsában, a mi e csalódásnak kedvezett. Minden alattvaló a római név részese volt; Róma városa sem volt többé a kormány székhelye s bárha elfoglalták, a császár hatalma meg nem szűnt, mert most az lett az uralkodó elv, hogy a hol a császár, ott van Róma.¹ Huzamos időn egy hódító sem szállotta meg a várost s folytonos állandósága oly félelmes csodálattal tölté el a nemzetet, a minőt se Konstantinápoly, se Milánó vagy Ravenna története és külső fénye nem kelthetett és folyvást megújuló bizonyossága volt annak, hogy a római faj és uralom fenmarad. Megalázva és védtelenül nevének varázserejével megállíthatta a hódítót diadala pillanatában. Alarikot a dicsőség vagy a bosszú ellenállhatatlan vágya és nem a rombolásé ösztönözte, a hun vezért valami határozatlan félelem bírta rá, hogy Aquilejánál visszaforduljon, a keleti gót földiszította és megoltalmazta fényes zsákmányát.

A nyugat-római birodalom végső napjainak történetében két mozzanat érdemel különös figyelmet: folyvást fennálló kapcsolata a keleti ággal és az a mód, melyen tisztelettel adóztak eszményi méltóságának, holott a méltóság képviselőit lenézték. Stilicho halála és Alarik betörése után bukása csak idő kér-

¹ ὅπου ἂν ὁ βασιλεὺς ᾖ ἐκεῖ ἡ Ῥώμη. — Herodian.

dése volt. Mialatt a tartományok egyik a másik után a központi kormánytól elhagyva magukra maradtak, hogy a betörő törzsek elfoglalhassák azokat, vagy, mint Britannia és Armorica¹ városai szövetség révén megőrizték bizonytalan önállóságukat, addig Itália, bárbar segédcsapatoknak kiszolgáltatva, a vezérek kormányát tűrte. Theodosius elkorcsosodott családja még többé-kevésbé az örökösödés jogán uralkodott, de mikor III. Valentinianussal kihalt, mindenik árnyékszászár — Maximus, Avitus, Majorianus, Anthemius, Olybrius — a seregek vezérétől, a gögös Ricimertől nyerte a bibort, hogy ettől aztán meg is fosztassék, ha meg talált feledkezni alárendeltségéről. Noha Arcadius és Honorius osztozkodása véglegesen ketté választotta a birodalmat a közigazgatás tekintetében, még mindig azt hitték, hogy e részek egységes birodalmat alkotnak s a keleti uralkodók nem egyszer ültettek a nyugati trónra fejedelmet, kit oltalomban nem részesíthettek. Ricimer követelő elbizakodása visszariadt a császári cím tartalmatlan nagyszerűsége elől s az ő, valamint utódjának, Gundobaldnak becsvágya a patriciusi névre szorítkozott. Odoaker,² a barbár sere-

¹ Ha az armoricai köztársaságról szóló értesítések hitelt érdemelnek.

² Odoakert vagy Odovakart, mert inkább így kell írni, többnyire tévesen a herulok királyának mondják, ki népét Itáliába vezette s a nyugati birodalomnak véget vetett; mások szerint a rugiak vagy skirrek, vagy turcilingek királya volt. De úgy látszik, hogy általában nem volt király, hanem a skirrek főnökének a fia (atyja Edekon arról ismeretes, hogy egyike volt a követeknek, kiket Attila Konstantinápolyba küldött), kit személyes érdemeiért a barbár zsoldos csapatok vezérükké választottak. A skirrek kicsiny törzse nyilván rokonságban volt a herulokkal s ezeknek a nevét rájuk is kiterjesztik.

gek vezére, merészebb szellemével elhatározta a hiú ragyogvány kioltását és eltörülte a nyugati császár címét és tisztjét. De ő reá is hatott a varázs ereje s miként a gall harczos az elhagyott városban elámult a hallgatag senátus méltóságán, a herul is féltő tisztelettel tekintett arra a hatalomra, mely előtt a világ meghajolt s bár nem volt az az erő, mely őt visszatartsa vagy elriaszsza, még sem volt arra bátorsága, hogy barbár kézzel a Caesárok kormánypálczája után nyuljon. Mikor Odoaker parancsára a gyermek Romulus Augustulus, ki a sors szeszélye folytán az utolsó benszült római császár lett, lemondását a senátusnak forma szerint bejelentette, a testülettől követség indult a keleti udvarhoz, hogy a királyi jelvényeket a keleti császárnak, Zenónak lába elé rakja. A nyugati birodalom, így szólt a követség, nem szorul többé külön császárra, egy uralkodó elegendő a világnak; Odoaker bölcsesége és vitézsége meg fogja oltalmazni államukat s kéri Zenót, hogy adományozza Odoakernek a patricziusi címet s bizza rá az olasz provinciák igazgatását.¹ A császár teljesítette a kérelmet, melyet meg sem tagadhatott s Odoaker fölvéven a királyi címet,² tovább is megtartotta a consuli

¹ Αὔγουστος ὁ Ὁρέστου υἱὸς ἀκούσας Ζήνωνα πάλιν τὴν βασιλείαν ἀνακεκτῆσθαι τῆς ἑω . . . ἠνάγκασε τὴν βουλὴν ἀποστεῖλαι πρεσβεῖαν Ζήνωνι σημαίνουσαν ὡς ἰδίας μὲν αὐτοῖς βασιλείας οὐ δέοι, κοινὸς δὲ ἀποχρήσει μόνος ὢν αὐτοκράτως ἐπ' ἀμφοτέροισι τοῖς πέρασι. τὸν μὲντοι Ὀδόαχον ὅπ' αὐτῶν προβεβλήσθαι ἱκανὸν ὄντα σώζειν τὰ παρ' αὐτοῖς πράγματα πολιτικὴν ἔχων νοῦν καὶ σύνεσιν ὁμοῦ καὶ μάχιμον, καὶ δεῖσθαι τοῦ Ζήνωνος πατρικίου τε αὐτῷ ἀποστεῖλαι ἀξίαν καὶ τὴν τῶν Ἰτάλων τουτῷ ἐφεῖναι διοίκησιν. — Malchus ap. Photium a *Corp. Hist. Byzant.*-ban.

² Nem Olaszország királyáé, a mint gyakran mondták. A barbár királyok sok századon át nem használtak területi czi-

tisztséget, tiszteletben tartotta alattvalóinak polgári és egyházi intézményeit s tizennégy éven át mint a keleti császár névleges helytartója uralkodott. Törvényesen tehát a nyugati császárság nem szűnt meg, Kelet és Nyugat inkább csak újra egyesült. Forma szerint és némileg a közhitben a dolgok ismét úgy állottak, mint a császárság első két századában azzal a különbséggel, hogy Róma helyett Bizáncz volt az állami kormányzat középpontja. A megosztott uralom, melyet Diocletianus kigondolt, Constantinus tovább fejlesztett, mely I. Valentinianus alatt, később Theodosius halálával ismét megújult, most véget ért; egyetlen császár tartotta kezében újra a világkormány gyeplőit s volt feje az osztatlan katolikus egyháznak.¹ A kik akkor éltek, nem tekintették ezt az évet (476) oly korszaknak, a minő az később lett s az esemény igazi fontosságának megfelelő benyomást senki sem érzett. Mert jóllehet a birodalom elvben meg nem dőlt s tényleg sem veszett elégészen, az esemény következményei kezdettől fogva nagyok voltak. Gyorsította a latin keresztyénség fejlődését, ellentétben a görög és keleti egyházzal, függetlenné tette a papokat s új irányt adott a germán uralkodók terveinek és kormányzatának a nyugaton. Mily fontossága volt ez esemény külső képének azok előtt, a kik még annak szemtanúi voltak, csak akkor tűnik ki, ha ahhoz a korhoz jutunk, melyben a frank Károly a birodalmat feltámasztotta.

meket. E címet, például „Francziaország királya“, IV. Henrik viseli először. Jordanes szerint Odoaker a királyságnak még csak jelvényeit se fogadta el.

¹ V. ö. Sismondi, *Histoire de la Chute de l'Empire Occidental*.

Odoaker uralkodása nem volt nyomasztóbb, mint szomszédjaié Galliában, Spanyolországban és Afrikában. De a zsoldos *foederati*, kik királyságának támaszai voltak, szerte szórt zsákmányoló törzsek voltak, minden összetartás nélkül s így nem is verhettek gyökeret Itáliában. Tizennyolcz évi uralkodása alatt alig történt valami a társadalom újjászervezése érdekében. Az első valódi kísérlet a népek egyesítésére s a hagyományos római állambölcseiség folytatására egy új és erős népfaj körében, egy másik nevezetesebb törzsfőtől indult ki: ez a keleti gróf Theodorik volt, a legkiválóbb barbár hódító, az első barbár császár úttörője. Jóllehet bevallott hűbérese a keleti udvarnak, mely hódító útjában¹ segítette, uralkodásának még az is volt a célja, hogy nemzeti királyságot alapítson Itáliában. Bizáncban, a hol mint kezes fölnevelkedett, megismerkedett a rendezett és művelt társadalom áldásaival és fentartó elveivel; alig ért férfikort, mikor harczosai élén a Duna síkjain hadakozva szert tesz hadvezéri ügyességre s meggyőződik népének nagyobb kiválóságáról erő, erély és igazságszeretet dolgában.

Mikor Odoaker leveretése és halála után a félsziget ura lett, nem gondolt újabb hódításokra, bár a keleti birodalomtól könnyű szerrel elszakithatott volna új tartományokat, csupán arra törekedett, hogy Rómának régi államrendszerét megőrizze és megszilárdítsa, hogy a korhadtt intézményekbe friss életerőt öntsön, hogy Itália elfajult lakóit a gótok katonai felsőbbségének veszélyeztetése nélkül szelíd kimélettel meg-

¹ „Nil deest nobis imperio vestro famulantibus“ ezt írja Theodorik Zenóhoz. *De Rebus Geticis*, cap. 57.

nyerje és lassanként a győztes idegenek színvonalára fölemelje. A gótok már kezdettől fogva kevesebb kegyetlenséggel harcoltak és több bölcseséggel tanácskoztak, mint többi germán testvéreik: ¹ most mindaz, a mi a legnemesebb volt bennük, fényesen érvényesült a legnagyobb Amali uralkodása alatt. Veronai ² palotájából, melyről a Nibelung-ének említést tesz, egyenlőn lát törvényt római és gót felett s meghagyta a hódító-nak, ha már meg kell szállnia az ország egy-egy részét, kimélje legalább alattvaló társainak vagyonát és személyét. A jogszolgáltatás és közigazgatás a benszültteknél maradt; két consul egy évi tisztséggel a régi államrend alakját őrizte meg; az egyiket Theodorik, a másikat a keleti császár nevezte ki s míg a tartományokban a földművelés és művészet újra felvirágzott, Róma maga ünnepet ült, ha ura, ki a nép szükségéről gondoskodott és a város régi fényének emlékeit szeretettel ápolta, meglátogatta. A béke és gazdagság áldásán remény fakadt az emberek szívében s megújult a tudományok művelése. A klasszikus irodalom utolsó sugarai megaronyozzák a barbár uralkodó korát.

¹ „Unde et paene omnibus barbaris Gothi sapientiores exstiterunt Graecisque paene similes“. — Jorn. cap. 5

² Theodorik (Thiodorich) úgy látszik, többnyire Ravennában lakott, ott halt meg s ott temették el. A városon kívül, közel a vasúti állomáshoz áll az a nevezetes épület, mely a hagyomány szerint, a király sirja volt; de a porfir koporsót, melyben teteme állítólag nyugodott, elvitték s abba az épületbe falazták be, melyről azt hiszik, hogy az ő palotája volt, a Sant Apollinare templom közelében, nem messze Dante sirjától. Nincsen elegendően hiteles adatunk rá, hogy ez az épület a keleti gótok korából való; az egykorú mozaikok a Sant Apollinare in urbe-ban egészen másként ábrázolják Theodorik palotáját. A német

Ha egy bölcs kormány alatt a két népfaj egybeolvadása sikerül vala, Itália elkerülte volna hat századnak gyászát és megaláztatását. De nem így kellett lennie. Theodorik türelmes volt, de a türelmesség bűn volt orthodox hívőinek a szemében. Az arianus gót a katolikus olaszok között idegen és ellenség volt és az maradt. Alig vette át Theodorik méltatlan sarjadedéka a kormányt, Justinianus császár, a ki féltékeny szemmel nézte névleges helytartójának nagyságát, eltökölte, hogy szunnyadó jogait érvényesíteni fogja Itália birtokára. Az olasz nép Belizárban megszabadítóját üdvözölte s a csakhamar kitört harcban a keleti gótok népe nevével együtt örökre kiveszett. Ily módon tényleg újra a birodalommal egyesülve, a mint hogy névleg mindig hozzátartozott, a félsziget grófságokra és herczegségekre oszlott s a bizanci udvar alkirályának, a ravennai exarchának engedelmeskedett, míg őt az 568-ban odaérkező longobardok az ország egyes részeiből el nem űzték s a megmaradt területen is csak gyöngye tekintélyt hagytak meg számára.

Az Alpeseken túl, jóllehet a római lakosság most már nem fordult többé segítségért a keleti udvarhoz, a császár jogai elméletben még érintetlenek voltak s törvényes úton nem is szűntek meg soha. Elismerték

regékben azonban Theodorik mindig Verona fejedelme (Dietrich von Berne) ; bizonyára azért, mert a németek inkább ismerték ezt a várost, mert Theodorik rendszeren ideköltözött udvarával, mikor az Alpeseken túl lakó népek ügyeire fordította figyelmét. Kastélya a régi városban az Adige balpartján állott, azon a dombon, a hol a mai czitadella van ; alig maradt meg valami belőle, mert a még most látható régi alapkövek ahhoz az erődhöz tartoztak, melyet Gian Galeazzo Visconti épített a XIV. században.

azokat, a mint mondtuk, maguk a hódítók is: Athaulf, mikor Honorius helytartójaként Aquitaniában uralkodott és Spanyolországot a svévektől régi urainak visszaszerezte; a keleti gót királyok, mikor megengedték, hogy a Földközi tenger városai Bizánczba adót küldjenek; Clodvig, mikor Syagriusnak meg az armorikai városoknak, a régi kormány e képviselőinek, leveretése vagy elfoglalása után a keletrómai császártól, Anastasiustól örömmel elfogadott valamely római méltóságot, mely birtokában megerősítette. A sicamber törzs feje a consul himzett ruháját öltve magára akár egy Fabius vagy Valerius, végiglovagolt Tours utczáin, mialatt a tartományi nép hangos újjongással Augustusnak üdvözölte.¹ Eddig is már engedelmeskedtek neki, de most a törvény szentesítette hatalmát s némi szomorúság vegyült büszkeségükbe, mikor látták, hogy a rettenetes hódító meghajol a római név varázsa előtt s hódolattal adóz törvényes uralkodójuk el nem muló méltóságának.²

De a birodalom különvált részei lassanként elfeledték az eredeti egységet. Mikor a társadalom felbomlásával a hatodik századból a nyolczadikig a durva-

¹ „Igitur Chlodovechus ab imperatore Anastasio codicillos de consulatu accepit et in basilica beati Martini tunica blatea indutus est et chlamyde, imponens vertici diademe . . . et ab ea die tamquam consul aut (=et) Augustus est vocitatus“. Greg. Tur. II. 58.

² Sir F. Palgrave (*English Constitution*) ebben az adományozásban Clodvig uralmának az elismerését látja. Hallam (*Middle Ages*, chap. I, note III) csekélyebb fontosságot tulajdonít neki. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Justinianus délkeleti Galliát Theodobertnek adományozta, világosan kitetszik, hogy a császári befolyás még a távoli országokban is érezhető volt.

ság és tudatlanság gyökeret vert, mikor a germán letelepedők közbevegyülésével nyelv és erkölcs elváltozott, mikor az emberek egymástól elzárkózva gondolkozásukban, reményeikben s érdekeikben mind szűkebb körre szorultak, mikor a rómaiaknak tartománya és a germánoknak törzsi szervezete egy khaosba foszlott szét, melyből az új rend csak homályosan és határozatlanul kezdett kiválni, ebben az időben el kellett halványulni és enyészni annak az emlékek is, mely a régi császárságra, arányosságára, erejére és műveltségére utalt. S ki is veszett volna teljesen, ha Róma két örök tanújele fenn nem marad: az egyház és a jog. A barbárok hozták először kapcsolatba a keresztyénséget a rómaiakkal, a kiktől az új hit tanát átvették; e hit volt a rómaiak egyetlen védőbástyája az elnyomás ellen. Az egyházi hierarchia volt a nép természetes vezetője, a királyok szükség tanácsadója. Hatalmát növelte az állami kormány megszűnése és a babona terjedése s mikor a frank sokkal becsesebbnek ítélte, sem hogy a legyőzött népnek átengedje, észrevétlenül elsajátította annak a környezetnek, a melybe lépett, érzéseit és politikáját.

Mikor a birodalom darabokra szakadt s még az új királyságok is, melyeket a hódítók alapítottak, bomladozni kezdtek, az egyház mind szorosabban ragaszkodott a hit és fegyelem egységéhez, az összes keresztyének e közös kötelékéhez. Ennek az egységnek központra volt szüksége, e központ Róma volt. Egy- másra következő ügyes és buzgó pápák a város befolyását növelték (Nagy Gergely szent nevét az egész nyugaton ismerték), minthogy a barbárok sohasem szállották meg, megőrizte sajátos jellemét s szokásait s az elveszített anyagi erőnél tartósabb szellemi

hatalomnak vetette meg az alapját.¹ Nem sokkal kevésbé fontos maradt a római jog és ennek alkotása: a községi szervezet. A betörő barbárok megőrizték őseik szokásait, a nyers népek jellemző maradványait, a hogy a sali törvényekben vagy Ina és Alfréd rendeleteiben láthatók. De a leigázott népeket és a klérust még tovább is ama remekül kifejttet rendszer értelmében kormányozták, melyet sok nemzedék lángeze és szorgalma a római nagyság legmaradandóbb emlékeül alkotott.

A római jog Spanyolországban és déli Galliában érvényben maradt, de teljesen nem feledték el északon sem, Britanniában és Germánia szélein. A nyugati gótok s a burgundi fejedelmek javított kiadásban tették közzé a theodosiánus kódexet. Századokon át mindenütt a legyőzött népek öröksége maradt. Aquitániában és Olaszországban túlélte a hűbérrendszert. Később az a felfogás uralkodott, hogy e törvény szerint ítélkeznek mindenkiről, míg ki nem tűnik, hogy másra hivatkozhatik.² A mit csak magába foglalt, a kifejezések, formulák, ítélőszékek, finom megkülönböztetések, s a szabatosság, mind arra az erős és kicsiszolt társadalomra emlékeztetett, a melytől eredt. Az új kirá-

¹ Már korán, az ötödik század derekán, Nagy Leó így szólhatott a római néphez: „Isti (sc. Petrus et Paulus) sunt, qui te ad hanc gloriam provexerunt ut gens sancta, populus electus, civitas sacerdotalis et regia, per sacram B. Petri sedem caput orbis effecta latius praesideres religione divina quam dominatione terrena“. *Szent Péter és szent Pál ünnepén mondott beszéd.* (Opp. ap. Migne, tom. I. p. 366.)

² „Ius Romanum est adhuc in viridi observantia et eo iure praesumitur quilibet vivere nisi diversum aprobetur. — Maranta, idézi Marquard Freher.

lyok az alattvalóik iránt táplált jóindulaton kívül más okokból is ragaszkodtak hozzá, mert kiváltságaikat növelte s azt az engedelmességet, melyet a törvény alattvalóik egyik osztályára rótt, csakhamar a másiktól is megkövetelték, attól, melyet a honi törvény egyenrangúvá tett a fejedelmekkel. Ha figyelmesen fontolóra vesszük, mennyi régi intézmény maradt fenn, ha a kor érzésvilágát vizsgáljuk, a mint ezt a kevés emlék halványan megőrizte, alig mondunk sokat azzal az állítással, hogy a római birodalom a nyolczadik században nyugaton még élt, élt az emberek lelkében, mint elgyöngült, áthelyezett, felfüggesztett, de ki nem veszett hatalom.

A kik valamely kor történetét a rákövetkező időszaknak a világitásában olvassák, könnyen észreveszik, hogy az emberek tévedtek, hogy az események egészen más irányt követtek, hogy a társadalom új fázisba jutott, melyben minden változás a tekintélyt területileg korlátozza s a kényuralom rovására az arisztokratikus elvet szilárdítja meg. Mi azt látjuk, hogy immár másnemű életformák indultak meg, melyek egy távoli jövő ígéreteivel kecsegtetnek. A tévedés abban rejlett, hogy ők a hatalomnak vagy szépségnek csak azt a típusát ismervén, mely őseiknek képzeletét töltötte el s mely most a századok homályán keresztül fényesebben tündöklött feléjük mint bármikor, emlékeiket — a mint később Rienziről mondták — reményekre váltották s egyedül ezek megvalósulása után sóhajtoztak. Csakhamar beállottak oly események, a melyektől e remények teljesülését várhatták.

NEGYEDIK FEJEZET.

A NYUGATI BIRODALOM VISSZAÁLLÍTÁSA.

A FRANKOK. — OLASZORSZÁG A GÖRÖGÖK ÉS A LONGOBÁRDOK ALATT. — A KÉPROMBOLÓ SCHISMA. — A PÁPÁK SZÖVETSÉGE A FRANK KIRÁLYOKKAL. — A FRANK HÓDÍTÁS OLASZORSZÁGBAN. III. LEO PÁPA VISZONTAGSÁGAI ÉS TERVEI. — NAGY KÁROLY KORONÁZÁSA.

A hatodik és hetedik században az emberek gondolatai és reményei Róma, mint az egyház feje felé fordultak. De sem a gyöngye és romlott Rómából, sem Itália kimerült földjéből nem jött elő a szabadító. Épen abban az időben, a mikor, a mint gyanítanunk lehet, a nyugati tartományokban a császári tekintély megújulásának álmoképe eltűnőfélben volt, Európa egyik legtávolabb zugában oly törzsből eredve, mely csak az imént lépett a műveltség mesgyéjébe, tele hódolattal a szentszék iránt egy uralkodó család jelent meg s belőle különösen kivált egy férfiú, a kit hatalma, szerencséje és hősi jelleme érdemessé tett arra a méltóságra, melyhez az elmélet és hagyomány szinte isteni szentséget fűzött.

A régi birodalom romjain alakult új királyságok közt a frankoké volt kétségtelenül a legnagyobb. A harmadik században a szászokkal, alemannokkal és thüringiekkel együtt tűnnek föl, mint a legnagyobb törzsszövetség. A sicamberek (mert valószínűleg ettől a híres néptől eredt nagyobbbrészt a frank nemzet) most abba hagytak az eddigi gyűlölködéssel Róma

ellen s ezentúl, rövid megszakításokkal, hű szövetségesei lettek, a kik majdan uralmának képviselőivé válnak. Több vezérük magas állásra emelkedett: Jovianus császár Malarik gondjaira bizza a nyugati tartományokat; Bautó és Mellobaudes Theodosius s ennek fiai alatt jutnak kiváló helyre; Meroveus (ha ez valódi név) Attila ellen harczol a chalonsi csatában; honfitársai hasztalan fáradoznak azon, hogy Galliát a svévek és burgundok ellen megmentsék. Csak akkor kértek részt a zsákmányból, mikor a birodalom menthetetlen állapotba jutott; ekkor Clovis vagy Chlodowech, a sali törzs feje, rokonait, a ripuari frankokat hazájukban hagyva, az alsó Rajna mellékén, Flandriából előre nyomul, hogy Galliát a hatvan év előtt benne letelepedett barbár nemzetektől elragadja. Kevés hódító pályáját jelöli a sikerek oly szakadatlan sora. Syagriusnak, a római kormányzónak leveretése után ura lett az északi tartományoknak; rövid idő múlva neki engedelmeskedik a burgund királyság a Rhone völgyében s végül egy ütközet megtöri a nyugati gótok hatalmát s Aquitánia Clovis birtokába kerül. Hasonló szerencse kedvezett a frank fegyvereknek a Rajna tulsó partján. A Tolbiacum mellett nyert győzelem eredménye az alemannok meghódolása volt, szövetségeseik a bajorok követték őket s mikor I. Theodorik (Clovis fia) a thüringiek ellenállását leverte, a frank szövetség magába foglalta nyugati és déli Germánia összes törzseit. Az ekkép alakult állam, mely a biscajai öböltől az Inn és Enns folyókig terjedt, természetesen épenséggel nem volt frank, azaz galliai királyság. De jóllehet ez volt a legnagyobb és leghatalmasabb birodalom, a melyet eddig germán faj alapított, még sem volt a Merovingek alatt egységes királyság, hanem csak

fejedelemségek csoportosulása: a kapcsoló elem egy uralkodó törzs és család volt, mely Galliában a meghódított népfaj felett uralkodott s Germániában némi hegemoniaféle szerepet vitt a rokon s alig alantabb álló törzsek között. De a nyolczadik század közepén változás állott be. Heristali Pipinnek és fiának Martell Károlynak a vezetése alatt, a kik háznagyok voltak az utolsó gyöngye Merovingeknél, az austrasiai frankok az alsó Rajna mellékén a nemzet elismert fejévé lettek s azáltal, hogy otthon erős kormányt szerveztek, képesek lettek arra, hogy kifelé is érvényesítsék becsvágyó terveiket. E tervek iránya egy eddig még nem említett körülményből eredt. A frankok eddigi nagyságának s későbbi nagyobb emelkedésének egyetlen vagy csak főoka is nem önerejükben rejlett, hanem a papság barátságában és a szentszék szíves jóindulatában. A többi germán nemzetek közt, a gótok, vandalok, burgundok, svévek és longobardok közt többnyire arianus hittérítők terjesztették el a keresztyénséget; ezek a római birodalomból jöttek, abban a rövid korszakban, mely az arianus tanoknak kedvezett. A frankok tértek át utoljára s kezdettől fogva katolikusok lévén, szívesen látták a papokat, mint tanítóikat és szövetségeseiket. Így történt, hogy míg a vandal királyság Afrikában és a gót királyság Olaszországban az orthodox alattvalók ellenségeskedése által elpusztult, addig a frankok ellenfeleiket, a burgundokat és nyugati gótokat a papság buzgó pártfogása mellett legyőzték s aránylag könnyű szerrel egygyé olvadtak a tartományok római lakosságával. Jó szolgálatot tettek a szaraczenok ellen Spanyolországban, támogatták az angol Bonifaciust hittérítő munkájában a pogány germánok közt s végül mint a leghatalmasabb katolikus nemzet.

magukra vonták a nyugati keresztyénség fejének a figyelmét, a ki most belső ellenségtől zaklatva, súlyos helyzetbe jutott.¹

Alboin betörése óta a bajok bonyolult sokasága szakadt Itáliára. A vezérrel együtt 568-ban beköltözött longobardok a Pó völgyében telepedtek le nagy számban, Spoletóban és Beneventumbnn herczegségeket alapítottak, az ország többi részét a ravennai exarchának, a keleti udvar alkirályának kormányja alatt hagyván. Ez azonban alig volt több névleges uralomnál. Jóllehet számra a hóditók sokkal kevesebben voltak, semhogy az egész félszigetet elfoglalják, mégis elég erősek voltak arra, hogy mindenfelé pusztítva bekalandozzák, holott a lakosság elszokva a fegyvertől, semmi ellenállást nem fejtett ki s bátorság hiányában képtelen volt az önvédelemre. A longobardok, ha ellenfeleik tanúsága hitelt érdemel, kegyetlenebbek és durvábbak voltak minden más északi törzsnél, de bizonyos, hogy különös gyűlölettel voltak a papsággal szemben, melyet sohasem bocsátottak népgyűléseikhez. Az ismételt támadásoktól zaklatott Róma hasztalan fordult segítségért a keleti császárhoz, kinek alig volt ereje az avarokat és szaraczénokat Bizáncz falai alól elűzni s így nem igen támogathatta a távoli Ravenna exarcháját. A pápák a császár alattvalói voltak, ők is, mint a többi püspök, tőle várták megerősítésüket és gyakran voltak haragjának áldozatai.² De mikor a város mindjobban beleszokott függetlenségébe s a

¹ „Denique gens Francorum multos et facundissimos fructus Domino attulit non solum credendo sed et alios salutifere convertendo“, mondja II. Lajos császár 871-ben.

² Martinus, valamint előbb Sylverius.

pápa tényleges, bár még nem törvényes felsőségre emelkedett, szava is merészebb lett, mint a keleti patriarkáké. Az egyházban dúló viszályok közt elég bölcs vagy szerencsés volt (bár nem mindig kezdettől fogva) az orthodoxok pártjához szegődni s most egy más vallási vitában végképen fölszabadult a kényelmetlen iga alól.¹

Leó császár, ki az izaurei hegységben született, hol a hit tisztább alakja még tovább élt s kit sértett a mohammedánok gúnyja, mely gyalázatnak bélyegezte a bálványimádást, eltökélte magában, hogy eltörli a képek imádását, mely a keresztyén hit szellemi részét szinte elhomályosította. Olynemü kísérlet volt ez, mely még a hódolásra kész görögöknél is elég okul szolgálhatott a lázadásra s mely Itáliában vészes mozgalmat keltett. A nép teljes szívvel-lélekkel sikra szállt

¹ A görögök és latinok különválásának eredetét különös módon adja elő Landulfus de Columna (mások szerint Radulfus) *De translatione Imperii Romani* (1300 körül) című értekezésében. „Heraklius zsarnoksága“, így szól „lázadást támasztott a keleti nemzeteknél. Lehetetlen volt lecsendesíteni őket, mert ugyanakkor megtagadták az engedelmességet a római pápának és mint Jeroboam, elpártoltak az igaz hittől. Némelyek az elpártoltak közül (nyilván, hogy a politikai lázadást szítsák) eretnokságukban még továbbmentek és megalapították a mohammedanizmust“. Hasonló módon szól a ferenczrendi paduai Marsilius (1324 körül): Mahommed, „egy gazdag perzsa“, azért gondolta ki az új vallást, hogy vissza ne térjen Róma hódoltságába. Nevezetes dolog, hogy a korábbi történetírók közül (a tizedik századtól a tizenötödikig), ha általában találkozunk valaki, csak igen kevesen vetnek ügyet a nyugati császárokra Augustustól Romulus Augustulusig; a nyolczadik és kilenczedik században a nyugati ágnak még a létezése is teljesen feledésbe ment.

annak a védelmére, a mi több volt neki, mint pusztajelkép. Az exarchátus megölték; a pápa, bár nem szívesen szakadt el az egyház törvényes fejétől és oltalmazójától, kénytelen volt átokkal sujtani a fejedelmet, a kit az oly gyűlöletes eretnekségtől el nem téríthetett. Liudprand, a lombardok királya hasznára fordítja a jó alkalmat. Mint a képek védője, megtámadja az exarchátust, mint a császár képviselője, a pápák székhelyét: Ravennát kifosztotta, Rómát pedig csaknem hatalmába kerítette. A pápa egyelőre megmenekült, de látta a veszedelmet; az eretnek és a rabló közé jutva, tekintetét az Alpeseken túl egy katolikus fejedelemre irányítja, ki éppen most fejezte be fényes haditettét a keresztyénség felszabadítása érdekében Poitiers mellett. Már II. Gergely érintkezésbe lépett Martell Károlylyal, a háznagygyal és a frank birodalom tényleges urával.¹ A válság növekedtével III. Gergely is egyedül csak onnan remélhet valamit, oda fordul könyörgő levelekkel, hogy a szentegyház számára sürgős segítséget kérjen.² Néhány krónikairól hozzátesszi, hogy a római nép nevében Károlynak felajánlották a consuli és patriciusi tisztséget. Annyi mindenestre bizonyos, hogy ekkor veszi kezdetét a kapcsolat a birodalom régi székvárosa és az emelkedő germán hatalom között; ekkor áll először a pápa politikai mozgalom élén s tépi el azokat a kötelékeket, melyek törvényes urához fűzték. Károly meghalt mielőtt a fölszólításnak eleget tehetett volna, de fia, Kis Pipin felhasználta a Rómával kötött új barátságot. Ő volt

¹ Anastasius, *Vitae Pontificum Romanorum*, I. ap. Muratori.

² Levél a *Codex Carolinus*-ban, Muratorinál: *Scriptores Rerum Italicarum* vol. III. (második rész) a cím: „Sub regulo Carolo“.

a harmadik abban a családban, mely teljes királyi hatalommal uralkodott a frankokon, most itt volt az idő, hogy a Merovingek álkirálysága véget érjen; de az elszakadás a régi uralkodó háztól, könnyen megsérthette volna a nép érzelmeit. Oly utat választottak tehát, melynek veszélyeit még senkisémm gyanithatta. A szentszék, melyhez, mint nemzetközi hatalomhoz, most folyamodtak először, kimondotta Childerik trónvesztését s utódjának, Pipinnek a királyi méltóságát eddig ismeretlen szentesítéssel ruházta fel, a mennyiben a régi frank királyválasztáshoz, mely fegyvercsörgéssel kísért paizsraemelésből állott, hozzáadta a római diadémát s a felkenés zsidó szertartását. Alig jött létre a szerződés a római szentszék s a germán között, nyomban fölszólítás érkezett Pipinhez, hogy elvállalt kötelezettségét teljesítse. Két ízben ostromolta Rómát a lombard Aistulf, két ízben jött a város felszabadítására Pipin; másodszor magának szent Péternek a nevében írt levélbeli kérésre.¹ Aistulf képtelen volt az ellenállásra, a frank a pápának adományozta az exarchatus összes északolaszországi birtokait s szolgálataiért a patriciusi címet nyeri jutalmul.²

¹ Levél a *Cod. Carol.* (Mur. R. S. I. III. (2.) p. 96; különös vegyülete a komoly esdeklésnek, az ügyes hivatkozásnak a frankok büszkeségére és a szentírásból vett hosszú idézeteknek: „Declaratum est quippe, quod super omnes gentes vestra Francorum gens prono mihi Apostolo Dei Petro exstitit et ideo ecclesiam quam mihi Dominus tradidit nobis per manus Vicarii mei commendari“.

² Nem állapítható meg pontosan, mikor kapta Pipin a címet. István pápa legközelebbi levelében (Mur. III. p. 96) e címzés van: „Pipino, Carolo et Carolomanno“. A *Chronicon Casiniense* (Mur. IV. p. 273) szintén azt mondja, hogy Pipin kapta először

E czimhez, mely a későbbi nagyobb méltóság hirdetője, néhány rövid megjegyzést kell fűznünk. Mikor eredeti jelentése már rég feledésbe ment, Constantinus megújította, de nem valamely tisztség, hanem inkább rang jelölésére: ez volt a császári vagy consuli rang után a legmagasabb. Rendesen a tartományi fő-kormányzóknak adományozták, később valamely tekintélyes barbár vezérnek, kinek a római udvar hizelegni kívánt. A keleti udvar odaajándékozta Odoakernek, Theodoriknak, Sigismundus burgund királynak sőt Clovisnak is; a későbbi időben még a szaraczen és bolgár herczegek is megkapták.¹ A hatodik és hetedik században állandó gyakorlat folytán a bizánczi alkirályt Olaszországban illette e czim s ily módon érthető, hogy az emberek némi természetes fogalomzavarból hivatalos tisztségnek tekintették, jelentékeny, habár határozatlan hatalmat ruháztak rá, különösen pedig az egyházi felügyeletet s az egyház világi érdekeinek ápolását számították kötelességei közé. Kétségtelenül ebben az értelemben adományozta Róma népe és püspöke a frank királyoknak; törvényes joguk épen nem volt erre, mert ez csak a császárt illette: de azért választották ezt a czímet, mert viselőjét arra kötelezte, hogy az egyházat az ellenséges lombardokkal szemben megsegítse és védelmezze. A kifejezés

Gibbonnak alig van igaza, mikor Martell Károlynak tulajdonítja, noha egy-két okirat mellette szól. Minthogy az egyik ezek közül, II. Gergely levele, úgy magyarázható, hogy felajánlották vagy fel akarták neki ajánlani a czímet, de nem fogadta el.

¹ A patriciusi czímmel a legtávolabbi nyugaton is találkozunk; Wessex királyának, Inának egyik törvényében előfordul, valamint normandiai Rikárdéban is 1015-ben. Ducange, s. v.

alakja tehát ezentúl ez: „Patricius Romanorum“ és nem mint azelőtt csak „Patricius“, s hozzá teszik rendszeren a „defensor“ és „protector“ szót is. Minthogy pedig a „védelem“ magába foglalja a megfelelő engedelmességét annak a részéről, a kinek a védelemből haszna van, az új patricius többé-kevésbbé pozitív hatalomhoz jutott Romában, jöllehet még nem olyanhoz, mely a császári fensőséget megszünteti.

Addig, míg a frankokat új szövetségeseiktől egy ellenséges királyság különítette el, e felsőség valóban csak névleges maradt. De mikor Pipin halála után a nyugtalan lombardok újra fegyvert fogtak s az egyház birtokait fenyegették, Pipin fia, Károly, Adorján pápa hívására mint forgószelel csapott le az Alpeselek mögül, Desiderius királyt székvárosában foglyul ejtette, a lombard koronát fejére tette s északi Olaszország a frank birodalom egyik alkatrészévé lett. Győztes serege élén Rómába indulva ő nyitja meg a német királyok hosszú sorát, kikre Rómának szeretete vészhozóbb volt gyűlöleténél; Adorján pápa kitüntető tisztelettel fogadta, a nép vezérét és felszabadítóját üdvözölte benne. De akár politikai eszélyből tette, akár őszinte tiszteletből, mely nagyratörő lelkét hódolatra készíté, Károly még akkor is szerény követeléseket támasztott felsőségét illetőleg, a pápának engedte át az első helyet a körmeneteknél s megújította, bár a főúrnak és hódítónak a hangján, az exarchatus és Pentapolis adományát, a melyet Pipin húsz év előtt a római egyháznak tett.

E nagyszerű történeti dráma fejlődését figyelemmel kísérve, szomorúság és derűtség váltakozik bennünk, ha azokat az alantós indító okokat látjuk, melyek a szereplő főszemélyekre hatottak. A frank király s a

római pápa volt ebben az időben az a két hatalmas erő, mely a világot mozgatta s gyorsan hajtotta sorának nagyszerű válsága felé. Mind a kettőről azt hihették, hogy a világ lelki üdvére irányuló legtisztább vágy vezérelte őket. Szavuk és tettük, egész jellemük és viselkedésük a várakozó keresztyénség szemében, méltó volt oly férfiakhoz, kik arra voltak hivatva, hogy korukra és a későbbi korszakokra eltörülhetetlen bélyeget nyomjanak. De a felszín alatt bennük is közönséges emberi vágyak és szenvedélyek áramlottak. Nagy Károly fenkölt és buzgó lelke nem volt ment a személyes becsvágy ösztöneitől; de ezek, bár nem menthetők, megbocsáthatók, mert rendes kísérői az erős és nyugtalan léleknek, mely még legönzetlenebb céljai megvalósításában is mindent hatalmába kerít és mindenfelé emlékoszlopot emel magának. Kevésbé nemes szenvedélyek sugallták a pápai politikát. Mióta a nyugati birodalom megszűnésével az egyház feje a világi felsőség alól fölszabadult, terveinek és fohászainak legfőbb és legállandóbb tárgya az volt, hogy a főváros szomszédságában gazdag földbirtokot szerezzen magának. E törekvés némileg jogosult volt, mert Rómát, hol se kereskedelem, se ipar nem volt, ellepték a szegények, a kikiről a püspököknek kellett gondoskodni. De az eljárás módja megrontotta a pápák törekvéseit s gyűlöletes színben tüntette föl minden tettüket. Az egyházi birtokokat féltették s nem a vallást meg a város biztonságát — s tényleg ezeket nem is veszélyeztették a lombard támadások — mikor oly hő kérésekkel fordultak Martell Károlyhoz és Pipinhez; most pedig abban az alapos reményben, hogy Pipin nagy fia birtokaikat biztosítja és növeli, ügyét a római papság fölfogta és hathatósan támogatta. Ugyancsak a

világi jólétre és pompára törő vágy, melyen át-áttetszett a független fejedelemség halvány gondolata, kezdette most őket az ármány és cselszövény hosszantartó útjára csábítani. Mert valószínűleg e korra esik, bár pontos ideje meg nem állapítható. A Constantinus adományáról szóló csodálatos koholmány, melynek értelmében az első keresztyén császár az uralmat Itália és az egész nyugat felett Sylvester pápára és utódjaira az apostoli széken ruházta.

A következő huszonnégy esztendőn át Olaszországban nyugalom volt. Rómának kormányügyeit Károlynak, a patriciusnak nevében intézték, bár nyilván minden hivatalos képviseltetés nélkül, de ugyanekkor a város meg az exarchatus továbbra is elismerte a keleti császár fensőségét, a mennyiben az okiratok keltezésénél uralkodása éveit számították. 796-ban Adorján pápa utódja III. Leó lett, a ki hódolatát a frank trón iránt azzal mutatta meg, hogy a város zászlaját s Róma legszentebb oltárának, szent Péter sirjának kulcsait Károlynak küldötte s őt arra kérte, hogy a nép hűségesküjének elfogadása végett patriciusi követét a városba küldje. Nemsokára maga is rászorult a patricius segítségére. 798-ban lázadás tört ki; egy ünnepi körmenet alkalmával a Laterántól S. Lorenzo in Lucina templomhoz a pápai udvar két tisztviselője, elődjének testvéröccse, fegyveres csoport élén a pápára támadtak, megsebeztek s holtnak tartva ott hagyták a földön; csak nagy ügygyel-bajjal juthatott Spoletóba, honnan észak felé frank földre menekült. Károly a lázongó szászok ellen vitte seregét, a pápa utána ment s a westfaliai Paderbornban elérte. A király tisztelettel fogadta lelki atyját, egy darabig értekezett s tanácskozott vele, végre egyik legmeg-

hittebb miniszterének, Angilbertnek oltalma alatt visszaküldte Rómába azzal az ígérettel, hogy maga is nem-sokára követni fogja. Néhány hónap után Szászországban a béke helyreállt s 799 őszén Károly újra átkelt az Alpeseken, mialatt Leó pápa alaposan meghányta-vetette nagy tervét, melynek megvalósítását az idő most megérlelte.

Háromszázhuszonnégyszáz év telt el azóta, hogy a nyugati birodalom utolsó Caesarja hatalmát a senátus kezébe letette s keleti testvérét hagyta meg a római világ egyedüli urának. Ettől az időtől fogva Olaszország névleg a Kelet alattvalója volt; a tényleges hódoltság csak rövid ideig, Totilának, az utolsó keleti gót királynak halálától, Alboinnak, az első lombard királynak jöveteléig tartott. A többi tartományban, Galliában, Spanyolországban és Britanniában a keleti uralom csak emlék volt. De a római birodalomnak, mint a világrend szükséges részének eszméje, nem veszett el; azok is elismerték, a kik mintegy kiirtásán fáradoztak; az Egyház hiven ápolta, törvény és hagyomány ráutalt, drága volt a legyőzött nép előtt, mely szívesen gondolt vissza azokra a napokra, mikor a szolgaság terhén legalább béke és rend enyhítettek. Láttuk, hogy a germánok mindenütt be akartak olvadni abba a rendszerbe, melyet megtörtek. Valamint a gótok, burgundok és frankok a consuli és patriciusi czimre törekedtek s a lombard királyok elvetván az arianismust, Flaviusoknak nevezték magukat, ép úgy a távoli Angolországban a kemény szász és angol hódítok a római méltóságok czimeit használták s már jó régen az *imperatores* és *basileis Britanniae* névvel éltek.

Az utolsó másfélszázad folyamán elterjedt moham-

medanizmus¹ az egész európai keresztyénség szervezetét teljes fejlettségre juttatta. Az álpróféta egy hitet, egy birodalmat s egy fejedelmet hagyott a hívőkre; a keresztyén község is mindjobban rászorult, hogy intéző feje és középpontja legyen. Ily vezetésre nem akadhatott az egyre gyöngülő s a nyugattól elszakadó bosporusi udvarban. A régi Rómában állandóan használt *respublica*-i elnevezést sohasem alkalmazták a keleti birodalomra. Kormányja kezdettől fogva félig görög, félig ázsiai volt, most pedig régi hagyományaiból a keleti népek despotismusába kényszeredett. Már Claudianus gúnyolódott a „görög quiriteseken“,² a görög nyelv rendes használata Heraklius uralkodása óta, a szokások és erkölcsök különbsége, most még jogosultabbá tette e gúnyt. A pápának semmi oka sem volt a bizánczi uralkodók javát kívánni; míg gyöngeségében gyalázták, a vad lombardok ellen meg nem segítették s csaknem hetven év³ óta oly eretnecség szennye tapadt rajtok, melyet csak gyűlöletesebbé tett az a körülmény, hogy nem valamely elméleti kérdésre, hanem a legáltalánosabb istentiszteleti szokásra vonatkozott. Hatalmuk északi Olaszországban teljesen megszűnt, Zachariás óta egy pápa sem várta tőlük választása megerősítését, sőt a patriciusi rang adományozása a benyomuló frank részére, a mint hogy ennek joga csak a császárt illette, egyenes lázadás

¹ A *translatio ad Francos* szerint 800-ban a két császárság teljesen megfelel a bagdadi és cordovai két kalifátusnak.

² „Plaudentem cerne senatum et Byzantinos proceres, Graiosque Quirites“. In *Eutr.* II, 135.

³ E korszakon belül több császár védelmére kelt a képimádásnak, Irene is éppen az említett időben; uralkodását egészen véve mégis csak terheli az említett vád.

volt. Jogaik azonban érvényben maradtak, még mindig Róma városának címzetes fejedelmei voltak s míg császári nevük tartott, azok is maradtak. De a keresztyénség szellemi feje rá is szorult a világra; a római birodalom nélkül nem lehetett római s szükséges következménykép (így képzelték az emberek) katolikus és apostoli egyház. ¹ Mert az emberek, a mint később bővebben kimutatjuk, a fogalmilag egységest a valóságban ketté nem választhatták, a keresztyénség és a nagy keresztyén állam csak együtt élhetett és veszhett, egy és ugyanazon dolognak két neve volt. A pápa tehát szorult helyzetében oly intézkedést tett, melynek terve több elődjét már foglalkoztatta ² s melyre az utolsó ötven év eseményei ráutalták. A pillanat kedvezett. Az özvegy császárné Irene, kit szépsége, tehetsége s bűnös élete egyaránt híressé tett, fiát, VI. Constantinust, trónjától megfosztotta és megvakíttatta. A világ trónját bitor, gyermekgyilkos asszony szennyezte be. Méltán kérdezhették, minő joga ad a pártokra szakadt Bizáncz fejedelmet a birodalom eredeti székvárosának? Ideje volt, hogy különben gondoskodjanak a legmagasztosabb emberi tisztségről, a római választás csak olyan érvényű, mint a konstantinápolyi, a tényleges hatalom birtokosát hadd disztse tehát a

¹ A modern ember szeme nem lát szükségképi kapcsolatot a római birodalom s a katolikus apostoli egyház között; az egyház és állam között folyt hosszú harcok talán inkább azt a benyomást teszik ránk, hogy a két dolog teljesen ellentétes természetű. De éppen az teszi nem csekély mértékben érdekessé a történetet, hogy föltárja, minő eltérő nézeteik voltak az embereknek más-más korban ugyanazon eszmék vagy ugyanazon intézmények egymáshoz való kölcsönös viszonyairól.

² Monachus Sangallensis, *De Gestis Karoli*; Pertznél, *Monumenta Germaniae Historica*.

külső méltóság is. A hatalom birtokosa iránt nem volt kétség. A frank mindenha Róma hive volt, keresztsége újontoborzott barbár segédcsapattá minősítette. Szolgátaival az arianus eretnekek, a longobard fosztogatók, a spanyolországi szaraczenok és pannóniai avarok ellen a hit bajnokának és a szent szék védőjének czimére tett szert. Most Nyugat-Európa föltétlen ura volt, a meghódolt kelták és germánok a hódító nevét kívánták, szokásait utánozták.¹ Károlyban, a hősben, kinek kormányja alatt oly sokféle népfaj egyesült, ki úgy uralkodott rajtok, mint Isten helytartója, a pápa is bizonyára azt látta, a mit a későbbi századok láttak: arany oszlopfejét egy második emlékszobornak, kikelve az elsőnek romjaiból, mely vasból és agyagból szerkesztve, Konstantinápoly törhetetlen falain belül a semmiségbe omlott el.²

A frank sereg végre bevonult Rómába. A pápa ügyéről vizsgálat folyt, ártatlanságát, melyet csodajel már nyilvánvalóvá tett, a patricius teljes zsinatban kihirdette s a pápa helyett vádlóit érte a büntetés. Károly hetekig a városban tartózkodott; 800-ban,³ karácsony napján misét hallgatott Szent Péter bazilikájában. Azon a helyen, hol most Bramante és Michel Angelo kupolája a modern város épületei közül kiemelkedik, azon a helyen, melyet a hagyomány szerint az apostol vértanuhalála megszentelt, emelte nagy

¹ Monachus Sangallensis; *mint fönnebb*. Már két századdal előbb Nagy Gergely pápa így ír: „Quanto caeteros homines regia dignitas antecedit, tanto caeterarum gentium regna regni Francorum culmen excellit. Ep. v. 6.

² Alciatus, *De Formula imperii Romani*.

³ Az akkor uralkodó időszámítás szerint 801-ben, mert az új esztendő karácsony napján kezdődött.

Constantinus a keresztyén Róma legrégibb és legpompásabb templomát. E bazilika legkevesbbé sem hasonlított azokhoz az északi komoran sötét, fantasztikus, szabálytalan székesegyházakhoz, tele oszlopokkal, köröskörül czifra oltárokkal és kápolnákkal, a mikben rendesen a középkori építészet jellemét látjuk. Alaprajza és diszítése, tágas s világos csarnoka, a görög templomhoz hasonló lapos mennyezete, a korinthusi oszlopok hosszú sora, a falakon az élénk mozaikok, nagyszerűsége, komolysága és egyszerűsége megőrizte a római művészet minden vonását s a római jellem tökéletes kifejezése maradt.¹ A kereszthajóból nagy íves boltozat alatt lépcsők vittek a közvetlenül az íven túl emelkedő főoltárhoz, mögötte a félkörű apszisban a fal mellett sorban ült a papság, középen valamennyi közül kiemelkedve s az oltár fölött a közönségen végigtekintve, állott a püspök trónja,² valamely el-

¹ A régi Szent Péter-templom részletes leírását l. Bunsen és Platner művében: *Beschreibung der Stadt Rom*; ezzel v. ö. Bunsen munkáját Róma bazilikáiról.

² Az eredeti szokás az volt, hogy a püspök az apszis közepén ült, a templom keleti részének középpontján (vagy pontosabban szólva, az ajtótól legtávolabbra eső helyen) éppen ott, a hol a bíró ült azokban a törvényszéki csarnokokban, a melyeknek mintájára az első bazilikák épültek. E beosztás még most is látható Róma néhány templomában s másutt Olaszországban, legjobban Ravennában kiváltképen a gyönyörű San' Apollinare in Classe-ban, meg a torcelloi székesegyházban Velence mellett.

³ E széken Hercules munkái és az állatkör jegyei voltak láthatók. Rómában azt hiszik, hogy magának az Apostolnak a széke volt s bármint vélekednek is ilyes régiségről, e szék valószínűség szerint a keresztyénség harmadik vagy negyedik századából való. Annak, hogy a Koránból versek vannak ráírva, azt hiszem, nincs semmi alapja. Tölgy- meg akáczfából készült s most gazdagon diszített szekrényben őrzik Szent Péter tem-

feledett magistratus curulis széke.¹ E székről emelkedett most fel a pápa az evangéliumi rész felolvasása után, oda ment, hol Károly — ki most az egyszer frank viselet helyett a római patricius⁴ sandaljait és chlamisát öltötte magára. — A főoltár előtt térdre borulva imádkozott, s mikor valamennyinek szemeláttára rátette a barbár vezér fejére a Caesarok koronáját s hódolva meghajolt előtte, a templomban fölzúgott az újra szabaddá, a világ urává s középpontjává lett sokaság kiáltása: Karolo Augusto a Deo coronato magno et pacifico imperatori vita et victoria.¹ Ez az örömkialtás, melybe a kívülálló frankok visszhangja beleolvadt, a rómaiak és germánok rég készülők s következményeiben oly messzeható egyesülésének hirdetője volt; ekkor szövetkezett Észak duzzadó ereje a Dél emlékeivel és műveltségével, itt veszi kezdetét a modern történelem.

plomának végén a magasban, épen azon a helyen, a hol a bazilika régi beosztása mellett a püspök széke állott. Abba a szarkofágba, a hol Károly nyugodott, míg a francziák szétszórták csontjait, Proserpina elrablása volt befaragva. Ma is látható az aacheni bazilika karzatán.

¹ Einhard, Vita Karoli.

² A koronázás jelenete megvan a kor összes krónikaiban, melyekre külön rámutatni szükségtelen.

ÖTÖDIK FEJEZET.

KÁROLY BIRODALMA ÉS POLITIKÁJA.

A RÓMAI KORONÁZÁS FONTOSSÁGA. — AZ EGYKORÚ ÉVKÖNYVÍRÓK ELBESZÉLÉSEI. — KÁROLY SZÁNDÉKAI. — A KORONÁZÁS JOGI KÖVETKEZMÉNYEI. — KÁROLY VISZONYA AZ EGYHÁZHOZ, NÉMET ALATTVALÓIHOZ, EURÓPA TÖBBI NÉPEIHEZ. — KÁROLY JELLEME ÉS POLITIKÁJA.

Károly koronázása nemcsak a középkor főeseménye, hanem egyszersmind ama kevés esemény közül való, melyek külön-külön, ha be nem állanak, a világ története más irányt vesz. Bizonyos értelemben páratlanul áll. Julius Caesar gyilkosai azt hitték, hogy Rómát a monarchiai uralomtól megszabadították, de egy emberöltő múlva a monarchia elkerülhetetlenné vált. Constantinus áttérése megváltoztatta a világ képét, de a keresztyénség rohamosan terjedt s végleges diadala csak az idő kérdése volt. Ha Columbus nem feshíti ki vitorláját, valamely más utazó fedí fel vala a nyugati tenger titkait; ha V. Károly gátat vet Luther szabad útjának, másvalahol visszhangja kél a Wittenbergában elnémult szózatnak. De ha Károly személyében a római birodalom nyugaton újra föl nem támad, visszaállítása örökre elmarad s vele együtt a jó és rossz következmények végtelen sora. A következő két század történetét vizsgálva, megtaláljuk ennek okát. Abban az időben, úgy mint az egész sötét középkoron át, két erő küzdött az uralomért. Az egyik a különszakadás, a bomlás és anarchia ösztöne volt, mely a nagy tömeg fegyelmezetlen indulataiból és durva tudatlanságából támadt; a másik a jobbak hő vágyódása volt a kormányzat formális egységére, melynek történeti alapját a régi római birodalom emlékei

alkották s mely állandó kifejezést lelt a kegyes hódolatban a látható és egyetemes Egyház iránt. Minden arra vall, hogy legalább az államéletben a forrongó tömegek ereje volt a hatalmasabb, de Károly rendkívüli szelleme az utóbbi törekvéseket ápolta s 800-ban oly diadalra is vitte azokat, melynek eredményei soha el nem veszték. A hős halála után újra felcsapott a fejtelenség és durvaság hullámos árja, hogy még inkább pusztítson, de már nem boríthatta be teljesen a mult alkotásait; a birodalomnak, bárha megcsonkult és megrendült, mélyre bocsátott gyökereit külső erőszak már ki nem téphette s mikor végre elenyészett, a bomlás belülről terjedt. Épen mert az emberek érezték, hogy egyesegyedül Károly győzhette le a kor visszás alkörülményeit, midőn a kormányhatalom óriási alkotmányát megszerkesztette és fölállította; ez volt az oly mélyre ható lelkesedés, remény és öröm oka, melyet a koronázás keltett. Az egykorú feljegyzéseknél jobban bizonyítja ezt a fájdalom kitörése, mikor a kilenczedik század vége felé a birodalom feloszlásnak indul, továbbá a Károly fejedelmi nevéhez fűződő csodás legendák, mert a hősről minden nagyszerűt elhittek,¹ az a hódoló bámulat, melylyel germán utódjai rá visszatekintettek s mindenben utánozni törekedtek a majdnem ember-fölötti példaképet.

A mint páratlan volt a benyomás, melyet 800-iki koronázás az egykorúakra tett, ép úgy magára vonta a későbbi nemzedék figyelmét is; a legellentétesebb

¹ Már a XI. század vége előtt a Soracte hegyi kolostor szerzetese, Benedek, leírja, Nagy Károly palesztinai útját s egyéb csodás hősi tetteit. A Turpinus érseknek tulajdonított költemény igen ismeretes. A Károlyról szóló legjobb történetek — s némelyike igen jó — a szent galleni Szerzetesnél találhatók. Sokból kitűnik Károly magatartása a püspökökkel szemben, a kikkel úgy bánt el, mint valami kedélyes tanító az iskolás gyermekekkel.

szempontokból ítelték meg s vége-hossza nem volt a róla megindult vitáknak. Sokkal jobb egyszerűen annak venni a dolgot, a minek azoknak látszott, kik tanúi voltak. Mint sok más esetben, itt is szembetűnők a tévedések, melyekbe a jogászok esnek történeti érzék hiányában. Durva és fejletlen társadalmi viszonyok közt az emberek tisztelik a formákat és engednek a tényeknek, semmit se törődve a törvényekkel és elvekkel. Angliában például a XI. s XII. századokban igen keveset döntött, vajjon a trónkövetelő a legközelebbi törvényes örökös volt-e, de annak nagy súlya volt, ha annak módja és rendje szerint már megkoronázták s erős párt állott mellette. Így tekintve a dolgot, könnyű megérteni, hogy azok, kik a 800-ik év szereplő személyeiről úgy ítéltek, mint kortársaikról, félreismerték a későbbi fejlemények természetét. Baronius, Bellarmin, Spanheim és Conring ügyvédek, a kiknek kötelessége a tételt bizonyítani s ezért hisznek is benne, nem is szűkölködik egyik fél sem a valószínű érvekben.¹ De civilista és kánonista egyaránt szigorú jogelvek szerint jár el, holott ilyen jogelv nincsen a fenforgó esetben s nem is alkalmazható reá. Sem az ó-testamentumból vett idézetek, melyekkel a bibornok azt bizonyítja, hogy a főpapnak meg van a hatalma fejedelmeket trónra ültetni és trónjuktól megfosztani, sem azok, melyek a korábbi császároknak Róma püspöke fölött gyakorolt felsőségi jogára vallanak, nem érintik a kérdés magvát. Leo nem úgy cselekedett, mint a kit egyedül illet a jog

¹ Baronius, *Ann. ad ann. 800*; Bellarminus, *De translatione imperii Romani adversus Illyricum*; Spanhemius, *De ficta translatione imperii*; Conringius, *De imperio Romano Germanico*.

a korona átadására; az örökösödés gyakorlata és a nép választó jogáról való elmélet egyaránt kizárta ezt az igényt; a pápa szószólója volt a nép akaratának, mely azonosítván magát a papi hatalommal, gyűlölte a görögöket s háladatos volt a frankok iránt. De még több is volt ennél. A koronázás, minthogy főleg saját érdekeire tartozott, főképen az ő műve volt s nélküle általában sohasem történt volna meg. Természetes, hogy a világi és szellemi teendőknek, melyeket mint a nép feje és mint fölszentelő pap végzett, ez az összeolvadása alapjául szolgált annak a később támasztott követelésnek, hogy Krisztus helytartója akaratától függ, hogy fejedelmeket a trónra emeljen és hatalmuktól megfoszszon. A császár teljesen passzív maradt, nem hódítóként jelent meg, mint Lombardiában, hanem mint barátot és szövetségest fogadta a pápa és a nép. Róma kétséggel a császár fővárosa lett, de már a patriciusnak is engedelmeskedett s az egész egyezményből mint legnevezetesebb tény az vált ki az utókor szemében, hogy a pápa átruházta vagy legalább a fejére tette a koronát. Ő tűnt fel mint a császári méltóság leleményese és őrzője.¹

Az egyezményben érdekelt személyek gondolatait és indító okait legjobban megismerjük három egykorú vagy csaknem egykorú évkönyvíró följegyzéseiből. Kettő frank, az egyik olasz. A lauresheimi évkönyvekben ezt találjuk:

„Mivel pedig a császári név a görögöknél megszűnt és birodalmuk asszony kezére került, mind magának a pápának, Leónak, meg a szent atyáknak, kik ugyanazon a zsinaton jelen voltak, mind az egész keresztyén népnek úgy tetszett, hogy Károlyt, a frankok

¹ L különösen Greenwood, *Cathedra Petri*, vol. III. p. 109.

királyát fogadják császárjoknak, a ki Rómának is, a hol a Caesarok rendesen laktak, meg a többi tartománynak is, melyeket Olaszországban, Galliában és Germániában kormányzott, ura volt; mivelhogy tehát Isten az ő kezébe adta ezeket az országokat, illő, hogy Isten segítségével s a keresztyén népek imádsága szerint a császári czímet is viselje. Ezt a kérelmet Károly nem is utasította el s alávetvén magát teljes alázattal Istennek, a papok és a keresztyén nép imádsága mellett Urunknak Jézus Krisztusnak születése napján, miután Leó pápa úr fölszentelte, elfogadta a császári czímet¹.

A fődologban hasonló a moissaci krónika előadása (ad. ann. 801):

„Most, mikor a király Urunk születésének legszentebb napján a misénél fölkelt, miután szent Péter apostol sirján imádkozott volt, Leó pápa valamennyi püspöknek és papnak, valamint a frank és ugyancsak a római senátusnak beleegyezésével arany koronát tett a fejére, mialatt a római nép fennen újjongott. És mikor a nép elénekelte a Laudest, a pápa neki is hódolt, mint a régi császároknak. Mert ez is Isten akarata szerint történt. Mikor ugyanis a nevezett császár Rómában időzött, hozzá vezettek néhány embert, kik azt beszélték, hogy a császári név a görögöknél megszűnt s a birodalom náluk asszony kezére került, Irene a neve, a ki csellel fogságra vetette fiát, szemét kiszúratta, a birodalmat magához ragadta, a mint a királyok könyvében Athaliáról írva vagyron; mikor ezt Leó pápa, a püspökök, papok és apátok gyűlekezete, a frank senátus és Rómának vénei meghal-

¹ *Ann. Lauresh., ap. Pertz, M. G. H. I.*

lották, tanácsra gyűltek össze a többi keresztyénekkal, hogy Károlyt, a frankok királyát nevezzék ki császárnak, látván, hogy ő tartja kezében Rómát, a birodalom anyját, hol a Caesarok és császárok rendesen laktak, hogy a pogány ne csúfolhassa a keresztyéneket, a miért náluk a császári név megszűnt”.¹

E két értesülés frank forrásból ered, a harmadik római eredetű s valószínűleg az eseményre következő ötven-hatvan évben íratott. Részlet III. Leó életéből a *Vitae Pontificum Romanorum*-ból, melyet a pápai könyvtárnok, Anastasius, szerkesztett.

„Ezek után elérkezett Urunknak, Jézus Krisztusnak a születése napja s valamennyien újra egybegyülekeztek szent Péter apostolnak a fent megnevezett bazilikájába, azután a kegyes és főtisztelendő főpap sajátkezűleg Károlyt egy igen drága koronával megkoronázta. Azután egész Rómának hívő népe tekintve az oltalmat, melyet nyújtott, a szeretetet, melyet a római szentegyház és helytartója iránt táplált, Istennek és a mennyország kulcsait őrző szent Péternek akarata szerint egyhangú erős kiáltásra fakadt: „Élet és győzelem Károlynak, a legkegyesebb Augustusnak az Istentől megkoronázott nagy és békeszerző császárnak“. Mialatt Károly szent Péter boldog sírjánál a különféle szenteket segítségül hívta, háromszor ismétlődött a kiáltás s mindnyájan a rómaiak császárának választották. Akkor pedig a szent főpap Károlyt és hasonlóképen fenséges fiát a szentelt olajjal királylyá fölkente, Urunknak Jézus Krisztusnak ugyanazon a születése napján; mikor pedig a mise véget ért, a mise után a legfőbb és császár ajándékokat ajánlott.”¹

¹ Apud Pertz, *M. G. H. I.*

E három előadásban a tényekre nézve nincsen komoly eltérés, ámbár az olasz papok, a mint hogy természetes is, a pápa szerepének fontosságát nagyítják, holott a németek túlzott aggodalommal némi rendszert okoskodnak az eseménybe, mikor papi zsinatot, néptanácskozást, Károlyhoz intézett formális felszólítást emlegetnek; ezeket, részint Einhardus hallgatásánál, részint más körülményeknél fogva szószerinti igazságnak nem tarthatjuk. Hasonlóképen elhallgatja Anastasius a pápa leborulását a császár előtt, holott a frank irók annyira ragaszkodnak hozzá, hogy egész bizonyosnak látszik. De lényegileg ugyanazt a benyomást nyerjük mind a három elbeszélésből. Mindből kitetszik, mily csekély mértékben tulajdonithatunk az egyezménynek szorosan vett törvényes jelleget. A frank király nem ragadja önerejéből magához a koronát, inkább csak elfogadja, mint olyat, a mi természetes úton hozzá kerül, mint törvényes következményét a már eddig is élvezett méltóságnak. A pápa sem ruházza át a koronát oly jogon, mely őt, mint az egyház fejét megilleti; ő is csak eszköz az isteni gondviselés kezében, mely félreismerhetetlenül Károlyt jelölte ki a keresztyénség oltalmára és vezetésére. A római nép se választ s nevez ki formailag, üdvözlő kiáltásával csak épen elfogadja fejének azt, kire rámutatnak előtte. A koronázás tényét olybá fogták fel, mint az isteni gondviselés egyenes rendelkezését, a mennyiben oly állapotokat teremtet, melyeknek csak egy megoldása van, oly megoldás, melyet a király a papság és a nép csupán elismer és követ;

¹ *Vitae Pontif.* in Mur. S. R. I. Anastasius a felkiáltásból elhagyja a „Romanorum“ szót, mely a többi annalistánál az „imperator“ után következik.

minden személyes becsvágy, szenvedély és cselszövény elenyész és elvész abban a hódoló tiszteletben az Ég közvetlen beavatkozásával szemben. S minthogy mindenik párt egyaránt óhajtja az eredményt, nem is kutatják egymás jogait, de természetesnek és szükségesnek tekintik a pillanatnyi összhangot, nem gyanítva, mily nehézségek és összeütközések támadnak majd az oly egyszerűnek látszó dologból. És épen azért, mert minden függőben maradt s nem szoros megállapodásból, hanem némi kölcsönös megegyezésből, a nézetek és vágyak rokonságából folyt, lehetett később az eseményt oly különböző világításban feltüntetni. Négy századdal később, mikor a papság és császárság abba a halálos küzdelembe sodródott, mely mindenik fél sorsát eldöntötte, három különböző párt, három külön elmélettel védelmezi Károly koronázását, mind a három valószínű s mind a három bizonyos mértékben tévedésbe ejt. A hohenstauf császárok állítása szerint, nagy elődjük a hódítás díjaként nyerte el a koronát s ebből azt következtették, hogy Róma polgárságának és püspökének velök szemben nincs semmi joga. Róma hazafias pártja hivatkozással a császárság korábbi történetére, azt hirdette, hogy egyesegyedül a senátus és a nép szava választhat törvényes úton császárt, mert ez csak legfőbb tisztviselőjük s hatalmuk ideig való letéteményese. A pápák arra az elvitázhatatlan tényre utaltak, hogy Leó tette Károly fejére a koronát, s azt bizonyitgatták, hogy a pápának, mint Isten földi helytartójának akkor joga volt erre, s e jognak náluk mindig meg is kell maradni, hogy bárkinek megadhassák azt a tisztséget, mely csak azért jött létre, hogy az ő nekik a szolgálója legyen. E három nézet közül végül az utolsó győzött, de az elfogulatlan

ítelő szemében ép oly kevésbé tarthat számot a teljes igazságra, mint a többi kettő. Károly nem hódított, a pápa se adományozott s a nép se választott. A koronázás tényére nem volt a multban példa s ezért nem is volt törvényes. A nyugati főváros föllázadt saját leánya ellen Keleten, ki magához ragadta az uralmat; az eljárásban a fölkelés szent joga nyilvánult, a melyet a bizánczi fejedelmek gyöngesége és romlottsága igazolt; a Krisztus képviselőjének elismerése a világ szemében szentesített, de törvényes alapja nem volt s joga sem ily alapot teremteni a jövőre nézve.

Érdekes s némileg fogas kérdés, mennyiben készítették előre az illető felek a pártok részéről az oly fényes lefolyású és eredményeiben oly messzeható koronázási jelenetet. Einhard elbeszélése szerint Károly azt szokta volt mondani, hogy ha ismeri vala a pápa szándékát, még azon a nagy ünnepen sem ment volna a templomba. Ha az uralkodó mondott volna is valótlan-ságot, minthogy már rég megszűnt az ok, mely arra készítette, iródeákja nem jegyezte volna fel. Rendesen azt hozzák fel okul, hogy Károly félt a frankok elégtelenségétől, mert szabadságaikat veszélyeztetve látták; de emellett az egykorú följegyzések kevés vagy éppen semmi bizonyosságot nem szolgáltatnak, ezekből az tűnik ki, hogy a nemzet örömben úszott fejedelme új méltóságán, melyben saját nagysága gyarapodását látta. Az sem tehető fel, hogy Károly e tagadó vallo-mással a bizánczi fejedelmek sértett büszkeségét akarta megengesztelni; nem volt semmi oka a félelemre velük szemben, kik abban az esetben sem ismerik el szívesebben új méltóságát, ha elhitetik velök, hogy Károly maga nem törekedett reá. De azért az esemény mégsem tekinthető meglepetésnek; ez volt a végczél

melyre évek óta a frank fejedelmek politikája tört s maga Károly is azzal, hogy országából számos egyházi és világi előkelő férfiút már előzetesen Rómába küldött, hogy odaszólitotta fiát a beneventumi lombardok ellen viselt háborúból, rámutatott, hogy ettől az útjátó a császári fővárosba többet vár holmi közönséges eredménynél. Ezenkívül Károlynak első tanácsosa egyházi és irodalmi kérdésekben, a yorki Alcuin, a mint egyik fönmaradt leveléből kitűnik, királyi növendékének karácsonyi ajándékul egy gondosan javított és ékitett biblíamásolatot küldött e szavak kíséretében: *ad splendorem imperialis potentiae*. Ezt rendesen döntő bizonyítéknak tekintették arra nézve, hogy a tervet előzetesen megállapítottak s valóban az is lenne, ha más okok nem utalnának a levél korábbi eredetére s arra, hogy e szó, *imperialis* csak merő dagályos szóvirág.¹ Azért kell nagyobb nyomatékot talajdonitanunk magából az ügy természetéből folyó érveknek. Bármennyire bízott is a pápa a nép hajlandóságában, sohasem tökéllhette el magát ily nagyfontosságú lépésre, ha előzetes tárgyalások útján nem szerez magának bizonyosságot a király gondolkozása felől, másrészt pedig nem maradhatott titok oly cselekedet, melyre a gyülekezet nyilvánvalóan elkészülve várakozott. De azért Károly kijelentését sem lehet figyelmen kívül hagynunk, vagy pusztán színlelésnek tekintenünk. Vele szemben igazságosabb és egészen véve természetesebb az a föltevés, hogy Leó, miután a római papság és nép, valamint a frank országnagyok kívánságairól meggyőződést szerzett, rég

¹ Lorentz, *Leben Alcuins*; v. ö. Döllinger, *Das Kaiserthum Karls des Grossen und seiner Nachfolger*.

ápol tervére az oly kiválóan kedvező alkalmat és helyet felhasználta. Károly pedig áthatva a pillanat lelkesedésétől s a főpapban az isteni akarat prófétáját és eszközét látva, elfogadott oly méltóságot, melynek birtokába talán későbbben vagy valami más úton-módon kívánt volna jutni. A végeredmény tehát az lesz, hogy Károlyt, bár többé-kevésbbé határozatlan kifejezésekkel a tervet jóváhagyta, a hirtelen teljesülés meglepte és zavarba ejtette, mert gondosan szőtt törekvéseit elvágta. S noha semmiképen sem volt véletlen az az esemény, mely a világ története folyását megváltoztatta, a frank és római szemlélő meglepetést látott benne. A templomban szembeötlő előkészületek nem történtek, eltérően későbbi német utódjaitól Károly nem vonult menet élén a pápai trón elé; abban a pillanatban, mikor fölemelkedett a szent sirboltról hol örökfényű lámpák között a legszentebb keresztyén ereklye mellett, az apostolok fejedelmének testénél térdelt, hirtelen tette fejére az apostolok képviselője a dicsőség koronáját s öntötte rá a szentesítés olaját. Volt e jelenetben valami, a mi az isteni jelenlét szent borzalmával a jelenlevők szívébe nyilalt s rábirta őket, hogy azt, kit e jelenlét szinte láthatóan fölszentelt, „az Istentől koronázott, szent és békeszerző császárnak“ üdvözljék.

Einhard szerint Károly azért vonakodott a császári czim elfogadásától, mert tartott az ellenséges görögök féltékenységtől, kik nemcsak a koronára való jogát vonhatták kétségbe, de cselszövényeikkel olaszországi birtokaiban is nyugtalaníthatták. E magyarázat elfogadása után, még mindig megmarad a kérdés, mikép egyeztethetők össze e vonakodással azok az intézkedések, melyek világosan arra vallanak, hogy a koro-

nára törekedett? Szellemes és valószínű, ha nem is bizonyos az a megoldás, melyet egy modern történetíró ajánl, ki Károly korábbi politikájának tüzetes vizsgálata után azt bizonyítja, hogy Károly, mialatt uralkodásának az volt a nagy célja, hogy a világ koronáját megszerezze, egyúttal előre látta a keleti udvar ellenállását és a törvényes alap hiányát, a minek császári címe majdan kárát vallja. Hajlandó volt tehát arra, hogy, ha lehetséges, a bizáncziaktól kieszközölje magának koronájuk átruházását, ha ez nem sikerül, legalább a maga koronájának az elismerését s úgy látszik, remélte, hogy az Irene császárnővel egy idő óta folytatott alkudozásaival ezt el is fogja érni. Ebben a pillanatban koronázta meg Leó pápa; ezzel a mély alapon nyugvó tervek halomra dőltek, a keleti udvar haragra lobbant s Károly a vetélytárs helyzetébe kényszerült, kinek méltósága tiltotta, hogy hízeltő vagy, hódoló hangon szóljon. Mindamellett még most sem mondott le a reményről, hogy koronája békés elismerését megnyeri. Ha Theophanes hitelt érdemel, Irene bűnei nem akadályozták, hogy a császárnő kezét megkérje.² S mikor e tervet, hogy Kelet és Nyugat egy birodalommal egyesüljön, egy ideig a bizánczi miniszter Aetius meghiúsította, majd meg a császárnő trónvesztése és száműzetése lehetetlenné tette, Károly megmaradt tovább is az engesztelékeny politika útján, a míg a bizánczi uralkodók, Mihály és

¹ L. Döllinger igen tudós és érdekes értekezését: *Das Kaiserthum Karls des Grossen und seiner Nachfolger*.

² Ἀποκρισιάρχοι παρὰ Καρούλλου καὶ Δέοντος αἰτούμενοι ζευχθῆναι αὐτὴν τῷ Καρούλλῳ πρὸς γάμον καὶ ἐνωσαι τὰ Ἑωὰ καὶ τὰ Ἑσπερία.
— Theoph. Chron. a Corp. Scriptt. Hist. Byz.

Nicephorus ha el nem ismerték is, legalább zsémbesen belenyugodtak méltóságába.¹

Föltéve, hogy Leó nem siet a dologgal, igen valószínű, hogy Károly sohasem jut a korona birtokába s azt sem eszközli ki, hogy a rómaiaknak a korona átengedésére való joga elismertessék. De nyilvánvaló, hogy méltán nagy fontosságot tulajdonított a koronának, mert ennek hiánya nagy csorbát ejtett a maga, valamint utódjainak méltóságán. Hogy kimutassuk, miért történt ez így, vissza kell térnünk a 476-iki eseményekhez. Újabban többnyire félreértették mindkét eseményt: a nyugati birodalom felbomlását 476-ban és föléledését 800-ban; s bár a tévedésnek, bizonyos értelemben nincsen gyakorlati fontossága, mégis alkalmas arra, hogy a történetet megzavarja s felismerhetetlenné tegye előttünk az eseményekben résztvevő népek gondolkozását. Mikor Odoaker lemondásra készítette Romulus Augustulust, ezzel a nyugati birodalmat, mint különálló hatalmat, el nem törölte, hanem újra egyesítette a keletivel, beleolvasztotta ebbe, úgy, hogy ettől az időtől fogva csak egyetlen osztatlan római birodalom volt, úgy mint Diocletianus előtt. 800-ban annak a különálló nyugati birodalomnak, melyet Theodosius halálától Odoakerig ismertek, még az emléke is, úgy látszik, rég feledésbe ment s fölélesztését még csak nem is álmodta se Leó, se Károly, se egyik tanácsadójuk sem. Ők is, miként elődjek, egynek és oszthatatlannak tartották a római birodalmat s a frank király megkoronázásával nem az volt a

¹ Követeik végre a kívánt czímmel üdvözölték őt: *Laudes ei dixerunt imperatorem eum et basileum appellantes.* — *Einh. Ann.*; ad ann. 812.

szándékuk, hogy Kelet és Nyugat különválását kimondják, hanem, hogy Constantinus intézkedését megdöntsék s újra Ó-Róma legyen, melynek nevet adott, a birodalomnak politikai és egyházi fővárosa. Lényegében törvénytelen volt ez az eljárásuk, de azon voltak, hogy mindenkép a törvényesség színébe öltöztessék; azt vallották s részben hitték is, hogy az uralkodó fejedelem ellen fel nem lázadtak, hanem törvényes úton betöltötték a trónjától megfosztott VI. Constantinus helyét; a császári város népe régi választójogát, püspöke a fölszentelés jogát gyakorolta.

Céljukat azonban csak félig érték el. Alkotni tudtak, de nem lerombolni, megvolt immár a saját császáruk, a kinek képmása ezentúl a Nyugat felett uralkodott, de Konstantinápoly is megtartotta a maga fejedelmét, úgy mint régente azelőtt. A keresztyénség ez időtől fogva két császári családot látott, de most nem uralkodtak közösen az egy birodalom felett, mint 476 előtt, hanem vetélytársak és ellenfelek voltak, egyik a másikat csalónak bélyegezte s mindenik azt állította, hogy ő a keresztyén egyház és nép egyetlen, igaz és törvényes feje. S bárha tényleg a következő hét századon át (1453-ig, mikor Konstantinápolyt a mohammedánok elfoglalták) keleti és nyugati birodalomról kell beszélnünk, e kifejezés szorosán véve helytelen s mindkét udvar egyaránt visszutasította volna. A bizáncziak mindig visszautasították,¹ a latinok rendesen, bár néha a tényeknek engedve, leereszkedtek és használták. De az elv mindig azonegy maradt. Károlyt nem Romulus Augustulus, hanem Basilius, Heraklius, Justinianus, Arcadius és az összes keleti császárok

¹ Bár alkalmilag megadták a császári czímet a német uralkodóknak, mint a 64. l. jegyzetében idézett helyen.

utódjának tekintették; innen van, hogy az egykorúak s a következő századok évkönyveiben VI. Constantinusnak Augustustól számítva a hatvanhetedik császárnak neve után megszakítás nélkül Károlyé, mint hatvan-nyolczadiké következik. Egy császári család megtartása állandó tiltakozás volt a görögök részéről Károly czimének érvényessége ellen. De nem volt oka félnie ettől az ellenséges indulattól, a világ szemében ő lépett a görögök helyébe, eddigelé szerzett hatalmát még növelte hagyományos méltósága, melyet tőlük vett át. Északi Olaszország és Róma mindenkorra függetlenné lett Bizáncztól s míg a keleti fejedelmek szégyenletes adót fizettek a muszulmánoknak, a frank császár — mint a keresztyénség elismert feje — a jeruzsálemi patriarkától megkapta a szent sír kulcsait és a kalvária lobogóját, sőt a mint Einhard írja, Aarontól, a perzsák királyától magát a szent sirt is.¹ E békés érintkezést a nagy kalifával a költői képzelet keresztes hadjárattá alakította. Saját országaiban uralkodása még szentebb jellemet ötött. Fáradhatatlan s mindent befoglaló tevékenységével egész uralkodása idején ő intézte el ép úgy az egyházi mint az állami ügyeket, zsinatokat hívott egybe és élükön állt, megvizsgálta és kinevezte a püspököket, kapitulárék útján az egyházi fegyelem és kormány legkisebb ügyeit is szabályozta. A 794-ben tartott frankfurti zsinat kárhoztatta a második nicaei zsinat határozatait, melyeket Adorján pápa helybenhagyott, kemény kifejezésekkel elítélte s megleczkéztette a bizánczi uralkodókat, mert ők sugallták e czikelyeket s meghagyva ugyan a képeket a templomokban, de azok imádását, sőt csak tiszteletét is teljesen eltiltotta. Károly e zsinaton nemcsak elnökkölt s a

¹ Harun-al-Rasid; Einh. *Vita Karoli*, cap. 16.

tárgyalásokat vezetett, bár jelen voltak a pápai legatusok, hanem azt is kieszközölte, hogy külön értekezésbe foglalják a végzések megállapítását és megokolását. Adorján pápát kényszerítette, hogy VI. Constantinust eretneknek nyilvánítsa, mert oly tanokat hirdetett, melyeket maga Adorján helybenhagyott. Megvannéhány levele, melyben a főlebbvaló nyájaskodó hangján utasításokat ad Leó pápának, a szent kánonok megtartására figyelmezteti s arra kéri, hogy komolyan imádkozzék ama nehéz munkák sikeréért, melyeket az uralkodó kötelességszerűen magára vállal a pogányok meghódítása végett s az egész egyházban a tiszta hitelveknek elismerése érdekében. Sőt később maguk a pápák is¹ ráhagyták és helyeselték e despotikus felsőséget, melyet szellemi ügyekben gyakorolni szokott s mely arra adott alkalmat, hogy valaki tréfásan az „Episcopus episcoporum” nevet adta neki, melyet egykor a pápákra használtak. Ha Károly pusztán király létére így szólt és cselekedett, azt hihetnők, hogy hatalma igazolására más czimre többé nem szorult. De tényleg épen az ellenkező következtetést kell levonnunk. Azokra, a miket már eddigelé tett, a császári czimnek szükségképen következnie kellett; az a védelmi és felügyelői állás, melyet az egyház és a szentszék irányában elfoglalt, a kor felfogása szerint különösen és egyedül a császárt illette meg. Megkoronázása ennélfogva tekintélyének kellő betetőzése és törvényesítése volt s hatalmát nem annyira növelte, mint szentesítette. Egy nevezetes adat legalább arról tanuskodik, mily nagy fontosságot tulajdonítottak a császári névnek s hogy Károly uralkodó tisztének nagy emelkedé-

¹ Így VIII. János pápa egyik okiratban, idézi Waitz, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, III.

sét látta benne. 802-ben az aacheni nagy gyülekezet alkalmával az újonkoronázott császár sorravette alattvaló népeinek törvényeit, hogy ezeket összeegyeztesse és megjavítsa s egy tárgyára és hangjára nézve nevezetes kapitulárét adott ki.¹ Megparancsolta ebben országai összes lakosainak, világiaknak és egyháziaknak, a kik eddig neki mint királynak hűséget esküdtek, hogy most újra esküdjenek neki, mint Caesarnak, a kik pedig még nem esküdtek, azok a tizenkétéves korútól kezdve, ugyanazt az esküt mondják. „Ugyan-ebben az időben magyaráztassék meg mindenkinek nyilvánosan az eskü ereje és értelme, meg az, hogy a pusztá hűségi ígéretnél a fejedelem irányában sokkal többet foglal magába. Először minden egyest, a ki az esküt mondja, arra kötelez, hogy tehetségéhez és tudásához képest Istennek szent szolgálatában éljen, minthogy a császári úr gondját és figyelmét mindenkire ki nem terjesztheti. Másodszor arra kötelezi, hogy a korona javait és szolgálait se erőszak, se csalárdság útján el ne vegye s ne háborítsa. Harmadszor, hogy a szentegyházzal, özvegyekkel, árvákkal és idegenekkel szemben erőszakot ne használjon s árulást el ne kövessen, mert mindezeknek hivatott védője és oltalmazója, Isten és szentjei után, a császár.“ Hasonlóképen tiszta életmódot ajánl a szerzeteseknek, a gyilkosságot, a vendégszeretet elhanyagolását s a kihágások sok nemét kárhoztatja, a vétek és bűn fogalmait fölcseréli s csaknem azonosítja, úgy hogy ehhez foghatóra csak a mózesi törvényhozásban akadunk. Amott Isten, az imádás láthatatlan tárgya, ha csak mellesleg is, egyszersmind Izráel birája és politikai feje; Károly

¹ Pertz, M. G. H. III. (Leges. I.)

törvényeiben a társadalmi és erkölcsi kötelességek egész körét a keresztyén állam látható, autokratikus feje iránt tartozó engedelmesség szabja meg.

Ugyane theokratikus eszmék hatása észlelhető legtöbbnyire Károly szavaiban és tetteiben, valamint tanácsadójának, Alcuinnak irataiban. Szerette, ha meghitt barátjai Dávidnak nevezték, a minthogy tényleg a zsidó király összes jogait gyakorolta s inkább akart Istennek e földi birodalmán, mint egy második Constantinus vagy Theodosius, semhogy a Juliusok és Flaviusok szellemében és hagyományai szerint uralkodni. Intézkedései közt különösen kettő emlékeztet az első keresztyén császárra. Mikép Constantinus megkezdí, Károly szilárdabb alapon fölépíti a kapcsolatot egyház és állam között. Püspökök és apátok ép oly lényeges részei a fejlődő hűbérrendszernek, mint grófok és herczegek. Javadalmaiknak feltétele ugyancsak a hűbéri viszony és ha nem is maguknak, de vazallusaiknak hadi szolgálata; a biráskodás egyenlő joga illeti meg őket s egyformán alá vannak rendelve a császári *missiknek*. A fejedelem sokszor kísérli meg, hogy a papságot személyenkint lelki kötelességeire szorítsa, megtöri a kolostorok ellenszegülését, a világi papságot káptalanok alapításával és szervezésével szerzetesi életmódra akarja szoktatni. De miután vagyont és hatalmat adott nekik, kísérlete hiábavaló volt, mikor erős keze nem volt többé érezhető, csak mosolyogtak a felügyeleten. Ugyancsak ő tette kötelezővé Nyugat-Európában a tized fizetését, melyért a papság már régóta küzdött s alatta háramlott az állami törvényhozásra az egyház szolgálainak eltartása.

A világi ügyeket illetőleg szintén új helyzetet teremtett magának Károly a császári czim elnyerésével.

Későbbi jogtudósok el akarták választani a római császár hatalmát attól a királyi hatalomtól, melylyel eddig is a frankokon és a legyőzött szövetséges népeken uralkodott. Azt állítják, hogy a koronázás csak a fővárost szerezte meg neki s hogy nevetséges dolog a római birodalomról beszélni oly országokban, hol sohasem szállottak a sasok.¹ Az ilyes szólások mögött zavar vagy félreértés lappang. Károly 800-ban nem a város tényleges kormányát nyerte el, ez már megvolt atyjánál is, mint patriciusnál s e minőségben Károly maga is állandóan gyakorolta jogait; sokkal több volt, a mire most szert tett a Róma felett való czimzetes szuverénitáshoz is, melyről azt hitték, hogy eddigelé a bizánczi fejedelmek bírták; új szerzeménye nem volt kevesebb, mint a világ uralma, mely jog szerint a törvényes római császárt illeti, bárhol uralkodik, akár a Bosporus, akár a Tiberis vagy a Rajna partján. Minthogy ez az uralom, jóllehet sohasem vonták kétségbe, a nyugaton századokon át gazdátlanul maradt, átruházása oly rengeteg birodalom királyára messzeható változást okozott, mert a koronázás nem volt pusztán a birodalmi székhelynek átadása, hanem magának a birodalomnak fölújítása; a miben eddig hittek, azt most látták, a gondolat és elmélet világa a tény és valóság világa lett. Mivel pedig a hatalom, melyet e világuralom adott, autokratikus és korlátlan volt, minden kisebb igényt és méltóságot szükségképen fölemésztett, Károlynak, a frankok királyának jogai elvesztek Károlynak, Augustus utódjának, a világ urának jogaiban. Hogy császári tekintélye elmé-

¹ Pütter, *A német birodalom alkotmányának történeti fejlődése*; továbbá Conring és különösen Blondel Dávid, *Adversus Chiffletium*.

letileg független volt helyi korlátozástól, kitetszik saját szavaiból és tetteiből, korának összes emlékeiből. Bizonyára sohasem jutott eszébe, hogy úgy bánják el szabad frankjaival, mint Justinianus elbánt félig keleti alattvalóival, de harczosai, kik zászlóit követték, nem is túrték volna. De azért a nagy udvari fény, mely körülvette, a németek szemében is változtatott helyzetén, mert mindnyájan, még a szászok és szlávok is, hallottak Róma dicsőségéről s tiszteletben tartották a Caesar nevét. Már pedig, mikor azon fáradozott, hogy a széthúzó elemeket egybeforraszsza, hogy a fokozatos tekintély rendszerét meghonosítsa, hogy a németeknek a helyi elkülönödéssre való hajlamát a *missi* segítségével — e tisztviselőknek az volt a feladatuk, hogy egy-egy országrészt bejárva, a talált bajokat följelentsék és orvosolják — s gyakori útjain személyes beavatkozásával ellensúlyozza. Károlyt mindenben a régi birodalom hagyományai vezérelték. Uralkodása a rend és műveltség újjáéledése, mert a nyugati világot szilárd egészszé tömörítette, melynek részei sohasem vesztik el ezentúl az összetartozás és a félig római természet jeleit; a mi szellem, vagyon és tudomány Európában megmaradt, mind egybehordta s a keresztyénség új erejével a déli hitetlenek meg Észak és Kelet vad barbár csoportjai ellen harczba ragadta. Isten kegyelméből uralkodva a földön s azoknál a jogoknál fogva, melyeket a római nép és Istentől a világ meghódítására kiválasztott Caesarja reá ruházott, megújítja a császárság eredeti terjeszkedő tevékenységét; a művelt világ legyőzte hódítóját¹ s most fegyvert ad kezébe a durvaság és

¹ „*Graecia capta ferum victorem capit*“, ez ismétlődött a germánok győzelmében a rómaiak felett.

pogányság ellen. Innen a harczok kereszttel és karddal egyaránt a szászok, avarok, szlávok, dánok és spanyol arabok ellen, a melyekben kolostorok a várak s kereszt-ség a hódolás jele. Az irminsúl¹ lerombolása az első szász hadjáratban² hét század változásait foglalja össze. A romanizált német ledönti hona szabadságának emlékét, mert ezt a pogányság és barbarizmus jelképe. Arminius művét megsemmisíti utódja.

De nem ez az egyedüli szempont, melyből Károlynak politikáját és jellemét tekinthetjük. Ha hatalmának egyik oszlopa az egyháznak egysége meg a császári kiváltságos jog árnyéka volt, a frank nemzet volt a másik. A birodalom még mindig katonai volt, bár egészen más értelemben, mint Julius vagy Severus alatt. A harczias frankok terjeszkedésükkel behálózták egész Nyugat-Európát; hatalmukat elismerték a lom-

¹ Azt az egykor elfogadott nézetet, hogy az Irminsúl „Hermann oszlopa“, melyet Varus veresége színhelyen emeltek, most már általánosan elvetették. Néhány német régiségtudós ezt az oszlopot egy ősi isten vagy a hős Irmin durván faragott képének tartja. Irmin, Grimm szerint, a herminonok eponymosa volt s a szászok valószínűleg Wodan hadi istenséget imádták benne. Őseik mulasztását, hogy a rómaikon nyert győzelem emlékéről megfeledkeztek, a mai németek végre jövatették; 1875-ben Arminiusnak óriás szobrot emeltek a tentoburgi erdőben, nem messze a nevezetes csata színhelyétől. Arminius valóban a németek legelső nemzeti hőse. Westfaliában, Paderborn vidékén maiglan is él egy régies ének, mely világosan arra emlékeztet, hogy Károly az oszlopot leromboltatta:

„Hermen sla dermen
Sla pipen, sla trummen
De Kaiser vil kumen
Met hammer un stangen
Wil herman uphangen“.

² Eginh. Ann.

bardok, bajorok, thüringiek, alemannok és burgundok rokon törzsei; a határszéli szláv népek reszkettek tőlük s adót fizettek; asturiai Alfonz a császárnál védelmet talált a hitetlen ellenséggel szemben. Befolyása, hogy ne mondjuk, ereje, túl terjedt az oczeánon. A skót királyok ajándékot küldtek neki s uruknak nevezték;¹ Eardulf visszahelyezése Northumbriában s még inkább Egberté Wessexben hathatósabb jogczímet szolgáltatót Károly szuverénítására, mint a milyenhez később utódjai folyamodtak. Miként ezt az uralkodó helyzetet Európában, melyet a császári czim diszített és törvényesített, a frankok fegyvere teremtette meg, úgy Károly kormánya is csak látszólag volt római s nem valósággal. Nem a régi császárság elhasznált rendszerének fölélesztésével, hanem a maga és derék tisztviselőinek közvetlen és erélyes tevékenységével igyekezett kormányozni és átalakítani. Minden törekvése mellett az erős központi kormányzásra nem volt itt önkényuralom. Minden nemzet megőrzi törvényeit, örökös előljáróit és független népgyűléseit. Még az annyira véres csaták után is oly kedvező helyzetet biztosított a szászoknak, hogy a következő században hercegeik első helyet foglalnak el Németországban, mi azt bizonyítja, hogy Károly épen nem akart a frankokból uralkodó osztályt teremteni.

Újra belefog Theodorik kísérletébe, hogy a római formákba germán szellemet leheljen. A gondolat nagyszerű volt s részleges megvalósításából nagy eredmények folytak. Két ok gátolta a teljes sikert. Az egyik az egyházi, főkép a pápai hatalom volt, mely látszó-

¹ Igen valószínű, hogy az írlandi skótok. — Einhard, *Vita Karoli*, cap. 16.

lag engedelmeskedett a világinak, de erős és hatására nézve ismeretlen kiváltság rejlett benne s csak várt az alkalomra, hogy letiporja, a minek fölépítésén közremunkált. A pápa visszaszeretné venni az átadott koronát s a császár ellen fordítani a hódoló egyházat. A másik ok a birodalom alkotó részeinek különbözőségében rejlett. A nemzetek még nem értek meg rendezett életre és messzeható állami feladatokra. A messze terjedő és gyéren népesített országokban a faji, nyelvi és erkölcsi különbségek a kapcsolat fenntartására irányuló minden kísérletet megghiúsítottak s mikor végre a nagy szellem varázsa eltűnt, megindult a kölcsönös taszító erők munkája s a tömeg abba a zűrzavarba hullott szét, a melyből kialakult. De az egyes részek nem abban az alakban váltak külön, a melyben összekerültek: oly befolyások hatottak rájuk, melyeknek az ereje még akkor is megérezett, mikor a politikai kapcsolat megszűnt. Mert Károlynak — e kiválóképen teremő géniusznak — műve nem veszett el az utána következő anarchiában, uralkodását inkább egy új kor kezdetének vagy alapjának kell tekintenünk, melyen az emberek több nemzedéken keresztül folytonosan tovább építettek.

Alig ismerünk valami jogosulatlanabbat annál a követelésnél, melylyel a modern francziák, a latinizált kelták, a német Károlyt a magukénak akarják vallani. Ha Rómában chlamist és sandalokat öltött is magára, frank seregének az élén hona erkölceihez ragaszkodott s népe szerette, mint saját jellemének és szokásainak igazi eszményképét.¹ Erőre és termetre nézve csaknem emberfölötti, mint úszó és vadász fölülmul-

¹ Einhard *Vita Karoli*, cap. 23

hatatlan, rendületlen és rettenetes a harczban, barátjai iránt nyájas és leereszkedő volt, csak műveltségében és kormányrendszerében római, korántsem gall, minden tekintetben német volt. Birodalmának centruma a Rajna volt, két székvárosa Aachen¹ és Ingelheim,² hadserege frank, hajlamai, melyek a hősi énekek összegyűjtésében,³ egy német grammatika szerkesztésében s abban a rendelkezésben, melyet az imádságnak három nyelve — héber, görög és latin — való megszorítása ellen kiadott, nyilatkoznak, mind arra a fajra vallanak, melyből eredt s melynek fölülkerekedésével Austrasiának, az igazi Frankhonnak Neustrián és Aquitánián aratott győzelme folytán egy második germán áradat özönlötte el a meghódított tartományokat.

Birodalmában meg szellemében egyaránt két elem volt, e kettőnek egyesüléséből, kölcsönös hatása- és visszahatásából eredt a modern civilizáció. Azokat a roppant területeket az Ebrotól a Kárpátokig, az Edertől a Lirisig, mind a frankok kardja hódította meg s csaknem kizárólag frank vérből származott alkirályok és tiszttviselők kormányozták még azokat. De a császárság eszméje volt az, a mely belőlük államot alkotott s nem pusztán valamely a meghódított törzsekből álló tömeget, a minők a keleti nagy országok, Sesostris, Attila vagy Timur alatt, melyek egy

¹ Aix-la-Chapelle (Aguisgranum). L. a verseket Pertznél Einhard műveiben ; kezdetük :

Urbs Aquensis, urbs regalis,
Sedes regni principalis
Prima regum curia*

² Engilheim v. Ingelheim, a Rajnához közel Mainz és Bingen között.

³ Einh. *Vita Karoli*, cap. 29.

emberöltőn belül támadnak és kivesznek; ez az eszme régibb és nagyobbserű rendszer öröksége volt, ez nem volt német, hanem római — római megállapított szabályosságában, egyöntetűségében az egyént a rendszernek alávetni — római abban az igyekezetében, hogy bizonyos korlátozott és emberi tökéletességet érjen el, melynek megvalósítása már a további haladás reményét kizárja. Római eredetű volt még ezenkívül az a kapocs, mely a birodalmat összetartotta, bár olyan értelemben római, hogy meglepte volna Trajanust vagy Severust, ha előre értesülhettek volna róla. Az egyház immár szerves és központosított egész volt s az egyház felett való uralmában rejlett Károly hatalmának a titka. Minden keresztyén — a frank, gall és olasz — hűséggel tartozott vallása fejének és oltalmazójának, a birodalmi egység az egyház egységének visszfénye volt.

Lehetetlen itt arra vállalkoznunk, hogy Károly uralkodásának és politikájának egyetemese áttekintését adjuk. De különválasztva attól az állásától, melyet mint a római császárság visszaállítója elfoglalt, nem méltathatjuk kellőképen törvényhozását, gyűléseit, közigazgatását, nagyszerű alkotásait, melyek Nagy Sándor és Caesar terveire emlékeztetnek,¹ a nevelés és irodalom érdekében kifejtett buzgalmát, melyről kéziratgyűjteménye, iskolák alapítása, s a mindenünnen maga köré gyűjtött kiváló férfiak köre tanuskodik. Mint fajunk minden legjelesebbje, Károly is minden kiválóságot osztatlanul egyesített magába s épen azért volt annyira nagy, mert géniuszának megnyilatkozásában összhang mutatkozott. Ép oly kevésbé volt pusztán

¹ Einhard, *Vita Caroli*, cap. 17.

barbár harczos, mint ravasz diplomata, mindenik tulajdonságát, a melylyel legfőképen akarjuk jellemezni, erőszakosan eltávolítjuk helyéről. Különböző korban élt emberek összehasonlítása ép oly értéktelen, mint a mily könnyű; a körülmények, melyek között Károly élt, nem engedik meg, hogy apróra párhuzamot vonjunk az ő nagysága és azoké közt, kikkel újabb szokás szerint rendesen összehasonlítják, azt se mondhatjuk meg, vajjon volt-e, vagy lehetett volna-e oly mélyeszű államférfiú, mint Caesar, vagy oly ügyes hadvezér, mint Napoleon.¹ De arra az egy tulajdonságra nézve nem áll mögötte sem a rómainak, sem a korzikainak, melylyel ő is meg a másik kettő leginkább hat képzeletünkre, s e tulajdonság: az a szívós, eleven s lankadatlan erély, melylyel folyvást újabb meg újabb hadjáratokban Európán végigszánguldott, melylyel csak úgy munkakört keresett magának, a theologia, tudomány és irodalom, mint a politika terén és harcz mezején. A mint e csodálatos tevékenységével Európa meghódítója lett, sokoldalú műveltsége folytán tanítója is volt. Tőle, kinek mélységes lelkében a világ és emberi élet egész középkori fölfogása tükröződött, nyerte a középkori társadalom azt az alakját és azt az erős benyomást, melyet századokon át megőrzött és melynek nyomai rajtunk és bennünk maiglan is megvannak.

Aachenben temették el a nagy császárt, abban a bazilikában, melyet élete utolsó éveiben annyi szerepeltel épített és az ókori művészet kincseivel földiszított. Sirján a kupola alatt — hol ma temérdek nagy-

¹ Igen különös, hogy az a három férfiú, kiket a francziák nemzeti hősöknek választottak ki, mind idegen: kettő idegen hódító.

ságú márványlap látható e szavakkal: „Carolo Magno“ — e felirat volt „Magnus atque orthodoxus Imperator“.¹ Költők, kik az ő lelkesedéséből meritettek ösztönt, megénekelték őt, a ki a frankok számára megszerezte Romulus uralmát.² Lassankint a rege fénylő ködfátyola szövődik alakjára s körülövezi nevét, míg végre szentté avatva osztályossá lesz a legnagyobb dicsőségnek, melyet a világ vagy egyház megadhat.³

¹ E bazilika a jeruzsálemi szent sír templomának terve szerint épült; rendkívüli érdeklődést keltett a frankoknál és galloknál, mert azokban az országokban századok óta nem emeltek ily nagy templomot. Sok tekintetben igen hasonlított a San Vitale templomhoz Ravennában (ez is a szent sír temploma után épült), melyet Theodorik korában megkezdték s Justinianus alatt befejeztek. Károly építőmesterei előtt valószínűleg San Vitale volt a minta; tudjuk, hogy Károly Ravennából márványoszlopokat hozatott az aacheni templom díszítésére. Károly sírja fölött a középső kupola alatt (a gótikus karzat későbbi korból való) hatalmas csillár függ, ez Barbarossa Frigyes ajándéka.

² „Romuleum Francis praestitit imperium“.³ — Ermoldus Nigellus elégiája, Pertznél, M. G. H. T. I. Hasonlóképen Florus Diaconus, —

„Huic etenim cessit etiam gens Romula genti,
Regnorumque simul mater Roma inelyta cessit;
Hujus ibi princeps diademata sempsit.
Munere apostolico Christi munimine fretus“.

³ Arra, hogy mily hatással volt Károly hire és neve még idegen országokban is, érdekes történetre akadunk a Heims kringlaban. Alrhild, Szent Olaf egyik ágyasa gyermeket szült éjjel, mialatt Olaf aludt; kedvelt skaldja, Sigvat látván, hogy a gyermek gyöngé, attól tartott, hogy meghal, nyomban megkereszteltette tehát s Magnus nevet adta neki. Mikor a király felébredt s hallotta a történeteket, haragra lobbant s Sigvatot hívatta, így szólt hozzá: „Miért nevezted Magnusnak a gyermeket, holott e nevet népünk nem ismeri?“ „Károly király nevére neveztem, mert azt, hallottam, hogy ez a legjobb ember a világon“, volt

Mert a római egyház abban az időben számot tartott, a mint számot tart ma is, arra a kiváltságra, melyről az emberiség egyik vagy másik alakban sohasem fog lemondani, hogy elhunyt nagyjait tiszteletében csaknem istenek sorába emelje s miként a pogány korban az istenített császároknak oltárt emeltek, úgy építettek templomokat Szent Károly nevére. Mily különös hasonlatosság és mily különös ellentét Sanctus Karolus és Divus Julius között!

a szolga felelete. A gyermek felnőtt s Jó Magnus király lett belőle, a legnagyobb és legnépszerűbb norvég király s utána e név használata elterjedt egész Északon.

HATODIK FEJEZET.

A KAROLING ÉS OLASZ CSÁSZÁROK.

JÁMBOR (KEGYES) LAJOS URALKODÁSA. — A KAROLINGOK BIRODAL-
MÁNAK FÖLBOMLÁSA. — A GERMÁN KIRÁLYSÁG KEZDETE. — AZ
OLASZ CSÁSZÁROK. — OTTÓ, SZÁSZ KIRÁLY. — OTTÓ CSÁSZÁRRÁ
KORONÁZÁSA RÓMÁBAN.

Jámbor Lajos, a ki Károly halála után egyedüli örököse maradt, egy ideig már atyjának uralkodótársa volt, és saját kezével tette fejére a koronát olyképen, hogy — akarva vagy akaratlanul — úgy tetszett, mintha a pápai szentesítés szükségét el nem ismerné. De csakhamar kitűnt, hogy a kormánynyal nem szállott rá egyszersmind a kormányzásra szükséges erő. Sokkal szelidebb volt, semhogy a zavargó országnagyokat féken tarthatta volna, aggódó lelkiismerete a papság uralma alá hajtotta őt s így alig uralkodott néhány évig, mikor minden oldalról zavar és elégedetlenség tört ki. Károlynak az volt az óhaj-tása, hogy a birodalom egysége továbbra is fön-maradjon egy császár uralma alatt, de külön részei: Lombardia, Aquitánia, Austrasia és Bajorország, mind megannyi királyság legyen az uralkodóház egy-egy sarjának a kormánya alatt. Ily tervet, a melynek már benne rejlő veszedelmét még növelte az örökösödési rend hiánya vagy mellőzése, még egy bölcs és erős kezű fejedelem is csak nagy nehezen valósíthatott volna meg. Lajos hasztalan fáradozott újabb meg újabb felosztásokkal fiainak (Lothár, Lajos és Károly) kielégítésén; ezek föllázadtak, trónjától megfosztot-ták; a püspökök vezeklést róttak reá; később vissza-

helyezték, de semmi hatalma nem lévén, csak eszköz volt a versengő pártok kezében. Halála után fiai fegyvert ragadtak s a modern Európa első dinasztikus viszályát Fontenay csatásíkján döntötték el. A rákövetkező verduni osztályszerződésben az örökösöknek egyenlő részt biztosító germán elv győzött a rómain, mely az osztatlan birodalom átszármaztatását követelte volna; a testvérek közül mindegyik a megfelelő birtokrész tényleges ura lett, csak Lothárnak jutott némi üres rangbeli felsőség a császári cím révén, melyet mint a legidősebbik már azelőtt is viselt. Fontosabb eredmény volt a gallok (francziák) és germánok nemzeti különválása. Az érzület különbsége, mely már eddig is nyilvánvalóvá lett, mikor a németek Jámbor Lajos pártjára állottak szemben a gallofrankokkal és az egyházzal, most állandó alakot öltött; ¹ Németország 843-ra teszi nemzeti önállósága kezdetét s hatvan esztendővel ezelőtt megünnepelte főnállásának ezredik évfordulóját. Kopasz Károly nyugati Franciát kapta, azaz Neustriát és Aquitániát; Lothár, a kinek mint császárnak joga volt a két fővárosra: Rómára és Aachenre, egy hosszan elnyúló keskeny királyságot az Északi-tengertől a Földközi-tengerig, belefoglalva északi Olaszország felét; Lajosnak (királysága után a Német névvel) jutott minden a Rajnától keletre, Frank-, Szász- és Bajorország, Ausztria és Karinthia, ezenkívül meg a lehető felsőség Cseh- és Morvaországban. Ezekben a tartományokban mindenütt németül beszéltek; Károly királyságában azon a romlott nyelven, mely egyaránt távol esett a

¹ Ranke itt leli fel a németek ellenszenvének első nyomait az egyházi hatalom követeléseivel szemben. *Németország története a reformatio korában*: Bevezetés.

latintól meg a modern francziától; Lothárnak kevert népszerűségi királysága, minden nemzeti alap nélkül, a leggyöngébb volt a három között s csakhamar külön fejedelemségekre szakadt: Itáliára, Burgundiára és Lotharingiára.

A következő időszak bonyolult történetét csak épen hogy megérinthetjük. A Karolingok ágai egymásután jutván uralomra, a birodalmi kormányt végre¹ III. Vastag Károly, ki nagyatyjának összes tartományait egyesítette, nyerte el és alázta meg. Ez a méltatlan örökös a visszaszerzett területtel sem tehetett semmit az enyésző birodalom megerősítésére vagy védelmére. 887-ben kiűzték Itáliából s halálától, 888-ban, számítják rendszerint a Karolingok nyugati birodalmának kimulását. A németek még a régi családhoz ragaszkodva, Arnulfot az illegitim Karolingot választották királyukká; ez Olaszországba indult, hol párt-hive, Formosus pápa 896-ban császárrá koronázta. De a szétdarabolt és tehetetlen Németország épen nem volt abban a helyzetben, hogy hatalmát a déli tartományokban érvényesítse; Arnulf hazasietett, magára hagyva Rómát és Itáliát hatvan évig tartó viharos függetlenségében.

Valóban e kor a rend és műveltség nadirja volt. A barbárság áradata, melynek Nagy Károly gátat vetett, mindenfelől a birodalomra özönlött. A szaraczén a Földközi-tenger partvidékén pusztított és Rómát is kirabolta. A dánok és normannok bekalandozták az Atlanti oczeánt és az Északi-tengert, a folyamok útján

¹ Elégké különös, hogy a modern igényekre gondolva, Francziaország (Francia occidentalis) legkevésbé tarthat számot a birodalomra. Az egyetlen nyugati frank császár Kopasz Károly volt s uralkodása igen rövid időre terjedt.

gyujtogatva, ölve s az embereket rabságba hurczolva behatoltak Francia- és Németországba, majd átkelve a gibraltari szoroson a Provence-ba és Olaszországba törtek. A szárazföldön, mialatt a vendek, csehek és obotriták lerázták a germán igát és a határokat fenyegették, a magyarok szilaj csapatai a kaspi rónákról fölkerekedve elborították Németországot, mint valamely új barbár néphullám száguldó özöne s hadi szekerczéjük félelmét elvitték az Apeninnekig és az oczeánig. Ekkora csapásoktól a már rozzant épület csakhamar összeomlott. Senki sem gondolt a közös védelemre vagy messzeható szervezkedésre. Az erős várakat épített, a gyöngye a vár jobbágya lett vagy a szerzetes csuhájában keresett menedéket; a kormányzó — gróf, apát vagy püspök — erősebbé tette uralmát, a megbizásból gyakorolt hatalmat függetlenné tette, személyes tekintélyét a földbirtokhoz kötötte s a távoli, gyöngye hűbérurat csak vonakodva ismerte el. Az erők mind elkülönödtek, egymással ellentétbe jutottak s mindjobban egy-egy vidékre szorultak, úgy hogy teljesen szétfoszlott az egyetemes keresztyén birodalom nagyszerű álma, mintha csak egy régi s jobb világ tovatűnő fénysugara lett volna.

Németországban a bajok nagysága végre meghozta a gyógyulást. Miután Arnulf fiában, Gyermeke Lajosban a keleti Karolingok férfiága kihalt, az országnagyok megválasztották s a nép elismerte a frank Konrádot és utána Henrik szász herceget; mind a kettő Károly női ágából származott. Henrik egy erős monarchia alapjait vetette meg; a magyarokat és vendeket visszaverte, Lotharingiát újra megszerezte, városokat alapított, melyek a rendezett életmód központjai lettek s várakul szolgáltak a magyarok be-

törései ellen. Gondolt arra, hogy Rómában is elismerteti királysága jogait, azokat a jogokat, melyeknek a tehetetlen Konrád legalább adóköveteléssel szerzett érvényt, de meglepte a halál s tervének megvalósítása fiára, Ottóra maradt.

A római szent birodalom, abban az értelemben, melyben a későbbi századokban rendszeren használták s mely szerint valamely német fejedelem Német- és Olaszországok uralkodója, Nagy Ottónak az alkotása. Igaz ugyan, hogy lényegileg ép úgy, mint a gyakorlatban, csak további folytatása volt Károly birodalmának s velejében ugyanazon az eszméken alapult (a mint az alábbiakból ki fog tűnni), melyek a 800-iki koronázáshoz vezettek. De minden újjáéledés többé-kevésbé forradalom számba megy, s az a százötven év, mely Károly halála óta elmúlt, oly változásokkal járt, hogy Ottó helyzete nem volt Németországban és Európában sem olyan parancsoló, sem olyan autokratikus, mint elődjéé. Szűkebb földrajzi határok közé szorult birodalmának már nem volt oly kétségtelen joga rá, hogy Róma egyetemes uralmának örökébe lépjen, de belső jellemében és szerkezetében is olyan különbségek mutatkoztak, melyek elegendőképen igazolják azt a felfogást, hogy Ottó nem pusztán jogszerű utód bizonyos interregnum után (a mint honfiktársai rendszeren hiszik), hanem sokkal inkább a császári trón második megalapítója Nyugaton.

Ottó olaszországi útjának leírása előtt el kell egyetmást mondanunk az ország állapotáról, hol a körülmények újra kedveztek Theodorik tervének; lehetővé tették önálló királysággá való alakulását s fejedelmeire a császári czimet ruházták.

Mikor Nagy Károlyra adták a bibort, korántsem

volt ez „a birodalom átszarmaztatása a görögöktől a frankokra“, holott később ennek tüntették föl. Nem az a szándék, hogy a tisztség végleg egyetlen nemzetre vagy dinasztíára szálljon; csak további kiterjesztése volt ez a rómaiak egyenlőségi elvének, mely Trajanust és Maximinust császárokká emelte. Az „*arcanum imperii*“, melyről Tacitus szól „*posse principem alibi quam Romae fieri*“, ¹ már régen ezelőtt *alium quam Romanum* lett; most pedig, hogy a római és keresztyén név egyazon terjedelmű volt, egy bárbar vezér, mint római polgár, császárrá volt választható. Ezt alkalmazták Károlyra; a főváros népe és főpapja a keleti trón megüresedésével érvényesítette régi választójogát s míg Constantinus rendelkezését meg akarta dönteni, újra tért nyitott Valentinianus felosztásának. Szorosan véve tehát a méltóság Károly személyét illette; tényleg és közmegegyezés folytán azonban átörökíthető volt, úgy mint előbb Constantinus és Theodosius családjában történt. A frankok koronájához és nemzetéhez nem fűzte semmiféle törvényes kötelék, noha ők az ellenkezőt gondolhatták volna; csak azért szállott az ő királyukra, mert ő volt Európában a leghatalmasabb, a mint hogy, ha más erősebb nép találkozott volna, erre is rászáll. Ezért volt lehetséges, mikor Vastag Károlylyal kihalt a Karolingok császári családja, hogy Róma és Itália jogai újra feléledjenek s hogy a polgárok akadálytalanul azt válaszszák, a kit akarnak. Ebben az emlékezetes időszakban (888-ban) vált külön az utolsó Karoling fejedelem alatt egyesült négy királyság: a nyugati frankok országa, hol Odó uralkodása kezdődött, ezentúl már sohasem egyesült Németországgal;

¹ Tac. *Hist.* I. 4.

a keleti frankoké (Németország) Arnulfot választotta meg; Burgundia¹ két fejedelemségre szakadt, az egyikben (Transjurania) Rudolf nyilvánította magát királynak, a másik (Cisjurania a Provence-szal) Bosonak hódolt;² Olaszországon friauli Berengár és spoletói Guido osztozkodtak; amazt a lombardok választották királylyá, ezt s gyors halála után fiát a pápa koronázta császárrá. Az Olaszországba érkező Arnulf elűzte őket s a frankok jogainak szerzett érvényt, de kivonulása után Olaszország és a római németellenes párt újra fölszabadult. Berengár lett az olasz király, majd császár is. Burgundi Lajos, Bosonak a fia megtagadta Berengártól a hűbéri engedelmességet, megszerezte magának a császári méltóságot, melynek üres címét nyomorban és száműzetésben 928-ig megtartotta.³ E fejedelmek közül egyik sem volt elég erős arra, hogy akár csak Olaszországot is kormányozhassa,

¹ A burgundiai elnevezés különféle használatáról lásd a Függelék A alatt.

² Boso 877-ben foglalta el a trónt, tizenegy évvel Vastag Károly halála előtt. De a királyság törvényes keletkezése a későbbi időre esik, megalakulása mindenesetre egyik része a nagy Karoling birodalom általános fölbomlásának, ennek válságos időpontja pedig 888-ban volt. Lásd a Függelék A.

A Karoling származás iránt tanúsított tisztelet érdekes jele, hogy Boso, mint hatalmas és becsvágyó fejedelem főképen arra a tényre alapította a koronára való jogait, hogy férje volt Irmingardnak, II. Lajos császár leányának. Gingins la Sarraz báró egy oklevelet idéz, (Boso akkor adta ki, mikor még habozott, vajjon királynak mondja-e magát), mely így kezdődik: „Ego Boso Dei gratia id quod sum, et conjux mea Irmingardis proles imperialis“.

³ Berengár Veronában Lajost meglepte, szemét kitolatta s arra kényszerítette, hogy hazájába, a Provence-ba meneküljön.

az országon kívül el sem ismerték őket. A korona üres buborék lett, melylyel lelkiismeretlen pápák a segítségül hívott fejedelmek hiúságát elvakították s legőszintébb oltalmazóik hiszékenységének hizelegtek. Az erkölcsi süllyedés és általános zavar Olaszországban, Rómának és pápáinak szemérmetlen elaljasodása e korszakban elegendő ok volt arra, hogy igazi olasz királyság, melynek alapja a római választás és nemzeti egység, létre ne jöhessen. Tényleg alig mondható olasznak, mert ezek a fejedelmek vér szerint és erkölcsükben németek voltak, közelebb rokonságban állva ellenségeikhez az Alpeseken túl, mint román alattvalóikhoz. De olaszszá válhatott volna, ha erős kormány alatt belül szervezkedik és egygyé forr, hogy a külső támadások ellen megállhasson. Nevezetes dolog tehát egy ily királyság alapítására irányuló kísérlet, mert fontos következményei lettek volna; ha sikerül, Olaszországot sok szenvedéstől, Németországot temérdek erőmegfeszítéstől és vérontástól kímélte volna meg. A ki a milánói dóm csúcsáról a róma ködös fátyolán át oda tekint jégbástyája tündöklő ormaira, a mint északról nagy körívben húzódnak nyugat felé, bizonyára csodálkozni fog rajta, hogy az az ország, melyet a természet annyira elkülönített szomszédaitól, a történet kezdete óta folyvást áldozata volt az alányomuló zsarnokságnak.

924-ben megölték Berengárt, az utolsó árnyékcászárt. Utána burgundi Hugó és fia Lothár volt Olaszország királya, ha a lázongó arisztokracziának bábjai királyoknak mondhatók. Rómában ezalatt a consul vagy senátor Alberik¹ uralkodott, a ki az eddigelé teljesen

¹ Alberiket felváltva senatornak, consulnak, patriciusnak s Róma hercegének nevezik.

még ki nem veszett köztársasági intézményeket megújította s a sülyedt pápaság mellett a városnak csaknem korlátlan ura volt. Lothár halála után özvegyének, Adelheidnak¹ a kezét Adalbert, II. Berengárnak, az új olasz királynak a fia akarta megnyerni. E nő szépsége és kalandos élettörténete a költészet fényét hinti a föltámadó császárságra. Minthogy a gyűlölt házasságot visszautasította, Berengár elfogatta. E durva ember utálatos fogságából nagynehezen megszabadulva, segítségül hívta a német királyt, Ottót, a ki példaképe volt annak a lovagi erénynek, mely az elmúlt kor vad brutalitása után most kezdett feltűnedezni. Ottó hallgatott a hívó szóra, az Adige völgyén leszállott Lombardiába, nőül vette a bántalmazott királynét s Berengárt rákényszerítette, hogy királyságán mint a keleti frank korona vazallusa uralkodjék. Berengár lázadó és hitszegő fejedelem volt; nem-sokára új panaszok jutottak hűbérura füléhez, a pápai követek meg a császári czimet ajánlották fel Ottónak, ha újra meglátogatja Olaszországot és helyreállítja a békét. Épen a kellő időben jött ez az ajánlat. Az emberek még mindig azt hitték, úgy mint századokon át a Karolingok előtt, hogy a császárság csak szünetel, de el nem enyészett; az az óhajtás, hogy tényleges hatalma visszaállíttassék, az a hit, hogy nélküle nem boldogulhat a világ, most talán még jogosultabb volt, mint Károly koronázása előtt. Akkor a császári czim a római méltóságnak és jogrendnek csupán halvány emlékét eleveníthette föl, most már összefüggött az első frank császár aranykorával, melyben egyetlen

¹ Adelheid Rudolfnak, a Jurán-túli Burgundia királyának volt a leánya. Akkor nem volt még tizenkilencz éves.

erős és igazságos kéz igazgatta az államot, reformálta az egyházat, megfékezte a helyi hatalmak túlkapásait, melyben a keresztyénség nem rettegve se hűntől, se szaracéntól, a pogányok ellen győzelmesen sikra szállt s útjában mindenfelé kiterjesztette a műveltséget. Egyik krónikairó szerint azért választották meg Károlyt, „hogy a pogányok ne sérthessék a keresztyéneket, ha a keresztyéneknél a császári név megszűnik”.¹ Az utolsó ötven év csapásai keservesen növelhették ezt az okot. A területi bomladozás, a zavar és harczok korában a belátóbbak és jobbak lelkét eltöltő vágyódások egységre, békére, törvényre s oly kötelékre, mely minden egyes keresztyént, meg keresztyén államokat a hit közös ellenfeleivel szemben egybekapcsol, mindmegannyi kiáltó szózat volt a római császárság helyreállítására.² Ez érzések törtek ki Merseburg csatasíkján e felkiáltással: „Henrik császár“, e remények között üdvözölték a lechmezei föl-szabadító csata után a német seregek Ottót ily néven: „Imperator Augustus, Pater Patriae”.³

A fejetlenség, melynek orvoslása csak a császártól eredhetett, Olaszországban volt a legszörnyűbb,

¹ *Chron. Moiss.*, Pertznél; M. G. H. I. 305.

² Lásd különösen Diaconus Florus költeményét (a benedik-tinusok gyűjteményében és Migne-nél), mely tele van keserű siralommal a Karolingok birodalmának fölbomlása miatt. Sokkal hosszabb, semhogy egészen idézhessük. Álljon itt négy sora:

„Quid faciunt populi, quos ingens alluit Hister,
Quos Rhenus Rhodanusque rigant, Ligerisve, Padusve
Quos omnes dudum tenuit concordia nexos
Foedere nunc rupto divortia moesta fatigant“.

³ Witukind, *Annales*, Petznél. De az a gyanunk támadhat, hogy a krónikairó nagyon is szabadon fordította le a germán seregek győzelmi kiáltását.

hol kis herczegek egész raja harczolva pusztítgatott. Egész sora az alávaló pápáknak, kik még alávalóbb úton jutottak a hatalomra, Theodora és Marozia kedvesei és fiai, meggyalázta az apostoli széket s noha Rómában magában minden szemérem kiveszett is, a nyugati keresztyénségben kitört a harag és vészkiáltás. Az emberek még nem tanulták meg, hogy lelki ismeretük megnyugtatósa végett különválaszszak a személyt a tisztségtől. Alberik uralkodására a legrémítőbb zavar következett, hangosan követelték a császári tekintély megújítását, melyet elméletben¹ mindenki elismert s melynek elnyerésében Ottót 951-ben csak Alberik elszánt ellenállása gátolta meg. A bizánczi birodalom részéről, hova segítségért folyamodni Olaszország nem egyszer kísértésbe jött, nem volt mit remélni; a külső ellenségek fenyegető veszedelmét az udvari cselszövények s a főváros forradalmi csak növelték. Azonfelül Photios schismája és a Szentlélek származásának vitája által Bizáncz mindjobban elvált a nyugattól, Németország kiterjedésben nőtt és megerősödött, a belső bajoktól megszabadult és régi jogainak megújítására gondolhatott. Senki sem vállalkozhatott e megújításra szívesebben, mint Nagy Ottó. Miután német birodalmában a lázongó országnagyokkal merész és szerencsés harczban megvívott, tüzes lelke háborúba sodorta a szomszédos nemzettekkel s most rabja lett egy messzehatóbb uralom, a világot átfogó fönségesebb méltóság látomásának. A pápai ajánlat kecsegtetései népeit is hasonló örömmel töltötték el. Fővárosuk Aachen a Pipinek ősi hazája

¹ V. ö. főleg a „*Libellus de imperatoria potestate in urbe Roma*“, Pertznel.

volt, uralkodójuk, bár eredetére nézve szász, a frankok királyának nevezte magát, ellentétben a nyugati ág frank fejedelmeivel, kiknek német jelleme Gallia románjai között, elenyészőben volt; minden tekintetben a Karoling hatalom igazi képviselőinek tartották magukat s az Arnulf halála óta eltelt korszakot csak interregnumnak tekintették, mely jogaikat Rómára csak felfüggesztette, de nem csorbitotta. „Mert addig“, így szól egy akkori író, „a míg a frank királyok élnek, a római császárság méltósága teljesen ki nem veszhet, mert azokban a királyokban tovább fog élni“.¹ Olaszország visszaszerzése a németek szemében tehát nemcsak jogos, de dicsőséges vállalkozás is volt; helyeselte a német egyház, mely csak nemrég tárgyalásokat folytatott Rómával a pogányok térítése ügyében, örömmel fogadta a nép is, mert ifjú királysága megerősödését látta benne. Minden rámosolygott Ottó tervére s azt a kapcsolatot, mely később Német- és Olaszországra annyi küzdelem és csapás forrása lett, mindkét ország legokosabb elméi úgy üdvözölték, mint egy jobb korszak kezdetét.

Bárminők is voltak Ottónak egyéni érzései, akár érezte, akár nem, hogy királysága nagyságát feláldozza a vágynak az egyetemes uralomra, a mint a modern írók hiszik, tetteiben nem mutatkozott habozónak. Rengeteg sereggel átkelvén az Alpeseken

¹ „Licet videamus Romanorum regnum in maxima parte iam destructum, tamen quamdiu reges Francorum duraverint, qui Romanum imperium tenere debent, dignitas Romani imperii ex toto non peribit quia stabit in regibus suis.“ — *Liber de Antichristo*, Adso moutier-en-der-i apáttól Gerberga királynénak ajánlva. (950 körül).

Páviában királynak ismerték el,¹ majd meg, [miután megesküdt, hogy a szentszéket megvédi s a város kiváltságait tiszteletben tartja, Róma felé vonult. Itt XII. János Ottót és a királynét, Adelheidet 962-ben februárius 2-án Gyertyaszentelő Boldogasszony napján megkoronázta. A választás és koronázás részleteiről adataink sajnos még sokkal hiányosabbak azoknál, melyek nagy elődjére vonatkoznak. A megbízható források legnagyobb része pápai kegynék² tünteti fel a koronázást, de világos, hogy a nép beleegyezését még mindig a szertartás lényeges részének tartották s hogy Ottó mégis csak győztes szász seregére támaszkodott. De bármiként történt is, nem merült fel semmi kétség s nem mutatkozott semmi ellenállás. A császár s a pápa a szokásos udvariasságok között egymásnak ígéretet tett, a pápa alattvalónak vallotta magát, a polgárok pedig megesküdték, hogy a jövőben többé nem választanak pápát Ottó beleegyezése nélkül.

¹ A pénzből, melyet Ottó Olaszországban veretett, valószínűnek látszik, hogy némelykor az olasz vagy lombardi király címét használta. Koronázása bajosan mondható teljesen kétségtelennek.

² „A papa imperator ordinatur“, mondja Hermannus Contractus. „Dominum Ottonem, ad hoc usque vocatum regem non solum Romano sed et poene totius Europae populo acclamante imperatorem consecravit Augustum“. — *Annac. Quedlinb.*, ad ann. 962. „Benedictionem a domno apostolico Johanne, cujus rogatione huc venit, cum sua conjuge promeruit imperialem ac patronus Romanae effectus est ecclesiae“. — Thietmar. „Acclamatione totius Romani populi ab apostolico Johanne, filio Alberici, imperator et Augustus vocatur et ordinatur“. — Continuator Reginonis. Hasonlóképen a többi kronikairó.

HETEDIK FEJEZET.

A KÖZÉPKORI CSÁSZÁRSÁG ELMÉLETE.

A VILÁGMONARCHIA ÉS A VILÁGVALLÁS. — A KERESZTYÉN EGYHÁZ
EGYSÉGE. — A REALISMUS TANÁNAK A HATÁSA. — A PÁPÁK MINT
A RÓMAI MONARCHIA ÖRÖKÖSEI. — AZ ÚJJÁÉLEDT RÓMAI CSÁSZÁRSÁG
JELLEME — A PÁPÁNAK ÉS CSÁSZÁRNAK KÜLÖN-KÜLÖN MUNKAKÖRE.
— BIZONYÍTÉKOK ÉS PÉLDÁK. — A JÖVENDŐLESEK MAGYARÁZATA.
— KÉT NEVEZETES FESTMÉNY.

Ezek voltak a kor eseményei és a külső körülmények, lássuk most, minő okokból eredtek. Károly alatt a császárság visszaállítására elegendő magyarázatot ad hódításainak nagysága, az a sajátságos viszony, mely immár a római egyházhoz kötötte, egyéniségének uralkodó természete, a bizánczi trón ideiglenes megüresedése. A följulás okai Ottó alatt mélyebben jelenek. Ha már az említett kedvező körülményeknek nagy fontosságot tulajdonítunk is, okvetetlenül közre kellett működni valamely távolabbi befolyásnak, mely őt és utódjait, a szász és frank királyokat, hazájuktól oly messze elszólitotta egy meddő korona megszerzése végett, mely az olaszokat idegen és barbár uralom elfogadására bírta, mely a korunkban oly tündöklő anachronismusnak látszó császárságot az egész közép-koron át isteni és szükséges, a dolgok benső természetén és rendjén nyugvó intézménynek tüntette föl. A régi Róma császársága, míg fönnállott, ragyogó volt,

de ítéletet mondott felette a nyomor, melybe a tartományokat döntötte, tehetetlensége, mely a barbárokat támadásokra bátorította.

Most, legalább így kell itélnünk, már rég halott volt s föltámadásának nem kedveztek az események. A római nép, a császárság képviselője ez idő szerint lázongó csöcselék volt, melynek elvetemedettsége még e romlott korban is föltűnt. De mind ezek ellenére az emberek csüggték az eszmén, hosszú időn át gátat akartak vetni az idők feltartóztatlan árájának, abban a boldog hitben éltek, hogy szembeszállnak vele, holott az mindegyre messzebb sodorta őket a régi világrendtől új gondolatok, új érzések s új életformák körébe. Csak a reformatio napjaiban ért véget a csalódás.

A magyarázat e századok szellemi állapotában rejlik. A középkort lényegében a politikai érzék hiánya jellemzi. Az ókori államokban és előttünk teljesen ismeretes fogalmak, minők a közjólét mint állami cél, a nép joga, a különböző kormányformák viszonylagos érdeme, mindezek elméleti alakjukban, jöllehet a gyakorlat néha megvalósította őket, ismeretlenek, talán épen érthetetlenek voltak. A hűbériség volt az egyedüli intézmény, melyet a kor létre hozott s a hűbériség társadalmi és jogi rendszer volt, mely csak közvetve és következményeiben vált politikaivá. De az emberi szellem korántsem maradt tétlen, sőt bizonyos tekintetben tevékenyebb volt mint valaha s szükségképen általános fogalmakat alkotott az embereknek kölcsönös viszonyáról ebben a világban. E fogalmakban nem tükröződtek a tényleges korállapotok, a mult jelenségeiből sem folytak dedukció útján; egyrészt örökségkép maradtak fenn a megelőző rend-

szerből, másrészt annak a metafizikai hittudománynak az elveiből folytak, mely később a skolaszticizmuszszá érlelődött.¹ A haldokló óvilág már most két nagy eszmét hagyott a későbbi utókorra: a világmonarchia és világvallás eszméjét.

A római hódítások előtt az emberek egymásról keveset tudva s nem ismerve a nagyszabású politikai egységet,² a faji különbségeket természetes és eltá-

¹ Nem úgy értem, hogy az eszméknek rendszere, melyet a következő lapokon ki akarok fejteni, e különös alakjában akár Károlynak, akár Ottónak vagy Barbarossa Frigyesnek korában teljesen készen lett volna. A negyedik századtól a tizenhatodikig folyvást fejlődött meg el-elgyöngült és sarkalatos tanai közül a változó korral mindig más-más nyert viszonylagos fontosságot. De miként a festő, a ki látja, hogy a tájon sokkal gyorsabban változik az örökké hullámzó fény és árny játéka, semhogy ecsetjével vásznára vethetné azt s kétségbeesésében, hogy a pillanatnyi helyzet pontos képét fel nem tüntetheti, megelégszik azzal, hogy a nagyobb és állandóbb hatásokat festi le s hogy inkább a tájról nyert benyomást adja vissza, mint magának a tájnak minden egyes részletét, úgy itt is az lesz a legjobb s valóban az egyetlen alkalmas eljárás, ha teljesen önálló s szervesen összefüggő alakjában mutatjuk be azoknak az eszméknek és nézeteknek az egészét, melyeken a birodalom nyugodott, jóllehet nem állíthatjuk, hogy egész pontosan ezt az alakot öltötték egyik vagy másik században s jóllehet a felsorolt adatokat majd valamely korábbi, majd valamely későbbi íróból vettük. Minthogy a császárság elmélete lényegében ugyanaz maradt az egész középkoron át, bizvást remélem, hogy az az általános leírás, melyet itt megkísérlettem, velejében igaz lesz a tizedik századra ép úgy, mint a tizennegyedikre.

² A perzsákéhoz hasonló birodalmak semmit sem tettek arra, hogy a meghódított népfajokat magukba olvaszszák. Ezek megtartották törvényeiket és szokásaikat, néha fejedelmeiket is, csupán arra köteleztettek, hogy a nagy király seregében szolgáljanak s kincstárát megtöltsék.

volithatatlan választófalnak tekintették. A vallás hasonlóképen tisztán helyi és nemzeti ügy volt; a mint hegynek, völgynek, szárazföldnek és tengernek megvoltak a maga istenei, úgy gyönyörködött mindenik törzs is a saját istenségében s a másik ország lakóiban, kik más isteneket imádtak, pogányokat, természetes ellenséget, tisztátalan lényeket láttak. E fölfogással, mely a Keleten a legmerevebb, sűrűn találkozunk Görögország és Itália legrégibb emlékeiben; Homerosnál a pusztá tengeren kalandozó hős azzal dicsekszik, hogy az idegenek városait fosztogatja;¹ a latinok őseinél ugyanegy szóval jelölik az idegent és az ellenséget; Egyiptom, Hindosztán és China rendszeres elzárkózottságában csupán erősebb kifejezésre jut az a fölfogás, melylyel az athéni bölcsek természetes állapotnak² tartották a görögök és barbárok közt folyt háborút és védelmezték a rabszolgaságot ugyanazon eredeti különbség alapján, mely az uralkodó fajt elválasztja a szolgáló fajtól. A római uralom annyi sok népnek közös nyelvet és törvényt adván, politikai következményeiben e felfogást megtörte; a kereszténység hathatósabb módon az emberi lélekből irtotta ki, különféle helyi pantheonok helyébe annak az Egy

¹ Od. III. 72:

. ἢ μαψιδίως ἀλάλησθε,
 'οἶάτε ληϊ στήρως, ὅπειρ ἄλλα, τοῖτ' ἀλώωνται
 ψυχὰς παρθέμενοι, κακὸν ἀλλοδαποῖσι φέροντες;

V. ö. Od. IX. 39. is a hymnust pythiai Apollóra, 1., 274. Úgy-szinte II. V. 214, ἀλλότριος φῶς.

² Plato a Törvények kezdetén azt állítja, hogy valamennyi állam természetes állapota: πολεμὸς φύσει ὁπάρχει πρὸς ἀπάσας τὰς πόλεις.

istennek a hitét állítván, a kinek a szemében minden ember egyenlő.¹

A vallási élet alkotja a nemzetek alapját. Mint-hogy az istenség megoszlott, az emberiség hasonlóképen különvált; az isteni egység tana egységre készítette az embert is, kit Isten a maga képére teremtet.² Szeretet volt a keresztyénség első parancsa, az a szeretet, mely szorosán egybefűzi mindazokat, a kiket eddigelé gyűlölet, balítélet és faji büszkeség elkülönített. Ily módon jött létre az új vallás révén a hívők közössége, egy szent birodalom, azzal a hivatással, hogy az egész emberiséget felölelje, ellentétben a régi világ sokféle polytheismusával, épen úgy, mint a Caesárok világuralma az előbbi korszakok számtalan királyságával és köztársaságaival szemben. A hasonlatosság köztük arra vall, hogy mindkettő része egy nagy világáramlatnak, mely az egység felé tört; a közös határvonal, mely Constantinus előtt megalkult, utána is fenmaradt, hogy a kettőt elválaszthatatlanul egyesítse és a római és keresztyén elnevezés közös értelmű legyen.³ Az egyetemes zsinatok, melyekben a világi birodalom minden részéből egy világi fő alatt a szellemi község egybegyűlt, a kapcsolat

¹ L. különösen Ap. Csel. XVII. 26; Gal. III. 28; Eféz. II. 11. és a következők, IV. 3—6; Kol. III. 11.

² Kifejti ezt Laurent, *Histoire du Droit des Gens*; és Aegidi, *Der Fürstenrath nach dem Luneviller Frieden*.

³ „Romanos enim vocitant homines nostrae religionis“. — Gregor. Turon. Aegidi idézi Pottból, *Értekezés e szavakról*: „Römisch“, „Romanisch“, „Roman“, „Romantisch“. Ép így használták a középkorban a Ρωμαῖοι szót a keresztyének megjelölésére ellentétben a Ἕλληες-szel, a kik pogányok voltak.

V. ö. Ducange, „Romani olim dicti, qui alias Christiani vel etiam Catholici“.

legláthatóbb és legkifejezőbb példáit mutatták.¹ A nyugaton mindenütt a szentírás és az istentisztelet nyelve volt az állami kormányzat nyelve is, korának legnagyobb szelleme azzal vigasztalja a hívőket földi hazájuknak, Rómának bukása után, hogy leírja nekik, a mi helyébe jő és azt pótolni fogja, „a várost, melynek Isten az alapvetője, építője és alkotója“.²

Így haladt párhuzamosan a politikai és vallási társadalom egysége az egész keresztyénség magasabb egységében találkozáva, melyet egyaránt nevezhetünk katholicizmusnak vagy romanizmusnak, mert ebben a korban e két elnevezés egyet jelentett. E két egység közül az ötödik század viharos eseményeit csak az egyik élte túl, az, melynek gondozása az egyházra

¹ Minthogy e mű előbbi kiadásának egyik bírálója így értelmezte e helyet: „azt hitték, hogy a keresztyén vallás örökkévaló, mivel a római szent birodalom soha el nem nyészik“, nem mulasztom el az alkalmat megjegyezni, hogy e fejezet érveléseinek korántsem ez az értelme. Sőt a megfordított következtetés közelebb áll az igazsághoz: „az emberek azt hitték, hogy a római szent birodalom sohasem fog elenyészni, mivel a keresztyén hit örökkévaló“.

A jelenség magyarázata talán a következő: Az emberekben már megvolt a hajlandóság azt hinni, hogy a római birodalom örökkévaló, számos ok utalt erre, számos más ok, még pedig nyomósabb ok a mellett szólt, hogy a keresztyén hit örökkévaló. Mikor azt látták, hogy a valóságban e két intézmény egymással szövetkezett, örökkévalónak tartották e szövetséget és kapcsolatot is, s így azután századokon át hittek a római birodalom szükségképi fönnállásában, mert a katolikus egyházzal való szükségképi egyesülésében hittek.

² Augustinus a *De civitate Dei*-ben. Nagy hatással volt az egész korra, de senkire sem oly mértékben mint Károlyra. — „Delectabatur et libris sancti Augustini praecipueque his qui De civitate Dei praetitulati sunt“. Einhard, *Vita Caroli*, cap. 24.

volt bízva. Sok oka volt rá az egyháznak, hogy annyi szívéssággal ragaszkodott hozzá. Mikor azt látta, hogy oly számos intézmény egymásután szétfoszlik, hogy az idegen törzsek beözönlése s az egyre nehezebbé vált közlekedés folytán országok meg városok egyik a másiktól különszakadnak, arra törekedett, hogy az egyházi szervezet megerősítésével és szorosabbra vonva a külső egyesülés kötelékeit, fentartsa a vallási társadalmat. A hit kényszere még hatalmasabb volt. Az igazság csak egy, így mondták, s valamint egységet alkot mindazokból, a kik vallják, úgy csakis ennek az egységnek a fentartásával lehet megvédelmezni. Ekképen a dogma növekvő szigorúságával, a mit nyomon kísérhetünk a jeruzsálemi zsinattól kezdve a tridenti zsinatig, az az eszme képződött, hogy a hagyomány mint a tan forrása kiegészíti a kinyilatkoztatást, hogy az egyetemes lelkiismeret és hit fölötté áll az egyénnek, hogy a lélek csupán az egyetemes lelkiismeret révén, melynek képviselője a papi rend, közeledhetik az Istenhez. Az egyház egyik elágazásában ezek az elvek még érvényben vannak s védelmükre, legalább egynéhánynak, abban az időben, az irott emlékek ritkasága és a nagy tömeg vak tudatlansága mellett, sokkal nyomósabb okokat hozhattak fel, mint a milyenekhez modern védőik folyamodnak. Volt még más ok is, sokkal mélyebben rejlő, melyet nehéz teljes pontossággal leírni. Nem mondhatjuk, hogy épen a láthatatlanba való hit hiányzott, vagy hogy az emberek gyáva félelemből visszariadtak attól, hogy csupán az egyetemes felé irányozzák tekintetöket; a gyakorlatlan szellem inkább tehetetlen volt az eszmét mint eszmét megvalósítani és benne élni. Az a hajlam élt az embe-

rekben, hogy mindent konkrét alakban lássanak, hogy a hasonlat tette váljon, a tan betű szerint való alkalmazást nyerjen, a jelkép tényleges szertartássá legyen; e hajlam ékelte a szellemi istenség és a könyörgő közé a földi madonnákat és szenteket s csupán épen ezeknek látható képe útján tehetett eleget kegyes érzéseinek; az emberi vágyódásokat, kísértéseket, az anyagi és ördögi közvetetlen beavatkozás eredmények tekintette, a lelki tisztulásra való törekvésnek a szent Grál keresésével adott kifejezést, a keresztes háborúkban számos milliókat küldött Jeruzsálembe, hogy visszahódítsák annak a sírját, kit lelkükben nem szolgálhattak, kit imádságukkal meg nem közelelthettek. Innen van, hogy a középkori keresztyénség egész alkotmánya a látható egyház eszméjén nyugodott. Ilyen egyház épen nem lehetett helyi vagy korlátozott. A belenyugvás nemzeti egyházak alapításába olyasvalaminek látszott azoknak az embereknek a szemében — s mélyebb vizsgálat után mindig annak is fog látszani — a mi ellentétben van egy vallási testület természetével, ellenkezik a keresztyénség szellemével s védelmére csak az szolgál, ha egyáltalában védelmezhető, hogy ideig való segítségnek tekintették legyőzhetetlen nehézségekkel szemben. Ha ezt a tervet, melyen később annyian oly szeretettel csüngtek, akár a fejlődő egyháznak, mikor sorsa mostoha volt, akár a kilenczedik században uralkodóvá lett egyháznak elfogadásra ajánlották volna, eliszorodva visszautasította volna, de minthogy akkor még nem voltak nemzetek, ilyen tervről nem volt s nem is lehetett szó. A látható egyház ennél fogva az egyetemes egyház volt, az egész világon elszórt keresztyének teljes gyülekezete.

Már most a látható egyház disze és támasza a papság volt és nála lévén az Európában megmaradt tudás és szellem, ő volt a fentartója annak a másik nagy eszmének, melyet említettünk: egy egyetemes világi államba való hitnek. A nyugaton ez az állam valósággal megszűnt s a papságnak érdekében volt, hogy emléke is kiveszszen. De nem volt tekintettel érdekeire. Minthogy a hetedik és nyolczadik században korántsem viselkedett oly ellenséges indulattal az államhatalommal szemben, mint a tizenkettedik és tizenharmadik században, a papság abban az erős meggyőződésben élt, hogy az állam fennállása saját boldogságának elengedhetetlen föltétele. A papok, nem szabad elfelednünk, maguk is kezdetben rómaiak voltak, a római törvények szerint éltek, nyelvük a latin volt s teljesen át voltak hatva a két hatalom történeti kapcsolatának az eszméjétől. Számos nemzedéken át többnyire ők fejtegették és terjesztették ezt az eszmét; a legnagyobb buzgalommal a yorki Alcuin, Károly tanácsosa.¹ A gyakorlatban e két hatalom határait összezavarták: püspökök fejedelmekké lettek, az uralkodók első minisztereivé, néha még seregeik vezérévé is a háborúban; a királyok megszokták, hogy egyházi zsinatokat híjjanak össze s az egyházi tisztségeket betöltsék.

De hasonlóan az egyház egységéhez, az egye-

¹ Quapropter universorum precibus fidelium optandum est, ut in omnem gloriam vestram extendatur imperium, ut scilicet catholica fides . . . veraciter in una confessione cunctorum cordibus infigatur, quatenus summi Regis donante pietate eadem sanctae pacis et perfectae caritatis omnes ubique regat et custodiat unitas". Waitz (*Deutsche Verfassungsgeschichte*, II. 182.) Alcuin egyik kiadatlan leveléből idézi.

temes monarchia tanának is volt elméleti és történeti alapja; ennek eredete azokban a metafizikai eszmékben van, melyekből a realismusnak nevezett rendszer fejlődött. A filozófia kezdete abban az időben logikai volt; első feladata volt elosztani és osztályozni; a gondolkodásban és az életben is legfontosabb volt: a rendszer, az alárendelés, az egyformaság. Az okok helyett az osztályozás elveit nyomozták, mert azt hitték, hogy az egyszerűség és igazság nem a gondolat elemzésében, vagy fejlődésének megfigyelésében rejlik, hanem a fogalmaknak némi genealogiájában, az osztályok rokonságának megállapításában, a szerint, a mint egyik a másikat tartalmazza vagy kizárja. Ezeket az osztályokat, genera vagy species, nem tekintették olyan képzeteknek, melyeket az ész a jelenségekről alkot, sem valamely közös név alá csoportosított s vele megjelölt tárgyak merő véletlen halmozódásának; való dolgok voltak ezek, létezésükben függetlenek azoktól az egyes tényezőktől, melyek őket alkották, az emberi ész nem teremtette, csak felismerte őket. E felfogás szerint, Emberiség egy lényeges tulajdonság, mely minden emberben megvan s az embert azzá teszi, a mi; e tulajdonságra való tekintettel tehát az emberek nem alkotnak nagyszámú sokaságot, hanem egységet. Létük teljes igazsága az egyetemes tulajdonságon alapszik, csak ennek van állandó és független létezése. Az egyes emberek közös természete ily módon egy lénynyé olvadva a szellemi és világi kettős nyilvánuláshoz képest, két személyben ölt tökéletes alakot: a világ papjában és a világ uralkodójában, a kik az isteni egység földi hasonmásai. Mert abban a korban, a mint láttuk, egy-egy eszme csak konkrét alakjában és jelképes értelmében volt

fölfogható.¹ Ámbár a papirend elméletileg és a gyakorlatban főleg a vallási egységhez ragaszkodott, mégis azt tartották, hogy ettől elválaszthatatlan a megfelelő politikai egység. Azt látták, hogy minden emberi cselekedetnek társadalmi és nyilvános, de szintúgy erkölcsi és személyes jelentősége van s ebből azt következtették, hogy a kormányzó szabályok és a jutalmazó meg büntető hatalmak szükségképen párhuzamosan haladnak és hasonlóak, nem is kétféle hatalom ez, hanem azon egynek különböző nyilvánulása. Szerintök az isteni renddel okvetetlenül ellenkezett, ha a keresztyén emberek lelki életét egyedül a hierarchia vezérli, mely egymásra következő fokozatokon át egy legfelsőbb csúcsig emelkedik, míg az emberek cselekedetei fölött oly nagyszámú helyi, egymástól elkülönített, kölcsönös felelősség nélkül való hatóság ítélkezik. Miként a szentek közösségét nem képzelhették, vagy nem becsülhették, ha elképzelték is,

¹ Ennek az észjárásnak érdekes példájára akadunk abban a leírásban, mely a Tudományról vagy Theológiáról (*Studium*) szól: ennek mint konkrét dolognak a székhelye a párisi egyetem volt. Az emberi életet igazgató három nagy hatalom, mondja egyik író, külön-külön Európa három legnagyobb nemzetére van bízva, az olaszokra, németekre és francziákra. „His siquidem tribus, scilicet sacerdotio, imperio et studio, tanquam tribus virtutibus, videlicet naturali, vitali et scientiali, catholica Ecclesia spiritualiter mirificatur, augmentatur et regitur; his itaque tribus, tanquam fundamento, pariete et tecto, eadem ecclesia tanquam materialiter proficit. Et sicut ecclesia materialis uno tantum fundamento et uno tecto eget, parietibus vero quatuor, ita imperium quatuor habet parietes, hoc est quatuor imperii sedes. Aquisgranum, Arelatum, Mediolanum, Romam“. *Jordanis Chronica*; ap. Schardius, *Sylloge Tractatumum*. L. még Döllinger: *Die Vergangenheit und Gegenwart der Katholischen Theologie*, p. 8.

a látható egyházban nyert kifejezése nélkül, hasonlóképen a világi dolgokban nem ismertek el szellemi testvériséget külső kötelek hiányában; az egyetemes emberiség egyes egyedül az egyetemes állam képében élt.¹

Ebben is, mint minden egyébben, a középkori emberek rabszolgái voltak a betűnek, s minden aspirációik mellett képtelenek voltak kiemelkedni a konkrét valóból. A terveknek épen nagyszerűsége s merészsége volt az ok, hogy gyakorlati megvalósításuk legyőzhetetlen akadályokba ütközött.

Bármennyire mélyen gyökerezett is e hit, sohasem juthatott volna oly teljes érettségre, sohasem lehetett volna oly érezhető hatással az események fejlődésére, ha nem nyert volna határozott alakot és határozott czélt a már megelőzőleg fennállott római monarchiától. Hogy ez így esett, ebben a pápaságnak volt legfőbb része. Mikor Constantinus alatt a keresztyén egyház az őt oltalmába vett állam mintájára szervezkedett, a metropolis püspöke fölismerte és tovább fejlesztette az analogiát, a mely közte és az állami kormány feje közt fennállott. Igen korán, történetük kezdetén támadt a pápákban az a gondolat, hogy szent Péter széke

¹ Una est sola republica totius populi Christiani, ergo de necessitate erit et unus solus princeps et rex illius reipublicae, statutus et stabilitus ad ipsius fidei et populi Christiani dilatationem et defensionem. Ex qua ratione concludit etiam Augustinus (*De civitate Dei*, lib. XIX.) quod extra ecclesiam nunquam fuit nec potuit nec poterit esse verum imperium, etsi fuerint imperatores qualitercumque et secundum quid, non simpliciter, qui fuerunt extra fidem Catholicam et ecclesiam“. Engelbert (admonti apát) *De ortu et fine Imperii Romani* (1310 körül.) Itt a kifejezés „de necessitate“ mindent magába foglal.

az egyház császári trónja s e fölfogás a későbbi századok folyamán a már említett okok hatása alatt mindinkább megerősödött. Még a nyugati birodalom bukása előtt szent Leó azzal dicsekedhetett, hogy Rómának, melyet az apostolok feje magasztaló szavával szent nemzetnek, kiválasztott népnek, papi és királyi városnak hirdetett, földi hatalmánál nagyobb szellemi uralom adatott.¹ Róma 476-ban megszűnt a nyugati tartományok politikai fővárosa lenni s a pápaság jelentékeny részt örökölve a császári hatalomból, a maga számára foglalta le azt a tiszteletet, a melyet a város neve még mindig megkövetelt, míg aztán a nyolczadik század derekán, vagy legkésőbbben a kilenczedik században, elméletben megalakította azt a rendszert, melynek értelmében a letűnt deszpotizmus hű másolata, a hierarchia középpontja, az egész keresztyén világ föltétlen ura lett. E rendszer jelleme leginkább kitetszik abból a különös okiratból, a középkor legbámulatosabb hamisításából, mely Constantinus adományának nevéen hét századon át az emberek vak hiszékenységét fogva tartotta.² Ez a már magában véve is szörnyű koholmány a legkétségtelenebb bizonyosságot szolgáltatja arról a gondolkodásról és fölfogásról, melylyel a papság azt a nyolczadik és kilenczedik század közepe között gyártotta. Elmondják benne, hogy Nagy Constantinus, Sylvester imádsága folytán belpoklosságából fölgyógyulva, keresztségének negyednapján elhatározta, hogy régi székhelyét elhagyja a Bosporus-melléki új fővárosért, mert a világi kor-

¹ L. az 1. jegyzetet a 33. lapon.

² L. erről Aegidi kitünő fejtegetését, *Der Fürstenrath nach dem Lüneviller Frieden.*

mány folytatásával nem akart gátat vetni a szellemi hatalomnak s hogy ennél fogva a pápára és utódjaira ráruházta Itáliának és a nyugati országoknak az uralmát. De ez még nem minden, jöllehet a történetírók, e nagyszerű merészségét bámulva, különösen ezzel foglalkoztak. A rendelet még tovább is folytatja a római pápának s papságának adományozott méltóságok és kiváltságok egész sorát, a melyek mindeddig a császárnál és senátusánál voltak, s mind ugyanarra az óhajtásra vall, hogy a pápa állása a császári tisztség másolata legyen. A pápa a laterani palotában lakjék, viselje a diadémot, a nyaklánczot s a bibor köntöst, használja a kormánypálczát s személye körül udvari kamarások is szolgáljanak. Papjai is fehér lovon üljenek s a senátus és a patriciusok tiszteletében és kiváltságaiban részesüljenek.¹

¹ Lásd az eredeti hamisítványt (vagy inkább azt a kivonatot, melyet belőle Gratianus közöl) a *Corpus Juris Canonici*-ben *Dist. XCVI. CC. 13, 14*:

„Et sicut nostram terrenam imperialem potentiam, sic sacrosanctam Romanam ecclesiam decrevimus veneranter honorari, et amplius quam nostrum imperium et terrenum thronum sedem beati Petri gloriose exaltari, tribuentes ei potestatem et gloriae dignitatem atque vigorem et honorificentiam imperialem . . . Beato Sylvestro patri nostro summo pontifici et universali urbis Romae papae, et omnibus eius successoribus pontificibus, qui usque in finem mundi in sede beati Petri erunt sessuri, de praesenti contradimus palatium imperii nostri Lateranense, deinde diadema, videlicet coronam capitis nostri, simulque phrygium, necnon et superhumera, verum etiam et chlamydem purpuream et tunicam coccineam, et omnia imperialia indumenta, sed et dignitatem imperialem praesidentium equitum, conferentes etiam et imperialia sceptrum, simulque cuncta signa atque banda et diversa ornamenta imperialia et omnem processionem imperialis culminis et gloriam potestatis nostrae Et

A római papság minden gondolatának és tetteinek a kulcsa ott van abban az általánosan uralkodó fölfogásban, hogy az egyházi társadalom feje minden tekintetben hasonló legyen mintaképéhez, a világi társadalom fejéhez; kitetszik ez egyaránt a pápai udvar szertartásaiból, meg a pápai törvényhozás óriási rendszeréből.

A kánoni jog szerzői azt akarták, hogy alkotásuk helyreállítsa a császári jurisprudentiát s vele versenyezzen; az egyházjog és a corpus juris civilis felosztásában bizonyos egyöntetűség nyilvánul és IX. Gergely, a ki e törvényeket először kodifikálta, nagy elődjének hírnevére vágyott s el is nyerte e címet: az egyház Justinianusa. De a papságnak mindig csak az volt az óhajta, hogy a világi hatalmat, még akkor is ha ez gyöngé volt vagy harcban állt vele, utánozza s vele versenyre keljen; megdönteni sohasem akarta, mert a saját hatalma szükséges kiegészítésének tartotta s azt hitte, hogy bármelyik vész el a kettő közül, a keresztyén emberiség egyképen veszélybe jut. Ezért vonakodott II. Gergely a bizánczi fejedelmekkel¹ szá-

sicut imperialis militia ornatur ita et clerum sanctae Romanae ecclesiae ornari decernimus . . . Unde ut pontificalis apex non vilescat sed magis quam terreni imperii dignitas gloria et potentia decoretur, ecce tam palatium nostrum quam Romanam urbem et omnes Italiae seu occidentalium regionum provincias loca et civitates beatissimo papae Sylvestro universali papae contradimus atque relinquimus . . . Ubi enim principatus sacerdotum et Christianae religionis caput ab imperatore coelesti constitutum est, iustum non est ut illic imperator terrenus habeat potestatem“.

A lábcsoók szokása a régi császári udvar utánzásából származott át. Később a germán császárok fölújították.

¹ Döllinger kimutatta (*Papst-Fabeln des Mittelalters*), hogy

kitani s ismerték el 800-ig névleges fensőségüket, ezért buzgólkodik a szentszék abban, hogy Károlyra ruháztassék rá a korona, a Nyugat első fejedelmére, a ki képes lesz a pápaság kötelezettségeinek a teljesítésére, ezért nézik aggódva a korona gyöngességét Károly utódai alatt s örvendenek, mikor Ottóra szállt, a frank királyság képviselőjére.

Konstantinápolyban 800-ig törvényes történeti folytonosságban állott fenn a római császárság. Alakilag, a mint láttuk, Károly választása VI. Constantinus trónvesztése után, már magában véve is folytonosságot jelentett s teljes épségben föntartotta a régi jogokat és formákat. De a pápa, bár maga se tudta, sokkal nagyobb dolgokat mivelt a pusztá dinasztia-változtatásnál, mikor Irenet elutasította és a barbár főnököt megkoronázta. A restaurációk mindig csálnak. Akárcsak azt reméli az ember, hogy a földet körútjában megállítja, mikor meg akarja akasztani az emberi események szakadatlan változását és folyását, a mely nem tűri, hogy valamely régi intézmény a dolgok új rendjébe átültetve, előbbi helyét elfoglalja és előbbi céljainak szolgáljon. Ép oly kevésbé hasonlított Rómában a második pún háború korabeli diktátorsághoz Sulla és Caesar diktátorsága, vagy XIII. Lajos idejében a rendek gyűléséhez, az a gyülekezet, melyet a szerencsétlen XVI. Lajos hívott egybe 1789-ben, mint Theodosius császári tisztségéhez a frank Károlyé s a 800-ik évből eredő pecsét, melynek a felirata,

alaptalanul állítják, hogy II. Gergely szította a lázadást képromboló Leó ellen.

A „*Liber Pontificalis*“ szerint: „*Ammonerat (sc. Gregorius Secundus) ne a fide vel amore Romanii Imperii desisterent.*“
— *Vitae Pontif. Rom.*

„Renovatio Romani imperii“,¹ azt hirdeti — talán hi-
vebben, mint a szerző akarta, hogy a római császár-
ság újjászületett.

De a Karolingok korában még nem alkothatunk
magunknak kellő fogalmat erről az új alkotásról.
Átmeneti korszak volt ez, habozó és bizonytalan,
melyben a dinasztíát és országot cserélt tisztségnek
nem volt elég ideje, hogy jelleme és jogköre meg-
állapodjék s nem volt elég ereje, hogy ezeket ér-
vényesíthesse. Nagy Ottó koronázásával új korszak
kezdődik; az emberek lelkében hullámzó eszmék
tisztán kialakultak s a császári czímhez határozott
jogok és harározott kötelezettségek rendszerét fűzték.
Ebben az új fázisában fogjuk most a szent birodalmat
vizsgálni.

A realisztikus filozófia s annak a kornak a szük-
sései, melyben a polgári és vallási rendet a tekintély
iránt tartozó engedelmségben látták, azt követelték,
hogy a világállam alakja monarchia legyen; hagyo-
mány s bizonyos intézmények folytonossága a monar-
chának a római császár nevet adta. Király nem
lehetett egyetemes uralkodó, mert király több volt,
a császárnak lennie kell, mert császár mindig csak

¹ Ez az érdekes ólompecsét Párisban van. Kevés emlék
maradt e korból, a melynek valóságához kétség ne férne,
de e pecsét eredeti voltát sok szaktekintély elismeri. Lásd
többek között: Le Blanc, *Dissertation historique sur quelques
Monnoies de Charlemagne*, Paris 1689; I. M. Heineccius, *De
Veteribus Germanorum aliarumque nationum sigillis*, Lips.
1709; *Vitae Pontificum Romanorum*, ed. Vignoli, Romae 1752;
Götz, *Deutschlands Kayser-Münzen des Mittelalters*, Dresden
1827; és a Waitznál, *Deutsche Verfassungsgeschichte*. III. 179. 1.
4. szám alatt idézett írók.

egy volt; régebben, dicsőbb időben a művelt világ tényleges ura volt, hatalmának széke a keresztyénség szellemi autokratájának közvetlen szomszédságában állott.¹ A császár feladatai leginkább szembetűnnek, ha a középkori mitológiából származtatjuk azokat; e mitológiában a föld és az ég egymásnak teljesen megfelelnek. Miként Isten az égi hierarchia közepette az idvezültek szellemeit kormányozza a paradicsomban, ép úgy a pápa is, Isten helytartója, felülemelkedve a papokon, püspökökön és metropolitákon a földi halandó emberek lelkén uralkodik. De mivel Isten úr a földön is, ép úgy, mint az égben, az *Imperator coelestis*-nak szükségképen egy második földi képviselője, alkirálya is van, a császár, az *Imperator terrenus*,² a kinek a hatalma a jelen életből való s a jelen életre szól.

Minthogy pedig a jelen világban a lélek kizárólag a test segítségével működik, holott a test csak a lelki nyilvánulások szerve és eszköze, szükséges, hogy az emberek testének is, miként az emberek lelkének,

¹ „Praeterea mirari se dilecta fraternitas tua quod non Francorum set Romanorum imperatores nos appellemus; set scire te convenit quia nisi Romanorum imperatores essemus, utique nec Francorum. A Romanis enim hoc nomen et dignitatem assumpsimus, apud quos profecto primum tantae culmen sublimitatis effulsit“. II. Lajos császár levele Basilius császárhoz Konstantinápolyban, *Chronic. Salernit.-ból*, Muratoninál S. R. I.

² „Illam (sc. Romanam ecclesiam) solus ille fundavit et super petram fidei mox nascentis erexit, qui beato acternae vitae clavigeri terreni simul et coelestis imperii iura commisit“. — *Corpus Juris Canonici*, Dist. XXII. c. 1. A középkori írók sűrűn használják a kifejezést. Így „unum est imperium Patris et filii et spiritus Sancti, cujus est pars ecclesia constituta in terris“. II. Lajos egyik levelében.

kormányja és gondviselője legyen, de mindig a tisztább és állandóbb elem alárendeltségében. Az egész középkoron át a lélek és a test volt a jelképe a pápai és császári hatalom egymáshoz való viszonyának.¹

A pápának, Isten képviselőjének a lelki dolgokban az a feladata, hogy az embereket az örök életre vezérelje; a császárnak, Isten képviselőjének a világi dolgokban, kötelessége oly módon felügyelni az emberek kölcsönös viselkedésére, hogy ezek zavartalanul ápolhassák lelki életüket s ilyképen az örök boldogság magasztos és közös végczéljához érjenek. E feladatához képest az a főkötelessége, hogy a világon fentartsa a békét, míg az egyházzal szemben a védőúr helyzetébe jut; e czímet az a szokásos gyakorlat szolgáltatta, melylyel egyházak és monostorok egy-egy patronust választottak, hogy birtokukban megvédje őket s vazallusaikat harczba vezesse.² E védelemnek

¹ „Merito summus Pontifex Romanus episcopus dici potest rex et sacerdos. Si enim dominus noster Iesus Christus sic appellatur, non videtur incongruum suum vocare successorem. Corporale et temporale ex spirituali et perpetuo dependet, sicut corporis operatio ex virtute animae. Sicut ergo corpus per animam habet esse virtutem et operationem, ita et temporalis iurisdictio principum per spiritualem Petri et successorum eius.“
— St. Thomas Aquinas, *De Regimine Principum*.

² „Nonne Romana ecclesia tenetur imperatori tanquam suo patrono, et imperator ecclesiam fovere et defensare tanquam suus vere patronus? certe sic . . . Patronis vero concessum est ut praelatos in ecclesiis sui patronatus eligant. Cum ergo imperator onus sentiat patronatus, ut qui tenetur eam defendere, sentire debet honorem et emolumentum.“ Goldast gyűjteményének (*Monarchia Imperii*) egyik érdekes okiratából idézek, czíme „A négy egyetemnek, a parizsinak, az oxfordinak, a prágainak és a „Romana generalitas“-nak levele Venczel

kettős feladata volt: belül az országban engedelmes-
ségre kellett bírnia a népet a papság irányában s a
papok határozatait végre kellett hajtania az eretne-
kekkel és bűnösökkel szemben; az országon kívül a
hit terjesztői voltak a pogányok között, a vérontástól
sem riadva vissza.¹ A császár tehát mindenben meg-
felel ellenképének, a pápának, csak hogy hatalma
rangban kisebb s úgy fejlődött a pápai hatalom
hasonlatosságára, mint a pápai a régibb császárság
képére alakult. A párhuzam a részletekre is összevág,
mert csak az imént láttuk, hogy a pápa világi feje-
delem koronáját és ruháit szerette viselni, most viszont
ő adta a császárra az egyházi öltönyöket, a stólat
és dalmatikát, papi és szentelt jelleggel ruházta fel,
tiszttségét a születés vagy szülőföld megszorító köte-
lékeiből kiemelte s felavatását oly szertartásokkal
végezte, melyek közül minden egyes lényegében val-
lási kötelességet szimbolizált és rótt a császárra. Ily
módon a római szentegyház és a római szent biro-

császárhoz és Orbán pápához“ 1380. Aligha valódi a czim,
de ha, a mi valószínű, az okirat légekésőbbben a XV. századból
származik, akár hibás másolat, akár épen hamisítvány, kétség-
telenül becses tanúsága az emberek gondolkodásának.

¹ Így III. Leó a Károly koronázása napján kiadott bullában
„ actum in praesentia gloriosi atque excellentissimi filii
nostri Caroli quem auctore Deo in defensionem et provectionem
sanctae universalis ecclesiae hodie Augustum sacravimus.“ Jaffé,
Regesta pontificum Romanorum, ad ann. 800.

Orleansi Theodulf, Károly kortársa, a császárnak szinte
papai hatalmat tulajdonít még az egyház felett is:

„Coeli habet hic (sc. Papa) claves, proprias te jussithabere;
Tu regis ecclesiae, nam regit ille poli;
Tu regis eius opes, clerum populumque gubernas,
Hic te coelicolas ducet ad usque choras“. (Ap. D. Bouquet, v. 415.)

dalom egy és ugyanaz a dolog más-más alakban és a katholicizmus, az egyetemes keresztyén társadalom elve, ugyancsak romanizmus, azaz Rómán alapul, egyetemességének eredetén és típusán, nyilvánulása egy megfejthetetlen dualizmusban történik, mely az Alapító kettős természetére utal. Isteni és örökkévaló természetének feje a pápa: ő rá bízta a lélek gondozását; az emberi és világi elem ura a császár; megbízása az emberek testének és cselekedeteinek kormányzására terjed.

E két hatalom kormánya, ha természetét és terjedelmét tekintjük egy és ugyanaz s bizvást mondhatjuk a pápát szellemi császárnak s a császárt világi pápának. De jóllehet az egyik tisztség alatta áll a másiknak, a mennyiben az emberek földi élete kevésbé becses a túlviláginál, ebből még nem következik a régi és igazabb elmélet értelmében, hogy a császári uralom a pápai megbízásból ered. Mert, a mint már mondtuk, a pápa képviselte nem terjed Isten összes képességeire, hanem csak a lelkek égi kormányára, a mennyiben Isten a föld ura, közvetlenül tőle ered a császári megbízás. Ugyanegy király két szolgája közt képzelhetetlen valamely ellentét, mert az a kötelességük, hogy egymást kölcsönösen segítsék és támogassák, mert a kettőnek együttműködése szükséges mindenben, a mi általánosságban a keresztyénség jólétére vonatkozik. Ez az egyetlen tökéletes és teljesen összhangzó rendszere az egyház és állam egyesülésének. Mert a határok abszolút közösségét kétségtelen dolognak véve, magában foglalja az együttes kormányzat csalhatatlanságát s e csalhatatlanság járulékaként a világi hatóságra hárítja azt a kötelességet, hogy egyrészt kiirtsa a schismát és

eretnekséget, másrészt büntesse az árulást és lázadásokat. Olyan ez a rendszer továbbá, mely mindkét félnek lehetővé teszi az összhangzó tevékenységet s a két hatalmat oly viszonyba hozza egymással, a mely mindeniknek megadja erejének maximumát. De egy törvénynél fogva, mely alól alig van kivétel, abban az arányban, a melyben az állam mindinkább keresztényenné lett, az egyház, mely céljai elérése végett világi formákat öltött, az érintkezés folytán egyre világiabb, alantasabb és szellemileg gyöngébb lett; az a rendszer pedig, melyet Constantinus oly hangos örömnilyánítások között megalkotott, mely a középkori Birodalomegyházban győzedelmes emelkedésének legmagasabb fokára ért, az egymást követő nemzedékek alatt lassankint elvesztette talaját, látta, hogy fénye elhomályosul, teljessége csorbul s látja ma is, hogy azok, a kik fenmaradt intézményeinek érdekében a legnagyobb buzgalmat fejtették ki, csak gyöngén védelmezik, vagy hallgatagul cserben hagyják azt az elvet, a melyen az egész rendszer nyugszik.

Az a teljes összhang a pápai és császári hatalom között, melyet e fönséges, de egyszersmind megvalósíthatatlan elmélet követelt, történetük folyamán csak kevés esetben éretett el.¹ Végül az összhang helyébe a két hatalomnak egymáshoz való viszonyáról egy másik nézet lépett, a mely, mint folyománya egy elismert alapvető tételnek, a vallási élet felsőbbrendű fontosságának, a buzgó egyházi férfiak szemében mindegyre növekvő elismerést talált.² E felfogás azt

¹ Talán csupán három ízben: Károly és Leó korában, azután III. Ottó és két pápája V. Gergely és II. Sylvester alatt, harmadszor III. Henrik alatt. Ezután többé soha.

² A *Sachsenspiegel* (*Speculum Saxonicum*, 1240 körül) a

hirdette, hogy a pápa az Istenség egyedüli képviselője a földön s ebből aztán azt következtette, hogy a pápának s nem közvetlenül az Istennek kell fenntartani a birodalmat — mint hűbért, így mondták sokan — s ezzel lealacsonyította a világi hatalmat, hogy a szelleminek rabszolgája s ne testvére legyen.¹ Mindamellett nem akarta a pápaság még hatalma delelő-pontján sem, mikor a legnagyobb szellemek, mint Hildebrand, Sándor és Incze igazgatták, a világi kormányzatot sem megsemmisíteni sem elnyelni, csupán engedelmességét követelték s tekintélyét minden más hatalommal szemben emelték, kivéve a magukét.² VIII. Bonifác számára, a kinek szertelen követelései elárulták a már belülről megindult hanyatlást, tartott fenn, hogy az 1300-ik jubileumi évben összesereglett zarándokok előtt Constantinus trónján ülve mutakozzék, koronával, karddal és kormánypálczával s

nagy északnémet törvénykönyv azt mondja: „A birodalom Istentől származik és nem a pápától. Császár és pápa minde-
nik fő abban, a mit reá bízta: a pápa abban, a mi a lélekre tartozik, a császár abban, a mi a testre és lovagi rendre tartozik“. A félszázaddal később szerkesztett *Schwabenspiegel* a fejedelmet alárendeli a pápának: „Daz weltliche Schwert des Gerichtes daz lihet der Babst dem Chaiser; das geistlich ist dem Babest gesetzt, daz er damit richte“.

¹ Így VIII Bonifác az *Unam Sanctam* bullában a keresztyén nép számára csupán egy főt kíván: „Igitur ecclesiae unius et unice unum corpus, unum caput, non duo capita, quasi monstrum“.

² Szent Bernát III. Konrádnak írja: „Non veniat anima mea in consilium eorum, qui dicunt vel imperio pacem et libertatem ecclesiae vel ecclesiae prosperitatem et exaltationem imperii nocituram“. Hasonlóképen a *De consideratione*-ban: „Si utrumque simul habere velis, perdes utrumque“ czélzással a pápának világi és szellemi jogaira. Idézi Gieseler.

ujjongó örömmel hirdesse: „En vagyok Caesar — én vagyok a császár“.¹

Az ily módon vázolt elméletet a császár állásáról és hatásköréről nem vonatkoztathatjuk valamely meghatározott időpontra; folyton fejlődött és változott az, kezdve az ötödik századtól a tizenötödikig. Nem is szabad csodálkoznunk, hogy az írók közül egyik sem jelöli meg az alapot, a melyen e hatalom nyugodott, mert sok mindenféle, a mi előttünk különös, akkor még oly egyszerű és kétségtelen volt, hogy tüzetes magyarázatra nem szorult. De azért mindenki, a ki a középkori műveket vizsgálja, okvetetlen észre fogja venni, néha határozott kifejezésekből, gyakrabban célzásokból és feltevésekből, hogy ilyes eszmék lebegtek a szerzők szemei előtt.² Legkönnyebben kimu-

§¹ „*Sedens in solio armatus et cinctus ensem habensque in capite Constantini diadema, stricto dextra capulo ensis accincti, ait: „Numquid ego summus sum pontifex? Nonne ista est cathedra Petri? Nonne possum imperii iura tutari? ego, ego sum imperator“.* — Fr. Pipinus (*ap. Murat. S. R. I. IX.*) l. IV. c. 41. Ez író szerint azonban Bonifác akkor szólt így, a mikor I. Albert császár követségét fogadta 1299-ben. Sehol sem akadtam rá, hogy a jubileumi évben mondta volna azokat, de én ismert alakjában és értéke szerint közlöm a történetet.

Azt gyanítják, hogy Dante e kardjelenetre céloz a Purgatorium jól ismert soraival (XVI. 106):

„Soleva Roma, che 'l buon mondo feo
Duo Soli aver, che l'una e l'altra strada
Facean vedere, e del mondo e di Deo.
L'un l'altro ha spento, ed è giunta la spada
Col pastorale: e l'un coll'altro insieme,
Per viva forza mal convien che vada“.

² Lásd különösen: Péter de Andlo (*De Imperio Romano*); Landolfo Colonna (*De translatione Imperii Romani*); Dante

tatható a császárság kapcsolata a vallással. Minden emlékb^{en}, krónikában, értekezésben, proklamációban, törvényben és prédikációban találunk egy-egy helyet, melyből kitűnik, hogy a hit védelme és terjesztése, az egyetértés fentartása a keresztyén népek közt volt a császárság hivatásának legfőbb feladata. II. Lajos fölfogását, a mely szerint „Imperii dignitas non in vocabuli voce sed in gloriosae pietatis culmine consistit,¹ újra megtaláljuk a mainzi érseknek II. Konrádhoz,² Isten vikáriusához intézett szavaiban; ismétli azt I. Frigyes,³ mikor Németország főpapjainak írja: „Isten csak két hatalmat rendelt el a földön s valamint csak egy Isten van az égben, úgy a földön is csak egy pápa és egy császár van. Az isteni gondviselés különösen a római császárságot bizta meg, hogy az egyházi szakadás folytonosságát megakadályozza“,⁴ s ezt hangoztatják jogtudósok és theológusok folyvást V. Károly koráig.⁵ Ez az a tan, melyhez

(*De Monarchia*); Engelbert (*De ortu et fine Imperii Romani*); Marsilius Patavinus (*De translatione Imperii Romani*); Aeneas Sylvius Piccolomini (*De ortu et Autoritate Imperii Romani*); Zoannetus (*De Imperio Romano et ejus Iurisdictione*); és az írókat Schardiusnak *Sylloge*-jében, Goldastnak gyűjteményében: *Monarchia Imperii*.

¹ II. Lajos levele macedoniai Basiliushoz, *Chronic. Salernit.* ap. Murat. S. R. I.; Baroniusnál, *Ann. Eccl.* ad. ano. 871.

² „Ad summum dignitatis pervenisti: Vicarius es Christi.“ — Wippo, *Vita Chuonradi* (ap. Pertz); c. 3.

³ Levél Ragewin-ben ap. Murat. S. R. I.

⁴ IV. Lajos egyik proclamációjában így nevezi magát: „Gentis humanae orbis Christiani custos, urbi et orbi a Deo electus praeesse“. — Pfeffinger, *Vitriarius Illustratus*.

⁵ A speyeri birodalmi gyűlés (1529) egyik okiratában a császár neve „Oberst, Vogt und Haupt der Christenheit“.

a pápai szék barátai és ellenfelei egyaránt ragaszkodnak; amazok az áthelyezésben (*translatio*) a görögöktől a germánokra teljesen a pápa művét látják s erre alapítják azt a jogát, hogy vetélytársa választását ellenőrizhesse és megsemmisíthesse; ezek a császárt emelik az egyház fejévé, hogy a pápát birodalma első püspökének állására leszorítsák.¹ Fensősége főképen a már említett két kötelességen nyugodott. Szembeállítva a moslimmal, mint a hívők hadvezére, ő volt a harczos egyház feje hitetlen ellenfeleivel szemben, e minőségben a keresztes hadjáratok hivatott megindítója s később a hódító ottomannal szemben megalakult szövetségek elismert feje. Mint az összes keresztyének képviselője, őt illette az egyetemes zsinatok egybehívása, oly jog, mely a pápával együtt gyakorolva bár nagyfontosságú volt, de sokkal jelentősebb volt, ha a zsinatnak az volt a tárgya, hogy valamely kétséges választást eldöntsön, vagy mint a konstanziban, hogy egy pápát megfoszszon uralmától.

Mindezt semmi sem világítja meg annyira, mint a császári koronázás egyházi szertartása Rómában, melyet hosszadalmasságánál fogva egész terjedelmében nem közölhetünk, de megérdemli a figyelmes tanulmányt.²

Hieronymus Balbus erről a korszakról írván azt a kérdést veti fel, vajjon valamennyi keresztyén oly módon van-e alávetve a császárnak világi dolgokban, miként lelkiekben a pápának. Felelete ez: „Cum ambo ex eodem fonte perfluxerint et eadem semita incedant, de utroque idem puto sentiendum“.

¹ „Non magis ad papam depositio seu remotio pertinet quam ad quoslibet regum praelatos, qui reges suos prout assolent, consecrant et inungunt.“ II. Frigyes levele (lib. I. c. 3.)

² *Liber Cereemonialis Romanus*, lib. I. sect. 5; vedd össze ezzel a *Coronatio Romana*-t (VII. Henrik) Pertznél és Muratori Értekezését az *Antiquitates Italiae Medii Aevi* I. kötetében.

Az előírt szertartás olyan volt, mint a felszentelés valamely egyházi tisztségre: a kardon, birodalmi almán s a világi hatalom kormánypálcáján kívül a császár gyűrűt kapott, mely a hit jelképe volt, alszerpappá (diakonussá) szentelték, segédkezett a pápai misénél, mint papi személy magához vette az Úr vacsoráját mind a két alakban, Szent Péter és lateráni szent János kano-nokává lesz. Az eskü, melyet a választó mond, így kezdődik: „Ego N. volo regem Romanorum in Cae-sarem promovendum, temporale caput populo Christiano eligere“. A császár megesküszik, hogy a római szent-széket és püspököt tisztelni és oltalmazni fogja. A pápa az evangelium olvasása után imád mond: „Deus qui ad praedicandum aeterni regni evangelium Impe-rium Romanum praeparasti, praetende famulo tuo Imperatori nostro arma coelestia“. A császár hivatalos czimei között ezek találhatók: „A keresztyénség feje“, „A keresztyén Egyház oltalmazója és Védője“, Palesztina és a katolikus hit protektora“.¹

Igen különösek azok az érvelések, melyeket a bibliából vettek a császárság szükségességének és isteni jogának bizonyítására. A középkori elméletre a világi hatalom viszonyáról az egyházihoz erős hatással volt az Ó-Testamentum előadása a zsidó theokracziáról, a melyben a király, bár tisztségének intézménye a régi rendszer tisztaságából vesztett, Isten választotta és megbízottja volt és kiválóan benső kapcsolatban állott a nemzeti valláshoz. Az Új-testamentumból épen Rómának tekintélyét és örökké-valóságát állapították meg. Kiragadtak minden helyet,

¹ L. Goldast, *Collectio Constitutiorum Imperialium* és Moser, *Römische Kaiser*.

mely meghódolásra int a fennálló hatalom irányában, idéztek minden példát, a hol tényleges engedelmességet mutattak a császári tisztviselőknek, különös nyomatékkal utaltak rá, hogy Krisztus maga szentessítette a római uralmat, a mennyiben Augustus által békét hozott a világnak, a népszámlálás idején született, Caesarnak adót fizetett és Pilátusnak ezt mondta: Nem lenne felettem semmi hatalmad, ha nem nyerted volna felülről.

E közvetlen bizonyítékok mellett a misztikus szellem még jobban vonzódott azokhoz, melyek a próféciákból származtak vagy a szentírás allegorikus magyarázatán alapultak. A keresztyén történetben nagyon korán képződött az a fölfogás, hogy a római császárság, — mint Dániel látomásában a negyedik állat vagy Nebukadnezar álmképének vaslábai — lesz a világ utolsó és egyetemes királysága. Origenestől és Jeromostól kezdve mindvégig kétségtelen igazságnak tekintették¹ s ez természetes is volt. Mert semmiféle új hatalom nem támadt, hogy a rómaiakat eltörölje, miután a perzsa monarchiát megsemmisítette, Nagy Sándor s ennek utódjai elestek a hódító köztársaság előtt. Mindenik északi hódító, a góth, a longobard, a burgund tiszteletben tartotta emlékét és megőrizte törvényeit; Germania még a nevét is átvette a

¹ Engelbert apát (*De ortu et fine Imperii Romani*) e czélra idézi Origenest és Jeromost s a Thessal. II. 2-ből azt iparkodik kimagyarázni, hogy az elpártolás a császárságtól megelőzi az Antikrisztus jövetelét. Akkoron majd egy hármás „*discessio*“ áll be, a földi királyságoké a római birodalomtól, az egyházé a római szentszéktől, a hívőé a hittől. Ezek közül az első lesz a másodiknak oka, mert a világi kard többé nem lesz képes az egyház kormányzóinak akaratát végrehajtani.

félelmetes és rettenetes és rendkívül hatalmas és mindentől, a mi azelőtt volt, különböző császárságnak. E jövődölésekhez s számos máshoz az apokalypszisből hozzáadták azokat, melyek az evangéliumokban és Levelekben az Antikrisztus jövetelét jósolták.¹ Neki kell majd eljönni a római uralom után s nem egyszer figyelmeztették a pápákat, hogy gyöngítve a császárságot, csak siettetik az ellenség jövetelét s a világ végét.² De a középkori írók nemcsak akkor voltak ügyesek jelképek föllelésében és leleményesek

¹ A korai középkorban uralkodó felfogások az Antikrisztusról — valamint azok a különös jóslatok a frank császárról, a ki az utolsó napokban meg fog jelenni, meghódítja a világot s Jeruzsálembé jutva koronáját az olajfák hegyére helyezi s királyságát átadja Krisztusnak — kimerítő előadásban befoglaltatnak abban a kis értekezésben *Vita Antichristi*, melyet Adso szerzetes, később Moutier-en-Der-i apát tengerentúli Lajos feleségének Gerberga királynénak számára 950 körül szerkesztett. Az Antikrisztus zsidó származású lesz Dan törzséből (Gen. XLIX. 17), „non de episcopo et monacha, sicut alii delirando dogmaticant, sed de immundissima meretrice et crudelissimo nebulone. Totus in peccato concipietur, in peccato generabitur, in peccato nascetur“. Szülőhelye Babylon; Bethsaidában és Chorazinban fog fölnevelkedni. Adso könyve újra nyomtatott Migne-ben, CI. k. 1290. l.

² Szent Tamás feltűnő magyarázatát adja e jövődölésnek, mikor arra mutat, hogy a birodalom hanyatlása nem bizonyít a jövődölés teljesülése ellen. „Dicendum quod nondum cessavit, sed est commutatum de temporali in spirituale, ut dicit Leo Papa in sermone de Apostolis: et ideo discessio a Romano imperio debet intelligi non solum a temporali sed etiam a spirituali, scilicet a fide Catholica Romanae Ecclesiae. Est autem hoc conveniens signum, nam Christus venit, quando Romanum imperium omnibus dominabatur: ita e contra signum adventus Antichristi est discessio ab eo.“ — *Comment. ad 2 Thess. II.*

a magyarázatban, a mikor mintegy tapogatóztak a jövődölések sötét útvesztőjén. Abban a korban különös módon magyarázták a Szentírást. Nemcsak hogy semmit sem törődtek azzal, hogy milyen jelentése volt a szavaknak azoknál, a kikhez eredetileg intéztettek, de arra sem volt gondjuk, hogy olyan volt-e a talált értelem, melyet a használt nyelv természetes és észszerű módon minden korban minden olvasónak adhat. Az egyszerű szöveg alkalmul szolgált a legképtelenebb analógiára s a legmerészebb allegóriára és az egyszerű kifejtett magyarázatnak a bizonyításnál épen annyi súlya volt, mint magának a szövegnek. Ily módon a két kardból, melyről Krisztus azt mondta, hogy „elegendő” szellemi és világi hatalom lett s a szelleminek átengedése Péter részére magában foglalja a pápaság főnhatóságát.¹ Egyik író Rómának örökkévalóságát a hetvenkettedik zsoltárból bizonyítja, „Félni fognak téled a míg a nap és hold, minden nemzedékeken át”, a hold VII. Gergely óta természetesen a római császárság, míg a nap vagyis a nagyobb égi fény a pápaság. Egy másik idézve e mondatot: „Qui tenet teneat donec auferatur”² s Szent Ágostonnak rávonatkozó magyarázatát,³ azt mondja, hogy ha majd

¹ L. az 1. jegyzetet a 129. lapon. A pápai párt többször emlegeti, hogy mind a két kardot Péter kapta, a császáriak a világít Jánosnak adják. A *Sachsenspiegel* egyik magyarázó jegyzete így szól: „Dat eine svert hadde Sinte Peter dat het nu de paves: dat andere haedde Johannes, dat hat nu de keyser”.

² 2. *Thess.* II. 7.

³ Szent Ágoston, bár azt a nézetet vallja (a római császárságra vonatkoztatva az idézett sort), melyet a középkorban általában elfogadtak, óvakodik attól, hogy határozottan hozzá csatlakozzék.

„az, a ki tartja“ eltávolíttatik, nemzetségek és tartományok fel fognak lázadni s a birodalom, melyre Isten az emberi nem kormányzását bizta, el fog pusztulni. Saját korának nyomorúságából (III. Frigyes alatt irt) a világ közeli végét jósolja. Ugyane szimbolizáló szellemből kerül elő a választófejedelmek száma: „a hét lámpa, a hétszeres szellem egységében égve, mely megvilágítja a szent birodalmat“.¹ Különös legendák elbeszélések, miképen származtak a rómaiak és germánok egy törzsből, mikép találták meg Péter botját a Rajna partján s e csoda azt jelentette, hogy a germánok vannak hivatva az elszéledt juhokat egy nyájba összeterelni. A biblia-bizonyítékok oly teljességben állnak rendelkezésére a középkori papoknak, a kik közül sokan halálos véteknek tekintették az Istentől rendelt hatalomnak ellenszegülni, hogy megfelekezünk róla, hogy már előbb megírottakat alkalmaztak folyvást egy meglevő intézményre; szinte elhiszszük, hogy a birodalmat századokon keresztül oly szavaknak ereje tartotta fenn, ismertette el és emelte, a melyeknek minden egyes esetben ma eltérő értelmet tulajdonítunk.

Élvezetes s egyúttal tanulságos feladat lenne a theologusoktól a középkor költőire és művészeire áttérni s műveiken nyomozni a fent kifejtett eszmék hatását. De ily nagy munka kívül esik értekezésünk célján s oly ismereteket követel meg, minőket csak mélyreható s hosszas tanulmány útján lehet megszerezni. Mert már futólagos ismeretség is elégséges arra, hogy belássuk, mily sok az érthetetlen ama kor költői irodalmában és festményein s hogy rápillantván

¹ *Jordanis Chronica* (a tizenharmadik század végén írva).

valamely művészi alkotásra, mily könnyen kerülnek el figyelmünket a művész gondolatának vagy hitének látszólag jelentéktelen kifejezései, de a melyek csak annál becseesebbek mert nem oly közvetetlenek s öntudatlanok. Ezért fog a középkori művészet oly története, mely a tényleges formákból a kor filozófiáját akarja lefejtetni, ha ilyennek általában van valami becse, a legpontosabb leírások mellett is finom módszerre szorulni. De nehogy úgy tessék, hogy a magyarázatok e módszere teljesen feledségbe ment, megemlítünk két képet, mely félreérthetetlenül a középkori császárság elméletét juttatja kifejezésre. Az egyik Rómában, a másik Flórenczben van. Mindkettőt maga szemügyre veheti, a ki Olaszországban megfordul.

Ezek közül az első a 800 körül III. Leó pápa által épült laterani triclinium mozaikja, mely restaurálva s helyéről mintegy kétszáz év előtt eltávolítva most szemben a Lateran-templom homlokzatával látható. Eredetileg arra szánva, hogy a pápai lakomák termét diszítse most a szabad ég alatt van Róma legszebb helyén, a hol dombtetőről a Campagna zöldelő rétjein át Tivoli olajfaberkeire s az umbriai és szabin Apeninek csillogó sziklaira s hófedte csúcsaira tekint. A képen közepütt Krisztus áll körülvéve az apostoloktól, a kiket elküld az evangeliumot hirdetni; egyik kezét áldásra nyújtja ki, a másikban könyvet tart, rajta e szavak „Pax vobis“. Alant jobbra újra Krisztus látható, ülve, jobbra tőle Sylvester pápa térdel, balra Constantinus császár; az egyiknek a mennyország és pokol kulcsait adja át, a másiknak a lobogót felette kereszttel. Ezzel szemben, tehát a boltív baloldali csoportjában Péter apostol ül, előtte ugyancsak térdelve III. Leó pápát és Nagy Károlyt látjuk, Károly-

nak fején, Constantinushoz hasonlóan, korona van. Péter a kulcsokat tartva Leónak a püspöki palliumot adja át, Károlynak a keresztyén hadsereg lobogóját. A felirat ez: „Beatus Petrus donas vitam Leoni PP et bictoriam Carulo regi donas;“ a boltív körül ez van írva: „Gloria in excelsis Deo et in terra pax omnibus bonae voluntatis.“

Az itt szimbolizált eszmék sorrendje és természete eléggé világos. Legelől az evangelium kinyilatkoztatása és az isteni parancs az emberiségnek egy nyájba való összegyűjtésére. Azután következik Constantinus áttérésének emlékezetes korában, a két hatalom intézménye, mely a keresztyén népet tanítja illetőleg kormányozza. Harmadik helyen láttuk Isten örök helytartóját, az apostolt, kezében a mennyország és pokol kulcsaival, a mint az említett két hatalmat újabb s szilárdabb alapon megerősíti.¹ Az egyházi fennhatóság

¹ Vesd össze ezzel azokat a szavakat, a melyeket I. Adorján pápa huszonhárom évvel azelőtt Nagy Károlyhoz mint Constantinus utódjához intézett: „Et sicut temporibus Beati Sylvestri, Romani pontificis, a sanctae recordationis piissimo Constantino magno imperatore, per eius largitatem sancta Dei catholica et apostolica Romana ecclesia elevata atque exaltata est, et potestatem in his Hesperiae partibus largiri dignatus est, ita et in his vestris felicissimis temporibus atque nostris, sancta Dei ecclesia, id est, beati Petri apostoli, germinet atque exsultet, ut omnes gentes quae haec audierint edicere valeant, „Domine salvum fac regem, et exaudi nos in die in qua invocaverimus te;“ quia ecce novus Christianissimus Dei Constantinus imperator his temporibus surrexit, per quem omnia Deus sanctae suae ecclesiae beati apostolorum principis Petri largiri dignatus est.“ — LXIX. levél a *Cod. Carolin*-ből 777. év. (in Mur. *Scriptores Rerum Italicarum*).

Arról nevezetes e levél, hogy benne találjuk először a célzást, vagy azt, a mi célzásnak látszik, a constantinusi ajándékra.

jelvényét Leónak adja, mint a ki a hívők szellemi feje a földön, a harczos Egyház lobogóját Károlynak, a ki ügyét meg fogja védelmezni az eretnekekkel és hitetlenekkel szemben.

A második festmény jóval későbbi eredetű. Egy flórenczi freskókép a Santa Maria Novella¹ dominikánus kolostorkáptalantermében, ismeretesebb e néven: Capellone degli Spagnuoli. Vasarira hivatkozva rendesen a sienai Simone Martininak tulajdonították, de a festő életrajzi adatai e nézetet megczáfolják.² Legvalószínűbb, hogy 1340 és 1350 között készült. A kép igen nagy, a terem egész falát betöltő, tele alakokkal, köztük, úgy hitték, bár nem egészen bizonyos, sok egykorú kiváló személynek, Cimabuenek, Arnolfonak, Bocaccionak, Petrarcanak, Laurának s másoknak az arczképe látható. A képen rajta van az egész emberi élet sora itt és a túlvilágon — az Egyház a földön és az Egyház az égben. Az előtérben egymás mellett a pápa és a császár ül, jobbra és balra leszálló sorban a kisebb egyházi és világi méltóságok; a pápamellott egy bibornok, püspökök és doktorok; a császár mellett a francziák királya, nemesek és lovagok sora. Mögöttük a flórenczi dóm látszik, mint a látható Egyház jelképe, lábuknál pedig egy juhnyájra (a hívők) ragadozó farkasok (eretnekek és schismaticusok) törnek, a melyeket foltos³ kutyák

Figyelemreméltó e kifejezés „sancta Dei ecclesia, id est, B. Petri apostoli.“

¹ Bocaccio a templomba teszi a *Decamerone* kezdő jelenetét.

² Így Kugler, *Kunstgeschichte* és Crowe és Cavalcaselle, *New History of Painting in Italy* Vol. II. 85. l.

³ Domini canes. Foltos, mert a domonkosrendiek ruházata is fehér és fekete.

falkája (a dominikanusok) lebir és elüz. Innen, a kép előterének közepétől ösvény kigyózik föl a magasba egy nagy kapuhoz, hol az Apostol ül s örködik, hogy az igaz hívők bebocsáttassanak: bejutva szerafok kara fogadja és vezeti őket a paradicsom gyönyörű ligeteiben. Legfölül, a kép legfelső részén, épen ott, a hol lent a két helytartó, a pápa meg a császár van, trónján a Megváltó ül, körüle szentek és angyalok.¹

Mindez szintén nem szorul magyarázatra. A harczos Egyház tökéletes ellenképe a diadalmas Egyháznak, főveszedelme azoktól ered, a kik látható teste egységét, az Ég Urának varratlan ruháját el akarják tépni, s a személye iránt való tiszteletet, a mely hitük összege és életük lényege, a földön ahhoz a két helytartóhoz kell juttatniok, kiket Ő választott ki arra, hogy Nevében uralkodjanak.

Az olyan elmélet, a minőt itt kifejteni és megvilágítani igyekeztünk, épenséggel nem tűr semmiféle helyi vagy személyi megszorítást. Az egyetlen keresztényén nép eszméje, melynek mindenik tagja Isten előtt egyenlő, — erős kifejezése ennek az eszmének a papi-
rend egysége, melyben az apostolok utódját semmi korlát nem választja el a legszerényebb káplántól — és egyenlő az istentisztelet és kormányzat nyelvének közös használatában, oly állást teremtett a császári méltóságnak, a mely annak, a ki betölti, nemzetisé-

¹ Van a képen természetesen még igen sok részlet, melyet szükségtelen leírni. Szent Domokos alakja kiválik.

Megjegyzésre méltó, hogy a császár balra ül a pápától s így nála kissé alsóbb rangú, de minden másnál föllebb való, kezében a rendes császári alma helyett egy holtnek fejét tartja, jelölül hatalma mulandó természetének.

gétől, rangjától és tényleges erejétől független. A császár számot tartott a keresztyénség engedelmességére, nem azért, mert valamely győzedelmes törzs öröklő feje volt, vagy mint a föld valamely részének hűbérura, hanem a tisztség révén, melyre ünnepiesen fölavatták. Méltósága nem csak nagyobb volt mint a királyoké a földön: hatalmának természete más volt; korántsem nyomta el azokat és nem versenyzett velök, de föléjük emelkedve a különböző területeken tekintélyük forrása és szükséges föltétele lett, oly kötelék, mely azokat összhangzó egységbe fűzte. Nagy Károly uralkodása alatt, országainak nagy terjedelménél s erős egyéniségének érvényesülésénél fogva, e megkülönböztető vonás lappangott; utódjainál a császárság már elválnak azoknak a királyságoknak közvetlen kormányzatától, melyek azt megalapították s csak egy meg nem határozott szuverénitás alakjában él, mint oly egységnek a képe, a melynek hijján az emberi lélek nyugtot nem talál. Jellemző a középkorra, hogy míg császárt igyekszik teremteni magának, nem gondol azzal, hogy kicsoda, hogy miképen választották, ha csak kellőképen beiktatták s hogy nem ütközött meg az ellentétben a korlátlan jogok és a tényleges gyámoltalanság között. A világtörténet nem ismer korszakot, melyben az elmélet, jóllehet arra tart számot, hogy a gyakorlatot ellenőrizze, e gyakorlattól oly teljes mértékben elszakadt volna. Vad és érzéki volt e kor s tiszteletben tartotta az alázatosságot és sanyargatást; sohasem ismerték a szerelem tisztább eszményét, holott az élet durva elvetemedettségben folyt le.

A római császár hatalma még nem mondható nemzetközinek, jóllehet később, a mint látni fogjuk, ez

volt legfontosabb vonása; mert a tizedik században alig kezdődnek a nemzeti különbségek. De geniusza klerikális és ó-római volt, épen nem területi vagy teuton: nem fegyveres erőn vagy terjedelmes országokon nyugodott, hanem az alattvalók kötelességén, tiszteletén és szeretetén.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A RÓMAI BIRODALOM ÉS A NÉMET CSÁSZÁRSÁG.

A NÉMET VAGY A KELETI FRANK MONARCHIA. — A HÜBÉRISÉG
NÉMETORSZÁGBAN. — A RÓMAI ÉS TEUTON ELEMÉK KÖLCSÖNÖS HATÁSA
A BIRODALOM JELLEMÉRE.

Ezt az állást foglalta el Nagy Ottó 962-ben. De nem volt az egyedüli állása. Már ezelőtt német király volt s az új méltóság épen nem szüntette meg a régit. A két jellemnek ez az egyesülése egy személyben, a mely eleinte személyes, majd hivatalos unió volt s a mely végre a kettőnek olyasféle egybeolvádása lett, hogy mindeniktől különbözött, szolgáltatja a kulcsot Németország egész későbbi történetéhez.

A német királyságról nincsen sok mondani való, mert alig különbözik a tizedik századbeli Nyugat-Európa többi királyságaitól. Az az öt-hat nagy törzs vagy törzsszövetség, melyből a német nemzet alakult, először a Karolingok uralma alatt egyesült s bár mindenik megőrizte független eredete jellemét, a közös nyelv s a nagy frank birodalom közös büszkesége megóvta őket a különválástól. Mikor Nagy Károly családja 911-ben Gyermeke Lajossal (Arnulf fiával) kihalt, a megürült trónba Konrád frank herceget s utána a szász herceget, (Madarász) Henriket választották. Henrik erős, de engesztelékeny munkássága,

összinté jelleme, bátorsága és szerencséje a magyarok visszaszorításában mély alapját vetette meg a királyi hatalomnak; még híresebb fia alatt tartós épületté fejlődött. Ottó koronázó ünnepe Aachenben, mikor az ország főnemesei szolgáltak körüle, mikor frankok, bajorok, svábok, thüringiaiak s lotharingiaiak gyűltek a szász monarcha köré, egy valóban német birodalom megalapítása; bár nem nevezik még Németországnak, hanem keleti Frankhonnak s a Karoling monarchia törvényes fejleménye, alkotmányára és irányára nézve sok tekintetben különbözik ettől.

E fejedelmek alatt sajátságos vegyületben egyesült az ó-germán törzsi vagy községi szervezet (Gauverfassung), melyről az első emlékek szólnak, azzal a rendszerrel, melyet Nagy Károly honosított meg s a mely szerint a központi kormányzat állandó vagy helyről-helyre vándorló tisztviselők révén gyakorolta felügyeleti jogát. Károly után e kormányzati forma megszűnt, új rendszer lépett életbe, melynek első csirái Chlodvig korában mutatkoztak. Ennek lényege az volt, hogy a katonai szolgálat fejében nyert földbirtokkal együttjárt valamely különös személyes viszony a földesúr és hűbéres között, a mely az egyiket atyai oltalomra, a másikat segítségre és engedelmességre kötelezi. Nem lehet e helyen elmondanunk a hűbériség eredetét a rómaiak földjén, azt sem, hogyan terjedt el, akár csak valamely ragadós járvány, Németországban, hogyan vert mély gyökeret az aránylag nyugodt korszakban Pipin és Károly alatt, hogyan nyerte el Károly kezéből utolsó alakját, hogyan juttatta győzelemre mindenütt utódjainak gyöngesége. Még kevésbé lehetséges e helyen vizsgálnunk társadalmi és politikai hatását. Politikailag oly rendszer-

nek mondhatjuk, mely valamely nagyobb vagy kisebb földterület tulajdonosát urává teszi azoknak, a kik lakják: a birtokjog s személyes hatalom olyas kapcsolata, mely jobban illett a keleti deszpotizmushoz, mint a primitív Európa szabad népeihez. Ezen az elven alapult s belőle magyarázható a hűbéri igazságszolgáltatás, a hűbéri pénzügy, a hűbéri törvényhozás, mert mindenik vazallus olyan helyzetben volt hűbérurával szemben, mint az ő hűbérese vele szemben.

S éppen azért, mivel a kölcsönös viszonyok annyira egyöntetűek voltak, mivel az elv oly egyetemes volt, s az uralkodó osztály oly erősen rá volt utalva a rendszer fentartására, volt a hűbériség képes a társadalmat oly kötelékekbe szorítani, melyekből több mint hús emberöltőnek küzdelmei meg nem szabadíthatták.

Németországban, a hova a francia feudalizmus legrosszabb alakja, a parasztság reménytelen szolgálása nem jutott el, a hűbériség egészen más alakot öltött. Minthogy az egyenlőség helyébe, mely a Tacitus Germaniájában említett szent nemzetség kivételével, valamennyi szabad között fennállott, a hatalom rangfokozata és központosítása a földbirtokos kaszt kezében lépett, a monarcha elvesztette régi jellemét s a nép vezéréből és birájából egy zsarnoki oligarchia fejvé lett. Czime szerint a föld ura volt, vazallusaitól fegyveres és pénzbeli szolgálatot és segédelmet követelhetett, a megüresedett hűbérekről rendelkezhetett, tetszése szerint háborút izenhetett és békét köthetett.

De mindezeket a jogokat nem úgy gyakorolta, mint a nemzet fejedelme, hanem inkább abból a különös viszonyból folyólag, a melyben hűbéreseihez állott; e viszony eredetileg szorosan személyes volt

s kiemelkedő jelleme elhomályosította a fejedelem és alattvaló politikai kötelességeit. S bár e jogok igen fontosakká válhattak egy becsvágyó és okos államfő kezében, a gyakorlatban mérsékelve ellensúlyozták azokat a vazallok iránt tartozó kötelességek és a nehézségek, a melyekkel a jogok érvényesítése járt valamely hatalmas ellenszegüléssel szemben. A király nem tarthatott meg magának uratlanná vált hűbértokot, sőt azokról is, a melyek trónralépte előtt nála voltak, le kellett mondania; a vazallusok birtokán nem avatkozhatott a jogszolgáltatás ügyeibe s nem gátolhatta meg őket abban, hogy egymással háborút ne viseljenek vagy egymással szövetségre ne lépjenek független fejedelmek módjára. A nemesek közt első helyen a hercegek voltak; bár mostani hatalmuk — legalább elméletben — inkább átruházott volt mint független, inkább területi, mint személyi volt, még mindig nagy mértékben rendelkeztek alattvalóiknak azzal a kizárólagos hűségével, mely őket, mint a törzsek örökös vezéreit, a régi rendszer korában megillette. A három rajnai érsekkel együtt jóval kiváltak az alattvalók közül, gyakran aspiráltak a koronára s többször szembeszálltak azzal, a ki viselte. Az állandó támadások, melyeket Ottó kiváltságaik ellen intézett, főleg a palotagrófi intézmény által, csak erejüket törték meg, de nem befolyásukat. Csak a tizenharmadik században tűnnek le a másodrendű nemesek emelkedésével. Ez a rend, a melynek hatalma e korban sokkal kisebb volt, magába foglalta a grófokat, örgrófokat és tartományi grófokat; eredetileg a korona tisztjei, most hűbérurak; birtokukat a hercegektől nyerték, a kikkel ép úgy harczban állottak, mint a hercegek a koronával. Ezek után következtek a

bárók és egyszerű lovagok, azután a szabadok folyvást pusztuló s a jobbágyok folyvást növekvő osztálya. A primitív Németország intézményei csaknem mind kivesztek; helyükbe új rendszer lépett, mely részint annak volt az eredménye, hogy a félig nomád társadalom átalakulva állandóan letelepedett, részint utánpótlása volt a Rajnától nyugatra s az Alpeseektől délre eső római földön támadt rendnek. A hadsereg nem volt már az egész nemzet *Heerbann*-ja, mely gyalog szokta volt követni a királyt távoli hadivállalataiban, hanem a főurak és kíséretük lovas katonasága, rövid időre terjedő szolgálati kötelezettséggel, melyet kelletlenül teljesítettek, ha saját érdekeik nem bíztatták. A gyakori népgyűléseket, a melyekről Chlodvig és Károly korában *Mallum*, *Placitum*, *Májusmező* néven oly sokat hallunk, már nem hívták össze s az ott hirdetett törvények, ha érvényességüket meg nem szüntették, a gyakorlatban elavultak. Nemzeti tanácskozások nem tartattak, kivéve az országgyűlést, a melyen a világi és egyházi főurak az uralkodóval találkoztak, néhányszor azért, hogy valamely külső háborúról határozzanak, gyakrabban azért, hogy közös megállapodással egy-egy hűbért átengedjenek vagy valamely lázadót büntessenek. Minden vidéknek meg volt a maga durva helyi szokásjoga, melyet a terület urának ítélőszéke gyakorolt; egyéb jogot nem ismertek, mert e későbbben civilizált országokban a birodalmi jogszolgáltatás még nem lépett az érvénytelenné vált barbárjogok megürült helyébe.

Ez az állapot valóban jobb volt az előbbi zavar-nál, mert a széthúzó elemeket a megállapodó rend elve csoportosítani és összekapcsolni kezdte, s bár e kényszerű egység terhes és kényelmetlen volt, haszon

volt már az is, hogy az embereket általában megtanította arra, hogy egyesüljenek. De az alakuló hűbériiséget alig választotta el valami a fejtelenségtől; az egyház és a Karoling fejedelmek minden erőlködése ellenére a különválás és szétszakadás iránya folyvást megmaradt s uralkodó volt egész Nyugat-Európában. A német királyság már kapocs volt a német népfajok között s erősnek meg egységesnek is tetszik, ha Franciaországgal hasonlítjuk össze Capet Hugó alatt, vagy Angolországgal II. Ethelred alatt s mégis a tizenkettedik századig terjedő története merő egyenetlenség, lázadás, polgárháború; a fejedelem szakadatlan harcztot folytat hűbéri jogainak érvényesítésére, vazallusai ugyancsak makacsul és gyakran sikerrel szembeszállnak vele. Az elmélet körébe tartozik eldönteni, hogy mi lett volna e küzdelmek végső eredménye, ha Németország magára hagyva saját útján halad, bár Anglia és Norvégia kivételével az összes európai államok példája a mérleget a korona javára billenti. De alig indult meg a harc, a mikor egy új befolyás hatott közre: a német király római császár lett. Alig képzelhető egymástól annyira különböző két rendszer, mely a főhatalmat egy emberre ruházza: az egyik központosító, a másik helyi; az egyik magasztos elméleten alapul, a másik fejtelenség nyers eredménye; az egyik minden hatalmat egy felelősséggel nem tartozó uralkodó kezébe gyűjt egybe, a másik a fejedelem jogait korlátozza és feljogosít az engedelmesség megtagadására; az egyik az összes polgárok egyenlőségét hirdeti, mert valamennyi egyenlő teremtetése Istennek, a másik azzal a legbüszkébb s rangfokozatában legszigorúbb arisztokracziával szövett, melyhez hasonlót Európa nem ismert. Ily ellen-

tétes jellemek, azt hinné az ember, nem egyesülhetnek egy emberben, vagy egyesülve harczra kelnek, a míg egyik erőt vesz a másikon. Ez nem történt meg. A mindjárt kezdetben bár egy ideig észrevétlenül beálló fuzióban mindenik fél közölt és veszített valamit jelleméből: a király még inkább németté lesz, a császár kevésbbé római, miglen hat század lefolyása után, az uralkodó, kiben két „személy“ egyesült, mindenik előbbtől különbözve harmadiknak válik ki s csaknem teljesen ráillik az elnevezés: Német császár.¹ E változás természete és fejlődése ki fog tűnni Németország későbbi történetéből s nem is lehet azt leírunk, ha a jövő eseményeit bizonyos fokig nem ismerjük. Egy-két szóval érinteni fogjuk a fuzió kezdetét.

Természetes volt, hogy Ottó alattvalóinak nagy tömege, a melynek szemében a császári czim homályos szövetségben Rómával és a pápával, fényesebb hangzású volt a királyinál, egyébként semmi különbséget nem ismerve, a két czimet gondolatban és nyelvben összezavarta. A fejedelem és egyházi tanácsadói a két tisztség természetét és kölcsönös viszonyát egymáshoz tisztábban látva a gyakorlatban a kettőt el nem különíthették s örömet merítették el a kisebbet a nagyobbban. Mert, mint a világ ura, Ottó császár volt északra és délre az Alpesektől. Ha rendeletet adott ki, engedelmességet követelt német alattvalóitól kettős hatalmánál fogva; ha mint császár a pogányok ellen vezette az evangélium seregét, fegyveres vazallusai a hűbérúr zászlaját követték: ha templomokat alapított

¹ Jóllehet ez sohasem volt törvényes czíme. 1806-ig „Romanorum Imperator semper Augustus“; „Römischer Kaiser“.

és püspököket nevezett ki, részint szuverén jogait gyakorolta a hűbértartományokban, részint mint a hit oltalmazója járt el, a kinek kötelessége az egyház világi ügyeit intézni. A császári korona tehát először is Ottó házi tekintélyét emelte jelentékeny módon; a történeti emlékek állását fenségesebbé, az egyháziak szentebbé tették; jobban kiemelkedett vazallusai s a többi uralkodók fölé; nagyobb kiváltságokhoz jutott egyházi ügyekben s annak szükséges következményeképen, a papok fontosabb helyzetbe jutottak az udvarban és állami kormányzatban, mint azelőtt. Bármekkora is volt a püspökök és apátok hatalma a feudális országokban, seholsem volt akkora, mint Németországban. Itt a császár ép úgy feje volt az államnak, mint az egyháznak s e kettős állással együtt járt a két szervezet teljesen egyenletes fejlődése. A tizenegyedik században az ország földjének és vagyonának s katonai erejének fele egyháziak kezében volt: befolyásuk döntött a birodalmi gyűlésen; a legfőbb állást, a birodalmi kancellárságot a mainzi püspök, mint Németország primása foglalta el; később törvényes joga volt rá. Az egyház e kiváló fontosságra Ottó korában jutott, a kinek, mivel Nagy Károly örökségébe lépett, politikáját is követnie kellett. Rendesen azt mondják róla, hogy az arisztokracziát akarta gyöngíteni azzal, hogy vetélytársat támasztott ellene a hierarchiában. Lehet, hogy ez igaz, s minden esetre veszedelmes eszközt alkalmazott, mert az egyház csakhamar ép oly lázadó lett, mint azok, kiket féken akart tartani. De a történetirők Ottót vádolva, gyakran elfelejtik, hogy milyen volt a helyzete az Egyházzal szemben, hogy a nyert tanítások értelmében kötelességének tartotta az Egyházat minden tekintetben

oly renddé emelni, a minőt az államban kifejlődvé talált.

A czímmel, melyet Ottó választott, azt kívánta elérni, hogy a császár ily módon a királyt elenyésztesse.¹ Károly „Imperator Caesar Carolus rex Francorum invictissimus”-nak, továbbá „Carolus serenissimus Augustus, Pius, Felix, Romanorum gubernans Imperium” stb.-nek nevezte magát. Ottó s legközelebbi utódjai, a kik római koronázásukig e czímeket használták, Rex Francorum vagy Rex Francorum Orientalium, vagy még sűrűbben csupán a rex-et; a koronázás után a legfőbbnek az Imperator Augustusnak kivételével minden más czímet elhagytak s ilyképen, bár Aachenben és Milánóban is megkoronáztattak, a császári hatalom elismerésére tartottak számot összes országaikban. Minthogy a cím történetét nyomozzuk, szükségtelen a változás jelentőségénél² időznünk. Károly, Probus ripuari szövetségeseinek fia, frank törzsfő volt a Rajna mellékén: Ottó, a cherusk Arminius utódja, a Tiberis partja mellől kölcsönzött hatalommal akart az Elba mellékén uralkodni.

De a császári elem nem jutott minden tekintetben uralomra a királyi felett. Az uralkodóban meg volt ugyan az akarat, hogy zavargó országnagyjaival szemben érvényt szerezzen korlátlan kiváltságainak, a melyekhez az új korona révén jutott, de híjával volt a szükséges

¹ Pütter, *Dissertationes de Instauratione Imperii Romani*; v. ö. Goldast. *Collectio constitutionum imperialium*, s a Pertz-nél összegyűjtött proklamációk meg egyéb okiratok. M. G. H. (legg I.)

² Pütter szerint (*De instauratione Imperii Romani*) Ottónak e tévedésén, ennek nevezi, fordul meg Németországnak egész későbbi története, mert ha Ottó tovább is „Francorum Rex”-nek nevezi magát, Németország megmenekült volna az olasz háborúktól.

erőnek; az urak pedig, bár elismerték a korona fensőségét s a fejedelem jogát a korona viselésére, teljes joggal tiltakoztak ellene, hogy szabadságukon csorba essék oly határozat alapján, melyben nem volt semmi részük. Ottó korántsem akart ily meddő vállalkozásba bocsátkozni s kormányzása még közvetlenebb s személyesebb volt a Károlyénál. E kormányzatban nem volt semmi a mechanikus rendszerből, a törekvésből az abszolutizmusra; csak kitűnt a szándék, hogy a király feudális jogainak erélyes érvényesítése a császár magasabb céljait szolgálja. A mit Ottó követelt, mint császár követelte, a mit kapott, mint király kapta, ennek egyedüli eredménye lett, hogy Németországban a császári állást hűbéri eszmék áthatották és átalakították. A hűbériség, hogy elmélete teljes legyen, rászorult egy világbíró legfőbb úrra, a kitől, úgy hitték, minden földbirtok adománykép ered; mint-hogy a császárban ily szuverént láttak, a királyok és uralkodók főhűbérurává emelték, ő lett a feudális boltozat záróköve, a ki maga is, a mint mondták, Istentől *hűberadománykép* kapta a világot. Nem hiányoztak római intézmények sem, a melyekkel az említett fölfogást kapcsolatba hozták. Constantinus, a mikor a keleti udvarokat utánozta, a császári ház méltóságait magas államtisztviselőkké tette: ezeket másolták most a birodalmi asztalnok, főudvarmester, marsall és kamarás méltóságában, a kik később választófejedelmek lettek. A hadi szolgálat kötelezettsége mellett birtokba nyert föld római eredetű volt, a hűbértörvény megosztott tulajdonjogára analogiát mutat a római örökbérletbirtok (*emphyteusis*). Mialatt tehát Németország elrómaiasodott, a császárság hűbérivé lett, és ezért nem láttak benne küzdő

ellenfélt, hanem az arisztokratikus rendszer befejezésének tekintették. Ezzel az alkalmazkodással a fennálló politikai tényekhez érte el később azt, hogy nemzetközi jellemet ölthetett. De bár úgy látszott, hogy a két rendszer egybeolvadt, az imperializmus (ha e ma más értelmű szót használhatjuk) és a feudalizmus géniusza között mély és tartós ellentét maradt fenn. Ily módon Ottónak és utódainak uralma bizonyos tekintetben ellentétben volt a hűbéri rendszerrel, nem azért, mert tudatában voltak annak, a mi római kormányzat volt, hanem helyzetük kényszerűsége folytán, mert elérhetetlen magasságra emelkedtek alattvalóik felett s mint az Egyház oltalmazóit a szentség glóriája övezte őket. Kénytelenek voltak a helyi függetlenséget megszorítani s messzeterjedő országaik különböző népeit egybeolvasztani. Ottó volt az, a ki a németekből, — eddigelé csak törzsek sokasága, — egységes népet teremtett, a ki erős politikai testté forrasztván megtanította őket arra, hogy a közös nagyság révén a nemzeti életnek ezentúl soha el nem enyésző öntudatára emelkedjenek.

Az egyik eszközt a földbirtokos oligarchia ellen, melyre Ottót a római hagyományok és a jelen szükségai egyaránt utalhattak volna, nem igen használhatta, Nem hívhatta segítségül a harmadik rend barátságát, mert e rend akkor még hiányzott. A szabad emberek teuton osztálya, mely kétszázaddal előbb a nép java-részét alkotta, pusztulófélben volt, épen úgy, mint Angliában mindazok, a kik *thánok* nem lettek, a *ceorl*-ok osztályába kerültek s *ceorl*-okból, a hódítás után nagyrészt jobbágyok lettek. Csak az Alpesek völgyeiben s az oczeán partvidékén tartották magukat demokratikus községek. Városi élet csak akkor kez-

dődött, a mikor Madarász Henrik erdőkedvelő népét a betörő magyarok ellen várakba szorította; az így alakuló polgárosztály sokkal kisebb volt, semhogy számottevő legyen az államban. De az elhunyo népszabadság jogaiból hagyott annyit az uralkodóra, a mennyi megoltalmazta a nemesek erőszakoskodásától; s így a korona, mint mindenütt, a hol az arisztokraczia mindkét irányban nyomást gyakorol, szövetségese — bár még csak hallgatólagos szövetségese — lett a népnek. Itt is inkább a császári czím tett szert az alsó osztályok szeretetére, mint a királyi. Mert bár történetét nem ismerték, hivatását meg nem érthették, élt mindenkiben az érzés, hogy a császári méltóság némi titokzatos módon fölszentelve azt tartja feladatának, hogy ápolja a keresztyén testvériséget és egyenlőséget, a békét és törvényt; hogy megfékezze az erőt s oltalmazza a gyámoltalant.

KILENCZEDIK FEJEZET.

SZÁSZ ÉS FRANK CSÁSZÁROK.

NAGY OTTÓ RÓMÁBAN. — XII. JÁNOS PÁPA ELÜZETÉSE. — OTTÓ
HELYZETE OLASZORSZÁGBAN. — EURÓPAI POLITIKÁJA. — URALKO-
DÁSÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA A KAROLINGOKÉVEL. — III. OTTÓ CSÁSZÁR
JELLEME ÉS TERVEI. — III. HENRIK ÉS II. KONRÁD CSÁSZÁROK. —
III. HENRIK CSÁSZÁR.

A ki a középkor történetét olvasni kezdi, felváltva mulat és bosszankodik azokon a látszólagos képtelenségeken, melyekkel lépten-nyomon találkozik. Írókra akad, a mint általános helyeslés között nagyszerű elméleteket hirdetnek, a melyeknek megvalósítására senki sem gondol. Embereket lát, a kik beszennyezve minden bűnnel, tele vannak őszinte alázattal oly vallás iránt, a mely erkölcsi tanítása tisztaságát sohasem mocskolta be, még akkor sem, mikor tanai a legnagyobb mértékben elhomályosultak. Hajlandó arra következtetni, hogy az ilyen emberek bolondok vagy képmutatók. Ám az ilyen következtetés teljesen téves. Mindenki tudja hogy mily kevésbé egyeznek meg az emberek cselekedetei azokkal az általános szabályokkal, a melyeket a maga számára összeállítani szeretne, s hogy mily sok dolog van, a miben hisz, de meg nem valósítja; hisz bennök annyira, hogy érzi hatásukat, de nem annyira, hogy uralkodjanak rajta. Már

most a középkorban különösen éles volt az elmélet és gyakorlat ez állandó ellentéte. Az emberek szenvedélyei hevesebbek voltak, viselkedésük meggondolatlanabb, mint rendesen a mai társadalomban; e mellett a bíráló és mérséklő szellem híján lelkük hajlandóbb volt, mint az ma történhetnék, egy feltétlenül teljes és nagyszerű elmélet elfogadására. Így történt, hogy mialatt mindenki hitt a császárságnak, mint az isteni igazság egyik részének jogaiban, senki sem akarta azokat elismerni, mihelyt szenvedélyei vagy érdekei kerültek felszínre. Ha halálos vétek volt is, a mint hogy valóban az volt, ellene szegülni az Isten helytartójának, senki sem habozott e vétket elkövetni. Hogy e korlátlan császári kiváltságnak gyakorlati hatályosságot szerezzenek, szükségesnek találták, hogy támaszt teremtsenek számára a hűbéri királyság korlátozott de érezhető tekintélyében. Az egyetlen hely Ottó birodalmában, melyet a hűbériség el nem foglalt s a hol ennél fogva csupán mint császár s nem egyszersmind mint király volt kénytelen uralkodni, az volt, a hol folyvást bántalmak és lázadások ellen kellett küzdenie. E hely a főváros volt. Ezért mindannak az elmondása, a mit az első szász császár Rómában átélt alkalmas magyarázatául szolgál a fent kifejtett elméletnek s egyszersmind érdekes epizód a szent Szék történetében.

Koronázása után visszatért Észak-Olaszországba, a hol Berengárnak s fiának Adalbertnek párthivei még fegyverben állottak. Alig távozott el, a nyugtalan XII. János, a ki csak későn jött rá, hogy szövetségest keresve urat emelt maga fölé, megszegte a hűségi fogadalmat, Berengárral alkudozni kezdett, sőt attól sem riadt vissza, hogy követek útján a pogány

magyarokat rábirja, hogy Németországba törjenek. A császár csakhamar értesült e cselszövényekről, valamint a huszonkét éves ifjú főpap gyalázatos életéről, a ki, ha nem is a legbűnösebb, mindenesetre a legaljasabb volt mindazok között, a kik a tiarát viselték. Ottó úgy tett, mint a ki mindezt megvetéssel kíséri s öntudatlanul gúnyolódva mondta: „Még gyermek, derék emberek példáján majd csak megjavul.“ Mikor a császár mindamellet nagy sereggel visszajött, zárt kapukat s a városban ellene dühöngő pártot talált. XII. János nemcsak pápa, de mint Alberik örököse a nemesek közt erős párttöredék feje és a város világi hercege is volt. De sem a pápában sem pártjában nem volt meg a bátorság, az ostrommal szemben helytállani. János a Campagnába menekült Adalbert-hez s a bevonuló Ottó zsinatot hívott össze Szent-Péterbe. Mint az egyház világi feje maga elnökölt s azzal kezdte, hogy vizsgálatot rendelt el a pápa jellemét és élete módját illetőleg. Az összegyűlt papság egyszerre viharba tört ki vádjaival. Liutprand mint megbízható, bár ellenséges tanú hosszan felsorolja azokat: „Péter bibornokpap fölemelkedett és bizonyította: látta, hogy a pápa misét mondott, de maga nem áldozott. János, Narnia püspöke és János bibornok-diakonus kijelentik: látták, hogy a kellő szertartásokat elhanyagolva az istállóban szentelt fel egy dékánt. Elmondták továbbá, hogy gyalázatos és bűnös cselekedetekkel beszennyezte a pápai palotát, hogy nyilvánosan szórakozást keresett vadászatban, hogy lelki atyját, Benedeket megfosztotta szemevilágától, hogy gyujtogatott, hogy kardot kötött, sisakot és pánczélt öltött magára. Mind a jelenlevő, világiak és papok, hangosan kiáltották, hogy ivott az ördög

egészségére, hogy koczkajáték közben, Jupitert, Vénust s más démonokat hívott segítségül; hogy misét mondott a rendes kánoni órán kívül, hogy nem erősítette magát a keresztvetéssel.“ Ezek után a császár, a ki nem beszélt latinul, a mint hogy a rómaiak nem értették a szász nyelvet, arra kérte Liutprandot, a cremónai püspököt, hogy a mondottakat fordítsa le számára s eskütételre szólította fel a zsinatot, hogy a felsorolt vádak igazak s nem eredtek se rosszakarattól, se gyűlöletből. A papság és a nép mind fenhangon kiáltotta: Ha János pápa a Benedek diakonustól felolvasott bűnöket el nem követte, sőt azoknál még nagyobbakat is, akkor Szent Péter, az apostolok feje, a ki szavával elzárja a mennyországot az érdemetlen elől s megnyitja az igaznak, sohse oldja fel bűneinket, de vessünk az anathema láncaira s az ítéletnapon álljunk balról egy sorban azokkal, a kik így szóltak az Úrhoz: „Távozzál tőlünk, nem akarjuk ismerni a te utaidat“.

Ez az ünnepélyes válasz, úgy látszik, kielégítette Ottót és a zsinatot; a tisztelet hangján írt levelet küldtek Jánosnak, melyben újra felsorolták az ellene emelt vádakát s arra kérték, jelenjen meg s tisztázza magát a saját, valamint elegendő számú tanú esküjével. János rövid és határozott feleletet adott.

„János püspök, Isten szolgáinak szolgája, valamennyi püspökhöz. Azt hallottuk, hogy más valakit akartok a pápai székbe ültetni, ha ezt teszitek, a Mindenható Isten átkával sujtlok titeket, úgy hogy nem áll majd hatalmatokban se misét mondani, se felszentelni valakit.¹

¹ „Johannes episcopus, servus servorum Dei, omnibus episcopis. Nos audivimus dicere quia vos vultis alium papam

Az erre adott válaszban Ottó és a zsinat gúnyos figyelmeztetéssel arra kéri a pápát, hogy javítsa meg erkölceit és latinságát egyaránt. De a követ, ki a levelet vitte, nem találta Jánost: a pápa ismételte, a mit leggyűlöletesebb bűnéül rótták fel, ijjal és nyilakkal falura ment. Miután hasztalan keresték, a zsinat döntő lépésre szánta el magát. Ottó, a ki még folyvást vezette a tanácskozásokat, a pápa elítélését kérte; a gyülekezet egyhangúlag kimondta trónvesztését „vétkes élete miatt“ s a császár beleegyezését nyerve hasonló gyorsasággal egy világít ültetett az apostoli székbe, Leót a protoscrinirius.

Ottó most, úgy látszik, magasbra emelkedett s biztosabb helyzetbe jutott, mint bármely elődje. Csak kevéssel több idő telt el egy évnél, hogy Rómába jött s nagyobb hatalommal rendelkezett mint maga Károly, az egyik pápát trónvesztettnek nyilvánította, a másikat állásába emelte, az ellenszegülő népet arra kényszerítette, hogy akarata előtt meghajoljon. A szent szék oltalmára tett esküjében foglalt meghódolásaért teljes ellenértéket nyert abban az esküben, melyben a római nép és a pápa hűséget fogadott a korona iránt s abban az ünnepélyes ígéletükben, hogy a császári beleegyezés nélkül pápát se nem választanak se föl nem szentelnek¹ De még csak ezután

facere: si hoc facitis, da Deum omnipotentem excommunico vos ut non habeatis licentiam missam celebrare aut nullum ordinare. — Liutprand, *ut supra*. Különös a „da“ s a latinnak lassú átalakulását az olaszra mutatja. A válasz, melyet Ottó és a zsinat küldött, a kettős tagadás hibás használatára figyelmezteti a pápát.

¹ Cives fidelitatem promittunt haec addentes et firmiter iurantes nunquam se papam electuros aut ordinaturos praeter consensum atque electionem domini imperatoris Ottonis Caesaris

kellett megismernie, mit ért ez az engedelmesség és a többszörös eskü. A rómaiak türelmetlen mohósággal vettek részt a pápa elűzésében, de csakhamar szánni kezdték. Vérig sértette őket, hogy az utcák idegen katonákkal vannak tele, hogy a megszokott szabadéletmód szigorú féken senyved, hogy legbecsesebb kiváltságuk, joguk az egyetemes püspök választására egy olyan úrnak került erős kezére, a ki azt oly czélokra használja, a melyek nincsenek inyükre. Könnyelmű és zavargó népnél az elégedetlenség csakhamar lázadásra fordul. Egy éjjel, mikor Ottó csapatai távoleső szállásaikban elszórva tartózkodtak, a rómaiak fegyvert ragadtak, körülzárták a Tiberis hidjait s tele dühvel rátámadtak a császárra és teremtményére, az új pápára. A nagyobb vitézség és kitartás győzött a számbeli erőn s a rómaiak rettentő mészárlások között leverettek; e lecze azonban nem gátolta őket abban, hogy másodszor fölkeljenek, mikor Ottó Adalbert üldözése végett elvonult. XII. János visszajött a városba s mikor egy sértett férj¹ kardja hirtelen véget vetett főpapi pályájának, a nép gúnyolva a császárt és kegyeltjét új pápát választott. Ottó újra felülkerekedett és újra megbocsátott, de mikor harmad-

Augusti filii que ipsius Ottonis. — Liutprand, *Gesta Ottonis*, lib. VI.

¹ „In timporibus adeo a diabolio est percussus ut infra dierum octo spacium eodem sit in vulnere mortuus“ mondja a krónikairó s ezzel nem igen dicséri annak ismert okosságát, kit a pápa halála szerzőjének tart, mert ez azt óhajtotta volna, hogy ily hasznos szolgálja hosszú életet érjen. Oly részletet is említ, a mely sokkal jellemzőbb a korra, semhogy elhagyhatnók: „Sed eucharistiae viaticum, ipsius instinctu, qui cum percusserat, non percepit“.

izben ellene lázadtak 966-ban, elhatározta, hogy megmutatja nekik, mit jelent a császári szupremácia. Tizenhárom főczinkost, közöttük volt a tizenkét tribun, kivégeztek, a consulozok száműzettek, a köztársasági formákat teljesen eltörölték, a város kormányát Leó pápára mint alkirályra bízták. Maga a pápa szentségére való hivatkozással sem követelhetett függetlenséget. Ottó a pápát csupán legelső alattvalójának tekintette, a ki a császári akarat teremtménye s oly jog öröke, melyet a császár kénye-kedve szerint kell gyakorolnia. A polgárok 963-ban megadták a császárnak a feltétlen vetojogot a pápaválasztásnál. Ottót választottja VIII. Leó megerősítette e jogában, melyről később azt tartották, hogy I. Adorján pápa Károlyra ruházta abban a decretumban, mely még ma is olvasható a kanoni jog¹ gyűjteményében. Ily jog erélyes alkalmazásától a pápai szék reformja, de egyszersmind megszorítása volt várható s a német uralkodók nemes becsületességgel ily célra használták is. De Ottó sorsa a városban például szolgált azokra a tapasztalatokra, a melyek utódjaira vártak. Kétségtelen jogaik mellett s a pillanatnyi lelkesedés mellett, melylyel Rómában üdvözölték őket, hasztalan volt a császárok minden erőmegfeszítése, egyikök sem jutott állandó uralomra a fővárosban, a melyre oly büszkék voltak. Mikor uralkodásuk idején egyszer-kétszer meglátogatták, a lázongó nép körében erős seregeikre szorultak s ez idegen katonák az olasz nap hevétől a Campagna halálos mocsaraiban

¹ *Corpus Juris Canonici*, Dist. LXIII., *In synodo*. Lényegében valószínűleg eredeti decretum, a melynek alakja azonban későbbi korból való.

rettentő gyorsasággal elpusztultak.¹ Róma csakhamar visszanyerte zavargó függetlenségét.

Részben ugyanezek az okok tették lehetetlenné, hogy a szász fejedelmek Olaszországot teljesen meghódítsák. Mióta Kopasz Károly mindazt odadobta a koronáért, a mi ennek becsét adott, egy császár sem uralkodott teljes hatalommal az országon. A *missi dominici* már nem járták be többé az országot, a helyi kormányzók leráztak minden felügyeletet, a kis hatalmasságok egész serege gyöngye szomszédjaik elnyomásával herczegségeket alapított. Csupán a főbb nemes urak birtokain, a minők a toscanai és spoletói grófokéi és néhány városban, a hol a püspöki szupremácia a köztársasági kormány útját egyengette, volt még az állami rend nyoma, vagy virágzottak a béke művei. Ottó, a ki, bár hódítóképen jött, mint olasz király uralkodott, hűbéri vazallusainál nem talált annyi engedelmességet, mint Németországban. A míg maga az országban tartózkodott, jelenlétével és rendeleteivel, szigorú jogszolgáltatással némileg lecsendesíthette a zavargásokat, mihelyt eltávozott, a rend újra megbomlott s ezt ép úgy az ország természetes jellemének, mint a népfajok keveredésének kell felrónunk. De éppen ebben az időben, a teljesen elvadult forrongás korában, mutatkoznak az olasz nemzeti élet első, még fejletlen kezdetei; alapját ennek egyrészt a földrajzi helyzet, másrészt a közös nyelvhasználat meg a gondolkozásban nyilvánuló sajátos szokások

¹ V. ö. Petrus Damiani sorait:

„Roma vorax hominum domat ardua colla virorum
Roma ferax febrium necis est uberrima frugum
Romanae febres stabili sunt jure fideles“.

és formák lassú fejlődése adja meg. De bár a nemzeti féltékenység már fölébredt a németek ellen, még igen távol volt attól, hogy uralmukat megdöntse. Pápák, hercegek és városok mind meghajoltak a királyi, valamint császári Ottó előtt; s ő maga nem gondolt rá, hogy még csirájában elfojtsa egy érzést, mely kifejlődve a birodalom lételetét fenyegette. Olaszországot a magáénak tekintette ép úgy, mint Németországot, mindkettőn egyforma elvek szerint uralkodott, megelégedett tehát azzal, hogy külön királyságnak megtartsa, intézményein nem változtatott, nem küldött oda kormánya képviselőit szászokat, mint Károly frankokat küldött.¹

A császári koronával együtt járó magasb törekvések arra ösztönözték Ottót, hogy idegen hódításokra utaló terveit, melyeket Károly kora óta elhanyagoltak, most folytassa. Németország most különödött el véglegesen a körüle lakozó népfajoktól (ez a markok kora: Brandenburg, Meissen, Schleswig) s a nép növekvő hatalma megadta Ottónak a tervek végrehajtására azt az erőt, a mely elődeiben hiányzott. Ebben, valamint többi vállalkozásaiban a nagy császár tevékeny, bölcs és szerencsés volt. A görögök, a kik még mindig birtokában voltak Olaszország déli szélének s kelletlenül tűrték Róma elvesztését, cselszövényeikkel folyvást nyugtalanították a főváros német urait s ebben az időben Nicephorus és Tzimiskes erélyes vezetése alatt újra remélték, hogy fegyveresen megfenyegethetik azokat. Politikai számítás s az a varázs, melylyel a legitimitását fitogtató udvar az idegen sászt megejtette,

¹ Olaszországnak külön kancellárja volt, mint később a burgundi királyságnak is.

rábirták Ottót, hogy örököse számára, Theophano herczegnő kezét megkérje, a mint Napoleon Mária Lujzáét kérte. A jelentésben, melyet követtségéről irt Liutprand, mulatságos módon mutatja be a régi és új császárság versenyző követeléseit.¹ A görögök, a kik azt képzelték, hogy a névvel együtt Róma jellemét és jogait is megőrizték, azt tartották, hogy szinte ép oly képtelen mint aljas dolog, hogy egy frank, gúnyt űzve kiváltságukból, mint császár uralkodjék Olaszországon. Kereken megtagadták tőle a császári czimet s mikor a pápa levelében e czímzést használva „Imperator Graecorum“ arra kéri Nicephorust, hogy teljesítse a római császár kívánságait, a keleti császár dühöngött. „Ti nem vagytok rómaiak“, szól, „hanem nyomorult lombardok; mit gondol ez a szentelen pápa? Constantinussal egész Róma ide vándorolt.“ A ravasz püspök vádat szórva a rómaiakra lecsendesítette őt, közbe mellesleg megjegyzi, hogy a görögök nem követelhetik maguknak a római nevet, majd megurának Frankoniját s Szászországát veszi védelmébe. „A római név a lehető leggyalázatosabb, benne van minden bűn vádja, a gyávaságé, a csalárdságé, a kapzsiságé. De mit is lehet várni a testvérgyilkos Romulus ivadékaitól? Menedékhelyén a nemzetek söpredéke gyülemlott össze, innen kerülnek ezek a κοσμοκράτορες“. Nicephorus engedékenysége díjául a „thema“-kat kívánta, azaz Róma provinciáját;² Tzimiskes szerényebb volt s Theophano II. Ottó matakája lett.

¹ Lindprand, *Legatio Constantinopolitana*.

² „Sancti imperii nostri olim servos principes, Beneventanum scilicet, tradat“ stb. A jelző figyelemre méltó.

Nagy Károly két fővárosának birtokába jutván Ottó azt is megkövetelte, hogy fenségjogot nyerjen a nyugati frank királyságon, a mely, úgy hitték, a császári koronához tartozik. Arnulf úgy érvényesítette jogát, hogy Odo az első Kapeting király, mint hűbérese kapta a koronát; Madarász Henrik kevésbbé volt szerencsés. Ottó ugyanezt az irányt követte, szövetségre lépett tengerentúli Lajos elégedetlen nemeseivel, a kik neki, mint a római Gallia urának hűségi esküt tettek. De céljait csak fegyveres erővel érthette el s a tizedik századbéli hűbéri milícia nem volt olyképen alkalmas a hódításra, mint Chlodvig vagy Károly serege. A laoni Karolingok csillaga elhalványult a párisi Kapetingok nagysága mellett. Egy román-kelta nemzet alakult, a mely nyelvre különbözött a frankoktól, a kiket magába olvasztott s a mely még kevésbbé volt hajlandó meghódolni a szász idegen előtt. A modern Franciaország¹ Capet Hugó trónralépésével kezdődik 987-ben s ettől az időtől fogva a római birodalom követeléseit formasierűen többé el nem ismerték.

De ettől a Franciaországtól Aquitánia tényleg független volt; Lotharingia és Burgundia oly kevésbé tartoztak hozzá mint Anglia. Az előbbi királyság a nyugati frank királyhoz, Együgyű Károlyhoz csatla-

¹ Liutprand a keleti frankokat „Franci Teutonicí“-nek nevezi, megkülönböztetésül Gallianak romanizált frankjaitól, a kiket gyakran „Francigenae“ névvel jelölnek. A „frank“ elnevezést már korán, a tizedik században használták a Keleten s Nyugat-Európa népeinek általános neve volt. Liutprand szerint a görög császár belefoglalta „sub Francorum nomine tam Latinos quam Teutonicos.“ E használat valószínűleg Károly korában keletkezik.

kozott a keleti frank Konrád ellen, de most származásra és nyelvre nagyobbrészt német lévén, Ottó karjaiba vetette magát s ezentúl a birodalom kiegészítő része maradt. Burgundia, a külön királyság, miután Boso választásának jóváhagyását kérte Vastag Károlytól s aztán Rudolfnak, az első transjurániai királynak személyében Arnulf hűbéri fensőségét elfogadta, önként elismerte, hogy a német koronától függ. Ottó harmincz évig kormányozta, névleg mint az ifjú Konrád király (II. Rudolf fia) gyámja.

Északon és délen tett hódításaiban Ottó az első császár méltó utódjának mutatkozott. Mélyen behatolt Jütlandba, országához csatolta Schleswiget s vazallusa lett a kékfogú Harold. A szláv törzsek hódolni kényszerültek, háborúban a német sereget követték, s meg kellett engedniök, hogy határaikon szabadon hirdessék az evangeliumot. A magyarokat a nomád élet elhagyására kényszerítette s megszabadította Európát az ázsiai inváziók félelmétől megerősítvén az osztrák határt. Távolabb eső országokban, Spanyol- és Angolországban nem birt már szert tenni Károly uralkodó állására. Henrikben, a szász nép fejében megvolt a kívánság az elágazások egyesítésére a két tengerparton ¹ s talán részben e szándékkal szerezte meg Ottó számára az angol Athelstan nővérének, Edithnek a kezét. De Edgar a szupremácia jogát, ha ugyan támasztották, elutasította, a mikor a néhány elődjétől használt magasztos címet kibővítve, magát „Basileusnak és Britannia imperatorának nevezte,” ²

¹ Conring, *De Finibus Imperii*.

² Basileus az angol királyok kedvelt czíme volt a hódítás előtt. Az angol okiratokban használt ilyes czímek, alig szük-

fenségjogára utalván ezzel a sziget összes nemzetei felett, hasonlóan a római császárhoz, a ki a keresztyén államok uralmára tart számot.

Az újra helyreállított birodalom, a melyről azt vallották, hogy a karolinginak folytatása, sok tekintetben különbözött ettől. Terjedelemre kisebb volt, mert, szorosan véve, csak a tulajdonképi Németországot s Olaszország kétharmadát foglalta magába, bővebb értelemben az alávetett, de különálló királyságokat: Burgundiát, Cseh-, Morva- és Lengyelországot, Dániát s talán Magyarországot (1045-ben). Kevésbé volt egyházi jellemű. Bizonyára Ottó kiválóbb szerepre juttatta birodalma egyházi fejedelmeit s komolyan fáradozott a keresztyénség terjesztésén a pogányok között, ura volt a pápának s oltalmazója a római szentegyháznak. De gondolkozásában és kormányzatában a vallásnak kevésbé fontos hely jutott, ritkábban viselt érette háborút, zsinatokat nem tartott s nem bírálgatta, mint elődje, a püspökök értekezéseit. Római sem volt annyira, mint azelőtt. Sem azt nem tudjuk, hogy Ottó egyebet fűzött-e e névhez az egyetemes uralom jogánál s az egyház ügyei bizonyos felügyeleténél, sem pedig, hogy mennyire hitte magáról, hogy Caesar nyomdokaiba lép. Latinul nem tudott, kevés tanult ember

séges mondanunk, semmiképen sem jelentik az angol királynak valamely tényleges jogát vagy hatalmát országának határain túl. Csak arról tanúskodnak (azonkívül hogy az udvari írók dagályos retorikai izlésére vallanak), hogy milyen hatást tett egyrészt a császári czim, másrészt a királyoktól s kisebb hatalmaktól támogatott császári trónnak az eszméje. L. erről Freeman, *History of Norman Conquest*, I. k. 3. fejj., a ki azonban e czímek használatából a kelletténél fontosabb következtetéseket von.

volt körülé s nem igen volt meg benne az a sokoldalú műveltség, mely Károly lelkében annyira gyümölcsöző volt. Azonkívül korának viszonyai mások voltak s nem türtek nagyszabású szervezkedésre irányuló kísérleteket. A helyi hatalmasságok nem engedelmeskedtek volna a *missi dominici*-knek, a külön törvény és jogszolgáltatás nem tágitott volna a császári capitulárék előtt, a *placitumok*-ra, hol e törvényeket alkották vagy kihirdették, nem gyűltek volna egybe, mint hajdan, a fegyveres szabadok. De a mit tehetett, megtette Ottó s jó szándék vezette. Folyvást beutazta országait, eddigelé nem ismert békét és jólétet teremtett s mindenütt a hősi jellem benyomását hagyta. Alatta a németek nemcsak egységes nemzetté lettek, hanem mint a császári népfaj, mint Rómának s Róma tekintélyének birtokosai, egyszerre a legfelsőbb csúcs pontjára emelkedtek az európai népek között. Politikai kapcsolatuk Itáliával, mialatt szellemüket izgatta, tudományt és műveltséget, mit addig nem ismertek, terjesztett közöttük s czélt jelölt ki a kilobbant friss erő számára. Viszont Németország tanítója lett a szomszéd népeknek, a kik Ottó hatalmától reszkettek; tőle kapta Lengyel- és Csehország a vallással együtt tudományát és művészetét. Ha a föléledt római-germán birodalom nem is volt oly tündöklő, mint Károly alatt a nyugati rész, a szűkebb határok között annál szilárdabb és állandóbb volt, mert társadalmi erőn nyugodott, a minek az előbbi hijával volt. Folytatta Rómának nevét, nyelvét s a kor viszonyaihoz képest irodalmát, kibővítette szellemi uralmának határait s annak a központosításnak a megvalósítására törekedett, a melyre az emberek áhitoztak, hatalommá fejlődött Európa egyesítésére és művelésére.

Nagy Ottó kora, mint az a kor, a melyre a szent birodalom megalapítása esik, részletesebb tárgyalást tett szükségessé, utódjait csak röviden érintjük. De meg kell emlékeznünk III. Ottó uralkodásáról; rövid, szomorú, tele fényes, soha meg nem valósított igérettel. Anyja a görög hercegnő, Theophano volt; tanítója a híres Gerbert. Származása révén kapcsolatba jött a régi császársággal s magába szívta Bizáncz abszolutizmusát, mestere Róma megújulásának álmát s valóságra vált emlékeit oltotta belé. Ki volt alkalmasabb e megújításra annál, a ki a német hódító vérbeli erejével együtt örökölte Konstantinápoly tiszteletreméltó jogait? Az volt a szándéka, hogy most, a keresztyénség megalapításának ezredéves fordulóján, új életre támaszsa a város méltóságát, hogy fővárosává tegye egy világot átfogó birodalomnak, a mely diadalmas, mint a Trajanusé, despotikus mint a Justinianusé és szent mint a Constantinusé. Képzelő, ifjú lelkét nagyon is elvakították az önalkotta fényes látomások, semhogy annak lássa a világot, a milyen: Németországot műveletlennek, Olaszországot zavargónak, Rómát romlottnak és hitetlennek. 995-ben tizenöt éves korában nagyanyja kezéből átvette a kormánygyeplőit s Olaszországba ment a koronáért, meg hogy a római zavargást lecsendesítse. Ottó a lázadó Crescentiust kivégeztette, a kiben a modern lelkesedés hazafias republikánust látott, a ki Alberik intézményeit felélesztve, mint consul és szenátor uralkodott, néha császári czímet is használt. Az ifjú uralkodó jogot támasztott, talán nagyobb terjedelemben is, Károly és Nagy Ottó kiváltságára, a mikor sorra pápákat kinevezett: először rokonát Brunót (V. Gergely), azután Gerbertet, a ki II. Sylvester néven jellemzően Con-

stantinus szövetségesére emlékeztetett. Kortársainak szemében Gerbert a kegyesség és tudás csudája volt, a későbbi legendákban a varázsló, a ki lelke árán boldogulást vásárolt magának a Gonosztól s ez végül testét is hatalmába ejtette. E férfiakkal, a kik a romlott olasz papok állásába jutottak, vette kezdetét az a német reform, a mely a pápaságot a tizedik századbeli süllyedéséből oda emelte, a hol Hildebrand találta. A császárok a legönzetlenebb módon saját hatalmuk romlásán fáradoztak.

Szent Péter székén ülő tanítójától támogatva s irányt nyerve, Ottó szinte misztikus szellemben dolgozott nagy tervén. Benső vallásos hitet táplált a császár kötelességeiről a világgal szemben: proklamációiban „az Apostolok szolgájának“, „Jézus Krisztus szolgájának“¹ nevezi magát; e mellett élénk képzelete lánggra gyújtva a dicsőség és hatalom amaz emlékeitől, melyek állásához fűződtek, a tudós becsvágyával csüggött a régiségeken. Már törvényeinek szövegéből is kitetszik a fogalmak sajátságos elvegyülése, a mely izzó agyát eltöltötte. „Elrendeltük ezt — mondja egyik rendeletében — arra a célra, hogy, miután Isten Egyháza szabadon és bizton helyreállt, Birodalmunk gyarapodjék és lovagi rendünk koronája diadalmaskodjék, hogy a római nép hatalma növekedjék és a köztársaság helyreálljon; hogy ily módon e világ tabernaculumában eltöltött igaz élet után érdemesnek találtsunk arra, hogy kiszabaduljunk ez élet börtönéből s az Úrral együtt a legigazságosabb módon uralkodjunk“. Hogy kizárja a görögök követeléseit, a „*Romanorum Imperator*“ címet hasz-

¹ Proclamatio Pertznél M. G. H. II.

nálta, elődjeinek egyszerű „*Imperator*“-i czíme helyett. Pecsétjeinek felirata hasonló a Károlyéhoz: „*Renovatio Imperii Romanorum*“; sőt a „köztársaságot“ is újra visszaállította, bármilyen következményei is voltak e névnek Alberik és Crescentius alatt. Palotát épített az Aventinuson, Rómának akkor legegészségesebb és legszebb részében; fővárosa számára rendes közigazgatási kormányzatot eszelt ki, egy patriciust és praefectust nevezett ki, meg egy birói testületet, melynek kötelességévé tette kizárólag Justinianus törvényei szerint ítélni. Ránk maradt a beiktatás formulája, e szerint a császár a birónak átadva a kódex másolatát, arra inti, hogy „e kódex-szel lásson törvényt Róma és a leoninus város meg az egész világ felett.“ Az egyszerű német udvarba a bizánczi pompa szertartásait vitte, a mi híveinél nem csekély megütközést keltett.¹ Atyjának azt a kívánságát, hogy Itáliát és Németországot szorosán egybekapcsolja, úgy akarta teljesíteni, hogy a két ország kancellárságát egyetlen egyházi férfiúra bízta, hogy Olaszországban tetemes német haderőt tartott s hogy olasz kíséretét magával vitte az Alpeseken túl. Mily mértékben voltak e fényes és messzeható tervek megvalósíthatók, ha szerzőjük megéri, hogy életbe léptesse azokat, ezt csak gyanítanunk lehet. Józan okoskodással föltehető, hogy a mennyit hatalomban nyert volna délen, annyit veszít vala északon. Minthogy ritkán élt Németországban s szíve szerint inkább görög volt, mint német, a

¹ *Imperator antiquam Romanorum consuetudinem iam ex magna parte deletam suis cupiens renovare temporibus multa faciebat, quae diversi diverse sentiebant. — Thietmar, Chron: X. ap. Pertz. M. G. H. III.*

szilaj főurakat nem tarthatta többé oly szoros féken, a mint nagyatyja szokta volt; az északi hódítások megjelölt útját elhanyagolta, a lengyel hercegeket feloldotta az adókötelezettség alól. De mindez, kivéve azt, hogy ilyen tervek éltek benne, merő hozzávetés, mert III. Ottó, kortársainak elnevezése szerint, „a világ csodája“ a férfikor küszöbén gyermektelenül meghalt. Ha az egykorú hiresztelés hitelt érdemel, áldozata lett Stephania, Crescentius özvegye boszújának, a ki szépségével behálózta s lassan ölő méreggel megölte. Zokogó sírással, melynek még most halk viszhangja kél a szerzetes krónikairó lapjain, átvitték az Alpeseiken és eltemették az aacheni bazilika korusában, mintegy ötven lépésnyire Károly sirjától, a székesegyház középső kupolája alatt. Alig telt el két év azóta, hogy utolsó római útjára indulva, felnyitotta e sirt s elámulva tekintett a nagy császárra, a mint királyi palástjában s koronával fején márványtrónján ül, előtte a nyitott evangelium; ott megérintve a holt kezét s leoldozva a nyakon függő arany lánczot, ezzel mintegy a birodalmi investitúrát kapta frank elődjétől. Bár élete rövid volt s keveset tett, III. Ottó egy tekintetben mégis emlékezetesebb mindazoknál, kik előtte voltak és utána jöttek. Rajta kívül senki sem akarta a hét domb városát újra uralmának székhelyévé tenni, miután Germániát, Lombardiát és Görögországot az alávetett tartományok jogszerű helyzetébe visszaszorította. Senki sem feledkezett meg úgy a jelenről, hogy a régi rend fényében éljen; senkinek a lelken nem vett annyira erőt a lángoló miszticizmus és a tisztelet a mult dicsőségei iránt, a melyeken a középkori császárság eszméje nyugodott.

Nagy Ottó nemzetsége egyenes ágon most kihalt

s bár a frankok II. Henriket¹ megválasztották és a százszok elismerték, eljárásuk semmikép sem érintette Olaszországot. A német király most már sem a császárságot, sem a lombard királyságot jogosan nem követelhetette magának. Az olasz fejedelmek Ardoint Ivrea grófját ültettek Pavia megüresedett trónjára, részint a folyvást erősödő gyűlöletből az alpeseken-tüli hatalom ellen, részint vágyból teljes szabadságban élni egy oly fejedelem alatt, a ki Berengár óta a leggyöngébb volt. De Ardoint önzése, a mely fölemelte, csakhamar meg is döntötte. Nem sok idő telt belé s az egyik nemesi párt a pápától támogatva behívta Henriket;² erős serege minden ellenállást meg-híúsított s 1014-ben Rómában elnyerte a koronát. Talán még sokkal különösebb, hogy az alpeseken-tüli királyok oly makacsul csüngtek az olasz uralmon, mint az, hogy a lombardok oly gyakran tettek kísérletet függetlenségük visszaszerzésére. Mert e királyoknak csekély vagy semmiféle öröklött joguk nem volt, honi trónjuk nem volt biztonságban s mégis átkeltek a rengeteg hegyhatáron az árulás és gyűlölet országába. De Rómának csábító fénye ellenállhatatlan volt s a szétdarabolt Olaszország könnyű hódítást ígért. Harcias vazallusoktól köryezve e császárok egy pillanatra rendesen fölülkerekedtek, de mihelyt czime-res pajzsai Tirol szorosaiban eltűntek, Toscana nem volt kevésbé független Franciaországnál. Déli Olasz-országban a Bariban kormányzó görög alkirály ural-kodott s a német hatalomnak véghelye s központja volt. E kor ingadozó politikájára érdekes bizonytságot

¹ *Annales Quedlinb.*, ad ann. 1002.

² Henrik már 1004-ben Itáliába jött.

szolgáltatnak Beneventum évkönyvei; e lombard város, a görög és római birodalom határán egyiknek sem hódolt meg állandóan. Az évkönyvek időszámítása az uralkodókul elismert konstantinápolyi¹ fejedelmek szerint foly, II. Konrádig ritkán említik a frankokat; Konrád után a nyugati uralkodó az *Imperator*, a mind ritkábban előforduló görögnek a neve: *Imperator Constantinopolitanus*. A szaraczénoktól, a kik már Szicília urai voltak, ostromolva, e vidékek már-már közel vannak ahhoz, hogy a keresztyénségtől elesnek s a rómaiak néha rágondolnak, hogy visszatérnek Bizáncz uralma alá. Miként a görögök gyöngesége délen a normann királyság fejlődésének kedvezett, úgy támadt föl a városok szabadsága északon a német császárok távolléte és a fejedelmek viszálykodása folytán. Milano, Pavia, Cremona csak a legjelentékenyebbek voltak a szorgalom népes központjai között; némelyeknek megvolt önkormányzatuk, mind gyorsan magukba olvasztván vagy kizárván a birtokos nemességet s fölkeléseikben nem átválván kimutatni gyűlöletüket a németek iránt.

A nagy frank család első fejedelmének, II. Konrádnak uralkodása arról nevezetes, hogy Burgundia, vagy a mint ezután gyakran nevezték, az arlesi² királyság a császári birodalomhoz csatoltatott. Az utolsó királynak, III. Rudolfnak az volt a szándéka, hogy örökségkép II. Henrikre hagyja s a rendek végre ráálltak, hogy országuk egyesíttessék a koronával, a melytől különvált, bár I. Lothár (Kegyes Lajos fia) halála óta bizonyos fokig függött tőle. Rudolf halála

¹ *Annales Beneventani*, Pertznél, M. G. H.

² L. a Függeléket, A jegyzet.

után 1032-ben Odó, champagnei gróf magához akarta ragadni s elfoglalta az észak-nyugati vidékeket, a honnan Konrád nem épen könnyű szerrel kiűzte. Olaszországtól eltérően a német birodalom kiegészítő része lett: főpapjai és nemesei ott ültek a birodalmi gyűléseken s egész a legújabb korig megtartották a Szent Birodalom fejedelmeinek czímét és jogát. Mind a mellett e távoli országokban, melyek folyvást ki voltak téve a kapeting Franciaország cselszövényeinek s végre támadásainak, a központi kormányhatalom csak ritkán jutott érvényre.

Konrád fia, III. Henrik alatt a császárság hatalmának delelő pontjára ért. Benn az országban Nagy Ottó felségjogai sem értek e fokig. A félelem főforrásai, a herczegségek, vagy betöltetlenül maradtak, vagy az uralkodó rokonaihoz kerültek, a ki a szokott gyakorlattal ellentétben magának tartotta a frank s (néhány évig) a sváb herczegséget. Az apátságok és püspökségek betöltése teljesen tőle függött. Belső viszálykodásoknak a közbéke kihirdetésével vetett véget. A fenségjogot Magyarország felett, melyet II. Henrik testvérének, Gizellának kezével együtt a királyi czímet adományozva megszerzett,¹ háború útján biztosította s az országot, a mely csaknem tartománya lett, adófizetésre kényszerítette. Még sohasem volt német fejedelem Rómának ily korlátlan ura. A három pápai trónkövetelő aljas küzdelmein még az olaszok léha közömbössége is megütközött. Henrik egyiket sem ismerte el papának és kinevezte utódjukat, örökös

¹ Ez tévedés. Sem II. Henrik, sem VI. Konrád nem gyakorolt felségjogot Magyarországon, csak III. Henrik, midőn Aba ellenében Péternek szerezte vissza a trónt. (Fordító jegyzete.)

patricius lett, állandóan viselte e tisztség jelvényeit: a zöld köpenyt s arany karikagyűrűt s úgy tetszett, mintha azt hinné, hogy e méltósága jobban emeli tekintélyét a császári czimnél. A zsinat határozatot hozott, a mely Henriknek megadja a jogot a pápa kinevezésére s a római papság, a mely még inkább a rendszeres simonia mint erkölcsének kiáltó romlottsága folytán elvesztette a világ tiszteletét, most abba a kényszerű helyzetbe jutott, hogy oly hatalmas, szigorú és kegyes uralkodó parancsára sorra egymásután németeket kellett püspökéül elismernie. De Henrik erőszakoskodása ép oly mértékben nyugtalanította saját főurait mint az olaszokat s a visszahatás, a mely rá nézve veszélyessé válhatott volna, utódjára végzetessé lett. Pusztán véletlen, sokan ennek nevezhetnék, döntő hatással volt a történet folyamára. A nagy császár 1056-ban hirtelen meghalt, a kormány egy gyermekre maradt, holott mindenünnen oly vihar közeledett, melyben a legbölcsebb kézre volt szükség.

TIZEDIK FEJEZET.

A CSÁSZÁRSÁG ÉS PÁPASÁG HARCZA.

A PÁPAI HATALOM EREDETE ÉS FEJLŐDÉSE. — A PÁPÁK VISZONYA
AZ ELŐBBI CSÁSZÁROKHOZ. — IV. HENRIK ÉS VII. GERGELY VISZÁLYA.
— GERGELY ESZMÉI. — A WORMSI EGYEZMÉNY. — A KÜZDELEM
ÁLTALÁNOS EREDMÉNYEI.

A császároktól és német választottjaiktól reformált pápaság a tizenegyedik században ismét visszatért ahhoz a politikai irányhoz, melyet I. Miklós előbb kijelölt s melyet az utolsó kornak romlottsága csupán megszakított. Most legnagyobb szellemének, Hildebrandnak, Róma főesperesének vezetése mellett ama tervek megvalósításába fogott és oly harcztot támasztott az egyházi hatalom és császár által képviselt állami hatalom között, a mely mindkét fél későbbi történetének magvát fogja alkotni. A mint a küzdelem természete érthetetlen marad, ha futó pillantást nem vetünk a két hatalom előbbi kapcsolataira, úgy a tárgy terjedelmessége arra int, hogy óvakodjunk a kísértlettől, ha csak körvonalaiban is föltüntetni a harcztot s hogy tekintetünk a pápaságnak és császárságnak csupán azon vonatkozásaira szorítkozzék, a melyeket közvetetlenül állásuk teremtett, az egyik szellemi a másik világi feje lévén az egyetemes keresztyén államnak.

Arról a buzgóságról, a melylyel a keresztyénség politikailag elismertetvén, közvetetlenül rá azon fárdozott, hogy hódolata révén az állam támogatására tegyen szert, már megemlékeztünk. Lassú átalakulásban emelkedett függetlenségéből a szupremáciára. Jóllehet mosolygunk azon az elbeszélésen, a mely szerint Constantinus kigyógyulva a belpoklosságból a Nyugatot Sylvester püspöknek engedte át, maga pedig Bizánczba vonult vissza, hogy világi fejedelem a pápai biráskodásba be ne avatkozzék, vagy szomszédságával Szent Péter székét ne profanálja, e mese mégis, mint-hogy századokon keresztül hittel csüggték rajta, fontos eredményekkel járt. Sőt alapjában igaz is volt. Hogy a kormány székhelye a Tiberis partjáról a Bosporus mellékére került, a város első embere a pápa lett s az Alarik inváziója után beállott elalélt-ságban annak is tekintették. Ez időtől fogva egyedül ő volt az állandó és igazi, bár még el nem ismert hatalom, a mely valósággal ép úgy fölötte állott az árnyékköztársaság újra fölélesztett senátusának és consulainak, valamint Augustus és Tiberius jóval meghaladták korábbi mintáik erőtelen folytatását. I. Leó pápa érvényt szerzett római püspöksége¹ egyetemes ítélkező jogának s állhatatos utódjai lassanként álvettették Olaszországot, Illyriát, Galliát, Spanyolországot és Afrikát, ügyesen egyesítvén a metropolita és patriarcha kétségtelen jogait az egyetemes püspök jogaival, a melyekbe az előbbiek végül belemerültek. Irataival, személyének szent hírével, az angolok térítésével, hatásos rituale szerkesztésével Nagy Gergely minden

¹ „Roma per sedem Beati Petri caput orbis effecta“. — Lásd 33. lap 1. jegyzetét.

más pápánál többet tett Róma egyházi tekintélyének növelésére. Ámde a konstantinápolyi Mauriciussal szemben hangja alázkodó s Phokasszal szemben hizelgő volt, utódjait addig föl nem szentelték, a míg a császár vagy exarcha meg nem erősítette őket, egyiket közülök lánczokban a Bosporus mellé hurczolták, onnan pedig Skythiába száműzték. Mikor a képrombolásból támadt viszály és Pipin beavatkozása a pápákat Kelettől fölszabadította, úgy tetszett, hogy a frankok, mint patriciusok és császárok foglalják el azt az állást, a melyet Bizáncz elveszített.¹ Károly koronázására vonatkozólag azt mondja a szász költő:

„et summus eundem
Praesul adoravit, sicut mos debitus olim
Principibus fuit antiquis.

De viszonyuk egymáshoz nem volt már a régi. Ha a frank hóditást hangoztatott, a pap szabad fölajánlásról szólt. A keresztyén világ annyit látott, hogy Károly a pápa kezéből kapta a koronát s főkötelessége gyanánt magára vállalja a római szentegyház oltalmát és fejlesztését. Nagy Ottó koronázásának körülményei még kedvezőbb alkalmul szolgáltak az egyházi követelésekre, mert ekkor a pápa szólította őt Rómába s a pápa fogadta tőle a hűségi és szövetségi esküt. Ha összeütközik a három hatalom, a császár, a pápa és a nép — a nép képviselője a senátus s a consulok vagy a ki aznap a nép vezére — bizonyára azé lesz a végleges győzelem, a ki a legállhatatosabb, legokosabb és legmesszebbre tekintő.

¹ „Claves tibi ad regnum dimisimus“. — István pápa Martel Károlyhoz, a *Codex Carolinus*ban, Muratorinál S. R. 1. III. Némelyek inkább azt olvassák: „ad rogum“.

A pápaságban nem voltak kiskorúságok, a mint hogy eddigelé is kebelében kevés volt a megtámadott utódlás, és seregében — az európai papság táborában — kevés volt a lázadás. Mikor Bonifáczius a pápa közvetlen szentesítésével Németországot a keresztyén hitre térítette, a pápaság hatalmat nyert a legnagyobb európai állam fejlődő hierarchiája felett s Károly és Ottó uralmának terjeszkedése a pápai követek és követelések számára is hasonló mértékben tért hódított. Az első viták arról a jogról folytak, a melynél fogva a fejedelem a megválasztott pápát megerősíti; e jogot, úgy hitték később, I. Adorján pápa a „*Hadrianus Papa*“-nak idézett decretumában Károlynak adományozta.¹ Erre a „*ius eligendi et ordinandi summum pontificem*“-re, melyről I. Lajos az *Ego Ludovicus*-szal² szinte lemondott, hivatkoztak a Karolingok, valahányszor elegendő erőt éreztek magukban; s miután az olasz császárok zavaros idejében a gyakorlatból kivészett, Nagy Ottó számára kinevezettjétől, VIII. Leótól formasierűen megújíttatott. Láttuk, hogy e jogával élt, még pedig a legtisztább szellemben maga Ottó unokája, III. Ottó s utoljára a legnagyobb önkénnyel III. Henrik. Ezzel egy időben kialakult a pápai székes merész ellenkövetelése, hogy tőle ered a császári méltóság. Kegyes Lajos azzal, hogy új koronázásra adta magát, érvénytelennek nyilvánította az elsőt, melyet maga hajtott végre; Kopasz Károly nem gúnyolódott VIII. János³ fenhøjázó nyilatkozatán, hogy

¹ Corpus Juris Canonici, Dist. LXIII. c. 22.

² Dist. LXXXIII. c. 30. Ez a decretum azonban minden valószínűség szerint nem valódi.

³ „Nos elegimus merito et approbavimus una cum annisu et

a császár csupán neki köszöni koronáját s a páviai zsinat, a mikor Károlyt olasz királylyá választotta, ismételte ezt az állítást.¹ Későbbi pápák óvakodtak attól, hogy oly hangot használjanak a szász és frank lovagok uraival szemben, a melyet a gyöngé neustriaiak zokon nem vettek. De az egyszer kitört ellentét fennmaradt s a főpapi köntös csupán csak elrejtette a fegyvert, hogy a kellő pillanatban hathatós módon kirántassék. A pápai hatalom ezenkívül még két más fontos lépést tett. A hamis decretaliák szerkesztésével és elfogadásával egy minden eshetőségre illő törvényes eszközt teremtett magának, a mely az egész keresztyén világon lelki ügyekben és egyházi személyeket illetőleg korlátlan hatalommal ruházta föl. Kanonista éleselműséggel könnyű volt olyanná tenni, hogy egy vagy más módon minden gondolható ügyet vagy személyt magába foglaljon; mert a bűn mindig, az igazságtalanság gyakran véték és sehol sem történhetik olyas dolog, a mely nem érinthetné a klérust. Pipin és Károly adományozása alapján, a melyet I. Lajos, II. Károly, I. Ottó és II. Ottó megismételt és megerősített s melyet most az első keresztyén császár még tiszteletreméltóbb tekintélyéhez fűztek, a pápaság jogot támaszthatott Rómának, Toscanának s az exarchatushoz tartozott minden más birtoknak az uralmára. Ezeknél az adományozásoknál az adományozók, határozatlan kifejezéseket használva sohasem gondoltak e területek

voto patrum amplique senatus et gentis togatae," etc. ap. Baron. *Ann. Eccl.* ad ann. 876.

¹ „Divina vos pietas B. principum apostolorum Petri et Pauli interventione per vicarium ipsorum dominum Joannem summum pontificem . . . ad imperiale culmen S. spiritus iudicio provexit. *Concil. Ticinense*, in Mur. S. R. It. II.

teljes birtokjogának átruházására — e jog a birodalom fejét illette — hanem, mint egyéb egyházi birtokoknál, csupán az örökös haszonélvezetre, beneficiális birtokra, a melynek semmi köze nincsen a felségjoghoz. Valóban pusztán alapítványok voltak. Nem is változtatták át soha valódi birtokra ezeket az adományozásokat. A pápa eddigelé inkább áldozata mint ura volt a szomszéd főuraknak. De mind a mellett nem tagadták azokat s félelmes támadó fegyverré válhattak; rájuk hivatkozva a pápa ellenfelét igazságtalannak és istentelennek bélyegezhette, mint a bárók és városok hűbérura védelmet kívánhatott tőlük, csak úgy, a mint semmiképen sem alaposabb jogon Nápoly és Szicília normann hóditóit hívta segítségül.

A római egyház magatartása a császári hatalommal szemben III. Henrik halálakor külsőleg tisztelettel teljes volt. A német király jogát a város koronájára nem vonták kétségbe s a pápa törvényszerű alattvalója volt. Eddigelé a reformok kezdeményezése a polgári hatóságtól eredt. De a pápai hatalom titka ott rejlett, hogy a koronát egyesegyedül ő ruházhatja át s így joga volt rá, hogy az elfogadónak felteteleket szabjon. Gyakori interregnumok meggyöngítették az Alpeseiken túli uralkodó jogait s meggátolták, hogy hatalma mélyebb gyökeret ne verjen; czime törvény szerint sohasem volt öröklött; a szentegyház ezelőtt oltalmazót keresett s ezután is kereshet magának akárhol. S mivelhogy ily oltalomnak a szükségéből eredt a császárságnak áthelyezése a görögöktől a frankokhoz, mivelhogy ennek az oltalomnak a megadása volt a császár legfőbb hivatása, a pápának ép úgy joga mint kötelessége is volt ügyelni rá, hogy a

jelöltben meg legyen a képesség feladata teljesítésére s méltóságától megfosztani őt, ha kötelességeit elutasította vagy rosszul végezte.

Az első lépéssel az egyház alkotmányának egy hiányát kellett megszüntetni, oly módon, hogy a pápa választására rendes testület alakíttassék. Ezt II. Miklós 1059-ben megtette, kevésbé kimélve IV. Henriknek és utódjainak jogait. Ezután a reformok szelleme, az utolsó századok visszaéléseitől és romlottságától hajtva, gyorsan előre tört. Két főcélja volt: a nőtlenység megszigorítása, főleg a világi papságnál, a mely e tekintetben meglehetősen szabadságot élvezett; azután a simonia kiirtása. Az elsőre a császárságban és a laikus világ nagy részében megvolt a hajlandóság, a másikat senki sem merészelte elméletben védelmezni. De mikor VII. Gergely kinyilatkoztatta, hogy vétkezik a pap, ha javadalmát feltételek mellett fogadja el valamely laikustól, s ezzel elítélte a klérus hűbéri investitúrájának egész rendszerét, halálos csapást mért minden világi hatalomra. Németország földjének és vagyonának fele püspökök s apátok kezén volt, a kik most az uralkodó felügyelete alól megszabadulva a pápáé alá kerülnének. Ily állapotok mellett maga a kormányzás is lehetetlenné válnék.

Henrik és Gergely között már eddig is megvolt a bizalmatlanság, e rendelet után elkerülhetetlen volt a háború. A pápa Rómába idézte ellenfelét, hogy ott hibái s rossz uralkodása miatt ítéletet mondjanak felette. A császár¹ azzal felelt, hogy zsinatot hívott egybe, a mely Gergelyt trónjától megfosztotta s bán-

¹ Szigorúan véve Henrik ekkor a rómaiak királya volt, császárrá csak 1084-ben koronázták.

talmakkal illette. Nyomban rá a félelmetlen pap Henriket kiátkozta s kitűzte a napot, a melyen, ha addig tettét meg nem bánta, uralma megszűnt. Saját fejedelmeitől támogatva a császár könnyen daczolhatott volna olyan parancscsal, a melyet semmiféle külső erő nem fedezett; ámde a szászok azóta, hogy a legfelsőbb állás hercegeikről a frankokra szállott, folyvást elégületlenek voltak s csak várták a jelt, a melyre újra kitörjön a lázadás, egész Németországban pedig a császár önkénye és kicsapongó életmódja elhintette a gyűlölet magvait. Mindenkitől kerülve, elárulva és fenyegetve, nekirohant az egyetlen útnak, a mely számára megmaradt s Európa leghatalmasabb fejedelmét, czim szerint a világ urát, Canossa ott látta mint esdeklőt az Apostol utódja előtt. Henrik csakhamar belátta, hogy megalázkodása nem használt neki semmit; az ellenzékre hajtva, újra szembeszállt Gergelylyel, ellenpápát állított; vetélytársát, kit lázadó alattvalói emeltek, legyőzte s megtartotta szomorú és változatos életének végéig a gyakran elnyomott, de soha meg nem tört hatalmat. De bárha minden egyéb megaláztatástól megkimélte volna sorsa, az az egyetlen jelenet Matild grófnő kastélyának kertjében, a mikor a császári vezeklő gyapjucsuhában, mezítelen lábbal három napon és három éjen át a hóban állott, a míg a bent ülő pap bebocsátotta és föloldozta, elegendő volt, hogy döntő változásra valljon és az annyira lealjasított koronát örökös szégyennel illesse. Viselője ezentúl már nem mondhatta magáról ugyanazzal a fenséges önbizalommal, hogy ő a legnagyobb földi hatalom, a melyet Isten teremtett s a mely egyedül Istennek tartozik felelősséggel. Gergely a szellemi uralom számára, a melyet oly hajthatatlanul érvényre

juttatott, kicsikarta felsőbbségének elismerését, hirdetvén, hogy a pápának, mint Isten helytartójának, az egész emberiség alá van rendelve s minden uralkodó felelős, úgy hogy ő, a korona adományozója, egyaránt kiátkozhat s a tróntól megfoszthat. Hódító Vilmosnak írva így szól:¹ „Mert valamint a világ szépsége kedvéért, hogy különböző időben érzéki szemmel látható legyen, az Isten elhelyezte a napot és a holdat, e világítókat, melyek mind a többit túlragyogják: azonképen, hogy az a teremtés, a melyet jósága saját képére alkotott, e világon halálos veszedelemben ne döntessék, gondoskodott róla, hogy különböző kötelességeiben az apostoli és királyi méltóságok kormányozzák őt Ha tehát majdan az ítélet rettenetes napján nekem kell felelnem érted az igazi Biró előtt, a ki nem ismer hazugságot, a teremtmények teremtője előtt, gondold meg, vajon nem kell-e buzgón gondoskodnom lelki üdvödről, vajon nem tartozol-e tenboldogságod érdekében, késedelem nélkül engedelmisséggel irányomban, hogy elnyerhessed az élet országát!“

Gergely nem volt e tanok alkotója, sem első hirdetője, rég megvoltak azok, mint részei a középkori keresztyénségnek, a melynek leglényegesebb tanaival egybefonódtak. De ő volt az első, a kiben meg volt a merészség, hogy azokat alkalmazza a világra, a mint előtte állott. Meg volt benne a legritkább és legnagyobb szerűbb adomány: az értelmi bátorság s a teremtő hit ereje; ha e hitével valamiben megállapodásra jutott, azt összes következményeivel magáévá

¹ VII. Gergely levele I. Vilmoshoz 1080-ból. Idézve Migne-ből CXLVIII. 568. o. [Jaffé, *Monumenta Gregoriana*, p. 419.]

tette s nem riadt vissza a gyors végrehajtástól. Vészes adomány ez, a mint életének szomorú vége bebizonyította; mert az embereket nem találta készen rá, úgy mint hitte, hogy az övéhez hasonló tántorithatatlan állhatatossággal kövessék azokat az elveket, a melyeket mindenki elismert. De politikájának épen szenvedélyessége és merészsége biztosította ügyének végül a győzelmet, mert a szellemeket ámulatba ejtette s az emberek szinte megvalósulva láttak mindent, a mi eddig határozatlan elmélet volt. Elfogadva praemissáit — és senkinek sem jutott eszébe tagadni azokat — lehetetlen volt megingatni a következtetéseket, a melyekkel az egyházi biráskodást a világi fölé emelte. Tekintélyével, a melynél fogva kezében tartja a mennyország és pokol kulcsait s szava örök üdvöt hoz vagy mindörökre a nyomorba taszít, semmi más földi hatalom nem vetélkedhetik, szembe nem szállhat; ha hatalma a végtelenségre kiterjed, mennyivel inkább uralkodik a véges dolgokon? Ilyen volt Gergelynek és utódjainak az okoskodása; a csodálatos nem az, hogy engedelmeskedtek nekik, hanem az, hogy nem engedelmeskedtek nekik teljesen és föltétlenül. Gergely második átkában, a melyet Henrik ellen kiadott, e szavak vannak:

„Jöjjetek, hozzátok könyörgök, ó ti legszentebb és legbolderabb atyák és fejedelmek, Péter és Pál, hadd értse és tudja meg az egész világ, hogy ha az égben kötni és oldani birtok, hasonlóképen hatalmatok van rá a földön, hogy, mindenik embernek érdeméhez képest, adjatok és megvonjatok birodalmakat, királyságokat, fejedelemségeket, örgrófságokat, herczegségeket, grófságokat s minden egyéb emberi birtokot. Mert ha ti a lelkiek fölött mondtok ítéletet, mit kell

hinnünk hatalmatokról a világi dolgokon? S ha ti az angyalok fölött biráskodtok, a kik a gögös fejedelmeken uralkodnak, mekkora hatalmatok lehet nektek a fejedelmek szolgálai felett?”

Ilyes tanok bizonyára egyenlőképen sújtanak minden világi kormányt s ily értelemben alkalmazta is azokat a későbbi korban vonakodás nélkül Incze és Bonifác. De legelőször s legsúlyosabban a császárságot érte a csapás. Mint akkor, hogy Alarik Rómába vonult, századok varázsa megtört, a keresztyénség most legnagyobb és legtiszteletreméltóbb intézményét megalázva és tehetetlennek látta; a hűbéri engedelmesség már nem volt többé osztatlan, mert ki lett volna annyira vakmerő, hogy minden egyes esetben megjelölje az állami és egyházi biráskodás határait? Európa urai a pápaságban oly erőre tettek szert, a melyet, bárha rájuk nézve veszélyes volt, arra használhattak, hogy annak, a ki köztük a leghatalmasabb és legfenségesebb volt, követeléseit visszautasítsák és szándékait megghiúsítsák. Olaszország a városok szövetségei számára elnyerve a pápai szentesítést, megtanulta, miként szálljon szembe a német hódítóval. A német fejedelmek arra törve, hogy uruk kiváltságait korlátozzák, a császár ellenségével szövetkeztek, a kinek szellemi villámai, félelmesebbek lándzsáiknál, megadta nekik az erőt valamely nagyratörő uralkodó megdöntésére vagy a kívánt engedmények kicsikarására. Megváltozott hangjukra vall, hogy Sváb Rudolftól a Henrikkel szemben felállított ellenkirálytól azt az ígéretet kívánták, hogy a trónt nem igyekeznek majd örökössé tenni.

Nem időzhetünk itt soká az investitura harcz részleteinél, bármily gazdag volt is eseményekben és jel-

lemekben s bármily jelentősek voltak is eredményei a jövőre nézve. Egy-két szóval be kell érünk leírván a végét, nem ugyan az egész drámának, ez századokra elhúzódik, hanem annak, a mit első felvonásának mondhatunk. Még e felvonás is tovább tartott az eredeti szereplők életénél. VII. Gergely meghalt Salernóban 1085-ben, végsőt lehellve e szavakat mondta: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a jogtalanságot, ezért halok meg számkivetésben“. Huszonegy évre rá 1106-ban meghalt IV. Henrik, trónjától megfosztotta szívtelen fia, a kit egy kegyetlen pápa lázított fel ellene. E fiú, V. Henrik császár, a vitás kérdésben korántsem volt engedékeny, hajthatatlanabb és nem kevésbé ügyes ellenfélnek mutatkozott atyjánál. Koronája számára mindazokat a jogokat követelte a papok felett, a melyeket elődjei élveztek s mikor koronázásánál Rómában 1111-ben II. Paschalis pápa megtagadta tőle a szertartást, a míg alá nem veti magát, Henrik a pápát a kardinálisokkal együtt elzárratta s szigorú fogságban oly egyezsége készíttette őket, a melyet maga szabott meg. A pápa szabadságát visszanyerve, természetesen visszavonta a kicsikart engedményeket s a harcz még tíz évig húzódott, míg csaknem félszázad telt el VII. Gergely és IV. Henrik első viszálya óta. Az 1122-ben befejezésre jutott worms-i egyezmény forma szerint kompromisszum volt, arra szánva, hogy minden fél megkíméltesse a vere-ség szégyenétől. De a harczter ura a pápaság maradt. A császár az előbb gyakorolt investitura-jogoknak csak felét tartotta meg. III. Henrik állását többé nem nyerte vissza; kívánságai vagy cselszövényei befolyással lehettek egy-egy káptalan magatartására, esküje eltiltotta a nyílt beavatkozástól. Méltóságának teljes-

ségével ment bele a küzdelembe, elhomályosult dicsőséggel s megrendült hatalommal jött ki belőle. Eddigi háborúit idegen ellenséggel, legrosszabb esetben egy-egy lázadó országnagygyal viselte, most egykori szövetségese lett legádázabb támadója, a ki udvarának felét, birodalmi nagyjainak felét ellene toborozta. Csak egy pillanat s kezében megremeg a kormánypálcza az egyházi átok villámcsapásától és seregestül törnek elé ellenségei a kolostorok és templomok falai közül.

E nagy konfliktus két más eredménye sem maradhat említetlenül. A császár a legkedvezőtlenebb pillanatban, a keresztes hadjáratok korában szakadt el az egyháztól. Nagy vallási háborút viselni a hit ellenségeivel, élére állani a harczos egyháznak testi viadalában, miként a lelkiben a pápa szokta volt, legfőképen ez volt a cél, a melyért császárt választottak; s tényleg e háborúban, főleg az első háromban Európa nagy nemzeteinek közös vállalkozása mellett egyszer s mindenkorra megvalósult a keresztyén közösségnek az az ideálja, a melyet a középkori császárság elmélete hirdetett. Ha a sors III. Henriknek ily kedvező alkalmat juttat, arra használta volna, hogy a szupremáciát visszanyerje, csaknem oly mértékben, a mint az első Karolingoknál megvolt. Az egyházi átok, mely IV. Henriket sújtotta, teljesen kizárta a császárt a részvételtől abban a vállalatban, a melynek különben feje lett volna, sőt a vezetést épen ellenségeire bízta. A keresztes háborúktól felébresztett vallásos érzés — az az érzés, a mely a két nagy lovagrendet és később a két nagy kolduló szerzetet hozta létre — mindenkép az egyházi követelések ostromlói ellen fordult és végrehajtója lett a szent szék akaratanak, a mely megáldotta és szer-

vezte a tervezett feladatot. Másfél századdal később a pápa attól sem riadt vissza, hogy keresztes háborút hirdessen már a császár ellen is.

Ugyancsak ekkor hintettek el először annak a félelemnek és gyűlöletnek magvai, a melylyel a német nép ezentúl egyfolytában az elhatalmaskodó római udvar felé tekintett. Az egyháztól megbélyegzett és a nemesektől elhagyott IV. Henrik számára megmaradt wormsi és lüttichi hű polgárainak szeretete. Nemsokára a német hazafiság jelének tekintették, ha valaki szembeszállt az olasz papok cselszövényeivel.

Németország alkotmányának belső változását, a melyek IV. Henrik uralkodásának hosszan tartó fejtelenségéből származtak, megismerjük, ha a felségjogok természetét az első frank császárnak, II. Konrádnak trónralépése korából összevetjük az állapottal V. Henrik halálakor. A hűbérek most mind örökösök, ha valamelyik fölszabadul, csak a rendek beleegyezésével adományozható oda újra; a korona biráskodása korlátoltabb; lassankint tért hódít az az eszme, hogy a birodalom legfontosabb része nem a császári fő, hanem a fejedelmek és bárók közössége. Ez országnagyok legnagyobb diadala a választó elv megalapításában mutatkozik, a mely II. Lothár, III. Konrád és I. Frigyes szabad választásánál háromszor érvényesülve, a kétségtelen jog erejére emelkedik. 1156-ban a választófejedelmeket különálló és fontos testület¹ gyanánt említik. A klérus is, a melyet Nagy Ottónak és II. Henriknek politikája juttatott befolyáshoz, most már ép oly veszedelmes, mint a többi herczeg,

¹ Gradum statim post Principes Electores. — I. Frigyes kiváltsága Ausztriára, Pertznél *M. G. H.* legg. II.

holott tőle várták a herczeg hatalmának ellensúlyozását, sőt talán még veszedelmesebb, mert a mig szent jelleme és engedelmessége a pápa iránt védelmezi, addig nagyszámú vazallusainak seregével is rendelkezett. A két következő császár sem termett rá, hogy e bajokon segítsen. A szász Lothár a pápa szolgálatra kész kegyencze; koronázásánál eddigelé szokatlan alantas szolgálatot teljesít, még szigorúbb esküt tesz a pápai szék védelmére, hogy így megvásárolja a pápa segítségét az országában feltámadt sváb párt ellen. III. Konrád, az első császár a Hohenstaufenek¹ nagy házából, a pápaellenes párt képviselője; de a belső zavarok és egy szerencsétlen keresztes hadjárat meggátolták abban, hogy Olaszországban valamit végezessen. Még csak nem is ment Rómába a korona elnyerése végett.

¹ Hohenstaufen kastély a mai Würtemberg királyságban van, négy mérföldnyire a göppingeni vasúti állomástól Stuttgarttól Ulm felé. Ott áll, vagy inkább állott egy magas és meredek dombtetőn (a vasúti vonal különböző pontjairól látható), a honnan messze terjedő és uralkodó tekintetet vet a Rauhe Alp mészköves fensikjára, a Schwarzwald keleti lejtőjére és nyugati Bajorország terméketlen s egyhangú rónaira. Maga a kastély a parasztháborúkban elpusztult, csak az alapfalakból maradt meg néhány darab; egy esetlen kápolnában lenn a domboldalon néhány különös és elmosódott fresko látható, a boltozatos kapun e felirat van: „Hic transibat Caesar“. Barbarossa Frigyesnek még egy palotája volt Kaiserslauternben; kis város ez a Pfalzban a vasút mentén Mannheim és Trier között, a Hardt hegység nyugati lábának széles völgyében. A francziák elpusztították a palotát, régi helyére javítóintézetet építettek, de ennek tözsomszédságában, egy serfözőházban még láthatók a palota alsó részének hatalmas boltívei.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A CSÁSZÁROK OLASZORSZÁGBAN: BARBAROSSA FRIGYES.

FRIGYES ÉS A PÁPASÁG. — A RÓMAI JOG TANULMÁNYÁNAK FÖLÉLE-
DÉSE. — BRESCIAI ARNOLD ÉS A RÓMAI REPUBLIKÁNUSOK. — FRIGYES
HARCZA A LOMBARD VÁROSOKKAL. — FRIGYES MINT NÉMET KIRÁLY.

Első vagy ismertebb olasz melléknevén, Barbarossa Frigyes uralkodása a császárság történetének legragyogóbb kora. Károly alatt messzebb terjedtek a birodalom határai, III. Henrik korában talán nagyobb volt a császárság ereje, ámde soha oly messzeható élénk tevékenységet nem fejtett ki, lovagi fénye oly tündöklő nem volt soha, mint ama fejedelem alatt, kit honfitársai a nemzeti hősök közé soroztak, a kit még ma is, mint a teuton jellem félig meseszerű típusát, kép és szobor, dal és legenda folyvást dicsőít mindenütt az egész német földön. Krónikásainak hódoló ragaszkodása s életének egész rendje és sora sok tekintetben igazolja ezt a bámulatot, s hajlandók leszünk elhinni, hogy személyes becsvágy mellett nemesebb rúgók is ösztönözték, a mikor oly büszkén hangozta és keményen érvényesítette azokat a császári jogokat, a melyeken oly tántorithatatlan hittal csüngött. Vezetése mellett a legnagyobb erőmegfeszítéssel.

azon volt az Alpeseken túli hatalom, hogy két ellenfelét, a melyek akkor fenyegették és végre megsemmisítették: az olasz nemzetiséget és a pápaságot, magának alávesse.

Már VII. Gergely kora előtt is előre meg lehetett mondani, hogy két olyan hatalom, a minő a császár és a pápa, bár köztük szoros kapcsolat áll fenn, de minthogy mindenik temérdek és meg nem szabott követeléseket támasztott, rövid idő múlva össze fog ütközni. Az a merészség, a melylyel a pápa a papi hatalom szupremáciáját megalapította, az a tántoríthatatlan szilárdság, a melylyel utódjai megtartották azt, akkora buzgalmat és bátorságot öntött híveikbe, a mely nagyon is fölért a császár kedvező helyzetével, a melyben régóta élvezett jogait védelmezte. Mindkét részen a gyűlölet elkeseredetté vált. De még ha az emberek szenvedélyei meg is engedik a kiengeisztelődést, lehetetlen lett volna az ellentétes, ingathatatlan és egymást kölcsönösen leromboló elveket összhangzásba hozni. Valamint a magában véve tisztább szellemi hatalomnak, minthogy a lelkeket igazgatta és a legfelsőbb célra: az örök üdvösségre irányult, joga volt mindenkinek, világinak és egyházinak az engedelmességére, ép úgy a szellemi személy, a ki, az akkor általánosan elfogadott nézet értelmében, az ordinatio révén bizonyos misztikus szentséghez jutott, vétek nélkül nem kerülhetett a világi hatóság alá, nem nyerhette attól állását, törvényszéke nem ítélhetett felette és maga semmiféle köteles szolgálatot nem végezhetett. De nem kevésbé volt igaz az is, hogy a béke és a társadalmi fejlődés érdekében az állami kormányzatra is okvetetlen szükség volt s a meddig ez fennállott, nem volt megen-

gedhető, hogy intézkedéseibe egy másnemű biráskodás is beleavatkozzék s hogy a népesség egyik fele felügyelete alól kivonja magát. A császár és pápa ily módon, mint ellentétes rendszerek bajnokai, egymás ellen harczra keltek, jóllehet mindenik teljesen elismerte ellenfelének erős állását, jóllehet mindenik keserűen fájlalta saját pártfeleinek erőszakoskodásait. Másnemű vitás kérdések is támadtak, nem oly jelentékenyek ugyan, de nem kevésbbé vészesek. A pápa követelte s a császár megtagadta azokat a birtokokat, a melyeket toscanai Matild grófnő a szent székek örökségkép hagyott; Frigyes a hűbérúr jogán vallotta magáénak e birtokokat, a pápa ezek révén kívánta megvalósítani a világi uralom ama terveit, a melyeket Constantinus adományozása szentesített s Lothár, látszólagos lemondásával aszuverénitásról Róma felett, tetemesen elősegített. Mint a szicíliai és nápolyi normann királyok hűbérura, mint a német igától félő északolaszországi városok és nemesek oltalmazója Péter utódja immár a független nagyhatalom szerepében szeretett mutatkozni.

Senki sem volt kevésbbé hajlandó belenyugodni ezekbe az elbizott követelésekbe, mint Frigyes. Olyasféle császári Hildebrand volt ő, ki merészen hirdette, hogy állása közvetlenül isteni adományon függ s hogy azt minden ízében ép oly szentnek tartja, mint vetélytársáét. Első római útja alkalmával vonakodott odattartani a kengyelvasat¹ a pápának, a hogy Lothár tette,

¹ Az udvariasság e szimbolikus tényének, úgy látszik, nagy fontosságot tulajdonítottak. L. a *Sachsenspiegel* első fejezetét: „Deme pavese is ok gesat to ridene to bescedener tiet up eneme blanken perde, unde de keiser sal ime den stegerip halden dur de sadel nicht ne winde“.

a míg IV. Adorján pápa engedékenységre nem bírta a fenyegetéssel, hogy a koronát megvonja tőle. Mikor nemsokára egyéb okok miatt panaszt emeltek ellene, a pápa levélben arra intette Frigyeset, hogy tegye magát méltóvá anyjának, a római Egyháznak szeretetére, a kitől a császári koronát kapta s a ki, ha engedelmes lesz, még nagyobb adományokkal fogja elhalmozni. Az adományok — *beneficia* — szónak használata, a mely szokott törvényes értelmében „hűbért” jelentett, kapcsolatba hozva a Lothár hűségi fogadalmának emlékére készült római festménynyel, a harag zajos kitörésére adott alkalmat a *besançoni* birodalmi gyűlés nemeseinél s mikor a pápai követ azt felelte: „Ki adja hát, ha nem urunk, a pápa, királyotoknak a birodalmat?” dühökben csaknem élettére törtek. Ez alkalommal Frigyes erélye és az alpesekentüli főpapok ellenvetései arra kényszerítették Adorjánt, hogy a veszélyes szót visszavonja és a festményt eltávolítsa. Nemsokára rá a viszály más okok folytán megújult s magva az a követelés lett, a melylyel a pápa azt kívánta, hogy Róma teljesen az ő kormánya alá jusson. Válaszában Frigyes a római jogra hivatkozik s így fejezi be: „Minthogy Isten rendelkezéséből a rómaiak császárának neveztetem s az is vagyok, csupán név szerint volnék uralkodó, ha Róma városának kormányát kicsavarnák kezemből”. Hogy ily követelés bizonyításra szorul, az a III. Henrik óta beállott változásokra vall, annál inkább, mivel nem juthatott érvényre. Adorján hangja kihívó lett, az excommunicatióval fenyegetve utal arra az időre, a mikor a németek még nem voltak a császárság birtokában. „Mi volt addig a frank, a míg Zachariás nem üdvözölte Pipint? Mi a német király most is, a

míg Rómában szent kezek föl nem szentelik? Szent Péter széke adta s visszavonhatja adományait“.

Az Adorján halála után beállott szakadásból egy második és sokkal fontosabb konfliktus származott. Frigyes, mint a keresztyénség feje azt javasolta, hogy az európai püspököket egyetemes zsinatra hívják össze, a melyet ő fog vezetni, akár Justinianus vagy Heraclius. Miután a két kardról szóló kedvelt szöveget idézte, így folytatja: „Isten a földön csupán két hatalmat rendelt; fenn csak egy Isten van, lenn is egy pápa és egy császár. Az isteni gondviselés a római császárságot különösen arra rendelte, hogy vele orvosolja a tartós egyházi szakadást“.¹ A terv megghiúsult és Frigyes azt a jelöltet fogadta el, a kit pártja választott, míg az ellenjelölt III. Sándor bizalommal, mit a küzdelem vége igazolt, várta Európa igazhitű papságának segítségét.

A következő húsz év merész és soká kétséges harcza látszólag a pápai vetélytársak közt folyó viszály, lényegében a világi uralkodó erőlködése volt, a melylyel vissza akarta szerezni az uralmat a papok fölött, csak úgy, mint az a másik egykorú küzdelem, a melylyel állandó összefüggésben is volt, II. Henrik angol király és canterburyi szent Tamás között. Segítség nélkül hagyva Sándort nem mentette volna meg minden lángesze és elszántsága, de a lombard városok támogatásával, a melyeknek szövetségét tanácsával szolgálta és megáldotta és a római láz folytán, a mely a hóditó német sereget hirtelen elpusztította, győzelmet aratott, a melynek jelentőségét emelte, hogy vesz-

¹ Levél a német püspökökhez Ragevinben; Mur., S R. I., t. VI. 833. I.

tes ellenfele oly bölcs és kegyes fejedelem volt, mint Frigyes. Velencze városában, a mely hozzáférhetetlen fekvésű lévén tartós semlegességet tanusított, függetlenségét megőrizte a birodalommal szemben, de ritkán ment háborúba, rokonérzésből a pápák iránt, itt találkozott Ziani Sebestyén doge közvetítése mellett a két hatalom, a melynek küzdelme egész Európát fölizgatta. A szent Márkus-templom előcsarnokában három márványlap jelöli azt a helyet, a hol Frigyes a hirtelen döbbenet szent félelmében térdre borult s a pápa örömkönnyek közt fölemelte s a béke csókjával illette. Egy másik legenda, a melyet költészet és ecset¹ meg nem érdemelt módon ismeretessé tett, azt beszéli, hogy a pápa a leborult király nyakára lépett e szavakkal: „Megtapodod az oroszlán kölyköt és a sárkányt“.² E jelenet fontossága nem szorult túlzásra s még nagyobb jelentőségű volt a jövőre, mint a jelenben, a mikor a velenceiek ünnepi meghatottságban oda tódultak a templomba és a piazzara. Mert korának leghatalmasabb fejedelme lemondott ekkor arról a tervről, a melynek életét szentelte, a világi hatalom most abbahagyta a küzdelmet, a melyben két ízben legyőzetett s a melyet ily kedvező feltételek mellett többé meg nem újíthatott.

Az a hatalom, a mely oly sokáig érvényesült Péter utódjával szemben, korántsem lesz engedékeny lázongó alattvalók iránt. Mert ilyeneknek tekintette a lombard városokat az az uralkodó, a ki azon volt, hogy elődjének jogait föléleszsze, sőt többet is, mindazokat a

¹ A dogepalota nagytermében (Sala del Maggior Consiglio) levő kép ábrázolja a jelenetet.

² XCI. zsoltár.

jogokat, a melyekkel a régi Róma az uralkodót fölruházta. Hibába esik, a ki a római jog megújuló fölfedezéséről beszél. E rendszer Galliában és Olaszországban sohasem veszett ki, néhány törvénykönyv alapja lett s több másnak lényeges alkotó eleme, csupán a változott társadalom szerint módosulva. Az egyház kivételével egy tényező sem hatott annyira közre, hogy a római intézmények friss emlékezetben maradjanak. A tizenkettedik század most e tudomány felvirágzását látta, a mint meglepően gazdag ismeretekkel és fokozott buzgalommal ápolják, különös figyelmet fordítva a pandektákra. Először Olaszországban és a délre eső iskolákban, azután Párisban és Oxfordban nyomozták és magyarázták azokat s úgy magasztalták, mint az emberi bölcsesség tökéletességét, mint az egyetlen, igaz és örök törvényt. Noha mérhetetlen fáradságot és gondolkozást fordítottak attól a kortól fogva mostanig a római jog fejtegetésére, a legilletékesebb tekintélyek ítélete szerint éleselműségben, finomságban s a tudomány mindama ágaiban, a melyek függetlenek a történeti kritikától, ritkán érték utól és soha meg nem haladták az úgynevezett glossatorokat azok, a kik e téren követték őket. A kánoni jog tanítói, a kik akkor még nem voltak a civilista vetélytársai s könyveikhez folyamodtak. mikor az övék hallgatott, Európaszerte elterjesztették a római jogtudomány hírét és befolyását, míg a római jogászok érzésükhöz és érdekeikhez képest tudományuk szabályainak a legnagyobb erőt és legtágabb alkalmazást adták meg. A barbárságból csak az imént kiemelkedett emberek, a kiknek elméje az alkotást még meg nem szokta s vakon hódolt a tekintélynek, ránk nézve érthetetlen félelemmel tekintett az írott szövegre. A

mit csak valaha korának legszolgalelkűbb jogásza a zsarnoki fejedelmeknek tulajdonított, mindazt a caesari felségre ruházták, a mely nevüket örökölte. „A világ fejedelme volt,” valamennyi alattvalója azaz minden ember életének és vagyonának föltétlen ura; a törvényhozás egyedüli forrása, a jog és igazság megtestesülése volt. E tanokat, a melyeket a bolognai jogászok Bulgarus, Martinus, Hugolinus s mások, kik állandóan Frigyes körül voltak, hirdettek és természetyszerűen a német feudális királyra alkalmaztak, a világ egyéb részein sem vonták kétségbe és német meg olasz párthívei buzgó hittel elfogadták. „A császárt illeti meg az egész világ oltalma” — mondja Freisingi Ottó püspök. „A császár az élő törvény a a földön”.¹ Roncagliában, az egybegyűlt lombardi nagyok előtt a milánói érsek így szól Frigyeshez: „Tedd és rendeld, a mi neked tetszik, akaratod a törvény; a mint írva van: „Quidquid principi placuit legis habet vigorem, cum populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concesserit”.² Frigyes maga sem vonakodott attól, hogy a méltóság e nagy-szerű jogosultságát elismerje, bár szerényen kijelentette, hogy inkább kíván a törvény nevében uralkodni, mint a törvény fölé emelkedni; kétségkívül e méltóság arra ösztönözte, hogy erélyesebben érvényesítse a kortól és a látszólag isteni rendeléستől megszentelt kiváltságokat.

Legkiváltképen Olaszországban vált szükségessé a felségjogok érvényesítése. A császárok ugyan meghódított tartománynak tekinthették, a melynek kivált-

¹ 1230-ból való okirat, idézi Raumer.

² A milánói érsek beszéde Ragevinnél: Mur. S. R. I., VI.

ságai nem jönnek számba, mert fejedelmeit nem hívták a német birodalmi gyűlésekbe és a nemzeti gyűléseket Páviában vagy Roncagliában a velök jött alpesekentúli seregekkel megfélemlítették. Az ország koronáját is mindig megszerezték, valahányszor érte az Alpeken át keltek, holott a rajnaparti választásoknak e déli királyságok bárói megjelenésükkel diszét emelhették ugyan, de befolyással rájuk nem lehettek.¹ Valósággal azonban a császári hatalomnak kisebb bece volt Olaszországban, mint Németországban, mert kezdettől fogva hijával volt a folytonosságnak s a hódítónak személyes értékétől meg a segítségére megjelent fegyveres erőtlől függött. A császár-király elméleti felségjogát semmikép sem vonták kétségbe: törvény szerint neki járt a városokban a vám és adó, az országgyűléseken rendeleteket bocsáthatott ki s magához szólíthatta a hűbérurakat vazallusaikkal. De a nagy lombard városok, tele büszkeséggel, hogy gazdagok és népesek, akár csak valamely német hercegség vagy északi királyság, száz évnél tovább megszokva a zavargó függetlenséget, most türhetetlen nyomásként érezték a IV. Henrik óta sohasem gyakorolt felügyelet megújítását. A köztársasági szellem és népszabadság nem volt Frigyes kedvére. Rómában a tüzes bresciai Arnold megismételte Crescentius² szerepét, de egészen más eszmékkal és reményekkel. A város levetette püspökének igáját s consulok meg senátus igazgatása mellett köztársasággá alakulva versenyezni kívánt az ősi respublica szellemével, a

¹ Frigyes választása (Frankfurtban) „non sine quibusdam Italiae baronibus“ ment végbe. Freis. Ottó. De ez kivétel volt.

² L. később a XVI. fejezetet.

melynek formáit fölélesztette. Vezetői III. Konrádnak irtak¹ és arra kérték, hogy a birodalmat állítsa vissza a Constantinus és Justinianus alatt elfoglalt helyzetébe; de a német, szent Bernáttól figyelmeztetve, többre becsülte a pápa barátságát. Tele hiú csalódással fontosságukra nézve ajánlatukat Frigyes előtt ismételték, a mikor IV. Adorjántól meg akarta szerezni a koronát. A küldöttség, miután dagályos nyelven hosszan beszélt a római nép méltóságáról s arról a kegyességéről, hogy ime neki, a svábnak és idegennek adja át a kormánypálczát, elég ellenmondó módon arra tért, hogy ajándékot vár tőle, mielőtt a városba lép. A haragra lobbant Frigyes nem várta be végét: „Hát ennyi a ti római bölcseségetek? Minő joga bitoroljátok ti a római méltóságok nevét? Se tisztségetek, se hatalmatok nincs ezután, nálunk van a consulság, a senátus, a hadsereg. Nem ti választottatok bennünket, hanem titeket szabadított meg Károly és Ottó a görögöktől és lombardoktól és saját erejükből hódították meg a császári koronát. A frank erő még mindig a régi. Csavarjátok ki, ha bírjátok, Hercules kezéből a suhángot! Nem illeti a népet törvényt szabni a királynak, hanem engedelmeskedni tartozik parancsainak“.² Ily értelmet tulajdonított Frigyes „a birodalom átruházásának“.³

A ki saját fővárosával szemben ekkora szigort

¹ „Senatus Populusque Romanus urbis et orbis totius domino Conrado“.

² Freisingi Ottó.

³ Későbbi uralkodásában Frigyes kegyesen alkuba bocsátkozott e római hatóságokkal az ellenséges pápával szemben s úgyszólván szerződést kötött velök, a mely szerint kizárólag ő bíráskodott felettük.

fejtett ki, bizonyára nem volt hajlandó gyöngédebb bánásmódra Milanó és Tortona lázadóival szemben. Abban a harczban, a mely leginkább nevezetessé tette Frigyeszt a történelemben, rendesen úgy rajzolják őt, mint az idegen zsarnokot, az osztrák elnyomók elődjét,¹ a ki lovasainak patkóival a szabadság és munka szülőföldjén tipor. Igazságtalanság így itélni a nagy emberről és ügyéről. A zsarnok a szabadságot mindig zabolátlanságnak tekinti, de Frigyes elismert jogoknak kelt védelmére. Milanó terjeszkedése szomszédait fenyegette; elutasító magatartása, a melylyel tisztviselőit el nem fogadta, királyi jogait el nem ismerte, holott semminemű tényleges elnyomásra nem hivatkozhatott, könnyelmű eskü- és szerződésszegésnek látszott, árulásnak Isten s a császár személye ellen egyaránt.² Rokonszenvünk mégis a városok mellett van, győzelmükben a szabadság és civilizáció diadalát ismerjük meg. Kezdetben csupán annyiban fejtettek ki ellenállást, hogy rossz szemmel nézték a szokatlan felügyeletet, a növekvő adóterheket, a melyek azelőtt nem voltak annyira nyomasztók mint most, és hosszú időn át elmaradva látszólag elavultak.³ Köztársasági elveket nem vallottak s az olasz nemzetiségre sem

¹ L. az első jegyzetet Shelley *Hellas*-ához. Főleg Sismondit terhelí a felelősség ez ítéletért Barbarossa szerepéről.

² Lázadók módjára beszélnek, mondja Frigyes „Nolumus hunc regnare super nos . . . at nos malimus honestam mortem quam ut, stb. — Levél Pertznél, M. G. H., legg. II.

³ „De tributo Caesaris nemo cogitat;
Omnes erant Caesares nemo censum dabat;
Civitas Ambrosii, velut Troja, stabat,
Deos parum, homines minus formidabat.“

Barbarossa Frigyesre vonatkozó költemények. Grimm kiadásában.

hivatkoztak. De a küzdelem fejlődése közben újabb okok és érzések merültek fel s a városok mind világosabb képben látták, a miért harczoltak. Mint a császár ellenfele, a pápa természetes szövetségesük volt: megáldotta fegyvereiket, segítségre hívta a Romagna és Toscana báróit, az „Egyház“-at tette jelszavukká és segítette őket, hogy megkössék azt a kölcsönös szövetséget, a melyből az olasz guelfek pártja alakult. Még egy másik szózat is elhangzott, ép oly lelkesítő, mint az első, az a szózat, mely a szabadságot és a városi önkormányzatot hirdette. Oly szabadság volt ez, a melyet kevéssé értettek s a melylyel rettentően visszaéltek s oly önkormányzat, a melyet a városok önmaguknak követelve megtagadtak szövetséges alattvalóiktól, de mind a kettő a nagyratörő ösztön és éltető részvét isteni erejénél fogva épen úgy nemesebb volt a hűbéri monarchia nyers és meddő rendszerénél, valamint a köztársasági Athén polgára kivált a szolgalelkű ázsiai és a durva macedón fölött.

A pusztá tény, hogy az olaszok ellene szegültek az alpesekentúli betörőnek, nem maradt hatás nélkül; határozott nemzeti érzésről most még nem volt szó, mert Lombardia fele, városok meg birtokos nemesek, Frigyes alatt harczolt; de az események a szabadság ügyét mindegyre feltünőbbben a hazafiság ügyévé tették, növelték a németektől való félelmet s a gyűlöletet ellenök, a mire Olaszországnak oly számos keserű oka volt.

A császár egy ideig szerencsés volt: Tortonát elfoglalták, Milanó teljesen romba dőlt, neve látszólag elveszett; nagyobb akadályokon győzedelmeskedtek s teljesebb hatalom jutott érvényre, mint Ottó vágy

Henrik napjaiban. Diadalmasan felidéztek az első frank hódítók dicső tetteit s Frigyeset bámulói azzal a hőssel tették egy sorba, a kiknek szentté avatását eszközölte ki s a kit mindenben utánozni¹ igyekezett. „Úgy ítélték róla“, mondja egyik, „hogy kegyességben s igazságszeretetben Károly után őt illeti meg a második hely“. „Elrendeljük ezt“, így szól egyik törvény: „ut ad Caroli imitationem ius ecclesiarum statum reipublicae incolume et legum integritatem per totum imperium nostrum servaremus“.² De arra, hogy minő hatalma volt Károly nevének a nép gondolkozásán s hogy mily módon lett úgyszólván a császárság eponymosa, még jobb bizonyságunk is van a komoly okiratoknál. Egyik rimelő költő így énekel: ³

„Quanta sit potentia vel laus Friderici
Cum sit patens omnibus, non est opus dici,
Qui rebelles lancea fodiens ultrici
Representat Karolum dextera victrici“.

A roncagliai országgyűlés szinte üdvözlőkarrá alakult, s az új rendet ünnepelte, a mely a lázongó polgárok hajlékainak feldúlása folytán helyreállt.

E derűs ég csakhamar beborult. Milanó olthatatlan hamvaiból kikelt; Cremona feledve a régi féltékenységet, újra felépíteni segített, a mit lerombolt s a szövetségesek szinte remény nélkül harcza szállva hiven egybeforrtak, míg Legnano csatásíkján a csá-

¹ Nagy Károlyt Frigyes ellenpápája szentté avatta, a kanonizációt később megerősítették.

² *Acta Concil. Hartzhem.* III., idézi Raumer, II. 6.

³ I. Frigyesre vonatkozó költemények, fentebb idézve.

szári zászló a szabad város carroccioja¹ előtt mélyen meg nem hajolt. Megváltoztak az idők, a mióta Aistulf és Desiderius megremegett a frank seregek távoli lépteitől. Új nemzet támadt, a melyet a szenvedések lassanként megedzettek s a mely most hősi tettein öntudatra ébredt. Nagy Károly hatalma áttört a természetes és nyelvi határokon, a melyekkel utódjai már nem bírtak s a melyek mindegyre jobban megszilárdultak, úgy hogy a birodalom merő üres név lett. Frigyes, bár a harcban kemény volt és most legkedvesebb reményeiben csalódott, becsülettel elfogadhatta a dolgok oly állapotát, a melynek megváltoztatására nem volt ereje; nyugodtan írta alá s híven megtartotta a konstanzi békét, a mely alig hagyott meg neki egyebet, mint a névleges szupremáciát a lombard városok felett.

A honi földön III. Henrik óta egyik császárt sem tisztelték annyira s egyik sem minden irányban annyira szerencsés. Személyében egyesítve a szász és sváb családokat, véget vetett a hosszú viszálykodásnak a guelfek és waiblingenek között; főpapjai híven ragaszkodtak hozzá, még Rómával szemben is; békételen lázadók nem zavarták a közbékét. Németország büszke volt a hősré, a ki hazája hatalmát kifelé ennyire érvényesítette s a császár dicsőséges életét szerencsés halállal koronázta, mikor a keresztyén lovagság előhadát a moslim ellen vezette. Frigyes, a legnagyobb keresztesvitéz, a középkori jellem legnemesebb alakja, számos hibáival, minden erényeivel. A forma szerint törvényes, de alkalmazásában csaknem korlátlan né-

¹ Kocsi, rajta zászlórúd; a csatában a carroccio köré gyülekeztek a lombardok.

metországi kormányzatot, mint minden más feudális királyságot, főleg az a nehézség bénította meg, a mely az ellenszegülő vazallus megfékezésénél mutatkozott. Minden az uralkodó jellemétől függött, s az olyan, a ki annyira erős és népszerű volt, mint Frigyes, rendszeren maga után vonhatta a többséget s rettegésben tarthatta a többieket. Felsőjogainak igazi hatályáról hamis benyomást kelthetne az a készség, a melylyel engedelmeskedtek neki. A királyság pénzügyeit megjavította, korlátozta a hercegeket, fényesebb udvari szertartást honosított meg, a központi hatalom emelésére növelte a másodrangú nemesek számát, ebből alakult később „a fejedelmek testülete“, s a régi német, minden tartományban más-más szokás-jog helyett a római jogot s a lombard hűbéri törvénykönyvet akarta behozni. Ha e tervében nem ért sikert, jobban járt a másiknál. Madarász Henrik kora óta déli és nyugati Németországban mindenfelé városok keletkeztek, főképen a merre a folyók a kereskedelmet megkönnyítették. Köln, Trier, Mainz, Worms, Speier, Nürnberg, Ulm, Regensburg, Augsburg már jelentékeny városok voltak, nem féltek szembeszállni a földesúrral vagy püspökkel s reményt nyújtottak arra, hogy hova-tovább ellensúlyozni fogják a helyi oligarchia hatalmát. Politikai belátás vagy helyes ösztön arra indította Frigyeset, hogy ezeket trónjának megnyerje; sokat közülök felszabadított, a municipális intézményekkel együtt önálló igazságszolgáltatást engedélyezett, különféle szabadalmakat és kiváltságokat adományozott; ezért viszont ragaszkodásukkal fizettek, a császárnak hű segítségére voltak pénzzel mindenkor, szükség esetén fegyverrel is. Közvetetlen utódai nyomdokába léptek s ily módon fejlődött az államban

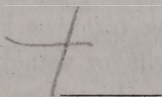
a harmadik rend, a mely, ha kellőképen felhasználták volna, a császári hatalom legerősebb védősáncza lesz; az a rend, a melynek tagjai, a szabad városok, századokon keresztül a német ész és szabadság központjai voltak, egyetlen révül szolgáltak a polgárháborúk viharában s a jövő békére és egységre a legbiztosabb reménnyel kecsegtettek. Ide¹ gyűltek egybe a legújabb időig nemzeti tanácskozásokra, innen igyekeztek nagyratörő szellemek tovaterjeszteni a német egységnek és önkormányzatnak eszméit, a melyek már csupán csak itt éltek. Annyi sok virágzó község közül csupán négyet kiméltek meg az idegen hódítók és rosszhiszemű fejedelmek, míg elérkezett a nap, a melyen újra a nagy és valószínű német állam tagjaivá lettek. A szabad németek ősi osztályát, a mely Svábia és Svájc kivételével a városokon kívül alig volt már található, azzal nyerte meg magának Frigyes, hogy megengedte nekik a fölvetelt a lovagok közé, hogy korlátozta a nemesek féltelenségét, fentartotta a közbékét s az igazságszolgáltatást könnyebbé s részrehajlatlanabbá tette. Annak a zöld rónának délnyugati részén, a mely a salzburgi sziklát övezi, az Untersberg óriási hegytömege mogorván tekint le az útra, a mely hosszan tova kanyarog a berchtesgadeni szakadék és tó felé. Ott, fenn a mészköves szirtek között, hova emberi láb nem jut el, a völgybeli parasztok az utazónak egy fekete üregnyílást mutatnak s azt beszélik, hogy benne Frigyes

¹ Lübeck, Hamburg, Bréma és Frankfurt.

Azóta, hogy ezt először írtuk, Frankfurt Poroszországhoz csatoltatott s a megmaradt három testvérváros, miután előbb az északnémet szövetségbe s most a Német Birodalomba lépett, függetlenségének egy részét elvesztette.

lovagjai körében bűvös álmát¹ aluszsza s várja az órát, a mikor a hollók nem röpdesnek többé a hegy-orom körül, mikor a völgyben a körtefa kivirágzik, s ekkor le fog szállani keresztes vitézeivel együtt s magával visszahozza Németország számára a béke, a hatalom és egység aranykorát. Gyakran, a Frigyes nemzetségeinek kora után beállott szomorú napokban, gyakran, mikor az önkény türhetetlennek s a fejetlenség végnélkülinek tetszett, arra a barlangra gondoltak az emberek és sóhajtvá kívánták a napot, a melyen az igaz császár hosszú álma véget ér és újra, mint hajdan, kifüggesztik pajzsát magasra a táborban, segítség jeléül a szegénynek s elnyomottnak.

¹ E monda egyike azoknak, a melyek más-más alakban sok helyütt találhatók. (Németországban eredetileg II. Fridrik volt a hőse, csak később fűzték Barbarossa személyéhez.)

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

CSÁSZÁRI CZÍMEK ÉS KÖVETELÉSEK.

A BIRODALOM HATÁRAI. — JOGA A BIRÁSKODÁSRA MÁS ORSZÁGOK FELETT. — MAGYARORSZÁG. — LENGYELORSZÁG. — DÁNIA. — FRANCZIAORSZÁG. — SVÉDORSZÁG. — SPANYOLORSZÁG. — ANGOL-ORSZÁG. — NÁPOLY ÉS SZICZILIA. — VELENCZE. — A KELET. — A NÉMET ÉS BIZÁNCZI CSÁSZÁROK VERSENGÉSE. — A NÉGY KORONA. — A „SZENT BIRODALOM“ CZÍMÉNEK EREDETE ÉS JELENTÉSE.

A Hohenstaufenek kora talán a legalkalmasabb idő arra, hogy megszakitva az elbeszélő történetet röviden arról szóljunk, miként fogta fel a császárság a maga törvényes állását Európa többi részeihez, s hogy említést tegyünk bizonyos kötelességekről és szokásokról, a melyek világot vetnek a császárságban megtestesült rendszerre. Bizonyára nem ekkor élte legnagyobb hatalmának korát; már régen elmúlt az. Eszményi méltósága sem akkor éri el szembeötlő módon a legmagasb fokot, mert az három századon keresztül csaknem csorbitatlan maradt. De a Hohenstaufok alatt történt, részint a híres család fejlődésének ragyogó képességeinél fogva, részint a római jognak hirtelenül támadt tekintélyénél fogva, hogy a császárság tényleges hatalma és elméleti befolyása a legszorosabban egybekapcsolódott. Ez lesz tehát a legjobb alkalom rá, hogy föltüntessük azokat a czíme-

ket és követeléseket, a melyekkel a római egyetemes uralom képviselőjének vallotta magát és hogy egybegyűjtsük azokat a különböző eseteket, a melyekben (Frigyes kora előtt és után) Európának többi államai e czimeket és követeléseket többé-kevésbbé elismerték.

Azok az országok, a melyekről Barbarossa azt hihette, hogy törvénytáto hatásköre alá tartoznak, négy csoportba foglalhatók össze.

Először a német tartományok; ezekben s csupán ezekben volt a császár, II. Frigyes haláláig, a tényleges uralkodó.

Másodszor, a szent birodalom nem-német részei, a hol a császárt egyedüli uralkodónak elismerték, de a gyakorlatban nem igen vették számba.

Harmadszor, néhány szomszédos ország, a melyek hűbéri függésben álltak a birodalomhoz, de saját királyaiknál volt a kormány.

Negyedszer, Európa többi államai, a melyeknek urai többnyire elismerték ugyan a császár magasabb rangját, de lényegében függetlenek voltak tőle.

Ilyképen a szent birodalom tényleges határai csak az első és második csoport tartományait zárták körül, nevezetesen: Németországot, Olaszország északi felét, Burgundia vagy Arles királyságát azaz, a Provence-t, Dauphiné-t, Burgundia szabad grófságát (Franche Comté) s nyugati Svájcot. Lotharingia, Elzász s Flandriának egy darabja természetesen Németország részei voltak. Északkeleten, Csehország s a mecklenburgi és pomeráni szláv fejedelemségek még nem voltak a birodalom kiegészítő részei, csupán függő határtartományok. A brandenburgi markon túl, az Oderától a Visztuláig, a pogány és német lova-

gok letelepedéséig szabad litvánok vagy poroszok¹ laktak.

Magyarország I. Ottó uralkodása óta kétes hódolattal adózott. VII. Gergely az országot a szent szék hűbérének tekintette, Frigyes teljesen alá akarta vetni, de ereje megtört a főurak ellenállásán. II. Frigyes után, a kit a tatárok ellen az ország segítségére hívtak, soká nem érvényesítik a császári fenségjogokat, míg végre elévülnek, s ezt 1566-ban² az augsburgi constitutió elismeri.

Lengyelország Micziszlav herczeg alatt meghódolt Nagy Ottónak s az úgynevezett nagy interregnumig 1254-ben egy-egy fölkelést támasztva mindig a birodalomnak engedelmeskedett. Herczege jelen volt Richárd választásánál 1257-ben. Később 1295-ben Primislas herczeg önállósága jeléül királylyá koronázta magát (mert a királyi czim, melyet III. Ottó I. Boleszlavnak adományozott, érvénytelenné vált), az ország független lett, bár néhány tartomány még hosszú időn át a német államhoz tartozott. Az eredetileg lengyel Szi-léziát IV. Károly Csehországgal egyesítette s ily módon

¹ „Pruzzi“ mondja Szent Albert életirója „quorum Deus est venter et avaritia iuncta cum morte“. *M. G. H.* t. IV.

Különös dolog, hogy e nem-német nép adta nevét a mai nagy német királyságnak.

² Conring, *De finibus Imperii*. Alig szükséges megjegyeznünk, hogy Magyarország viszonya Ausztriához aránylag újabb időből való s tisztán dinasztikus természetű. Az osztrák főherczegeknak mint Magyarország királyainak a helyzetét jogilag épen nem érinti az a tény, hogy többen közülök választott császárok is voltak, bár a gyakorlatban a császári korona birtoka nagy segítségükre volt Magyarországnak és Csehországnak trónjainak megszerzésénél és megtartásánál.

a birodalom részévé lett; Posent és Galicziát 1772-ben¹ Poroszország és Ausztria szerezte meg. Lengyelország alkotmánya az 1772-iki felosztásig másolata volt annak tizenkettedik századbeli állapotnak a német királyságban.

Harold, dán király, mikor 826-ban Mainzban megkeresztelték, hűséget esküdött Kegyes Lajosnak. Nagy Ottó többször legyőzte kékfogú Haroldot, az országot annak rendje és módja szerint meghódította s a schleswigi markot közvetlenül a birodalomhoz csatolta, de a határvonal nemsokára visszaszorult az Eyderig, a melynek partjain e felirat volt olvasható:

„Eidora Romani terminus imperii“.

Péter² király jelen volt az I. Frigyes koronázása után tartott merseburgi birodalmi gyűlésen s a császártól, a ki felségjogánál fogva a dán korona miatt támadt örökösödési viszályban döntött, átvette koronáját, hűségesküet tett s a császár előtt a kardot vitte. Az interregnum óta Dánia mindig független volt.³

Nagy Ottó volt az utolsó császár, a kinek felségjogait a francia királyok elismerték. Se VI. Henriknek, se IV. Ottónak nem sikerült e jogoknak érvényt szerezni. VIII. Bonifácz harcban állva Szép Fülöppel, a megüresedettnek nyilvánított francia trónt I. Albertnek ajánlotta fel. De az óvatos Habsburg nem volt hajlandó elfogadni a vészes ajándékot. A felsőbbség azonban, a melyet a németek maguknak tulajdonítottak,

¹ De a birodalmon kívül álló részek maradtak.

² I. Frigyes levele freisingi Ottóhoz, az utóbbinak története elé csatolva. E királyt Svendnek is nevezték.

³ L. a Függelék B jegyzetét.

ingerelte a gallok büszkeségét s nem egyszer adott okot a viszályra. Blondel megtagadja a birodalomtól a jogot a római névre, s 1648-ban Münsterben a francia követek egy ideig nem akarják elismerni, a mit egyetlen európai állam sem vont kétségbe. A trieri püspök czime, „Archicancellarius per Galliam atque regnum Arelatense“ egészen a legújabb ideig megőrizte annak az elévült szupremáciának az emlékét, a melyet a francziák állandó támadásai, úgy látszott, hogy megdöntöttek.

Az a szerző, a kinek elbeszélése szerint I. Frigyes Svédországot a dán Waldemárnak¹ adományozta, semmi hitelt sem érdemel; a dolog valószínűtlen s nem halljuk, hogy azelőtt vagy később ilyen jogokra hivatkoztak volna. Norvégia nyilván szintén érintetlenül maradt — a császároknak nem volt hadihajójuk — és Island, a melyet jóval Károly uralkodása után fedeztek fel,² egészen 1262-ig az egyetlen szabad köztársaság volt a világon.

Úgy látszik, hogy Spanyolországra sem terjedt ki soha a császárok hatalma. De abból, hogy X. Alfonzot 1258-ban a német választók egyik pártja választotta meg, azt lehetne következtetni, hogy a spanyol királyok a birodalom tagjai voltak. S mikor 1053-ban castiliai nagy Ferdinánd büszkélkedve a mórok fölött aratott győzelmeivel a „Hispaniae imperator“ czimet kezdte használni, III. Henrik tiltakozó módon kijelentette, hogy Rómának jogai a nyugati tartományok

¹ Albertus Stadensis apud Conringium, *De Finibus Imperii*.

² Az irek azonban, úgy mondják, alkalmilag megkeresték s úgy látszik, hogy a norvég gyarmatosok 874-ben néhány ir remetét találtak ott.

felett eltörülhetetlenek s a spanyolok függetlenségük hangoztatása mellett kénytelenek voltak a bitorolt méltóságról lemondani.¹

A császároknak egyetlen intézkedése sem vall arra, hogy Angolország fenségük alá tartozott, noha Rómának örökébe lépven, erre az országra több joguk volt, mint Lengyelországra vagy Dániára.² De homályos nézet alakjában azt hitték, hogy Angliának is, mint a többi királyságnak, a birodalomtól kell függenie; e fölfogás nyilvánul III. Konrádnak konstantinápolyi Jánoshoz³ intézett levelében s abban az alázaatos hangban, a melyet II. Plantagenet Henrik⁴ I. Frigyessel szemben használ. Még nagyobb csorba esett az angol függetlenségen a rákövetkező kormány alatt, a mikor I. Richárd, Hoveden szerint, „*Consilio matris suae deposuit se de regno Angliae et*

¹ A Cid-románczokban ezéltás van erre. Duck, *De usu et Autoritate Juris Civilis*, néhány régibb jogásznak azt a véleményét idézi, hogy Spanyolország a rómaiakra nézve *res derelicta* volt; a spanyolok a móroktól visszahódították s így *occupatio* útján került birtokukba, nem tartozik tehát többé engedelmességgel a császároknak.

² A legnagyobb angol királyok egyike csupán udvariasságot tanusított a császár iránt s ezt valószínűleg úgy magyarázták, hogy az angol király beismeri a maga alárendelt állását. Wippo, mikor II. Konrád római koronázását írja le, így szól: „*His ita peractis in duorum regum praesentia Ruodolfi regis Burgundiae et Chnutonis regis Anglorum divino officio finito imperator duorum regum medius ad cubiculum suum honorifice ductus est*“ *Vita Chuonradi regis* (c. 16.)

³ Levél Ottó Fris.-ben I.: „*Nobis submittuntur Francia et Hispania, Anglia et Dania*“.

⁴ Levél Ragevin-nél: „*Regnum nostrum vobis exponimus... Vobis imperandi cedat auctoritas, nobis non deerit voluntas obsequendi*“.

tradidit illud imperatori (Henrico VI^{to}) sicut universorum domino.“ De minthogy ugyanekkor I. Richárd az arlesi királyságot kapta VI. Henriktől, hűségi esküje talán csupán e hűbérre vonatkozott s valószínű, hogy e minőségben, mint a birodalom hercege, vett részt a szavazásban II. Frigyes választásánál. Ugyanilyen eset az Angliáé, a mikor a skót királyra terjeszti ki fenségjogait; e jogok, a mennyiben a király saját országára vonatkoznak, legalább is kétségesek; a mennyiben Cumbriára vonatkoznak, a melyet Skócia fejedelme már rég a déli koronától kapott, kétségtelenek.¹ De Németországnak nem volt I. Edvardja. Mondják, hogy a haldokló VI. Henrik Richárdot alárendeltségéből fölszabadította (e fölszabadítás is hasonlít a skót Oroszlán Vilmoséhoz, Richárd részéről) és II. Edvard kinyilatkoztatta: „regnum Angliae ab omni subjectioni imperiali esse liberrimum“.² De az eszme tovább élt, bajor Lajos császár, a mikor III. Edvardot a nagy franczia háborúban helytartójává nevezte ki, azt követelte, noha hiába, hogy a nagy angol uralkodó neki lábat csokoljon.³ Zsigmondot,⁴ mikor a konstanci zsínat egybegyűlése előtt Londonba indult V. Henrik látogatá-

¹ Azok a példák is, a melyek a skótok hűbéri hódolására vonatkoznak, a szász és az első normann királyok csaknem mind hasonlóképen bonyolultak. A skót királyok Huntingdon grófságot is hűbérül kapták egykor az angol koronától s némelyek azt hitték (bár kellő alap nélkül), hogy Lothianra nézve is hűbéri esküt mondtak.

² Selden, *Titles of Honour*, I. r. II. f.

³ Eduárd megtagadta, mert *rex inunctus* volt.

⁴ Zsigmond kevéssel azelőtt Franciaországban nagy megütközést keltett, mert többeket lovagokká ütött.

sára, a gloucesteri herczeg fogadta. A herczeg lóháton a vízben a hajóig ment s a benn ülő császárra emelve kardját, azt követelte tőle, nyilatkoztassa ki, hogy nem azért jön, hogy Angolországban a király hatalmán csorbát ejtsen.¹ A császári korona egyik különös követelése számos viszálykodásra adott okot. Civilisták és kanonisták egyaránt azt állították, hogy a közjegyzők tisztségüket addig be nem tölthetik, hogy a tőlük kiállított okiratoknak nincsen törvényes érvényük, a míg diplomájukat nem nyerték a császártól vagy pápától. Ily igazságtalan fölfogás ellen a skót parlament III. Jakab alatt erélyes óvást emelt.²

Nápoly és Sziczia királysága, bár természetesen a birodalomnak egyik részeként jogot támasztottak reá, nemcsak teljesen független volt a normann dinasztia alatt (1060—1189), hanem legveszedelmesebb ellensége is a német hatalomnak Olaszországban. Barbarossa fia és utódja, VI. Henrik, házassága révén Constantiával, a normann királyok utolsó örökösével a királyság birtokába jutott. De Henrik is, valamint II. Frigyes különálló örökös állam gyanánt igazgatta, a helyett, hogy északibb birtokaikba beleolvasztották volna. Konradin, az utolsó Hohenstaufen halála után az Anjoukra szállott, azután az egyik aragoniai dinasztiaira, mind a két esetben megőrizve függetlenségét a birodalommal szemben és V. Károly

¹ Zsigmond azt felelte: „Nihil se contra superioritatem regis praetexere“.

² Selden, *Titles of Honour* I. r. II. f. Mindamellett Skócziában s egyébütt a jegyzők még soká így nevezték magukat: „Ego N. auctoritate imperiali (vagy papali) notarius“.

uralmát kivéve, nem is egyesült soha a német koronával.

Csupán egy város volt Olaszországban, a mely, miután a századokig tartott homályából és gyöngeségéből lassú fejlődés útján erejét érlelte, kiválóan szerencsés fekvésénél fogva érintetlenül megőrizte szabadságát, a frank és német császároknak soha meg nem hódolt. Velence dicsekedve származtatja magát azoktól a menekülőtől, a kik odahagyták Aquileját Attila napjaiban; annyi legalább valószínű, hogy lakossága sohasem vegyült össze a német letelepedőkkel s hogy a lombardoknak és frankoknak olasz uralma alatt folyvást a bizánczi fejedelmeket tekintették régi uraik képviselőinek. A tizedik században II. Ottónak felszólítására, hogy vessék alá magukat, ezt felelték: „Mi a római császárok (konstantinápolyi) szolgálói akarunk lenni“; s bár 1204-ben épen ezt a keleti trónt döntik meg, annak idején hasznos ürügyül szolgált és segítségükre volt abban, hogy a német fejedelmekkel daczolhassanak s hódolatköveteléseik elől kitérhessenek. Valamennyi olasz köztársaság között egyedül Velence az, a mely 1796-ig, mikor a francziák és osztrákok eltörölték, falain belül sohasem ismert el más európai világi hatalmat, a sajátján kívül.

Cyprus és Armenia királyai követek útján VI. Henrik vazallusainak vallották magukat és segítséget kértek tőle. Barbarossa Frigyes Rómának, a világ uralkodó asszonyának elpusztíthatatlan jogait a távoli Kelet országaiban, hova frank láb sohasem lépett, is érvényesítette. Hoveden megőrizte számunkra Saladinhoz intézett egy mulatságos levelét, mert benne birodalmát teljesen azonosnak mondja azzal, a mely Crassust

Parthiába küldötte meghalni s a mely pirulva látta Marcus Antoniust „consulum nostrum“¹ Cleopatra lábainál; arra kéri a szultánt, hogy rögtön vonuljon el Róma tartományaiból, máskülönben ez a Róma új német oltalmazóival, ezeknek itt fényes névsorát adja, régi hatalmával ki fogja onnét űzni.

Bár Nyugat-Európa nagy királyságai nem akarták elismerni a császár területi szupremáciáját, a középkor végéig még a legbüszkébb sem vonta kétségbe kiválóbb rangját s a hódoló tisztelet hangján szólt hozzá. De ettől teljesen elütött a bizánczi fejedelmek magatartása, kereken kétségbe vonván azt, hogy ő császár. A keleti egyház és birodalom különvált fönnállása, a mint fönn mondtuk, nemcsak foltot ejtett a német uralkodók czimén, hanem állandó és sikeres tiltakozás volt a keresztyénség császári Egyházának egész rendszere ellen, a melynek középpontja Róma volt s a melyet Péternek az utódja, meg Augustusnak az utódja kormányozott. Az egy pápa és egy császár helyett, a kik a középkor elmélete szerint, az Egyház láthatatlan fejének egyedüli földi képviselői, a világot a vetélytársak végnélküli viszályai darabokra szaggatták s mindenik fél, ügye érdekében sok dologra hivat-

¹ Nem szükséges bizonyítanunk, hogy e levél Frigyesnek vagy minisztereinek tollából ered. Ha egykorú (s kétségtelenül ez), már megfelel célunknak, mert a kor érzéseit és eszméit hiven kifejezi. Minthogy könyvünk előbbi kiadásának egyik bírálója a levél hitelességében kételkedett, megemlítjük, hogy a levél nemcsak Hovedenben található, hanem az „Itinerarium regis Ricardi“-ban, Ralph de Dicetonál meg a „Chronicon Terrae Sanctae“-ban is. [L. Hovedont Stubbs kiadásában, II. k. 356. 1.]

kozhatik. Könnyű volt a keletieket schismatikusoknak, a császárt bitorlónak nevezni, de valósággal sem ezt trónjától megfosztani, sem azokat engedelmes-ségre szorítani nem volt lehetséges; de még a vitás kérdéseknél is némi tekintettel kellett lenni oly községek jogaira, a melyek először fogadták el a keresztyéniséget és számos legrégibb formáit megőrizték s nem lehetett irányukban oly megvetést mutatni, a melyet a nyugati eretnekek iránt éreztek. De bármily komolynak is tetszik nekünk a görögök ellen-séges magatartása a német császárság jogaival szem-ben, a mikor törvényességét kétségbe vonták s jogsultnak vélt egyetemességét korlátozták; az egykorúak keveset törődtek vele, minthogy a valóságban ritkán ütköztek az ellentétből támadt nehézségekbe. A nép nagy tömege még csak névről sem ismerte a görögöket; a kik ismerték őket, úgy ítélték róluk, mint elvetemült lázadókról, szamaritánusokról, a kik vonakodtak Jeruzsálemben imádkozni s alig különbek a hitetlennél. A csekély számú műveltebb és belátóbb papok szellemét fogva tartotta az általánosan elfogadott elmélet s ezen sokkal bensőbb hittel csüngtek, sem hogy eltúrték volna, hogy akármi ezzel összeütközésbe jöjjön; úgy látszik még csak meg sem értették, mi mindent foglal magába ez az egyetlen csorba. Sőt az a legfeltűnőbb, hogy mindazoknál a támadásoknál, a melyeket a német császárság jogai ellen intéztek, sohasem látjuk, hogy akár a pápai, akár a francia ellenzék a görög uralkodók versengő czímét ellen-érvül felhasználta volna. De mind a mellett a keleti egyház tövis volt a pápaság testében és még maiglan is az s a keleti császárok korántsem hajlandók a keresztyénség érdekében nyugati testvéreikkel egye-

sülni; keserű, bár természetes gyűlöletet tápláltak ellenük, minden alkalmat felhasználtak, hogy csel-szövé módon romlásukra törjenek és sohasem szüntek meg kétségbe vonni jogukat a császári névre. Károly koronázását szentségtörő lázadásnak tekintették, utódjai barbár betörők voltak, a kik a régi állam törvényeit és szokásait nem ismerték s csak épen annyi joguk volt a római névre, a mennyit egy szemérmetlen pápa kegye rájuk ruházott. Még a görögök is rég elhagyták a latin nyelv használatát s jellemre és erkölceikre nézve tényleg félig keleti néppé váltak. De még mindig rómaiaknak nevezték magukat és megőrizték a Constantinus és Justinianus korabeli czímeteket és szertartásokat. Erejük megfogyott, de nem voltak oly gyöngék, a milyeneknek a modern történetírók a leg-újabb időkig feltüntetni szokták őket s minél gyöngébbekké lettek, annál inkább nőtt önhittségük, annál jobban fitogtatták koronájuk szakadatlan törvényességét s azt a szertartásos pompát, a mely szokás szerint a korona viselőjét környezte. Kedvök telt a becsmérlésben és sértő módon elváltoztatták a frank fejedelmek czímét. Maczedóniai Basilius szemére lobbantja II. Lajosnak, hogy elbizakodva használja a „basileus“ nevet, erre Lajos azt viszonzta, hogy ő csak úgy császár, mint maga Basilius, de a görög *Basileus* mindenesetre csak annyi mint *rex*, és sohasem jelentett *császárt*. Nikephorus I. Ottót sohasem nevezte másnak, mint a „longobardok királyának“,¹ III. Konrádot Kalo-Johannes így szólította: „amice im-

¹ Lintprand, *Legatio Constantinopolitana*. Nicephorus azt mondja: „Vis majus scandalum, quam quod se imperatorem vocat“.

perii mei Rex“,¹ Angelus Izsák szemtelenségében I. Frigyeset „Alemannia legfőbb fejedelmének“ merte címmezni.² A nagy császár félig bosszúsan, félig megvetőleg

² Freisingeni Ottó, I. 30. f.

¹ „Isaachius a Deo constitutus Imperator, sacratissimus, excellentissimus, potentissimus, moderator Romanorum, Angelus totius orbis, heres coronae magni Constantini, dilecto fratri imperii sui, maximo principi Alemanniae.“ Frigyesnek nevezetes beszédjét Izsák követeihez, a ki egy levelében „rex Alemanniae“nek szőlitotta, megőrizte Ansbert (*Historia de expeditione Friderici Imperatoris*): — „Dominus Imperator divina se illustrante gratia ulterius dissimulare non valens temerarium fastum regis (sc. Graecorum) et usurpantem vocabulum falsi imperatoris Romanorum, haec inter caetera exorsus est: — „Omnibus qui sanae mentis sunt constat, quia unus est Monarchus Imperator Romanorum, sicut et unus est pater universitatis, pontifex videlicet Romanus; ideoque cum ego Romani imperii sceptrum plusquam per annos XXX absque omnium regum vel principum contradictione tranquille tenuerim et in Romana urbe a summo pontifice imperiali benedictione unctus sim et sublimatus, quia denique Monarchiam praedecessores mei imperatores Romanorum plusquam per CCCC annos etiam gloriose transmiserint utpote a Constantinopolitana urbe ad pristinam sedem imperii, caput orbis Romam, acclamatione Romanorum et principum imperii, auctoritate quoque summi pontificis et S. catholicae ecclesiae translatam, propter tardum et infructuosum Constantinopolitani imperatoris auxilium contra tyrannos ecclesiae, mirandum est admodum cur frater meus dominus vester Constantinopolitanus imperator usurpet inefficax sibi idem vocabulum et gloriatur stulte alieno sibi prorsus honore, cum liquido noverit me et nomine dici et re esse Fridericum Romanorum imperatorem semper Augustum.”

Izsákot annyira meghatotta Frigyes neheztelése, hogy második levelében: — „generosissimum imperatorem Alemanniae“ címet adta neki, a harmadikban pedig így szőlitotta meg: —

„Isaakius in Christo fidelis divinitus coronatus, sublimis, potens, excelsus, haeres coronae magni Constantini et Moderator Romeon Angelus nobilissimo Imperatori antiquae Romae,

azt mondta a követeknek, hogy ő a „Romanorum imperator“ s arra kéri urukat, hogy magát thrák provinciájáról „Romaniorum“-nak nevezze. Jóllehet e föllobbanásokban gyöngeségük kétségtelen bizonyítékai mutatkoznak, a bizánczi uralkodók olykor mégis azzal a tervvel foglalkoztak, hogy visszaszerzik régi fővárosukat, a mi a hódító Kommenos Manuel alatt szinte sikerülni látszott. Ez III. Sándort, a ki ekkor heves harcban állott I. Frigyessel, meghívta, hogy térjen vissza jogszerű fejedelmének karjaiba, de az eszes pápa és zsinatja udvarias módon tagadó választ adott.¹ A görögök különben nagyon is állhatatlanok voltak s nagyon elidegenedtek már a latin érzés világától, semhogy megtarthatták volna Rómát, ha rácsábíthatják is a meghódolásra. Néhány évvel később ők maguk a francia és velencei keresztesek áldozatai lettek.

Bár Nagy Ottó és utódjai a legfőbbnek kivételével minden más czímet elejtettek (a császári méltóságok unalmas felsorolása szerencsére még nem volt szokásban), még azért nem törekedtek a különböző királyságok egyesítésére, hanem tovább megtartoták a négy külön koronázást birodalmuk négy fővárosában.² Ezekről pontosan számot ad viterboi Godefredus, I. Frigyes udvari jegyzője a következő versekben:³

„Primus Aquisgrani locus est, post haec Arelati,
Inde Modoetiae regali sede locari
Post solet Italiae summa corona dari
Caesar Romano cum vult diademate fungi
Debet apostolicis manibus reverenter inungi“.

regi Alemaniae et dilecto fratri imperii sui, salutem,“ &c., &c.
(Ansbert, *ut supra*.)

¹ Baronius 1176. év.

² L. a Függelékben C. jegyzetet.

³ Godefr. Viterb., *Pantheon*, Muratorinál, S. R. I., VII. k.

Az Aachenben, a régi frank székvárosban történt koronázással az uralkodó „király” lett, azelőtt „a frankok királya” vagy „a keleti frankok királya”; most, II. Henrik kora óta „a rómaiak királya s mindig Augustus”. Utóbb Monzában (vagy néha Milánóban), azelőtt Paviában Olaszországnak vagy a lombardok¹ királya lett; Rómában a római császárság kettős koronáját nyerte el, „kettős” mondja Godefredus, mert „urbis et orbis”:

„Hoc quicunque tenet, summus in orbe sedet”;

mások szerint kettős, mert a korona egyesülve a mitrával, a lelki meg a világi hatalom jelképévé lesz. Burgundiának² vagy az arles-i királyságnak a koronája, a melyet először II. Konrád szerzett meg, kisebb fontosságú volt s kevés tényleges hatalom járt vele. A legtöbb császár meg se szerezte magának, I. Frigyes is csak későn, a mikor tétlen napjaiban jobbat nem tehetett. E négy korona³ a régi írónak végtelen vitákra szolgáltatott tárgyat, elmondják, hogy a római aranyból, a német ezüsből, az olasz vashálból volt s hogy mindeniknél az ércz megfelelt az ország méltóságának.⁴ Mások szerint az

¹ Dönniges, *Deutsches Staatsrecht*, azt hiszi, hogy Olaszország koronája, a melyet az Ottók mellőztek s II. Henrik megszerzett, a külön olasz nemzetiség elismerése volt. Amde, úgy látszik, hogy I. Ottót megkoronázták olasz királynak s Muratori (*Ant. It. Dissert. III.*) azt hiszi, hogy II. és III. Ottót szintén.

² L. a Függelék A jegyzetét.

³ Némelyek egy ötödik koronát is említenek: Németorszáágét (szerintök az aacheni frank volt) a mely Regensburgé volt. Marquardus Freherus.

⁴ „Dy erste ist tho Aken; dar kronet men mit der Iseren

aacheni volt vasból s az olasz ezüstműből s hosszan fejtegetik, miért kellett így lennie.¹ Kétségtelennek látszik, hogy az allegoria teremtetten a tényt, s hogy mind a három korona aranyból vagy aranyozott ezüstműből volt, noha az olaszban volt és van egy darab vas is, Krisztus keresztjének, úgy hiszik, egyik szege.

Azt látva, hogy a római korona a császárt az egész lakott világ urává teszi, méltán kérdezhetjük, mi tette szükségessé számára ama kisebb méltóságok elnyerését, a melyek közvélekedés szerint már benn foglaltattak abban az egy legfőbb méltóságban? Ennek oka, úgy látszik, az volt, hogy a császári tisztséget úgy fogták föl, mint a melynek természete különbözik a királyétól, mert nem egy-egy külön királyság közvetetlen kormányzása jár vele, hanem az általános főhatalom és felügyelet joga valamennyi felett. Találó magyarázatot szolgáltat erre egy Barbarossa Frigyesről szóló adoma. Mikor egy alkalommal az őt környező híres jogászoktól azt találta kérdezni, hogy vajjon valóban igaz-e, hogy ő „a világ ura“, az egyik ráhagyta, a másik, Bulgarus, azt felelte, „tulajdonjogi tekintetben nem az“. Ebben a mondásban, a mely nyilván összhangzásban van a császárság filozófiai elméletével

krone, so is he Konig over all Dudesche Ryke, Dy andere tho Meylan, de is Sulvern, so is he Here der Walen. Dy drüdde is tho Rome; dy is gulden, so is he Keyser over alle dy Werlt“. A *Sachsenspiegel* egyik glossája, idézi Pfeffinger. Hasonlóképen vélekedik Petrus de Andlo.

¹ V. ö. Gewoldus, *De Septemviratu imperii Romani*. Azt várná az ember, hogy valamelyik szellemes allegorizáló kiderítette, hogy a burgundi koronának rézből vagy bronzból valónak kellett lennie s ezért az is volt, hogy a sor teljes legyen, hasonlóan Hesiodus négy korához. De nem akadtam ilyenre.

élesen meg van jelölve a különbség a hűbéri fenség és császári fenség között; amott a fejedelem az egész királyság földjének eredeti birtokosa, itt a hatalom tekintet nélkül a területre, nem a dolgokra terjed ki, hanem az emberekre, mint Isten eszes teremtményeire. De a császár, a mint már mondtuk, egyszersmind keleti frank király volt, így tehát, hogy a jogi kifejezést használjuk, két teljesen különálló „személyt“ egyesített magában s ennél fogva dominiumának egyik részében, minthogy e résznek koronázott királya volt, sokkal közvetlenebb és gyakorlatilag hasznosabb jogokat szerezhett, épen úgy, mint valamely feudális uralkodó gyakran olyan uradalmak hercege vagy grófja maradt, a melyeknek már hűbérura volt, vagy jobb példát használva, a mint a püspököknek saját megyéjében alapítványi birtokai lehetnek. Hogy a császárok, mialatt folyvást megtartották a milanói és aacheni koronázást, sohasem nevezték magukat a lombardok és frankok királyának, ennek oka nyilván csak az volt, hogy e címeket a római császáréhoz mérve jelentékteleneknek tartották.

E legfőbb czímbe, a mint mondtuk, minden kisebb tisztség beleolvadt és elmerült, de szokásból vagy előítéletből a német király addig nem használhatta, a míg Rómában a pápa tényleg meg nem koronázta.¹

¹ Innen van, hogy a császárok neve előtt gyakran különböző sorszámot használnak a német és olasz írók, mert az utóbbiak Madarász Henriket és I. Konrádot nem számítják. Így III. Henrik „Imperator Henricus Secundus“-nak nevezi magát s valamenynyien különbséget tesznek a *regnum* meg az *imperium* évei között. Baronius biboros V. Henriket mindig csak III. Henriknek mondja, mert IV. Henrik koronázását, minthogy ellenpápa végezte, nem ismeri el.

Szólásmódok és czimek sohasem mellékes dolgok, legkevésbbé tudatlan és a régihez babonásan ragaszkodó korban s e megszorításból a legfontosabb következmények származnak. Az első bár királyok törzsfőnökök voltak s mikor arra az uralomra törekedtek, a mely egyetemes ugyan, de bizonyos tekintetben területi volt, czimüket nem választhatták el attól a helytől, a melynek birtokára oly büszkék voltak s a melynek a nevével fogva uralkodtak. „Minthogy Róma“ — mondja szent Adalbert életirója, — tényleg és név szerint a világ feje s a városok uralkodó asszonya, csupán ő képes arra, hogy a királyoknak császári hatalmat adjon s minthogy ölében tartja az apostolok fejedelmének testét, jog szerint őt illeti meg az egész világ fejedelmének a kinevezése“. ¹ A korona tehát sokkal szentebb volt, semhogy a pápán kívül más valaki is adományozhatta volna, semhogy az átadás kevésbbé szent helyen, mint a régi fővárosban történhetett volna. Ha valamely családban, például I. Lotharében vagy Ottóében örökössé vált volna, ez az érzés bizonyára eltompul, így azonban, egymásra következő új dinasztiákra jutván: Guidóra, Ottóra, II. Henrikre, saliai Konrádra, mindinkább erősödött. A szokás, hagyomány, előző eset ereje kiszámíthatatlan, ha sem írott szabály, sem szabad megbírálás nem korlátozza. Hogy mit tehet valamely pusztá állítás, mutatja az isidori decretaliák durva hamisítványának a sikere. Könnyű szerrel hamisítványnak bizonyul VIII. Benedek ² pápa-

¹ Szent Adalbert élete (valószínűleg a szent Bonifacius- és Alexiusról nevezett kolostor egyik szerzetese írta Rómában a XI. század elején.) Pertznél *M. G. H.* IV.

² Közli Glaber Rudolphus. Első tekintetre kitetszik, hogy a

nak az a decretuma, a melylyel a német fejedelmet eltiltja a császári névtől és tisztségtől, a míg a pápa jóvá nem hagyta s föl nem szentelte, de ilyen, a pápai követeléseknek kedvező tan bizonyosan védőkre akadt; IV. Adorján a legmerészebb kifejezésekben hirdeti s a papság fáradozásai, valamint a német fejedelmek hódolatának varázsa folytán, a hitelesség kétségtelen erejére tesz szert.¹

Az a körülmény, hogy a czímet senki sem merészelte használni, míg a pápa rá nem ruházta, függővé tette a pápa akaratától s ezt oly helyzetbe juttatta, hogy feltételeket szabhatott minden jelöltnek s követelt felsőséget a törvényesség színében mutatta. Mint-hogy a hűbéri elmélet szerint minden tisztség és birtok valamely felebbvaló úrtól származik s minthogy az isteni meghatalmazás kétségkívül közvetlenül a pápának szól, vajjon nem az ő hűbére-e szükségképen az egész föld s ő maga nem a legfőbb úr-e, a kinek maga a császár is vazallusa? Ezt az érvelést, a melyet még elfogadhatóbbá tett az, hogy a császár és többi uralkodók vetélkedését összehasonlították a pápa egyetemes és elvitázhatatlan² hatalmával, nagyon megked-

legszemérmetlenebb hamisítvány: „Ne quisquam audacter Romani Imperii sceptrum praepostere gestare princeps appetat neve Imperator dici aut esse valeat nisi quem Papa Romanus morum probitate aptum elegerit, eique commiserit insigne imperiale“.

¹ A *Sachsenspiegel* azt mondja, „Die dudieschen solen durch recht den koning kiesen. Swenne die gewiet wert von den bischopen die dar to gesat sin, unde uppe den stul to Aken kumt, so hevet he koninglike walt unde koningliken namen. Svenne yn die paves wiet, so heute he des rikes gewalt unde keiserliken namen“.

² Egyetemes és elvitázhatatlan a Nyugaton, a mi a gya-

velte a papi párt; először IV. Adorján pápa állt elő vele kifejezetten, mikor a Lothár meghódolását ábrázoló képet¹ készíttette, a mely Barbarossa kíséretét annyira felingerelte, jöllehet már VII. Gergely is sváb Rudolfnak adományozva a koronát, czéltott reá e versben:

Petra dedit Petro, Petrus diadema Rudolpho.

Hogy ilyképen a fővárosban történt koronázástól függött a császári név, a német uralkodó nemcsak annyiban szenvedett sérelmet, a mennyiben a pápa kegyelmének volt kiszolgáltatva.² Különös követ-

korlatban a világot jelentette. Az, hogy a keleti egyházak nem ismerték el a pápa legfőbb ítélkező jogát, igen csekély mértékben érintette a latin keresztyénséget, épen úgy, a mint a német császár német és olasz alattvalói teljesen elfelejtették vagy számba nem vették, hogy Konstantinápolyban egy másik császár uralkodik legalább is oly jogcímén, a minő a német Caesaré.

¹ Különösen felirata tette gyűlöltté, —

„Rex venit ante fores nullo prius urbis honore
Post homo fit Papae, sumit quo dante coronam“ —

Ragevin.

Az első sor más alakban:

„Rex stetit ante fores iurans prius urbis honores“.

² A középkor történetében temérdek a példa arra, hogy mily babonás tiszteletet éreztek a koronázás szertartása iránt (az Egyház szinte szentséggé alkotta) a városok iránt, a hol végbe ment, sőt a koronázásnál használt tárgyak iránt is. Mindenki ismeri Rheims jelentőségét Franciaországban s a szent „ampullá“-t; a skót királyoknak Scone-ban a pikt királyok régi székhelyén, kellett megkoronáztatni magukat. Bruce Róbert sokat áldozott érte, hogy ott nyerje el a koronát. Magyaror-

kezetlenséggel nem kívánták, hogy a szertartás előtt a császár jogai korlátoztassanak; zsinatokat hívhatott egybe, pápaválasztásokat megerősíthetett s a polgárok felett biráskodhatott, még a koronára való jogát sem tagadhatták meg tőle határozottan, legalább Gergely és Incze koráig. Mert senki sem gondolt rá, hogy kétségbe vonja a német nemzet jogát a császárságra, vagy a választófejedelmeknek azt a hatalmát, bár idegenek voltak, hogy Rómának és Olaszországnak urat adjanak. Bresciai Arnold republikánus hívei zúgólódhattak, de el nem vitathatták azoknak a soroknak az igazságát, a melyekben a költő Barbarossa¹ dicsőségét zengve Nagy Károly hódításának az eredményét leírja:

„Ex quo Romanum nostra virtute redemptum
Hostibus expulsis ad nos iustissimus ordo
Transtulit imperium, Romani gloria regni
Nos penes est. Quemcunque sibi Germania regem
Praeficit, hunc dives summisso vertice Roma
Suscipit, et verso Tiberim regit ordine Rhenus“.

De a német királyság igazi erejét azzal pazarolta el, hogy csillogó játékszer után futott. Az uralmat egyszer elnyerve, mindenik császár hosszas és vesze-

szágban is csak a Szent István koronájával történt koronázásnak volt érvényessége.

Nagy fontosságot tulajdonítottak a birodalmi gömbnek is (Reichsapfel), a melyet a pápa adott át a császárnak koronázásánál.

¹ A mi célunkra nézve egészen mindegy, vajjon a költeményt Gunther Ligurinus írta-e, vagy egy később élt tudós, Conrad Celtes, a mint általán hiszik. Most azt állítják, hogy a költemény Frigyes korából való, czíme „Ligurinus“ s tévesen nevezik a szerzőt Gunthernek.

delmes vállalatra indult, dicstelen s folyvást megújuló küzdelmekben elforgácsolta erejét, a mely másutt nagy hódításokra segítette volna, vagy hazájában félelmissé és tiszteltté teszi.

Ebben a korban jelenik meg egy másik cím, a melyről többet kell mondanunk. A szokásos „Római Birodalom“-hoz Barbarossa Frigyes hozzácsatolja a „Szent“ jelzöt. Korábbi eredetének, a mint hitték,¹ II. Konrád alatt (a saliai) az okiratokban nincs semmi nyoma, habár az ellenkezőre sincs semmi bizonyítékunk.² A mennyire tudjuk, először a híres osztrák privilegiumban fordul elő, a melyet Frigyes uralkodásának negyedik, császárságának második évében adományozott: „*terram Austriae quae clypeus et cor sacri imperii esse dinoscitur*“.³ Azután később uralkodásának egyéb manifesztumaiban, például a bizánczi Angelus Izsákhöz intézett levelében,⁴ felhívásában, a melyben Milanó ellen a fejedelmek segítségét kéri: „*Quia . . . urbis et orbis gubernacula tenemus sacro imperio et divinae reipublicae consulere debemus*“;⁵ itt a második kifejezés az elsőnek vele egyértelmű magyarázata. Miután VI. Henrik és II. Frigyes alkalmilag, s utódjaik Vilmos, Richárd, Rudolf mind sűrűbben használták, IV. Károly kora után már ren-

¹ Zedler, *Universal Lexicon*, s. v. *Reich*.

² I. Frigyes kora előtt a Pertzben közlött okiratok egyikében sem fordul elő; e korban ered Boeclerus értekezése szerint is, *De Sacro Imperio Romano*, a melyben védelmére kel a „sacrum“ és „Romanum“ kifejezéseknek, Blondel rágalmaival szemben“.

³ Pertz, *M. G. H.*, Tom. IV. (legum II.)

⁴ *Ibidem*, IV.

⁵ Ragevin, ap. Pertz.

desen kiteszik s az utolsó pár században elmaradhatatlanná válik. Egy ily különös czim eredetét illetőleg többféle elmélet merült fel. Némelyek szerint folytatása a római és bizánczi udvari czimhasználatnak, a mely szentséget tulajdonított az uralkodó személyének; így Blondel Franciaország becsületéért kardoskodva, pusztán a császár jelzőjének mondja, a melyet tudatlanságból kormányzatára alkalmaztak.¹ Mások vallásos jelentést látnak benne, a mennyiben Dániel jóslatára vonatkozik vagy arra a tényre, hogy a császárság eredete egykorú a keresztyénséggel, vagy arra, hogy Krisztus születése a császárság korára esik.² Szigorúan egyházi pártiak onnan származtatják, hogy a császári korona a pápától függ. Nem hiányzottak olyanok sem, kik azt állították, hogy csak annyit jelent mint nagy vagy fényes. Pedig nem is szükséges valami nagy kétségben lenni igaz értelmére s tartalmára nézve. Azt a szokást, a mely szerint szentséget tulajdonítottak az uralkodó személynek, palotájának, leveleinek s egyéb dolgának, s mely Róma későbbi korában annyira elterjedt volt, a német udvarban részben megőrizték. Liutprand Ottót „imperator sanctissimus“-nak nevezi.³ Ám ez a szentség, a melyet főleg

¹ Blondellus, adv. Chiffletium. Ez elméletek legnagyobb részét Boeclerus állítja fel. Jordanus (*Chronica*) szerint: „Sacri imperii, quod non est dubium sancti Spiritus ordinatione, secundum qualitatem ipsam et exigentiam meritorum humanorum disponi“.

² Marquard Freher jegyzetei Petrus de Andlohoz, I. k. VII. f.

³ Abban a dalban is, a mely II. Lajos császárnak beneventumi Adalgisustól történt elfogatásáról szól, e szavakat találjuk, „Ludhuicum comprenderunt Sancto, pio, Augusto“. Idézi Gregorovius, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*, III. 185. l.

a görögök pazaroltak fejedelmeikre, még némileg személyes természetű, nem egyéb, mint az az isteni magasztosság, mely mindig körülövezi a királyt. Sokkal bensőbb és sajátosabb volt a fölújult római birodalom viszonya az egyházhoz és valláshoz. A mint már mondtuk, a birodalom nem volt se több, se kevesebb, mint a látható Egyház, ha világi oldalát tekintjük, mint a szervezett keresztyén társadalom, állammá alakulva Istentől rendelt formában s ezért az elnevezés „Római Szent Birodalom“ szükségkép és jogos ellenképe volt a „Római Szent Egyház“-nak. E meggyőződés már régóta megvolt s így a cím eredete már a kilenczedik vagy tizedik századba esik, talán épen magától Károlytól indult ki. Alkuin egyik levelében e kifejezést használja „imperium Christianum“. De más oka is volt, hogy épen ebben a korban jött szokásba. A mióta Hildebrand a pápaság számára a kizárólagos szentséget és legfelsőbb bíraskodást követelte, a pápai párt az állami hatalmat folyton-folyvást olyannak mondta, mint a mely összehasonlítva a saját fejével, tisztán világi, földi és profán. Azt lehet gyanítanunk, hogy Frigyes és utódjai az igazságtalan és sértő vádak elhárítása végett kezdték a „Szent Birodalom“ kifejezést használni nyilvános okirataikban, hogy ezzel az isteni intézményre s az állással járó vallási kötelelességekre utaljanak. Előbbi császárok Catholici-, Christiani-nak, Ecclesiae defensores-nek¹ nevezték magukat, most maga az állam avatott földi theokráciává. „Deus Romanum imperium adversus Schisma ecclesiae praeparavit“,² írja

¹ Goldast, *Constitutiones*.

² Pertz *M. G. H.*, legg. II.

Frigyes II. Henrik angol királynak. Oly elmélet volt ez, a melyet a legnagyobb császárok, Károly, Nagy Ottó, III. Henrik minden áron érvényesíteni törekedtek; folytonosan nagy hévvel hirdették még akkor is, a mikor már régen nem volt megvalósítható. Proklamációikban a középkori királyok állandóan isteni megbízatásukra utalnak. Az erőszak korában a hatalom igazolni kívánta szigorúan kiadott parancsait, a durva erőt kevésbbé durva színben kívánta feltüntetni a felsőbb szentségre való hivatkozással. Sehol sem látjuk azt jobban, mint a német uralkodók stíljében, kedvük telik az ily kifejezésekben: „majestas sacrosancta“,¹ „imperator divina ordinante providentia“, „divina pietate“, „per misericordiam Dei“; ezek közül több addig maradt fönn, a míg hasonlóan azokhoz, a melyeket más európai uralkodók használnak, hasonlóan az angol kifejezéshez „a hit védője“, végre inkább groteszkek mint ünnepélyesek lettek. A fölvilágosult II. József császár a tizennyolczadik század végén: „a keresztyén egyház védője“, Krisztus vikáriusa“, „a hívők császári feje“, „a keresztyén hadsereg vezére“, „Palesztinának, az egyetemes zsinatoknak, a katholikus hitnek oltalmazója“ volt.²

E czim, ha nem is gyarapította a birodalom hatalmát, bizonyára növelte méltóságát s ennek következtében a többi állam féltékenységét, különösen Franciaországét. De ez nem terjedt addig, hogy a pápa vagy a francia király megtagadta volna a czim elismerését³ s

¹ Az „apostoli“ czim tulajdonképen a magyar királyt illette. Mária Terézia 1758-ban föllevenítette.

² Moser, *Römischer Kaiser*.

³ IV. Orbán használta a czimet 1259-ben. I. Ferencz (francia király) a birodalmat „sacrosanctum“-nak nevezi.

a tizenhatodik század végén a diplomáciai udvariasság ellen vétett, a ki elhagyta. Utánzóiban se volt hiány, bizonyítják ezt az ily czimek, mint „a legkeresztyénebb király“, „katholikus király“, „a hit védője“.¹

1 Megemlíthetjük itt a „Szent Oroszországot“ is. Szinte fölösleges megjegyeznünk, hogy a „szent“ czim kezdetének nincs semmi köze a Birodalom kezdetéhez. Lényegében és valósággal a Római Szent Birodalom, a mint már kimutattuk, Nagy Károlynak az alkotása volt. Ha inkább technikai értelemben mint monarchiát tekintjük, nem mint az egész Nyugatét, a minő Károlyé volt, hanem mint Németországot és Olaszországot, azzal a kívánsággal — kívánság marad mindig — hogy egyetemes souverénításra tegyen szert, kezdetét a legtöbb német író, a kiknek nyomát követtük a szövegben, Nagy Ottó koronázásának idejére teszi. De a czim legalább egy- és valószínűleg két századdal későbbi korból való.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A HOHENSTAUFOK BUKÁSA.

VI. HENRIK URALKODÁSA. — FÜLÖP ÉS IV. OTTÓ HARCZA. —
II. FRIGYES JELLEME ÉS PÁLYÁJA. — A CSÁSZÁRI HATALOM MEGDÖ-
LÉSE OLASZORSZÁGBAN. ~~A~~ NAGY INTERREGNUM. — HABSBURGI
RUDOLF. — A CSÁSZÁRSÁG JELLEMÉNEK MEGVÁLTOZÁSA. — A PÁPÁK
GÖGÖS VISELKEDÉSE.

Az előbbi három fejezetben leírtuk a Szent Birodalmat, történetének nemcsak legfényesebb, de egyszersmind legemlékezetesebb korszakában, abban a korszakban, a melyben a pápasággal versengett az első helyért a keresztyénségben. Mert főleg a pápasághoz való viszonyukban, eleinte a barátság és védelem s később ép oly mértékben az ellenségeskedés folytán hatottak a német császárok az európai politika fejlődésére. A római egyháznak az a reformja, a mely Ottonnak és utódjainak korára esik, egészen III. Henrikig s a mely főleg ez uralkodók fáradozásából eredt, volt igazi kezdete a középkor nagy szakaszának, vele indul meg a mozgalmas események, változások és alkotások hosszú sora Európa egyházi rendszerében, a mely a következő századokon keresztül a világi és egyházi történetnek úgyszólván uralkodó áramlata marad. III. Henrik munkájának, a pápaság megtisztításánál első eredményét Hildebrand

kísérletében láttuk, a melylyel az összes biráskodást pápai székének akarta alárendelni, meg a hosszú investitura-harczban, a mely élesen megvilágította a világi és egyházi hatalmak ellentétes követeléseit. Bár végül egészen más eredményekre fog jutni, a harc közvetlen hatása az volt, hogy valamennyi osztályban bensőbb vallásos érzést keltett s hogy a hierarchia becsvágyának új tért nyitván, benne a politikai szervezés erejét csodálatos módon fölserkentette. E belső ösztön szülte a keresztes hadjáratokat, ez tette lehetségessé, hogy a pápák, mint a vallásháború törvényes fejei, annak élére állottak s céljaik szolgálatába hajtották; így történt az is, hogy szövetséget kötöttek — bármily különösnek is látszik most az ily szövetség — Lombardia lázadó városai-val s azt hirdették magukról, hogy a municipális szabadság oltalmazói. De a szent szék harmadik és koronázó diadala a tizenharmadik századnak volt föntartva. Az egyházi lovagság két nagy rendjének, a mindenható s mindenütt jelen levő dominikánusok és francziskánusok rendjének megalapításával éri el delelőjét a középkori vallásos buzgóság s megdöntvén azt az egyetlen hatalmat, a mely régiségben, szentségben és egyetemességben vele vetélkedhetett, a pápaság megérte, hogy egyedül uralkodott a föld királyain. Ebben a fejezetben e bukásról lesz szó, a mely ijesztő gyorsasággal követte az erő és dicsőség napjait, a melyeknek az imént tanui voltunk.

Elég különös módon úgy esett, hogy a Hohenstaufenház, mikor éppen már romlásához közel állott, egyházi ellenfeleivel szemben oly diadalt aratott, a mely, úgy látszott, kiváló fontosságú. Barbarossa fia és utódja VI. Henrik volt, a ki atyjának egész keménységét

annak nagylelkűsége nélkül örökölte. Constantiával, a normann királyok örökösével kötött házassága révén Nápoly és Szicília ura lett. Felbátorodva azon, hogy birtokába jutott annak a helynek, a mely elődei legádázabb ellenségeinek biztos menedékvára volt és hogy módja volt dél és észak felől megfenyegetni a pápát, oly tervvel foglalkozott, a mely Németország és Olaszország történetét csodálatos módon megváltoztatta volna. Azt az ajánlatot tette a német főuraknak, hogy az újon szerzett országokat a birodalomhoz csatolva terheiken könnyíteni fog, hogy hűbértartóikat öröktulajdonra változtatja és hogy a papsággal szemben ezentúl pénzbeli követeléseket nem támaszt, ha viszont ők a koronát örökösnek nyilvánítják családjában. Nagy fontosságú eredmények jártak volna e változással, a melyet Henrik azzal okolt meg, hogy utalt az interregnumok veszélyeire s a melyben kétségkívül a teljesen új politikai rendszernek csak egy részét látta. A Hohenstaufok, Németországban immár megerősödve korlátlanul rendelkezvén új királyságukkal, megálltak volna az elengedett hűbéri szolgálat nélkül is s egy szilárdan központosított rendszert alkottak volna, hasonlót ahhoz, a mely Franciaországban már ekkor fejledzni kezdett. Ámde első sorban a szász fejedelmek ellenezték a tervet, azután több pap, élükön a mainzi érsekkel; a pápa megvonta beleegyezését s Henriknek azzal kellett beérnie, hogy csecsemő fiát II. Frigyeszt a rómaiak királyának választották. A VI. Henrik korai halálát követő küzdelem braunschweigi Ottó és VI. Henrik testvére, hohenstaufi Fülöp között, alkalmat adott a pápaságnak, a melyet most III. Incze szelleme kormányzott, arra, hogy uralmát ellenfele rovására

megnövelje. A pápa eget és földet megmozdított Ottónak az érdekében, a kinek a családja állandó versengésben élt a Hohenstaufokkal s a ki maga hajlandó volt mindent megigérni, a mit Incze kért; de Fülöpnek személyes érdemei s házának terjedelmes birtokai, míg életben volt, Németországban a nagyobb hatalmat biztosították. Halála, a melyet gyilkos keze okozott, a míg szinte igazolta a pápa választását, vezető fő nélkül hagyta a sváb pártot s a pápa jelöltjét csakhamar elismerték az egész birodalomban. De IV. Ottó kevésbbé alázatos módon viselkedett, mihelyt trónján biztosabbnak érezte magát. Bár születésére nézve guelf volt, tetteiben Olaszországban, a hova a császári koronáért indult, ghibelinnek mutatkozott s hévvel követelte vissza azokat a jogokat, a melyekről az imént lemondott. A római egyház végre trónvesztettnek nyilvánította és kiközösítette hálátlan fiát s Incze másodizben is örülhetett a pápai szupremácia határozott sikerének, a mikor Ottó trónjára az ifjú II. Frigyes ült, a kit valami tragikus gúny a szent szék bajnoka gyanánt állít a politikai csatatérre, holott az egyház gyűlélete fogja életét elkeseríteni és házát kioltani.

Még ha megtehetnők is, nem szükséges bőven elmondanunk sem annak a rettentő harcznak az eseményeit, a melyre a császár és a pápa utoljára felkészült, sem II. Frigyes pályáját, romantikus kalandjaival, a melyben az a szomorú látvány tárul elénk, hogy a legcsodálatosabb képességek egy oly korra pazaroltatnak, mely azokra még meg nem érett s a győzelem perczében akár csak átok súlya alatt megsemmisülnek. E küzdelem valóban eldöntötte Németország és az olasz köztársaságok sorsát, de olasz

földön harczolták végig s részletei Olaszország történetéhez tartoznak. Ugyanez áll Frigyesre nézve is. Károly német utódjainak hosszú sorából ő és III. Ottó az, a kinek szelleme és jelleme se nem északi, se nem német.¹ Megvolt ugyan benne atyjának Henriknek és nagyatyjának Barbarossának minden erélye és lovagi vitézsége. De ezek mellett és ezek irányát megváltoztatva, másnemű adományai is voltak, a melyek talán olasz anyjáról szálltak reá s nevelése folytán Palermó narancsberkeiben kifejtettek: a fényűzésnek és szépnek szeretete, kiművelt, finom és filozófiai értelem. A rágalom és mese ködéből csak homályosan válik ki az ember igaz alakja s a látható körvonalak inkább csak izgatják mint csillapítják kíváncsiságunkat, a melylyel a történetnek egyik legrendkívülibb szereplőjét szemléljük. Érzéki, de egyszersmind harczias és politikus; mély eszű törvényhozó és szenvedélyes költő; ifjúságában a keresztesek buzgósága hevíti; később az eretnekek üldözője, holott az istentelenség és hitetlenség vádját emelik ellene; modora megnyerő, kísérete hű szeretettel ragaszkodik hozzá, bár nevéhez nem egy kegyetlen tett mocska tapad. Így volt ő korának csodája s a későbbi nemzedékek ámulattal de nem részvét nélkül tekintettek az utolsó császár kifürkészhetetlen alakjára, a ki szembeszállt az egyház minden félelmetességével s annak átkában meghalt, a ki utoljára uralkodott az oczeán fövényes

¹ A Petrarca művei közé nyomtatott Liber Augustalisból Frigyesnek érdekes jellemzését idézem: „Fuit armorum strenuus, linguarum peritus, rigorosus, luxuriosus, epicurus, nihil curans vel credens nisi temporale: fuit malleus Romanae ecclesiae. Valamint Ottót „mirabilia mundi“-nak nevezték, úgy Frigyes a kortársak nyelvén „stupor mundi Fridericus“.

buczkáitól a szicíliai tenger partjáig. De mialatt szánták őt, kárhoztatták. A pápaság olthatatlan gyűlölete komor fénynyel környezte emlékét; a császárok sorából egyesegyedül ő az, a kit Dante, a császárság imádója, kénytelen volt a pokol lángjaira vetni.¹

A birodalom helyzetéből folyt, hogy feje alig kerülhette ki a háborút a pápasággal, a mely állandóan támadva ép úgy területi uralomra törekedett Olaszországban, a mint egyházi biráskodását az egész világra ki akarta terjeszteni. De Frigyes különös szerencsétlenségére vált, hogy a pápának oly hatalmat adott személye fölött, a melyet azok jól fel tudtak használni. Ifjú lelkesedése egyik pillanatában egy ékesen szóló szerzetes kezéből elfogadta a keresztet s hogy fogadalma teljesítését halogatta, ezt szentségtörő mulasztásnak bélyegezték. IX. Gergely kiközösítette az egyházból, mert nem ment Palesztinába; mikor elindult, ezért is kiközösítették. Kedvező békekötés után visszahajózott Olaszország felé s harmadszor is kiközösítették, mert visszatért. Gergely pápával végre úgy a hogy kibékült, de IV. Incze trónralépte után újra felcsaptak a lángok. Nem érdemes hosszan időzni a különös ürügyeknél, a melyekkel a viszályt szitották, az igazi okok mindig ugyanazok voltak s hogy megszűnjenek, egyik vagy másik harczos félnek meg kellett volna hódolni. Legfőbb okul Frigyes szicíliai birtoka szolgált. Most tűnt ki, minő szolgálatot tett családjának Barbarossa, a mikor fiának, Henriknek megszerezte a normann leányörökös kezét. Nápoly és Szicilia mintegy két század óta a szentszék elismert hűbére volt s a pápa, a ki veszedé-

¹ „Quà entro è lo secondo Federico.“ *Inferno*, canto x.

lemben érezte magát, ha erős vetélytársa őt körülzárja, eltökélte, hogy helyzete kedvezéseit teljesen ki fogja használni s arra fogja fordítani, hogy a császári hatalmat egész Olaszországban végkép megtörje. De bár a harcz területi és politikai volt inkább, mint az, mely az előbbi században folyt, mégis megnyitotta újra a viszálykodás minden régibb forrását s a világi és papi hatalmasságok küzdelmévé alakult. A régi harczy kiáltások Henrik és Hildebrand, Barbarossa és Sándor idejéből újra fölkeltették az olasz pártok kiolthatatlan gyűlöletét; a pápa a császárság átruházását hűbéradománynak nyilvánította s azt hirdette, hogy Péter hatalma, melynek jelképe a két kulcs, ép úgy világi mint egyházi; a császár a törvényre, Caesar elévülhetetlen jogaira hivatkozott, ellenfelére ráfogta, hogy az újtestamentomi Antikrisztus, mert Isten második helytartója az, a kivel szembeszáll. Az egyik gúnyt űzött az anathemából, kapzsisággal vádolta az egyházat, a melynek harczosaival, a szerzetesekkel nem ritkán kegyetlen szigorúsággal bánt. A másik ünnepélyes alakban trónvesztesnek nyilvánította a lázadó és eretnek fejedelmet, felajánlotta a császári koronát franczia Róbertnek, Dánia örökösének, a norvég királynak Hakonnak és sikerült neki ellenkirályokat találni thüringiai Henrikben és hollandiai Vilmosban. De mindig és mindenütt nem annyira a német császár az, a ki ellen a támadások irányulnak, mint inkább Szicília királya, a hitetlen és a mohamedánok barátja, az egyház örökletes ellensége, a lombard függetlenség ostromlója, a kinek sikere a pápaságot szükségképen védtelen helyzetbe hozza. S a mint főképen a szicíliai királyság miatt tört ki a harcz, úgy a szicíliai királyság birtoka inkább a gyöngeségnek lett

forrása, mint a hatalomnak, mert Frigyesnek erejét szétforgácsolta s őt magát a hűbéres ferde helyzetébe szorította, a ki törvényes hűbérurával szembeszáll. Valóban úgy van, a hogy a görög közmondás szól, az ellenség ajándéka épen nem ajándék s nincs is semmi haszna. A normann királyok rettenetesebbek voltak a halálban mint életükben; sokszor gáncsot vetettek a német császárnak, örökségükkel megsemmisítették.

†
Frigyessel megdőlt a császárság. A romlásból, a mely legnagyobb dynastiáját elborította, élve került ugyan ki, s még hosszú élet is várt reá, de annyira megrázkódott, megbénult és hanyatlott, hogy se Európában, se Németországban nem lehetett többé azzá, a mi egykoron volt. A tragédia utolsó felvonásában az ellenség, a ki most megsemmisítette a birodalom hatalmát, egyesült a vetélytárssal, a ki arra lesz hivatva, hogy gyöngeségében megalázza s végre kitörölje nevét. Frigyes unokájának meggyilkolását — a hős Konradin ifjúsága és lovagiassága minden más ellenfélnél részvétet keltett volna — Kelemen pápa, ha nem is sugalmazta, mindenesetre helyeselte; francia Károly kegyeltjei hajtották végre.

A lombard városok szövetsége szerencsésen szállott szembe Frigyes seregeivel és a még veszedelmesebb gibellin nemesekkel; az erős falakkal körülzárt sűrű népesség meg se érezte a nyílt csaták vereségeit s most, hogy Olaszország déli része is elszakadt a német uralkodóktól — előbb az Anjou, később az aragoniai dinasztiahoz — nyilvánvalóvá lett, hogy a félsziget a császárok számára visszavonhatatlanul elveszett. De mért ne lennének még mindig erősek az Alpeseken túl? Rosszabb volt-e helyzetük Angol-

országánál, a mikor Normandia és Aquitania nem engedelmeskedett többé Plantagenetnek? Ereje, melyel oly messze földön uralkodhatott, csak még nagyobbá válhatik a szűkebb körben.

Valamikor így történhetett volna, de most már késő volt rá. A német királyság összeroskadt a római császárság súlya alatt. Egyetemes uralomra törekedve Németország feláldozta saját politikai exisztenciáját. A szorult helyzet, a melyben a császárok olaszországi terveik és a pápával folytatott küzdelmeik folytán engedmények árán saját fejedelmeik segítségét megvásárolták; a könnyűség, a melylyel távollétükben az országnagyok a korona kiváltságait bitorolhatták; a nehézség, a melylyel hazatérve, azokat visszaszerezheték; a csábító alkalom a fölkelésekre és trónkövetelők felállítására, a kiket a szentszék támogatott, ezek voltak az okok, a melyeknek állandó összehatása vetette meg alapját annak a territoriális függetlenségnek, a mely a nagy interregnum¹ korszakában hatalmas épületté fejlődött. Frigyes két *pragmatica sancti*óban, 1220-ban és 1232-ben, oly jogokat engedélyezett vagy inkább már szokásban levőket megerősített, a melyek a püspököknek és főuraknak törvényes főhatalmat adnak városaikban és birtokaikon, kivéve azt az esetet, a mikor a császár jelen van és így biráskodó joga szűkebb birtokára szorított s azokra a városokra, a melyek közvetlenül a koronától függtek. Így kevés tennivaló mellett a

¹ Némelyek szerint az interregnum a Richárd megválasztását megelőző két évre terjed, mások szerint az egész korszakra, Frigyesnek vagy fiának IV. Konrádnak halálától Rudolf trónraléptéig 1273-ban.

császár egészben véve kevésbé szükséges személy lett s ezért a birodalom hét országnagyja, immár törvény vagy szokás szerint az egyedüli választók, épen nem siettek IV. Konrád helyét betölteni, a kit atyjának párthívei elismertek. Hollandiai Vilmos már készen állott, de a sváb párt leszorította; halála után újabb választást hirdettek s végre megejtették. A kölni érsek figyelmeztette társait, hogy olyat válaszszzanak, a ki elég gazdag méltóságának ellátására, de nem elég erős a választófejedelmek megfélemlítésére, mindkét kellék megvolt Plantagenet Richárdban, a cornwallisi grófban, III. Henrik angol király öcsésében. Három s végül négy szavazatot nyert, Németországba jött és Aachenben megkoronázták. De három fejedelem, látva hogy kisebb jutalmat kaptak, mint a többiek, bosszúsan visszavonult s castiliai X. Alfonsot¹ választotta meg; ez versenytársánál ravaszabb volt, Toledóban tovább is a csillagokat vizsgálta s gyönyörködve a ragyogó czimben, csak annyit törődött vele, hogy néha egy-egy proklamációt adott ki. Ezalatt Németország állapota rettenetes volt. Az új Didius Julianus, kit a praetorianusokat utánzó s ezeknél aljasabb fejedelmek választottak, se jellemével se külső hatalmával és erejével nem volt képes magának tiszteletet szerezni.

Megnyiltak a fejetlenség összes zsilipjei, főpapok és bárók háborúskodva birtokaikat gyarapították, rablólovagok pusztítottak az országutakon és a folyók mentén; a gyöngének nyomorúsága, az erősnek önkénye és erőszakoskodása olyanná lett, a minőnek századok óta nem látták. Rosszabbak voltak az állapotok, mint a

¹ Tudós hajlamaiért a „Bölcs“ előnévvel.

szász és frank császárok alatt, mert a kisebb nemesek, a kiknek hercegeik akkor némi oltalmat nyújtottak, most, hogy a nagy családok kivesztek, hűbérúr nélkül maradtak. Csak a városokban volt biztos menedék és béke. A rajnamellékiek immár a kölcsönös védelemre szövetkeztek, a kereskedés és rend érdekében az általános rablás ellen sikra szálltak. Végre kérvéssel Richárd halála után belátták, hogy ezek az állapotok nem maradhatnak meg örökre. Minthogy nem volt se nyilvános jog, se igazságszolgáltatás, az egyedüli mentséget a császárban, a törvényes kormányzat megtestesülésében látták. Még a pápa is, miután eléggé bebizonyította ellenfele gyöngeségét, azt látta, hogy Németország fölbomlása már-már megkárosítja jövedelmében s azzal fenyegetőzött, hogy ha a választófejedelmek nem emelnek császárt, megteszi maga. Ekkép sürgetve, 1273-ban megválasztották Rudolfot, Habsburg grófját, az osztrák uralkodó család megalapítóját.¹

Ettől fogva új korszak kezdődik. Láttuk a Római Birodalom föléledését 800-ban oly fejedelem alatt, a kinek terjedelmes birtokai szolgáltatták az egyetemes

¹ „Electores imperii ad indictum et mandatum domini papae apud Franchenfurte super electione convenientes, comitem Rudolfum . . . in regem elegerunt“. Ann. S. Rudb. Salisb. ad ann. (Pertz, M. G. H. IX.) Habsburg vára 1020-ban épült, Aargau kantonban az Aar partján és közel az Oltentől Zürichbe vivő vasúti vonalhoz, a melynek egyik pontjáról a várat meg lehet látni. „A régi Vindonissa falain belül“, mondja Gibbon, „egymás után Habsburg vára, a königsfeldeni apátság és Brugg városa keletkezett. A filozófiai gondolkodású utazó összehasonlíthatja a római hódítás, a hűbéri vagy osztrák önkény, a szerzetesi babona s a munkás szabadság emlékeit. Ha igazán filozófus, magasztalni fogja saját korának érdemét s boldogságát“.

monarchia jogalapját; 962-ben újra fölépült a német királyság szűkebb, de szilárdabb alapzatán. Láttuk Nagy Ottót és utódjait három századon keresztül, a páratlan erejű és tehetségű uralkodók sorát, a mint mindent megtettek, a mi tőlük telt, hogy állásuk jogait az olasz lázadókkal s az egyházi hatalommal szemben érvényesítsék. Mind e törekvések most nyilván és reménytelenül megghiúsultak. Minden következő császár csekélyebb erővel ment a harczba, mint elődje s mindenik felett mindegyre döntőbb győzelmet arattak a pápák, a városok és fejedelmek. Most ráhagyhatták volna, hogy a római birodalom kimuljon, sőt gyakorlati hasznosságát tekintve, rá kellett volna hagyni, soha dicsőségesebb véget nem érhetett, mint az utolsó Hohenstauf alatt. Hogy nem mult ki ily módon, hanem hatszáz évnél tovább élt, míg ép oly kevésbé tiszteletreméltó mint nevetséges régiségi erekleje lőn — míg, mint Voltaire mondotta, csak annyit lehetett róla mondani, hogy se nem római, se nem szent, se nem birodalom, — ez tényleg részint annak tulajdonítható, mert még rendületlen volt a hit, hogy a világ rendjének egyik szükséges része, főleg azonban annak a még ekkor elválaszthatatlan kapcsolatnak, a melyben a német királysággal állott. A németek oly hosszú időn át zavarták össze uralkodójuk kettős jellemét s annyira megkedvelték czímét és követeléseit annak a méltóságnak, a melynek birtoka Európa többi államai fölé emelte őket, hogy most már késő volt rá, hogy különválasszák a helyi monarchiát az egyetemestől. Ha még általában szükség van a német királyra, római császárnak is kell lennie, német királyra pedig még szükség volt. A birodalomhoz csatolva, ennek szerencsétlenségei, miként az események mutatták, mélyen,

sőt halálosan megsebezték, de azért még épen nem jött el annak az ideje, hogy kimuljon. A társadalom alaktalan forrongásában, a számlálhatatlan apró hatalmasságok konfliktusában egyedül a feudalizmus ereje tarthatta együtt a társadalmat s ez erő hatásos érvényesülése, a mint az utolsó interregnum fejetlensége tanusította, valamely elismert feudális államfő jelenlététől függött.

Ámde ez az államfő nem az volt többé, a mi azelőtt. Németországnak és Franciaországnak egymáshoz való viszonya épen ellenkezője volt annak, a melyben két századdal ezelőtt állottak. Rudolf nyilvánvalóan gyöngébb uralkodó volt, mint a francia III. Fülöp, ép úgy, mint a frank III. Henrik erősebb volt a capeting I. Fülöpnél. Minden más európai államban az események oly irányt vettek, a mely a közigazgatást centralizálja s az uralkodó hatalmát növelje, sőt még Angliában se csökkentse; csupán Németországban gyöngült a politikai egység s erősült a fejedelmek függetlensége. E változás okait nem kell messze keresnünk. Abban az egy okban rejlik valamennyi, hogy a német király nagyon is sokat akart egyszerre. Franciaországban, a hol az erkölcsök kevésbé durvák voltak, mint a többi Alpeseiken túli országokban s a hol a harmadik rend gyorsabban emelkedett hatalomra, az uralkodók egyenkint hódolatra kényszerítették a nagy vazallusokat, a kik alig ismerték el az első Capetingeket. Az angol királyok megszerezték Walest, Cumbriát és Írország egy részét, nagy, jóllehet nem egészen korlátlan hatalomra tettek szert s kétségtelen uralommal igazgatták országuk minden zugát. Mindketten sikert értek, mert egész személyes tevékenységüket arra az egy célra fordított-

ták, mert ügyesen felhasználtak minden eszközt, hogy személyes, ítélkező s törvényhozói hűbérjogaik segítségével vazallusaikat leigázhassák. Ez alatt a német uralkodók, a kiknek a legnagyobb erőmegfeszítésre lett volna szükségük, hogy a büszke országnagyokat megfékezzék, hogy fentartsák a rendet azokon a nagy területeken, hol nyelvre és szokásokra különböző népfajok laktak, a lombard városokkal és déli Olaszország normannjaival harczoltak s csaknem két teljes százon át magukra vonták a római pápa engesztelhetetlen gyűlöletét. S ebben az utóbbi viszályban, a mely minden másnál nagyobb mértékben döntötte el a birodalom sorsát, sokkal kevesebb szerencsével küzdöttek, mint angol és francia testvéreik. Hódító Vilmos daczolt Hildebranddal, vörös Vilmos ellene szegült Anselmnek, de IV. Henrik és Barbarossa császároknak oly főpapokkal kellett sikra szállani, a kikben Hildebrand és Anselm egyesült: ép úgy voltak a keresztyénség szellemi fejei mint saját hazájuk, a birodalom egyházának primásai. Minthogy tehát Németország papjai birtokaik révén sokkal félelmetesebb testületet alkottak, mint Európa egyéb országaiban és több kiváltságnak örvendtek, a császár épen nem, vagy sokkal kisebb mértékben nyerhette meg azokat, ha a pápával szemben ahhoz a nemzeti érzéshez fordul, melylyel Franciaországban még a klérus is szívesen üdvözölte a gallikán szabadságokért felhangzó kiáltást.

Az ismételten szenvedett vereségek után, melyek közt mindenik későbbi megsemmisítőbben hatott az előbbinél, a császári hatalom korántsem került a pápai fölébe, de még csak egyenlő sem lett vele. Az uralkodónak Ottó és III. Henrik korában két-

ségtelen jogát a pápa kinevezésére és megerősítésére VII. Gergely óta egy pápával szemben sem érvényesítették. Most a császáron volt a sor a szentszéknek hasonló követelését visszautasítani, a melylyel ez az ő választását felülvizsgálta, érdemeit kutatta s visszavetette őt, ha alkalmatlannak, azaz olyannak találta, a ki nem hajlandó eltérni a pápai önkényt. III. Incze volt az első, a ki e jogát hangoztatta; egy levelét IX. Gergely a papok kifogyhatatlan fegyvertárába, a kánoni jog törvényei közé iktatta, a melyet ez időtől fogva a tizenhatodik század végéig minden kánonista folytonosan idézett.¹ Nem volt nehéz e tan kellő alapját megadni. VII. Gergely jellemző merészséggel a kulcsok hatalmából származtatta, abból a felsőbbbségből a többi méltóság felett, mely szükségképen megilleti a pápát, mint a ki az örök jólét és baj ítélő bírása. Voltak olyanok, a kik a papi felszentelés analogiájára támaszkodtak s azt vallották, hogy, ha a pápa fölszentelvén a császárt, engedelmességre kötelezi irányában a keresztyén világot, neki okvetetlenül joga van rá, hogy érdemeihez képest a jelöltet jóváhagyja vagy visszavesse. Mások az ótestamentomra hivatkozva rámutattak, hogy Sámuel elmelőzte Sault s helyébe Dávidot kente föl királylyá² s

¹ *Corpus Juris Canonici*, Decr. Greg. I. 6. cap. 34, *Venerabilem*: „Jus et authoritas examinandi personam electam in regem et promovendam ad imperium, ad nos spectat, qui eum inungimus, consecramus, et coronamus“.

² II. Lajos, nem sejtve a jövőt, emliti e párhuzamot egyik (már idézett) levelében Basiliushoz: „Nam Francorum principes primo reges, deinde vero imperatores, dicti sunt ii dumtaxat qui a Romano pontifice ad hoc oleo sancto perfusi sunt . . . Porro si calumpniaris Romanum pontificem, quod gesserit, po-

azt bizonyították, hogy a pápának hatalma legalább egyenlő a zsidó prófétákéval. De a tan igazi túlsúlya III. Incze korára esik, a ki nagy szellemével történeti alapot talált számára. Azt hirdette, hogy a pápa kegye vette el a görögöktől a császárságot s adta a németeknek Károly személyében¹ s annak a hatalomnak, a melylyel akkor Leó mint Isten képviselője intézkedett, azontúl és örökre meg kell maradni utódaiban, a kik tehát mindenkor visszavonhatják adományukat s olyan személyre vagy nemzetre ruházhatják, a mely a mostani birtokosnál érdemesebb. Ez a császárság translatiójáról szóló híres elmélet, a melynek oly nagy szerepe volt a vitákban a tizenhetedik századig,² eléggé valószínű, hogy általánosságban sikert érjen, de az elfogulatlan szem észreveszi, mily távol esik a tények igazságától. III. Leó ép oly kevésbé gondolt rá, mint Károly, hogy kizárólag a pápai hatalom juttatta a koronát a franknak s a tizenkettedik századig egy pápa sem vallotta e nézetet. Főképen VII. Gergely, midőn egy nevezetes levelében bővebben foglalkozik kiváltságaival, hivatkozik Pipinnek pápai

teris calumpniari et Samuel, quod spreto Saule, quem ipse unxerat. David in regem ungere non renuerit“.

¹ „Illis principibus“, írja Incze, „ius et potestatem eligendi regem (Romanorum) in imperatorem postmodum promovendum recognoscimus, ad quos de iure ac antiqua consuetudine noscitur pertinere, praesertim quum ad eos ius et potestas huiusmodi ab apostolica sede pervenerit, quae Romanum imperium, in persona magnifici Caroli a Graecis transtulit in Germanos“. Decr. Greg. I. 6, c. 34. *Venerabilem*.

² Hatása azonban, a mint Döllinger megjegyzi (Das Kaiserthum Karls des Grossen und seiner Nachfolger) csak akkor lett igazán nagy, a mikor e levelet negyven vagy ötven évvel azután, hogy Incze megírta, a kanoni jog digestái közé iktatták.

közbenjárás útján történt trónra emelésével az utolsó Meroving király után, sőt a távoli multból Theodosius megalázását szent Ambrosius előtt is felidézi, de egy szóval sem említi e „translatio“-t, holott kiválóan illett volna céljához.

Ezek az érvelések, akár helyesek voltak, akár helytelenek, feladatukat teljesítették, mert ügyesen s merész módon hirdették és senki sem tagadta, hogy egyedül a pápa adományozhatja törvényes úton a koronát.¹ Néhány esetben tényleg érvényesítették a követelt jogokat. Így III. Incze ellene szegült Fülöpnek és IV. Ottót letaszította trónjáról; egy másik fenhéjázó pap megparancsolta a választófejedelmeknek, hogy Thüringia tartománygrófját válaszszaák (1246-ban) s néhányan engedelmeskedtek neki; így X. Gergely kierőszakolta Rudolf elismertetését. A pápáknak további követeléseit a birodalmi helyettesítésre az interregnumok idején a németek sohasem ismerték el.² De még általában úgy ítél-

¹ Arról, a mit „a császárság translatio“-jának neveznek, sok munka maradt ránk, még több valószínűleg elveszett. A vitáról jó, bárha épen nem részrehajlatlan áttekintést kapunk Vagedes művében: *De Ludibriis Aulae Romanae in transferendo Imperio Romano*.

² „Vacante imperio Romano, cum in illo ad saecularem iudicem nequeat haberi recursus, ad summum pontificem, qui in persona B. Petri terreni simul et coelestis imperii iura Deus ipse commisit, imperii praedicti iurisdictionis regimen et dispositio devolvitur“, *Si fratrum bulla* (kiadta XXII. János, 1316-ban) a *Bullar. Rom.*-ban. Más helyen: „Attendentes quod imperii Romani regimen cura et administratio tempore quo illud vacare contingit ad nos pertinet, sicut dignoscitur pertinere.“ VIII. Bonifác is, mikor I. Albertet elismerni vonakodott, mert csúnya meg félszemű volt („est homo monoculus et vultu sordido, non potest esse Imperator“) és mert II. Frigyes kigyófajzatából vett

tek, hogy állásuk magasabb az uralkodóénál, s befolyásuk a három papi választófejedelemre s az egész papságra sokkal hathatósabb volt, mint az övé. Végre az Avignonban¹ élő pápai udvar zsarolása s Franciaország iránt tanusított szemérmetlen szolgálalkúsége a nemzeti érzésnek egy szikráját élesztette fel s a szorgalom és értelmiség ifjú demokráciája, a mint ez a városokban és az angol francziskánus barátban, Occamban kifejezésre jutott, segítségére sietett IV. Lajosnak XXII. Jánossal való küzdelmében, míg végre még az e pápa segítségével hatalomra jutott fejedelmek is ellene fordultak. Híres gyűlésükön Rhenseben 1338-ban, a választófejedelmek formaszzerűen kijelentették, hogy a császári méltóság egyedül Istentől származik s hogy az ő választásuk révén nyeri az uralkodó jogát a királyi és császári czimre s hogy ennél fogva nem szorul az apostoli székeknek sem jóváhagyására, sem megerősítésére. A frankfurti országgyűlés ugyanabban az évben megerősítette ezt a nyilatkozatot, sőt azt is kimondta, hogy a császár törvényesen használhatja a címet a pápai koronázás előtt is. Ugyanez az érzés sugallta a konstanci reformokat, de a császári hatalom, a

feleséget, („de sanguine viperali Friderici“) kijelentette, hogy ő maga a Birodalom vicarius és magához ragadta Constantinus koronáját és kardját. VIII. János pápa a kilenczedik században, mikor a császári trón betöltetlenül állott, így keltezte okiratait: „imperatore domino nostro JesuCh risti“, ez a középkorban sűrűn használt kifejezés volt.

² Avignon még nem tartozott Franciaországhoz, hanem az arles-i királyság határai közt feküdt. De a francia hatalom közelebb volt mint a császároké s a pápák, minthogy többen közülök származásra francziák voltak, a mint természetes is volt, nemzetükkel együtt éreztek.

melynek a közvélemény visszatérő dagályán előre s magasbra kellett volna törni, hijával volt a kedvező alkalomra rátermett férfiaknak: a félénk és babonás Habsburg III. Frigyes megalázta magát a pápai udvar előtt s háza általában ragaszkodott az akkor kötött szövetséghez.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A NÉMET ALKOTMÁNY, A HÉT VÁLASZTÓ- FEJEDELEM.

NÉMETORSZÁG A TIZENNEGYEDIK SZÁZADBAN. — IV. KÁROLY CSÁSZÁR
URALKODÁSA. — A VÁLASZTÁS RENDSZERÉNEK ÉS A VÁLASZTÓTESTÜLET
EREDETE ÉS TÖRTÉNETE. — AZ ARANY BULLA. — MEGJEGYZÉSEK
NÉMETORSZÁG VÁLASZTÓ MONARCHIÁJÁRA. — IV. KÁROLY POLITIKÁ-
JÁNAK EREDMÉNYEI.

Második Frigyes uralkodása ép oly végzetes volt a német királyok hatalmára hazájukban, mint a császár európai szupremáciájára. Két *pragmatica sanctio*ja oly jogokat engedélyezett, a melyek csaknem függetlenné tették a hűbéri arisztokracziát s az *interregnum* hosszú fejetlensége módot adott ennek nemcsak hatalmának használatára, hanem gyarapítására és megszilárdítására is. Habsburg Rudolf azon volt s nem egészen hiába, hogy féktelenségüket megzabolázza, de a halála után kitört viszály fia, Albrecht és nassaui Adolf között, Albrecht rövid és viharos uralkodása, VII. Henrik távoli tartózkodása Olaszországban, a polgárháború bajor Lajos és Frigyes osztrák herczeg között, a kik egymással versengve követelték a császári trónt, Lajosnak, a szerencsés vetélytársnak küzdelmei a pápával — mind e körülmények folyvást jobban meg jobban korlátozták a korona befolyását s elősegítették a lázongó nemesek teljes fölszabadulását. Most valósággal uralkodtak birtokaikban, néhány

főllebbezés kivételével náluk volt a teljes biráskodás, a törvényhozás joga, a pénzverés, a vám- és adószedés joga, némelyiknél közölök megszűnt mindenemű feudális kötelek, a mely hűbéri kötelezettséükre emlékeztetett. Azoknak a közvetetlen nemeseknek a száma, a kik egyenesen a koronától függtek, a szász, frank és sváb herczegségek elpusztulása után rendkívüli módon megsaporodott; a Rajna mentén egy-egy bástya ura rendesen uralkodó fejedelem volt. Azok a kis önkényurak, a kik büszkék voltak rá, hogy csupán Istennek és a császárnak tartoznak engedelmességgel, a gyakorlatban egyformán nem törődtek egyik hatalommal sem. Három család vált ki leginkább, az osztrák, bajor és Luxemburg-ház, ez utóbbi 1309-ben megszerezte Csehországot; ezek után a választófejedelmek következtek, a kik testületileg már fontosabbak voltak a császárnál s külön-külön a legtekintélyesebb fejedelemségeket alkották. Brandenburg és a rajnai Pfalz grófsága független, erős államok voltak e korszak vége előtt, Csehország és a három érsekség csaknem kezdettől fogva.

Az országnagyok legfőbb célja volt, hogy az uralkodónak mostani tehetetlen állapota megmaradjon. Egészen addig, mikor a koronával járó költségek viselőjének romlását okozták, valamelyik kis fejedelemre, mint Rudolf vagy nassaui Adolf és schwarzburgi Günther, szokták volt ráruházni s e mellett lehetőleg meg akarták gátolni, hogy ugyanegy családban állandóan meg ne maradjon. Az újonnan választottat arra kötelezték, hogy tiszteletben tartsa eddigi kiváltságait, beleértve azokat is, a melyeket az imént csikartak ki tőle, mint szavazataik árát; min-

den kísérletét, a melylyel elvesztett országait és jogait vissza akarta szerezni, meghiusították, végül elég merészek voltak fölkent urukat, cseh Venczelt trónjától megfosztani. Az ekképen korlátok közé szorított császár azon volt, hogy rövid uralma alatt minél többre jusson, állását felhasználta családjának emelésére s arra, hogy a korona birtokainak meg kiváltságoknak az eladásával pénzt szerezzen. Egyéni tevékenysége és az alattvalókhoz való személyes viszonya pusztán törvényes és formaszerű jellemet öltött: a rend és törvényszerű tulajdonjog képviselője volt s mint ilyen még szükséges is volt a politikai rendszerben. Az ország-szerte tett utazások megszűntek s eltérően elődeitől, a kik a kormányra jutva, öröklött birtokaikról lemondottak, többnyire saját országában élt, gyakran a birodalom határain kívül.

Hogy a császári tisztség nemzeti jelleme teljesen elveszett, mutatják az ismételt kísérletek, hogy idegen uralkodókra ruházzák, a kik nagyon elütöttek a német királyok derék ősi fajától. Nem szólva Richárdról és Alfonzról, Valois Károlyt VII. Henrik ellen jelölték, az angol III. Edvardot IV. Károlylyal szemben (parlamentje eltiltotta a császárság elfogadását) s Podjebrád Györgyöt III. Frigyes ellenében. Zsigmond valósággal magyar király volt. A császár egyetlen reményét a városok segítségébe vethette volna. A tizenharmadik és tizennegyedik században népesség, vagyon és önbizalom tekintetében csodálatos fejlődést értek: a hanzaszövetség észak legnagyobb hatalma volt és a skandináv királyokat szorongatta; a sváb és rajnamelléki városok jelentékeny kereskedelmi társulatokat alapítottak s rendes háborút viseltek az ellenök szövetkezett nemesekkel

s egy alkalommal úgy látszott, hogy Svájczczal egyesülve nyugati Németországot szabad városok föderációjává változtatják át. De a hűbériség még mindig nagyon erős volt, a nemesi lovasság legyőzhetetlen volt a csatamezőn s Venczel belátás híján elszalasztotta a fényes alkalmat, hogy két század veszteségeit helyre-
 üsse. De végre is a birodalom megváltására már nem volt remény, mert egy végzetes baj minden erőmegfeszítést meghiusított. A birodalom szegény volt. A koronabirtokokat, a melyek II. Frigyes alatt nagy károkat szenvedtek, továbbra is a beállott zavar közepette jogtalanul bitorolták, a míg végre csupán a maguk közvetetlen érdekeire gondoló uralkodók könnyelmű pazarlása folytán kevés maradt meg azokból a rajnamenti terjedelmes és termékeny földekből, a honnan a szász és sváb császárok jövedelmük legnagyobb részét nyerték. A regálejogokkal, a közjöveldelmek másik forrásával hasonlóképen állt a dolog — a vámokat, adókat, bányákat, a pénzverést, a zsidók befogadási jogát stb. mind vagy megszüntették vagy eladományozták, még a kegyúri jogokat is eladták vagy elzálogosították s a császári kincstár főképen a tisztségekkel és kiváltságokkal való dicstelen üzérkedéstől függött.

Oly mostohák voltak a viszonyok Rudolf alatt, hogy a választófejedelmek vonakodtak fiát, Albrechtet római királylyá tenni s azt mondták, hogy, míg Rudolf élt, a közjöveldelmek csak nagy ügygyel-bajjal tarthattak el egy uralkodót, kettőnek az eltartására egyszerre épen nem elegendők.¹ Zsigmond kijelentette az ország-

¹ Moser, *Römische Kaiser*, idézi a *Chron. Hirsaug.*-ból: „Regni vires temporum injuria nimium contritae vix uni alendo

gyűlésnek: „Nihil esse imperio spoliatus, nihil egentius, adeo ut qui sibi ex Germaniae principibus successurus esset, qui praeter patrimonium nihil aliud habuerit, apud eum non imperium sed potius servitium sit futurum“.¹ Patritius, III. Frigyes titkára szerint a birodalom jövedelmei alig fedezték a követek költségeit.² Ekkora szegénység, a minőre e nyilatkozatok vallanak s a mely minden választás után még nagyobb lett, nemcsak hogy természetszerűen meghiusított minden kísérletet, a mely az elkobozott jogok³ visszaszerzésére irányult, de minden reformtervet benn és háborút künn egy gyanakvó országgyűlés kegyelmének szolgáltatott ki. Az országgyűlést alkotó három rend, a választó fejedelmek, a fejedelmek és városok harcban voltak egymással s ennél fogva önzők is. Fúkar engedményeikkel csak annyit értek el, hogy a birodalom nem mult ki végelgyengülésben.

A most röviden vázolt változások fejlődése közben történt, hogy Csehország királyát, IV. Károlyt a Cécynél elesett csehországi vak János fiát, VII. Hen-

regi sufficerent, tantum abesse ut sumptus in nutriendos duos reges ferre queant“.

¹ Ruprecht halálakor, a ki alatt az állapotok nagyon rosszra fordultak, számos püspöknek — a források szerint — nagyobb volt a jövedelme a császárnál.

² „Proventus Imperii ita minimi sunt ut legationibus vix suppetant“. Idézi Moser. Miksa 1495-ben azt mondta az országgyűlésnek: „Das römische Reich sei jetziger Zeit ein grosser Last und falle davon kleiner Beth“, és Granvella, V. Károly minisztere a speyeri országgyűlésen így szólt: „A császárnak méltóságának fentartására annyi haszna sincs a birodalomból, a mennyit egy mogoró ér“.

³ I. Albert hasztalan igyekezett a rajnavámokat a választófejedelmektől megvonni.

rik császár unokáját emelték a trónra. Ügyes és következetes politikája állandósítani kívánta azt, a minek az átalakítására talán nem volt reménye és az aranybulla néven ismert híres alaptörvény sarkköve lett a német alkotmánynak: elismerte és törvényesítette a választó fejedelmek függetlenségét és a korona tehetetlenségét. A fönnálló rendszer legnyilvánvalóbb hibája a választások bizonytalansága volt, a melyekre rendszeresen polgárháború következett. Ennek a megjavítására vállalkozott Károly.

A római birodalom romjain a germán betörőktől alapított királyságok eredeti alakjában a választó és trónöröklő elv durva kombinációja mutatkozott. Minden törzsből egyik családnak, Istentől eredve, elidegeníthetetlen joga volt az uralkodásra, de az ily család tagjai közül a harczosok a legvitézebbet és legnépszerűbbet szabadon választották királylyá.¹ Hogy a német koronánál tisztán a választás döntött, holott Franciaországban, Castiliában, Aragoniában, Angliában s a legtöbb európai államban az örökösödés szigorú elve állapodott meg, annak tulajdonítandó, hogy három egymást követő dinasztiában hiányzott a fiúörökös, hogy a nyugtalan nemesek becsvágya, mint hogy nem voltak elég erősek, hogy úgy mint a francziák a királyságot félrevessék, mindent elkövetett annak gyöngítésére; hogy a papság fondorkodva abban buzgólkodott, hogy a királyi szék betöltésénél az egyházi törvényekben megszabott s a káptalani

¹ Az aethelingeket a Cerdic-ágból, a nyugati szászok közül, a svéd ynglingeeket, a bajor agilofingeeket így összehasonlíthatjuk a perzsa achaemenidekkel vagy a korai Görögország hősi családával.

választásoknál alkalmazott eljárást kövessék; hogy a pápa utat-módot akart találni befolyásának gyakorlására s vétőjogainak érvényesítésére; főképen pedig, mert az a fölfogás uralkodott a császári hivatásról, hogy sokkal szentebb, semhogy úgy miként a királyi, vérbeli származás útján átruházható volna. Ha a német királyság, miként a többi hűbéri királyság, tisztán helyi, hűbéri és nemzeti maradt volna, végtére kétségkívül örökös monarchiára változott volna. De a római császárság annyira átalakított, hogy ez meg nem történhetett vele. Az emberi nem uralma, miként a pápaság, közös öröksége lévén az emberiségnek, nem szorítkozhatott valamely családra s nem szállhatott rá másra a leszármazás rendes útján, mint valamely magánbirtok.

A hadvezér választásának joga eleinte a szabad emberek egyetemét illette. A választójogot, a melyet alkalmasint nagyon rendetlenül gyakoroltak, lassankint a vezetőkre ruházták, de a sokaság beleegyezését, bár biztosítva volt, mégis megkivánták a szertartás teljessége érdekében. Ilyen módon választották Madarász és szent Henriket, Konrádot a frank herceget.¹ Bár még a hagyomány is megőrizte, a mit fenmaradt emlékek kétségtelennek tüntetnek fel, mégis

¹ Wippo a frank Konrád választásának leírásánál így szól: „Inter confinia Moguntiae et Wormatiae convenerunt cuncti primates et, ut ita dicam, vires et viscera regni“. Bruno szerint IV. Henriket a „*populus*“ választotta. Amandus, Barbarossa Frigyes titkára, urának választását így adja elő: „Multi illustres heroes ex Lombardia, Tuscia, Januensi et aliis Italiae dominiis, ac maior et potior pars principum ex Transalpino regno“. Idézi Mur. *Antiqu. Diss.* III. L. sok más ugyan e czélra összegyűjtött forrást Pfeffingernél, *Vitriarius illustratus*.

a tizenhatodik századig azt hitték, hogy V. Gergely és III. Ottó állapította meg a választó rendszert, ők korlátozták hét személyre a szavazás kiváltságát azzal a rendelettel, a melyről egyik híres jogtudós így szól: „Lex a pontifice de imperatorum comitiis lata, ne jus eligendi penes populum Romanum in posterum esset“.¹ Szent Tamás mondja: „A választás Nagy Károly korától III. Ottóig megszűnt, ekkor rendelte el V. Gergely pápa a hét fejedelmet, e rendszer addig él majd, a míg a Római Szent Egyház, a mely minden más hatalom fölött áll, üdvösnek ítéli Krisztus hívő népe számára“.² Minthogy e koholmány növelte a pápaság hatalmát, a papság elfogadta, elfogadta kétségkívül jóhiszeműleg és tovább terjesztette. S valóban e koholmánynak is, mint számos másnak, volt némi alapja a valóságban. III. Ottó halálával, a ki a negyedik császár volt abból az uralkodó ágból, a melyben a fiú rendesen az atyját követte, a korona visszaszállt a nemzet kezébe; a császár halálában rejlik tehát főoka annak, hogy a korona nem vált öröklővé.³

Ily módon a szász és frank uralkodók alatt a trón elméletben választó volt, megkívánták az országnagyok

¹ Alciatus, *De Formula Romani Imperii*. Hozzáteszi, hogy a gallok és olaszok megütköztek rajta, hogy a németeknek többet kedveztek.

² *De Septemviratu Sacri Imperii Romani* című művében idézi Gewoldus, a ki maga is szenvedélyes védője Gergely rendeletének, noha elég későn, II. Ferdinánd korában élt. Még 1648-ban is X. Incze pápa ragaszkodik a választófejedelmek szent hetes számához, a mely „apostolica auctoritate olim prae-finitus.“ — Bull *Zelo Domus a Bullar. Rom.*-ban.

³ Néhányszor említést tesznek még IV. Sergius pápának és bibornokainak rendeletéről, a mely természetesen ép oly költött, mint az Ottóé, Villani IV. 2.

és kíséretük beleegyezését, bár ezt alkalmasint ép oly kevéssé tagadták meg, mint az angol vagy francia királytól; a gyakorlatban öröklő volt, minthogy mind a két dinasztíának sikerült négy nemzedéken át elfoglalni azt, az atya még életében gondoskodván fia választásáról. S ez így folytatódott volna, ha a választás jogát a teljes arisztokrácia megtartja. De II. Lothár választásánál 1125-ben azt látjuk, hogy az ország-nagyoknak csak kis száma gyakorolja az úgynevezett praetaxatió jogát, azaz maga választja meg a jövő uralkodót, s azután előterjesztik a többieknek jóváhagyás végett. Egy legfelsőbb választó testületnél, ha egyszer megalakult, megvolt az akarat és erő egyaránt a koronát birtokába venni mint saját adományát s az alsóbbrendűeket lassankint kizárni a részvételtől. Ekkép a Hohenstauf-dinasztia vége előtt a régi alkotmány két nagy változáson ment át. Alapvető elvvé lett, hogy a német trón, eltérően más országok trónjától, merőben választó¹ s VI. Henrik befolyása és bőkezű ajánlatai sem bírhatták rá a fejedelmeket, hogy lemondjanak arról, a mit joggal hatalmuk betetőzésének tekintettek. S ugyanebben az időben a praetaxatió joga kizárólagos választókiváltsággá érlelődött, ráruházva egy kicsiny testületre;² a nemesség

¹ 1152-ben olvassuk: „Id juris Romani Imperii apex habere dicitur ut non per sanguinis propaginem sed per principum electionem reges creantur“. — Freisingi Ottó. Gulielmus Brito, a ki nem sokkal később írt, mondja: (idézi Freher)

„Est etenim talis dynastia Theutonicorum
Ut nullus regnet super illos, ni prius illum
Eligat unanimis cleri populiue voluntas“.

² III. Incze a Fülöp és Ottó között folyt viszály idejében

többi részének beleegyezését eleinte számba vették, később teljesen elejtették. Richárd és Alfonz kettős választásánál 1257-ben csak a választó testület szavazattöbbségére voltak tekintettel, sem ekkor, sem ezután szóba sem jöttek a többi fejedelmek, grófok és bárók jogai, bármekkora is volt a fontosságuk két századdal azelőtt.

E testület eredete kissé bonyolult és homályos. 1152-ben s világosabb szavakkal 1198-ban úgy említik, mint önálló testületet, de hogy kik voltak tagjai, az nem tűnik ki. Csak 1263-ban IV. Orbán pápa egy levele mondja, hogy ősi szokás szerint a római király választásának joga hét személyt illet, azt a hetet, a kiknek a szavazata épen most oszlott meg cornwallisi Rikárd és castiliai Alfonz között. E hét választó közül hárman, a mainzi, trieri és kölni érsek, az Alpeseiken túli leggazdagabb egyházmegyék főpásztorai, a német egyház képviselői voltak, a többi négy a régi alkotmány értelmében a frankok, svábok, szászok és bajorok négy nemzetének hercegei voltak, a kiket egyszersmind a császári udvartartás egy-egy nagy méltósága illet. Ámde e négy hercegség közül a két első kihalt s állásuk meg hatalmuk az államban, valamint udvari méltóságuk két újabbkeletű fejedelemségre szállott: a rajnai Palatinatusra és a brandenburgi örgrófságra. A szász herceg, bár birtokai tetemesen megfogytak, megtartotta szavazatát és a főmarsalli tisztet s ép oly kétségtelen lett volna bajor társának a joga, ha ez meg a rajnai Pfalz grófja nem lettek volna a nagy wittelsbachi ház tagjai. E ház 1180-ban

említi a: „principes ad quos principaliter spectat regis Romani electio“.

megszerezte a bajor hercegséget és 1214-ben a Pfalzot, a mely a kihalt lotharingiai hercegség szavazatát pótolta, de mivel e két méltóság egy személyben egyesült, fenséges Ottó haláláig, 1253-ban nem támadt semmiféle nehézség. Mikor fiai megosztották birtokait s Lajos a Pfalz grófja, Henrik bajor herceg lett, a választó fejedelem szavazatára és egyéb jogaira nézve semmiféle megállapodás nem történt s nemsokára mind a két fiú igényt támasztott azokra, még pedig egyaránt jogosult alapon. A hetes szám mindamellett most már szentesítést nyert; a cseh király¹ nem akarta elhagyni helyét, a melyre mint pohárnok jogot támasztott s a többi választó nem örömet láttá, hogy egy családnál két szavazat van. Ekkép támadt a viszály, a mely többször csaknem háborúra vitt, a wittelsbachi ház versengő családjai, a bajor család (a kettő között ennek volt kisebb jogcíme) és a cseh király között. Rudolf, a ki 1289-ben Csehország javára döntött és IV. Lajos, a ki úgy rendelkezett, hogy a két család felváltva gyakorolja szavazójogát, hasztalan fáradoztak az ügy elintézésén, a béke csak 1356-ban állt helyre, a mikor a IV. Károlytól kiadott aranybullát a nürnbergi és metzi országgyűlés jóváhagyta. Ez az okirat, a melyet ezentúl

¹ A cseh király a maga jogát forma szerint a pohárnoki tisztségre alapította, a gyakorlatban azért érvényesítette, mert hatalma és rangja egyenlő volt bármelyik választófejedelemével. Némelyek kétségbe vonták választói jogát, mert királysága nem volt valójában német. „Rex Bohemiae, qui pincerna est non eligit quia non est Teutonicus. (Albert. Stad. A. D. 1240.) A *Sachsenspiegel* szerint: „Die schenke des rikes die koning von behemen, die ne heuet nenen kore, umme dat he nicht düdesch nis“.

a birodalom alaptörvényének tekintenek, első sorban véglegesen Csehország (a király ebben az időben Károly volt) számára biztosítja a vitás szavazatot és a pohárnoki tisztséget, majd számos különböző rendelkezéssel a császárválasztás módját szabályozza. A választás helyéül Frankfurtot tűzik ki, a mainzi érseket illeti meg a választó testület összehívása, a világi választók között az első hely Csehországé, a második a pfalzi grófé. Minden esetben a szavazatok többsége dönt. Minthogy mindenik választó fejedelem fontos tisztséget töltött be, azt hitték, ez adja meg a jogczimet szavazatára, jöllehet valósággal inkább a szavazatból folyt a tisztség. A három főpap Németország, Gallia, Burgundia, illetőleg Olaszország főkancellárja volt, a cseh király a főpohárnok, a pfalzi gróf főasztalmester, a szász herczeg főmarsall s Brandenburg örgrófja a főkamarás volt.¹

¹ A hét választó nevét és tisztségét páduai Marsilius egyik értekezésében *de Imperio Romano* néhány sorban röviden összefoglalja:

„Moguntinensis, Trevirensis, Coloniensis
Quilibet imperii sit Cancellarius horum ;
Et Palatinus dapifer, Dux portitor ensis,
Marchio praepositus camerae, pincerna Bohemus,
Hi statuunt dominum cunctis per saecula summum“.

Méltán idézhetjük itt Schiller balladájának (*Der Graf von Habsburg*) első versszakát, a mely Rudolf koronázó ünnepéről szól:

„Zu Aachen in seiner Kaiserpracht
Im alterthümlichen Saale
Sass König Rudolphs heilige Macht
Beim festlichen Königsmahle.
Die Speisen trug der Pfalzgraf des Rheins,
Es schenkte der Böhme des perlenden Weins,

E rendelkezések, a melyek mellett mind ritkábbakká lettek a vitás választások, épségben maradtak a harminczéves háború kitöréséig, a mikor II. Ferdinánd császár (1621) felségjogának törvénytelen kiterjesztésével a pfalzi grófot, Frigyet (Csehország királya és Erzsébetnek, az angol I. Jakab leányának férje) megfosztotta választói szavazatától s ezt (1623) párt-hívére, bajor Miksára ruházta. A westfáliai békében a pfalzi gróf újra helyet nyert mint nyolczadik választó, mert Bajorország megtartotta szavazatát és rangját, de kikötötték, hogy a wittelsbachi ház bajor ágának kihalásával, helyét a pfalzi gróf foglalja el; ez valóban meg is történt 1777-ben, a mikor a bajor ágnek magvaszakadt. Rést ütve egyszer a szent számon, kevés aggodalommal tettek egyéb változtatást is. I. Lipót császár 1692-ben a kilenczedik választói jogot ruházta a Brunswick-Lüneburg családra, a mely akkor a hannoveri hercegség birtokában volt és 1714-ben Nagy-Británia trónjára emelkedett; 1708-ban az országgyűlés jóváhagyta ezt. Ily úton nyertek szavazatot az angol királyok a római császár választásánál.

Igen különös dolog, hogy az egyetlen uralkodó, a kinek a legújabb ideig tényleg joga volt a választói¹ czim használatára, sohasem vett részt a császár-

Und alle die Wähler die sieben
Wie der Sterne Chor um die Sonne sich stellt,
Umstanden geschäftig den Herscher der Welt
Die Würde des Amtes zu üben“.

Bizonyára költői szabadság (a mint Schiller maga is elismeri) ha a cseh király is itt van, mert Ottokár távoli hazájában tartózkodott, a hol mellőztetésén évődött és már háborúra gondolt.

¹ A hessen-casseli választó fejedelem (Kurfürst). A czim

választásnál, mert a régi birodalom rangfokozatában egyszerű tartománygróf volt. Napoleon 1803-ban a német alkotmányon tett egyéb gyökeres változtatások között eltörölte a kölni és trieri választófejedelemségeket, Franciaországhoz csatolván területeiket s a választó fejedelem czimét, mint a királyé után a legnagyobbat, a württembergi herczegnek, a bádeni örgrófnak, a hessen-casseli tartománygrófnak és a salzburgi érseknek adományozta.¹ Három évvel később a birodalom véget ért s a czim jelentése elenyészett.

Minthogy a német birodalom a legnevezetesebb példája az eddig ismert nem öröklő monarchiának, tanulságos lesz, ha egy pillanatra megvizsgáljuk, hogy története minő világot vet a választó monarchiára általában, a mely az elméleti politikusok bizonyos osztályára folyvást csábító hatással volt s valószínűleg ezentúl is csábítólag fog hatni.

Első sorban megjegyzésre méltó, hogy mennyire nehéz, sőt csaknem lehetetlen volt a választó elvet a gyakorlatban fentartani. A törvény szava szerint a

megtartása azzal a haszonnal járt, hogy a németek könnyen különbséget tehetek a választó Hesse (Kur-Hessen), a nagyhercegség (Hessen-Darmstadt) meg a tartománygrófság (Hessen-Homburg) között. A választórendszernek ez az utolsó maradványa eltűnt 1866-ban, a mikor a hesseni választó trónjától megfosztott és birtokai (alattvalóinak nagy megelégedésére, a kiket temérdek apró önkénykedésével sanyargatott), a porosz királysághoz csatoltattak egy időben Hannoverrel, Nassauval és Frankfurt szabad városával.

¹ A Rajna egész balpartja Franciaországhoz csatoltatván, a mainzi érsekség Regensburgnak jutott. Ez volt most az egyetlen egyházi választófejedelemség, mert a salzburgi érsekség Ferdinánd osztrák főherczeg számára szekularizáltatott, kárpótlásul az elvesztett Toscanáért.

császári trón a tizedik századtól a tizenkilencedik századig föltétlenül nyitva állott bármely igazhitű keresztény jelölt számára. Valósággal azonban csak néhány hatalmas család tartott rá számot azzal az erős igyekezettel, hogy ezek egyikében a korona örökössé váljék. Ilyképen volt a frank császárok birtokában 1024-től 1125-ig, a Hohenstaufoknál, mint a frankok örökösainél szintén egy századon át vagy tovább is; a luxemburgi ház (Csehország királyai) három egymásra következő fejedelme élvezte, s mikor a tizenötödik században a Habsburgok szivós hatalmába került, ezek úgy intézték, hogy ezentúl (egyetlen csekély megszakítással) náluk megmaradt, míg természetszerűleg teljesen elenyészett. Ezért a választófejedelemség legfőbb áldását, hogy a legderekabbnak jusson az első hely, csak ritkán érték el, s ha elérték is, a szerencsés véletlen s nem a jó szándék döntött.

Nem gyöngíthető hasonló ellenvetéssel az a másik érv, a melylyel néha a választórendszer védelmére kelnek, hogy a korona hatalmának korlátozására szolgál, mert ezt a legteljesebb és legrészletesebb mértékben elérte. Eszünkbe jut az a mesebeli ember, a ki megnyitotta a zsilipet, hogy kertjét megöntözzé s azt látta, hogy a rohanó ár elragadta házát. A korona hatalma nem szabályozódott, hanem elpusztult. Mindenik szerencsés jelölt abba a kényszerű helyzetbe jutott, hogy címét oly jogok feláldozásával vásárolja meg, a melyek elődjénél érintetlenek voltak s e szégyenletes politikát későbbi uralkodása alatt meg kellett ismételni, hogy fia választását előmozdítsa. Együttal látván, hogy családja számára nem biztosíthatja a koronát, úgy tett, mint a ki élethossziglan élvezi birtokát s azon volt, hogy a jelenben a leg-

gazdagabb hasznót húzza belőle. A választó fejedelmek pedig jól ismerve helyzetük erejét, elbizakodtak rajta s visszaéltek vele, hogy oly függetlenségre tegyenek szert, a milyenre más országok nemesei sohasem gondolhattak.

A modern politikai elmélet úgy vélekedik, hogy az államfőnek alattvalói szavazata útján való megválasztásában, ellentétben az örökösödő rendszerrel, egyrészt a nép akarata érvényesül, mint minden hatalom eredő forrása, másrészt a fejedelem elismeri, hogy ő nem több mint a nép szolgája és megbízottja. A Szent Birodalom elmélete ezzel homlokegyenest ellenkezett. Ez legjobban kitetszik, ha a választórendszer alakját történetének különböző korszakaiban összehasonlítjuk a választó testületben történt megfelelő átalakulásokkal, a mint ezt a kilenczedik századtól fogva a tizennegyedikig leírtuk. Kezdetben a törzs megválasztotta hadvezérét, ez, bár ha a legkiválóbb családból származott, csupán első volt az egyenlők közt s hatalmának körét az alattvalók akarata jelölte meg. Később, a tizedik és tizenegyedik században, a választás joga az országnagyok kezére szállt s a néptől csak beleegyezését kérték. Ennek megfelelően a fejedelem és nép között fennálló viszony új formát öltött. Azt nem várhatjuk, hogy e durva korban világos fogalmat találjunk a választás gyakorlati értékéről s tényleg a trón egy ideig oly közel jutott az örökösödéshez, hogy a választás merő alakiság lett. De a választást, úgy látszik, nem tekintették a hatalom olyas átruházásának a nemesség és nép részéről, a mely magában foglalja a visszavétel jogát, inkább azt látták benne, hogy a nép és nemesség aláveti magát a fejedelemnek, a ki mintegy jog szerint messzeterjedő és rosszul

meghatározott kiváltságot élvez. Még későbbi korban, a mikor, a mint kimutattuk, a törzsfők gyülekezetét s a sereg hangos jóváhagyását a hét választó fejedelem titkos konklavéja váltotta fel, a választás szorosan törvényes jellemét teljességgel megállapították és senki sem támaszthatott másnemű jogot a koronára, csak azt, amelyet a szavazattöbbség ráruházott. Csakhogy időközben a császári tisztség fogalmát is teljesen áthátották a vallási eszmék s azt a tényt, hogy a császár eltérően a többi fejedelemtől, nem az örökösödés jogán, hanem bizonyos személyek választása folytán uralkodik, úgy tekintették, mint méltósága gyarapodását és szentesítését. A hét fejedelem, hogy bár szubtilisnek látszó, de azért nagyon igaz különbséget tegyünk, kiválasztott és nem megválasztott. Ők csak megnevezték azt a személyt, a ki átvegye azt, a minek átadása nem illette őket. Minthogy Isten, így szólnak a középkori írók, nem kíván láthatóan beleavatkozni a világ dolgaiba, azt akarta, hogy Németország hét fejedelme teljesítse azt a tisztet, a mely egykoron Róma senatusát és népét illette: ők válaszsák a világiakra nézve Isten földi helytartóját. Ámde közvetlenül Istentől ered e helytartó hatalma s így az emberek vele szemben csupán az engedelmesség viszonyában állhatnak. Így történt, hogy abban a korban, a mikor a császár valósággal a fejedelmek választottja volt, legszilárdabban élt a hit isteni jogaira nézve, teljes kizárásával a kölcsönös hűbéri kötelezettségnek s még inkább minden gondolatnak a hatalom áthárításáról a szuverén nép részéről.

Úgy látszott, hogy béke és rend fejlődött IV. Károly intézményeiből, a melyek a polgárháborúk egyik legtermékenyebb okát eltávolították. De a választó feje-

delmek gyarapodó kiváltságaikkal feltünő és veszedelmes uralomra emelkedtek Németországban. Egyszer már 1338-ban a rhensei¹ híres gyülekezet alkalmával független testületként jártak el, a mikor a nemzet nevében visszautasították a pápa szertelen követeléseit s kijelentették, hogy a császár csupán az ő választásuk révén jut jogainak birtokába. A döntő befolyás, a melyre akkor őszinte hazafias szellemtől lelkesítve emelkedtek, most szentesítést nyert s állandóvá lett. Tartományaikban teljes királyi jogokat élveztek,² minden peres ügy ítélőszékeik alá tartozott, kivéve azt az esetet, a mikor állítólag megtagadták az igazságszolgáltatást, minden fontos közügyben szükséges volt a beleegyezésük. Személyük szent volt s a Szent Birodalom hét misztikus világító fényének, melynek jelképe az apokalypsis hét lámpája volt, csakhamar sok jutott abból a népszerű tiszteletből, a melyben

¹ Rhense falu a Rajna balpartján négy-öt mérföldnyire Coblenz fölött. Kissé északra tőle, ugyancsak a part mentén, a folyó és a vasút között, diófáktól félig elrejtve áll az úgynevezett Königsstuhl; ez modern restaurálása annak az épületnek, a melyet IV. Károly emelt 1376-ban az egybegyűlő választófejedelmek számára, a kik már régtől fogva itt szoktak volt összejönni. E ponton érintkezett a négy rajnai választóterület. Több császárt itt választottak, utoljára Ruprechtet 1400-ban.

² Goethe, a kinek képzeletét csodálatos módon megragadta a régi császárság fénye, *Faust* második részében költői formában utal a német fejedelmek nagy állásának és területi függetlenségének eredetére. Két sorban szabatos képet ad a fiskális jogokról, a melyeket a császár a választókra ruház:

„Dann Steuer, Zins und Beed', Lehn und Geleit und Zoll,
Berg-, Salz- und Münz-regal euch angehören soll“.

Miksa ezt mondta IV. Károlyról: „Carlo quarto pestilentior pestis numquam alias contigit Germaniae“.

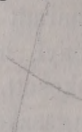
a császár részesült s abból a tényleges hatalomból, a melyet a császár már elveszített. Károly szemében, a ki a német birodalmat úgy tekintette, mint Rudolf a római, ez az eredmény nem volt váratlan. Állását eszköznek nézte személyes céljaira, ezekért tudatosan feláldozta, a mi még megmaradt a császárság tényleges erejéből, míg eszményi méltóságát keresett szertartásokkal növelni igyekezett. A cél, a melyhez egész életén át állandóan ragaszkodott, a cseh királyság jóléte s családjának emelkedése volt. Az arany bullában, melynek pecsétjén e körirat olvasható

„Roma caput mundi regit orbis frena rotundi“¹

egyetlen szó sincsen Rómáról vagy Olaszországról. Az által, hogy a prágai egyetemet alapította, a mely a német főiskolák anyja, Németországnak közvetve jóltevője, egyébként átka volt. Törvényesítette az anarchiát s ezt alkotmánynak nevezte. A pénzüsszeget, melyet arra költött, hogy az Arany Bullát elismertesse, hogy Venczel fiát megválasztassa, hogy Csehországot Németország rovására megnövelje, úgy hordta össze, hogy piacot nyitott, a melyen a méltóságokat és kiváltságokat s a koronának még megmaradt kevés birtokát áruba bocsátotta. Olaszországban a gibellinek szégyen és düh érzetével nézték, hogy fejük csekély kísérettel Rómába siet, majd egy avignoni pápa parancsára visszafordul s útközben csak azért áll meg, hogy a császárság utolsó jogait is elkotyavetyélje. A guelf gyűléte megszünhetett oly hatalommal szemben, a mely csak megvetést érdemelt.

¹ E sor, úgy mondják, még III. Ottó korából való.

Ily módon, benn és künn egyaránt, a német király valósággal erőtelenné vált; látnia kellett, mint oszlott meg az a hatalom, a mely egykor az övé volt, kapzsi és zsarnokoskodó főurak közt. Minő sorsra jutottak ezalatt azok a jogok, a melyek a császári korona révén illették?

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A CSÁSZÁRSÁG MINT NEMZETKÖZI HATALOM.

A TUDOMÁNYOK ÚJJÁSZÜLETÉSE. — A POLITIKAI GONDOLKODÁS KEZDETE. — A NEMZETKÖZI HATALOM SZÜKSÉGE. — A CSÁSZÁRNAK, MINT EURÓPA MONARCHÁJÁNAK FUNKCIÓIRÓL VALÓ ELMÉLET. — PÉLDÁK. — A BIRODALOM ÉS AZ ÚJ TUDOMÁNY. — AZ ÍRÓK. — PETRARCA, DANTE. — A JOGÁSZOK. — A KÖZÉPKOR SZENVEDÉLYE A RÉGISÉGEK KUTATÁSÁBAN; ENNEK OKAI. — VII. HENRIK CSÁSZÁR OLASZORSZÁGBAN. — DANTE MONARCHIÁJA.

Hogy a Római Birodalom azzal a látszólag halálos sebbel, melyet a nagy interregnum korában kapott, még tovább élt s ragaszkodott azokhoz a jogokhoz, a melyeket a Hohenstaufok kudarcza után bizonyára senki többé meg nem valósíthatott, ezt annak tulajdonították, hogy a birodalom azonossá vált a német királysággal, a melyben megmaradt még némi élet. Ámde ez korántsem az egyedüli ok, a mely a pusztulástól megmentette. A tizennegyedik és tizenötödik században is még mindig az a különös elmélet tartotta fenn, a mely a kilenczedik és tizedik században elég erős volt rá, hogy a birodalmat nyugaton újra helyreállítsa. Ez elmélet jelleme bizonyára némiképp megváltozott, mert ha valósággal nem is lett kevésbé vallásos, már nem volt kizárólagosan az. Károly és Ottó idejében a Birodalom, a mennyiben valamivel több volt, mint az elmúlt idők hagyománya, egyedül

azon a hiten alapult, hogy a látható egyházzal szoros együttlétben egységes keresztyén államnak kell léteznie, egyetlen fej és kormány alatt. De most, hogy a pápa visszautasította a császár felsőségét s beavatkozását az egyházi ügyekbe Uzziás bűne megismétlődésének nyilvánította; most, hogy a kölcsönös bántalmak emléke olthatatlan gyűlöletet szított az egyházi és állami hatalom bajnokai között: természetes volt, hogy az utóbbiak, míg tőlük telhető szenvedélylyel hangoztatták a császári állásnak jutott isteni szentesítést, ugyanakkor másutt kerestek alapot jogainak érvényesítésére. Minő alap volt ez, s hogyan jutottak hozzá, legjobban kitetszik majd, ha pár szóval rámutatunk ama változások természetére, a melyeknek Európa tanuja volt a megelőző három században, és ugyan e korban az emberi szellem haladására.

A középkor vége óta oly gazdag irodalom halmozódott fel s a tudományok oly rohamos fejlődést értek közöttünk, hogy minden erőmegfeszítés mellett is lehetetlen egészen oly szellemben nézni az ókor fennmaradt irodalmára, mint azok, a kiknek ez volt egyedüli birtokuk. Bizonyára igaz, hogy a modern művészet, irodalom és filozófia régi tárgyakat dolgozott át új szellemben: a gondolatok világában ép úgy, mint a természetben, nem akadunk új alkotásra. Ámde reánk nézve a régi átalakult s úgy elborította az új, hogy eredete feledésbe ment, holott a középkori ember szemében a régi volt az izlés egyedüli mintája, az igazság egyedüli kutató eszköze, az egyedüli ösztön az elmélkedésre. Ezért tekintették abban az időben a legtanultabbat a legnagyobb embernek, ezért állott pontos arányban egy-egy korszak teremtető ereje a mult irodalmi emlékeinek ismeretével és tiszteletével.

Mert az embereknek, mielőtt előre néznek, hátra kell tekinteniök; a középkori Európa népeinek, hogy a régi műveltség színvonaláig emelkedjenek, előbb e műveltség emlékeiből kellett élniök. Fogva tartotta őket, mint bennünket is, az emberiség közös álmának varázsa, de rájuk nézve ép úgy, mint az óvilág népeire nézve az aranykor, a mely most a jövő látkörén ragyog, a mult ködébe vészett el. A tizenötödik és tizenhatodik századtól számítják szokás szerint az emberi szellemnek azt az újjászületését — talán inkább nevezhetnék ereje megújulásának és renyhe tétlenségéből való fölébresztésének — a melylyel az újkor kezdődik. Helyesen választott időpont ez, mert ekkor veszi kezdetét az a kiváltképen erős hatás, a melyet a görög irodalom a világra tett. De nem szabad elfelednünk, hogy már jóval előbb nagyot haladt a tudományok föléledése s még inkább a tanulmány szenvedélye, a melyet Róma irodalma és intézményei támasztottak és tápláltak s a melyet kellő néven a római renaissance-nak nevezhetünk. A tizenkettedik században e föléledés Justinianus törvényhozásának szenvedélyes tanulmányával kezdődik, a melynek hatását a császári kiváltságok elméletére már megemlítettük. A tizenharmadik század volt tanúja a skolasztikus filozófia rohamos elterjedésének; oly rendszer volt ez, melynek tárgya s módszere nagyon is elütött mindattól, a mit a régiek alkottak, de a melynek fejlődésére nagy mértékben hatott a görög metafizika és a latin egyházatyák irodalma s a melynek szelleme sokkal szabadabb volt, mint következtetéseinek elfogadott orthodoxiájából gyanítható. A tizennegyedik században Olaszországban a festészet és költészet nagy mesterei jelennek meg s az új nyelvek

irodalma a Divina Commediával a közvetlen életre hatva s nemsokára oly nevekkal ékesítve, mint Petrarcaé és Chauceré, egyszerre tért hódít mint egy az emberek sorsát intéző nagy és folyvást növekedő hatalom.

Egyidőben az irodalmi föléledéssel, részben mint ennek szülőoka, részben mint hatása, egy másik csodálatos mozgalom és föllendülés indul meg az európai gondolkodásban. Az egyház tekintélyének járma még súlyosan nehezedett az emberek lelkére; de már találkoztak itt-ott olyanok, kik le akarták rázni s még többen zúgolódtak ellene titokban. Olyan törekvés volt ez, mely különböző s némelykor látszólag ellentétes irányban nyilvánult. Az albingensek fölkelése, a katharok s másféle eretnekeknek terjedése, a Wickliffe és Huss irataitól támasztott forrongás mind arra vallott, hogy mennyire elszánt bátorsággal támadták az uralkodó theológiát. Megvolt e bátorság, bár ügyesen leplezve, ama tudós skolasztikusoknál is, a kik abban fáradoztak, hogy az egyház dogmáit a természetes ész segítségével igazolják, mert az az erő, mely bilincseket kovácsol, szét is törheti azokat. Veszélyesebb alakot öltött, mert közvetlenül tények ellen fordult, azokban a támadásokban, a melyek bresciai Arnold óta oly sűrűn ismétlődtek s a melyek a papság gazdagsága és romlottsága ellen s főképen a pápai udvar ellen irányultak. Mert e mozgalom nem volt pusztán elméleti. Kezdeté volt egy közvetetlen és észszerű érdeklődésnek az élet iránt, a gondolkodást gyakorlati czélokra alkalmazó erőnek, a minőt eddigelé nem ismertek. Az ember élete embertársai között nem volt többé merő harcz vadállatok módjára; az emberi lélek, nem volt már, mint eddig, korlátatlan szenvedélyek

áldozata, akár természetfölötti félelem rémitette, akár túlvilági szentség példái ejtették rabul. Az erkölcsök még durvák voltak, a kormányzat még nem állapodott meg; ámde a társadalom már biztos elvek szerint szervezkedett, fel-felismerte, bárha csekély mértékben, a rend, szorgalom és egyenlőség becsét; a czélok szerint alkalmazta eszközeit s a közjót tekintette léte tulajdonképeni végcéljának. Röviden, a politika kezdetét vette s vele először tűnt fel oly emberek osztálya, a kiket barát és ellenfél egyaránt, bár különböző értelemben, ideális politikusoknak nevezhetnek, oly emberek, a kik, bármennyire eltérő tanokat vallottak, bármennyire gyakorlatiatlan terveket szöttek, egyformák voltak az odaadásban, a melylyel az emberiség legfőbb érdekeit szolgálták s a kiket saját koruk gyakran ábrándozóknak gúnyolt, hogy a későbbi kor bennök prófétákat és mestereket tiszteljen.

A tizennegyedik és tizenötödik század gondolkodóinak, valamint jogászainak és költőinek reményei és érzései immár állandóan a Római Birodalomra irányultak. Ennek oka a kor körülményeiben rejlett. Az utolsó három század történetében a legnevezetesebb esemény a nemzetek alakulása volt, mindenik külön-vált nyelvben és jellemben, valamint a szokások és intézmények állandóan fejlődő különbségeiben; s a mint e nemzeti alapon a legtöbb esetben erős monarchiák képződtek, Európa össze nem függő részekre szakadt és az egységes keresztyén állam hön ápolat terve épen nem volt már megvalósítható. De ez még nem volt minden. Ezek az országok sok esetben fajgyűlölet folytán, sokkal gyakrabban a fejedelmek féltékenysége és becsvágya folytán állandóan harcban állottak egymással s ezáltal nagyobb erővel s rombolóbb

hatással, mint a multban, ártottak a vallási közösségnek; ugyanekkor mindeniket belül is gyakori lázadások szétszaggatták, hosszú és véres polgári háborúk pusztították. Ez új nemzetek erős alkata mellett nem lehetett remélni, hogy elpusztulásukkal az említett bajok orvoslátot nyernek. A Birodalom és Egyház ellenére fejlődtek ki s erőre jutván nem mondhattak le arról, a mit még akkor szereztek, mikor gyöngéek voltak. De úgy látszott, hogy az ellentétes törekvések, ha ki nem írthatók, még most mérsékelhetők. Mit nem lehetett várni egy egész Európára kiható hatalom szervezésétől, oly hatalomtól, a mely, míg mindegyik ország belügyei felett örködik, a királyt hatalmától meg nem fosztja, de örökös helytartónak tekinti s főképen arra van hivatva, hogy a királyságok között a háborút meggátolja s Európa közrendjét fentartsa, mert nem csupán a nemzetközi törvények forrása, de egyszersmind a vitás kérdésekben bíró s az ítéletek végrehajtója?

Ilyen állásra irányult a pápák törekvése. S valóban kiválóan alkalmasak voltak reá annál a tiszteletnél fogva, melyet tisztük szentsége parancsolt, az exkommunikáció és interdiktum félelmes fegyvereinek használatánál fogva, leginkább pedig azért, mert szabadok voltak a méltóság, vérség s személyes érdek korlátozó befolyásaitól, a melyek ellen legfőbb tisztük szerint másokban küzdeniök kellett. S voltak is pápák, a kiknek elszántsága és igazságossága méltó volt magasztos állásukhoz s a kiknek beavatkozására hálásan emlékezett vissza, a ki más segítőt nem talált. Mindemellett egészben ítélve magatartásáról a pápaságra kemény próbák vártak s gyöngének bizonyult. Még akkor is, a mikor trónja a legszilárdabban állott,

mikor törekvései a legtisztábbak voltak, egy körülmény mindig megejtette ítéleteit: részrehajlás az olyan iránt, a ki leginkább megalázkodik előtte. A tizennegyedik század folyamán Avignonban készséges eszköze volt Francziaországnak; világi hatalomra törve Itália kárhozatos politikájába avatkozott s ezzel bezennyezte méltóságát; legfelsőbb tanácsát, a bibornokok kollégiumát két elkeseredett ellenséges párt celszövénye meghasonlásba sodorta. S mialatt a pápák hatalma VIII. Bonifácz óta, bár észrevétlenül, állandóan hanyatlott, a főpapság szemérmetlensége s az alsó klérus bűnei az egész nyugati keresztyénségben reakciót támasztott a papi tekintély összes kiváltságai ellen. A mint első tekintetre nincs csábítóbb elmélet annál, a mely az egész kormányzatot egy legfelsőbb szellemi hatalomra bizza, a mely, minthogy tudja, mi szolgál leginkább javára, az embert, hivatkozással természetete legmagasztosabb elveire, igaz üdvé felé vezeti, úgy azokat éri a legkeserűbb csalódás, a kik látják, hogy a legszentebb tisztséget, viselőjének kéjelgései és szenvedélyei bemocskolják, hogy erőszak és képmutatás elül jár s nyomon követi a fanatizmus, hogy itt is, mint sokszor egyebütt, a legjobbnak romlottsága a legrosszabb. Ilynemű csalódás állott be most Európában s ezzel együtt némi hajlandóság jó indulattal tekinteni a világi hatalomra: a vágy, kiszabadulva a papi önkény egészségtelen légköréből pozitív törvények uralma alá jutni, a mely, lehet, hogy szigorúbb, de mindenesetre kevésbbé romlott. Ez az irány a Római Birodalomnak, mint a papi követelések legfőbb ellenfelének ügyéhez szegődvén, úgy találta, hogy a Birodalom területileg megfogyva és megapadt segélyforrásaival bizonyos tekintetben alkalmasabb a

nemzetközi bíró és közvetítő szerepére, mint ha nagy nemzeti hatalom volna. Most, hogy nem a hűbéri jogok alkották erejét s hogy az örökös tartományok kivételével, távol esett a közvetetlen érintkezéstől alattvalóival, a császár nem volt már, mint e korig, főképen német és hűbéri király, hanem sokkal ideálisabb állásba jutott, a melyet a születés és nevelés, a nemzeti és dinasztikus érdekek gátló mellékkörülményei nem korlátoztak.

Ehhez az álláshoz három főkötelesség fűződött. Szükséges, hogy az, a ki betölti, a szellemi egység jelképe legyen, hogy a békét fentartsa, hogy forrása legyen annak, a mi egyedül képes tökéletlen emberek között a békét fentartani és helyreállítani: a törvénynek és jognak. Az elsőt, e három feladat közül, nemcsak vallási okokból várták, hanem azért, mert az emberiség ama tágabb testvériségére törekedtek, a melyre azóta, hogy ledőlt a korlát zsidó és pogány között, görög és barbár között, a világ fenkölt szellemei állandóan vágyódtak. Európa közepén székelve, a császár tiszte volt e világrész törzseit egybefűzni, emlékeztette őket a közös hitre, a közös származásra s a kölesönös jólét közös érdekeire. Ezért, minthogy valósággal a békefejedelem földi képviselőjének vallotta magát, kötelessége volt meghallgatni a panaszokat, orvosolni a sérelmeket, a melyeket fejedelmek és népek egymáson ejtettek, megbüntetni azokat, a kik a keresztyén világ közrendje ellen vétettek, s mintegy derült magasságból letekintve a kisebb hatalmasságok terveire és viszályaira, az egész világon fentartani ama legfőbb jót, a mely nélkül művészet és tudomány s az élet szelidebb erényei ki nem kelhetnek s föl nem virágoz-

hatnak. A középkori császárság lényegében az volt, a minek utánzója, a modern önkényuralom vallja magát; a császárság volt a béke,¹ fejének legrégibb és legnemesebb czíme ez volt: „Imperator pacificus“.² S hogy békeszerző lehessen, szükséges, hogy a jog magyarázója, konkrét megvalósulásának, azaz a pozitív törvénynek alkotója legyen: a legfőbb törvényhozó s a legfelsőbb fokú törvényszék, a Corpus Juris compilator s minden törvényszerű hatalom egyedüli és

¹ L. különösen Aegidi, *Der Fürstenrath nach dem Lüneburger Frieden* s az ott idézett helyeket. (Vonatkozás III. Napoleon jelszávára.)

² A mainzi érsek II. Konrádot, mikor megválasztották, így szólítja meg: „Deus quum a te multa requirat tum hoc potissimum desiderat ut facias iudicium et iustitiam et pacem patriae quae respicit ad te, ut sis defensor ecclesiarum et clericorum, tutor viduarum et orphanorum“. Wipo, *Vita Chuonradi* c. 3. ap. Pertz. Hasonlóképen ír IV. Orbán pápa Richárdnak: „Ut Imperii Romani fastigium et eius culmen praesidens specialis advocati et defensoris praecipui circa ecclesiam gerat officium, et... inimicis consternatis eiusdem in pacis pulchritudine sedeat populus Christianus et requie opulenta quiescat“. Raynald. *Ann. Eccl.* ad. ann. 1263. Vesd össze a VII. Henriktől Olaszországban kiadott: *Edictum de crimine laesae maiestatis*: „Ad reprimenda multorum facinora qui ruptis totius debita fidelitatis habenis adversus Romanum imperium in cuius tranquillitate totius orbis regularitas requiescit, hostili animo armati conentur nedum humana, verum etiam divina praecepta, quibus iubetur quod omnis anima Romanorum principi sit subiecta, scelestissimis facinoribus et rebellionibus demoliri ecc.“. Pertz *M. G. H. Legg.* II. p. 544. Lásd az érdekes helyet Szent Adalbert életében, a hol leírja III. Ottó császár s V. Gergely pápa uralkodásának kezdetét Rómában; V. Gergely a császár unokaöccse volt s ő is ültette a pápai székbe: „Laetantur cum primatibus minores civitatis: cum afflicto paupere exultant agmina viduarum, quia novus imperator dat iura populis; dat iura novus papa“.

egyetlen forrása. Ebben az értelemben, mint kormányzó és adminisztrátor s nem mint birtokló, a jogászok kifejezése szerint, ő a világ ura; nem is az övé a világ földje oly értelemben, mint a hogy Franciaország vagy Angolország az illető királyoké, sáfára ő Annak, a ki örökségül kapta a népeket s birtokul a messze föld minden részét.

Egyedül benne jut tehát láthatóan kifejezésre a földön annak a tiszta jognak az eszméje, a mely nem erőszakból ered, hanem törvényes átruházás útján foly azok részéről, a kiket Isten maga juttatott a jog birtokába. Ez eszme számára külső és pozitív alapot találni oly problema, a melyet minden időben könnyebb volt elkerülni, mint megoldani s kiváltképen nehézséget okozott azoknak, a kik sem a társadalom jelenségeit meg nem magyarázhatták, eredete alapelveit nyomozván, sem történetileg ki nem kutathatták, miként fejlődött ki meglevő rendszere. Ezért kísérelték meg, hogy az emberi kormányzatot úgy tüntessék fel, mint az isteni kormányzat emanációját: e felfogásból származtatták az isteni jogról szóló valamennyi hasonlót, de logikailag sokkal kevésbé következetes tanokat, a melyek a későbbi korban érvényben voltak. A mint már említettük, sehol nyoma sincs annak a felfogásnak, hogy a császár saját öröklő jogán vagy a nép akaratánál fogva uralkodik, mert az ilyen elmélet a középkori ember szemében az igaz rend képtelen és kárhozatos fölforgatása lett volna. Azoktól sem ered a hatalma, a kik választják, hanem Istentől, a ki a választófejedelmeket a kinevezés pusztá eszközének használja. Ily eredet mellett jogai megállanak, függetlenül azoknak tényleges gyakorlásától; sem önkényes lemondás, sőt még határozott

átruházás se ejt azokon csorbát. VIII. Bonifác¹ emlékezteti Franciaország királyát — s a császári jogtudósok a tizenhetedik századig ismétlik e követelést — hogy ő miként más fejedelmek, jog szerint a császár alattvalója s mindig annak is kell maradnia. S Európa fejedelmei még soká oly hangon szólították a császárt s úgy ismerték el felsőbb rangját, hogy ezzel saját alárendeltségüket jellemezték.²

Nem volt abban az elméletben semmi képtelenség, bár sok volt benne, a mi megvalósíthatatlan. Azokat az eszméket, a melyeken alapult, nagyságban és egyszerűségben mainapig sem közelítették meg s ép úgy meghaladják még Európa átlagos gondolkozását, ép úgy

¹ „Vicarius Iesu Christi et successor Petri transtulit potestatem imperii a Graecis in Germanos ut ipsi Germani . . . possint eligere regem Romanorum qui est promovendus in Imperatorem et monarcham omnium regum et principum terrarum. Nec insurgat superbia Gallicorum quae dicat quod non recognoscit superiorem: mentiuntur quia de iure sunt et esse debent sub rege Romanorum et Imperatore.“ VIII. Bonifác beszéde 1303. április 30. — Pfeffinger, Corp. jur. publ. I. 377. Érdekes ezzel összehasonlítani azokat a szavakat, a melyeket öt századdal előbb VIII. János pápa Lajoshoz, Bajorország királyához intézett: „Si sumpseritis Romanum Imperium, omnia regna vobis subiecta existent“. Jaffé, Reg. Pont. p. 281.

² Így például Alfonz Nápoly királya ezt írja III. Frigyesnek: „Nos reges omnes debemus reverentiam. Imperatori, tanquam summo regi, qui est Caput et Dux regum“. — Idézi Pfeffinger, I. 379. I. Ferencz is (a francia), mikor a törökök ellen tervbe vett közös vállalatról szól, azt mondja: „Caesari nihilominus principem ea in expeditione locum non gravarer ex officio cedere“. A császáron kívül hosszú ideig egy európai fejedelem sem merte használni a „Felség“ czímet. A császári kancellária 1633-ban Angol- és Svédország, 1641-ben Franciaország királyának megengedte. Zedler, *Universal-Lexicon*, s. v. Majestät.

lehetetlen embert vagy nemzetet találni, a mely azokat alkalmazhatná, mint ötszáz évvel ezelőtt, a mikor hirdették azokat. Az a tényleges baj, a melynek ily egyetemes monarchia megalkotásával elejét akarták venni: a háborúskodás az európai államok közt s a mi alig kevésbbé vészhozó, a háborúra való készülődés, megmaradt annak, a mi akkor volt. A középkori elméletben rejlő orvoslát némileg alkalmazást nyert a nemzetközi törvény megalkotásában és elfogadásában; a nehezebb feladat: törvényszék felállítása, a mely ítéljen és döntsön s hatalma legyen ítéleteit végrehajtani, oly távol van a megoldástól, mint azelőtt bármikor.

Könnyű átlátni, miként tulajdoníthatták az említett kötelességeket és kiváltságokat a római császárnak s egyedül csak neki. Római létére nem tartozott egy nemzethez sem s ezért a legalkalmasabb volt rá, hogy viszálykodó államok közt ítéljen s a faji ellentéteket mérsékelje. Róma uralkodó nyelvét használta, a mely nemcsak a vallás és törvény közvetítője, de egyszersmind, minthogy csak ezt értették mindenütt Európában, a diplomáciai érintkezés szükségképi eszköze volt. Minthogy a Római Szent Egyházon kívül más Egyház nem volt s ennek világi feje a császár volt, benne nyert kifejezést a szentek közösségének külső alakja, világi eleme s az ő oltalmára kellett bízni a béke szentségét. Mint egyenes örököse azoknak, a kik Juliustól Justinianusig Európa¹ fennálló törvényét

¹ Mert a társadalom haladásával és a kereskedelem fejlődésével a régi hűbéri szokások Nyugat-Európa nagy részében s különösen Németországban vagy kivesztek, vagy a római jog révén átalakultak és kiegészítést nyertek.

alkották, a császár, úgyszólván, a megszemélyesített törvényesség volt,¹ az egyedüli uralkodó a földön, a ki sérthetetlen czime révén birván hatalmát, adományozás útján hasonló érvényű jogokat másokra is ruházhatott. S minthogy folytatni kívánta a legnagyobb politikai rendszert, melyet a világ ismert, azt a rendszert, a mely még most is csodálkozással tölti el azokat, a kik nagyobb birodalmakat látnak maguk előtt a rómainál s a mennyivel nagyobbakat, annyival kevésbé egyöntetűeket; a mely rengeteg és bonyolult szerkezetében messze meghaladott mindent, a mit a tizennegyedik század magáénak vallott és megalkotni remélt: nem volt feltűnő, hogy a császár és kormányzata (annak tekintve ezeket, a minek lenniök kellett volna) a tökéletes uralkodó és tökéletes állam eszményének tartatott.

E tanok számos alkalmazása s magyarázata közül, mire a középkori emlékek anyagot adnak, elég lesz egy-kettőt fölemlíteni. A császárok legbecsesebb kiváltsága abban állott, hogy hatalmuk volt királyokat kinevezni, mert épen ezzel emelkedett a császár a királyok fölé. A pápa ebben is, mint más nemzetközi kérdésekben, csakhamar számot tartott a biráskodó jogra, eleinte mint társhatalom, később önállóan és függetlenül. De a régibb és észszerűbb fölfogás e jogot, mint a legfőbb világi hatalom birtoklásából kifolyót, a császárnak tulajdonította s Burgundia, Csehország, Lengyelország sőt tán Magyarország urai is tőle kapták a királyi czímet.² Olyképen élt e kiváltsággal, a mint még

¹ „Imperator est animata lex in terris.“ — A salzburgi és regensburgi püspök egyik leveléből IX. Gergely pápához, idézi Raumer, V. 81.

² Így azt halljuk Kopasz Károlyról, hogy Bosonak, Burgundia és a Provence királyának a választását megerősítette:

most minden modern királyságban a czimadományozás joga a királyt illeti. Ehhez képest, mikor merész Károly, Burgundia utolsó hercege, nagy birtokait egységes királysággá akarta egybeforrasztani, hogy azt megtehesse, III. Frigyestől kért rá engedélyt. A császár azonban kapzsi és gyanakvó, a herceg meg hajthatatlan volt. Mikor Frigyes látta, hogy meg nem egyezhetnek egymással, titokban hirtelen eltávozott s Károly rosszul rejtett bosszúságában hazavitette koronáját s királyi pálczáját, mert ezeket készen tartva magával hozta az alkudozás helyére.¹

Hasonlóképen a császárság köré csoportosult a nemesség s főképen a lovagrend, mint képviselői annak, a mi egész Európában mindenütt közös és érvényes volt. A nagy lovagrendek nemzetközi intézmények voltak, a melyeknek tagjai, harczviselő papokká fölszentelve, nem tartoztak többé valamely ország kötelekébe s így másnak mint a császárnak vagy a pápának nem lehettek alattvalói. A lovagrend a papirend

„*dedit Bosoni Provinciam (sc. Carolus Calvus), et corona in vertice capitis imposita, eum regem appellari iussit, ut more priscorum imperatorum regibus videretur dominari*“. — Regin. Chron. ad ann. 877. Ez állítás alaptalan, de jellemző adat a kor fölfogására. II. Frigyes fiát, Enziot (a híres Enziot, a kinek kalandos élete mindenkinek eszébe jut, a ki Bolognát látta) Szardínia királyának tette; ugyancsak ő emelte királysággá Ausztria herezogságát, bár úgy látszik, hogy Ausztria egy vagy más okból sohasem használta a címet; IV. Lajos Humbertnek, a Dauphiné grófjának 1336-ban a viennai király címét adta. Némelyek szerint III. Ottó adományozta a lengyel Boleslavnak a királyi címet.

¹ Mondják, hogy Litvania hercege tárgyalásokat folytatott Zsigmonddal, hogy megszerezze magának a királyi címet. — V. ö. Pfeffinger, Corp. jur. publ. I. 124.

példájára szervezkedett s a lovag világi tekintetben teljesen az volt az emberek előtt, a mi a pap s különösen a szerzetes egyházi tekintetben: az egyik testületnek a hús kardja, a másiknak a szellem kardja adatott; mindenik egyetemes volt, mindeniknek megvolt a maga korlátlan feje.¹ E fölfogásokat is különös módon összhangba hozták a feudális államrendszerrel. A Caesar a világ legfelsőbb hűbérura volt; a föld országai hűbértartományai, a királyok hűbéresei, udvarának kísérei voltak, a kik neki hűbéresküvel, engedelmességgel és katonai szolgálattal tartoznak a hitetlennel viselt harczaiban.

Egy másik adatot sem hagyhatunk említetlenül, mely arra vall, hogy a császárság az egész emberiségre tartozik és kihat. Ámbár a császári trón, minthogy a németekével tényleg egybeolvadt, egyedül csak némettel volt betölthető,² jog szerint mégis teljesen független maradt minden nemzeti és vérbeli korláttól.

¹ Alkalmasint ez az oka, hogy az *Ordo Romanus* szerint a császárt meg a császárnét (Szent Péter templomában) Szent Mauritiusnak, a lovagrend védszentjének oltáránál kell megkoronázni.

² Különösen Gerlach Buxtorff, *Dissertatio ad Auream Bullam* és Augustinus Stenchus *De Imperio Romano*, idézi Marquard Freher. Mikor V. Károly és (a francia) I. Ferencz a császári trónért versenyeztek, heves vita folyt róla, vajon választható-e más is, mint német. Károly születésére nézve spanyol vagy flamand volt, de párthivei úgy segítettek e nehézségen, hogy azt állították; Károly a római jog értelmében nagyatyjánál, Miksánál *in potestate* volt. De nem említve Guidót és Berengart a régibb korból, Richárd és Alfonz döntő példák arra, hogy miként érvényesült a választhatóság elve kizárólag a németek közül. Az angol III. Edward, a mint említettük, valósággal megválasztott császár volt, VIII. Henrik császárjelölt volt. Azonkívül többször tettek kísérletet, hogy a francia

Oly korban, a mikor az arisztokratikus kizárólagosság a legerősebb volt, a legmagasb világi állás a földön minden keresztyén számára nyitva állott. A régi írók, miután hosszan tárgyalják a császártól megkivánt vagy követelendő tulajdonságokat s elmondják, hogy a pogány korban gallokat és spanyolokat, mórokat és pannóniabelieket ítélték méltónak a biborra, úgy döntenek, hogy épen csak egy dolgot és nem többet kívánnak a császárság jelöltjétől, azt, hogy szabadon született és orthodox hitű legyen.¹

Némi meglepetéssel látjuk, hogy azok, a kik a

királyt megválaszszák. — V. ö. Pfeffinger *Vitriarius illustratus*, 69. és a következő lapok.

¹ Úgy látszik, hogy a középkori gyakorlat szerint, a mely maiglan is uralkodó a Római Katholikus Egyházban, minden polgárról, akár világi, akár klerikus, föltették az orthodox hitiséget s a külső megegyezést, a míg be nem bizonyult az ellenkezője. Természetes, hogy az eretnekség elterjedésével a gyanusak súlyos helyzetbe kerültek, ha nem igazolhatták magukat vagy nem tettek bűnbánó vallomást. De előzetesen, mintegy föltételül valamely állásra, senkitől sem kívánták, hogy kötelező ígéretet tegyen bizonyos tanok követésére. Ezért, bár mennyire fontosnak tekintették is a császár orthodoxiáját, erre nézve vallomást nem kívántak tőle, jóllehet a pápa számot tartott a jogra, a jelöltet hitére nézve megvizsgálni s ha hitét meg nem felelőnek találta, visszautasítani. Az *Ordo Romanus*-ban egész sorára akadunk a kérdéseknek, hogy a pápa a jelölthöz intézze azokat, de nem igen tudunk róla s a legfőbb mértékben valószínűtlen, hogy valamikor alkalmazták volna ez eljárást. A német koronázásnál azonban (előbb Aachenben, később Frankfurtban) az volt a szokás, hogy a császár, mielőtt fölmenték, hit alatt kijelentette orthodoxiáját; ez esküt arra a híres Evangeliumra mondta, a melyet, úgy mondják, Károly használt s egy szelenczére, a melyben István vértanu vérével áztatott földet őriztek. Az eretnekség vádja a pápának leghatályosabb fegyvere volt II. Frigyessel szemben.

régi irodalom tanulmányára adták magukat, vagy közvetve hatása alatt állottak, oly szenvedélylyel pártolják a római birodalom ügyét. Még nehezebb azt a hatást méltatnunk, a melyet az említettük hármass újjászületés egy-egy iránya gyakorolt. A régi világ szelleme, a mely e mozgalmak vezetőit eltöltötte, valójában pogány vagy legalább is erősen világi szellem volt, sok tekintetben ellenkezett azokkal a fölfogásokkal, a melyek most a császári álláshoz fűződtek. Nyilvánvalóvá lett ez az ellentét, mikor a tizenhatodik század kezdetén, a renaissance virágzása idején a görög művészet és irodalom közvetetlenül és akkoriban ellenállhatatlanul uralkodó hatalomra jutott, mikor Euripides és Ovidius mythológiája lépett annak a helyére, a mi Dante képzeletét hevítette és szent Ferencz látomásait megnépesítette, mikor az emberek odahagyták a templomi szent képet a nimfa szobra kedvéért, mely a kertben állott, mikor a skolasztikus filozófia zagyva nyelve egyaránt izetlenné vált a tudósok szemében, a kik Cicero nyelvén fejlesztették stíljüket s a filozófusok előtt, a kik Platón lelkesültek. Hogy a régiség bámulói most a császárság védőivel szövetkeztek, ez részben bizonyára az első Caesarokról alkotott hamis fogalmakból eredt, de még inkább mindkét irány közös gyűlöletéből a pápasággal szemben. A szentszék, mint a régi Róma utódja, Róma hagyományainak alapján jutott messzeterjedő uralmához, de alig hogy bresciai Arnold s republikánusai fölkeltek s Róma városának régi intézményei nevében szabadságot követeltek, a pápákban legkonokabb ellenségeikre akadtak s a világi fejedelmekhez fordultak segítségért a papság ellen. Hasonló ellenszenvvel nézte a római kuria a régi jogtudomány megújult tanulmányát, mihelyt ez a bolognai

iskola művelőinél s később a francia jogászoknál oly hatalommá növekedett, mely függetlenségét hangoztatta s szembeszállott az egyházi követelésekkel. A kilenczedik században I. Miklós pápa Lothár feleségének, Teutbergának pörében a római jog alapján ítélkezett, a tizenharmadik század pápai¹ eltiltották e jog tanulmányát s a kánonisták ki akarták szorítani Európából.² S mikor a laikusok művelt közvéleménye, bár eleinte észrevétlenül, a papi önkény ellen kezdett fordulni, a császárság számíthatott rá, hogy jóindulattal fogadják minden törekvését, a melylyel elvesztett tekintélyét visszaszerezheti. Így lettek a császárok, vagy inkább, ha az alkalom kedvezését belátják s elég erősek azt kihasználni, lehettek volna a nagy politikai mozgalom kifejezői és vezetői, vagy legalább részben a reformáció kezdő munkásai. Ámde a későn jött megújulás állásuk hanyatlását fényével még beragyoghatta, de már meg nem akadályozhatta. A nemzeti érzés fejlődése, a mely Európa különböző országaiban odáig jutottmár, hogy nem lehetett feltartóztatni, és melyet sokkal nagyobb erők fejlesztettek, mint a vele ellentétes katolikus egység elméletei, a pápai bitorlás ellenállására, de még a politikai szabadság ösztöneire is rányomta a szűk helyi hazafiságnak azt az alakját, melyet hosszú ideig megőriztek s még ma sem vesztek el teljesen. Alig állítható, hogy a császár csak egyszer is, kivéve a konstanci zsinat egybehívását Zsigmond korában, igazán nemzetközi

¹ II. Honorius 1229-ben eltiltja tanulmányát és tanítását a párisi egyetemen.

² L. Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, III. k. 81., 341—347. lapok.

állást töltött volna be. Mert nagyrészt csak akkora hatalma volt Európa politikájában, mint minden más fejedelemnek. Tényleges jövedelem tekintetében mögötte állott Francia- vagy Angolország királyainak, de sokkal inkább vazallusainak, a milanói Viscontiaknak.¹ Ámde e gyámoltalansága mellett — akkora volt az emberek hite vagy félelme s annyira vonakodtak balítéletükben a tények előtt kitérni — a császári méltóságot a leghangzatosabb nyelven magasztalták azok az írók, a kiknek képzeletét megejtette a magas állást körülfogó hagyományos dicsőség fénye.

Így kerültünk vissza ahhoz a kérdéshez, miként függ össze az imperializmus a tudományok föléledésével?

Különösnek látszik a modern ember előtt, a ki a római birodalmat mint pogány, üldöző hatalmat ismeri, hogy e birodalmat a keresztyén állam mintaképének tekintették. Még különösebb, hogy a régiség tanulmánya az embereket az önkényuralom védőivé avatta. A köztársasági Athén, az oligarchikus Róma bennünket Periklesre és Brutusra emlékeztet; a kik a modernek közül ezeknek a szelleméhez férkőztek, olyan férfiak voltak, mint Sidney Algernon, Vergniaud és Shelley. A magyarázat mindkét esetben ugyanaz.² A középkor elején a régi világot a hagyományból, mely a legkésőbbi eseményeket őrzi meg legfrissebben, meg a császárság íróiból ismerték. Mindkét forrás egy hatalmas deszpotizmus s a középkort messze meghaladó ragyogó műveltség képét

¹ Merész Károly hasonlíthatatlanul hatalmasabb uralkodó volt III. Frigyesnél, a kitől a királyi címet akarta elnyerni.

² V. ö. Sismondi, *Républiques Italiens*, IV. chap. XXVII.

mutatta. A negyedik és ötödik századbéli íróknak, kiket alig ismerünk, akkoriban oly tekintélyük volt, mint Tacitusnak meg Liviusnak; de még Virgilius és Horatius is az első és legbölcsebb császárok dicsőségét zengették. Olyanok előtt, a kik a költészetért és jogért rajongtak, Róma az egyetemes monarchiát jelentette;¹ a ki a vallásért hevült, az Róma nevével az egyháznak el nem homályosuló fényére gondolt Sylvester és Constantinus korában. Petrarca, a pirkadó renaissance apostola, megittasodik az utolsó kísérleten, a mely a császári nagyságnak már csak árnyékát is életre akarja támasztani; valamint Rienzit üdvözli, úgy örvend IV. Károly megérkezésén Itáliába s mélyen fájlalja távozását. Egy helyet idézünk abból a levélből, melyet a római néphez intéz, midőn arra kéri, hogy fogadja vissza Rienzit: „Mikor volt oly teljes a béke, a nyugalom, az igazság, mikor jutott annyi érdem az erénynek, adatott oly jutalom a jónak s mikor bűnhődött annyira a rossz, mikor volt az államnak oly böles kormányja, mint abban az időben, a mikor a világnak egyetlen feje volt s e fej Róma volt, abban az időben, mikor Isten kegyesen leszállt, hogy a szűztől életet nyerjen és a földön lakozzék. Minden egyes testnek megvan a maga feje, az egész világ számára is, melyet a költő nagy testhez hasonlít, legyen elég egyetlen világi fej. Mindenik kétfejű teremtes szörnyeteg, mennyivel rettenetesebb és borzalmasabb az oly csodateremtés, melynek ezer különböző feje van s egyik a másikat marja és üldözi? De még ha szükséges volna, hogy egynél több feje legyen, kétségtelen, hogy az egyiknek úgy ki kell válnia, hogy vala-

¹ L. Dante, *Paradiso*, canto VI.

mennyit fékezze és kormányozza, mert csak úgy maradhat meg zavartalanul az egész test békéje. Bizonyára egynek az uralma az égben s a földön egyaránt, volt mindig a legjobb“.

A szenvedély, a melylyel Dante a római hódítás hősiességét s ezzel a világnak jutott béke áldását bámulta, volt politikai reményeinek középpontja; nem száműzött gibellin már többé, hanem hazafi, a kinek hő képzelete egy föltámadt nemzetet lát újjáalkotva jogos urának érintésétől. Olaszország annyi német hódító zsákmánya, néha a birodalom kertje, melyet Henriknek kell megváltania; Róma, a gyászoló özvegy, s Albrecht ellen, hogy elhanyagolta, kemény vádakkal fordul.¹ A purgatoriumon áthaladva, a költő ott látja Habsburgi Rudolfot, a mint külön, szomorún magába merül s vezekli bűnét, hogy orvosolatlanul hagyta Itália sebeit.² A pokol kilenczedik körének legmélyebb üregében honol a rettenetes háromfejű Lucifer, három szájában egy-egy bűnöst örlenek fogai, az egyik Iskariót, Krisztus árulója, a másik kettő Brutus és Cassius, Róma első császárának árulói.³ Vége-hossza nem volna, ha több példát akarnánk felsorolni a költemény többi részeiből, mert az eszme mindig ott lebeg Dante lelke előtt s száz meg száz meglepő alakban nyer kifejezést. Még Virgiliust is nem annyira azért választotta vezérének zarandokútján a poklon és purgatoriumon keresztül, mert az ókor nagy költője, hanem

¹ „Vieni a veder la tua Roma, che piagne
Vedova, sola, e di e notte chiama.

Caesare mio, perchè non m'accompagne?“

Purgatorio, canto VI. 112.

² *Purgatorio*, canto VII. 94.

³ *Inferno*, canto XXXIV. 52.

„mert Julius alatt született s a jóságos Augustus korában élt“, mert isteni ösztönzésre megénekelte a birodalom első és legragyogóbb dicsőségét. Különös, hogy egyik kor gyalázata egy másiknak dicsősége lehet. Mert Virgilius mélabús magasztalásai közt, a melyekkel a köztársaság megdöntőjét elhalmozza s Dante hívó szava között, melylyel Itália fölszabadítóját várja, csak annyi a hasonlatosság, mint Caesar Octavianus és luxemburgi Henrik között.

Az író és költő rajongó látomásait a törvénytudós józanabb alázata támogatta. Mint hódító, theologus és jogász, Justinianus nagyobb hős Juliusnál, mert marandó alkotása mellette tanuskodik. Az abszolutizmus volt a civilista hitvallása;¹ a kifejezésekkel: „legibus solutus“ „lex regia“ s minddel, a miket hasonló céllal használtak, annak a kiváltságát jelölték meg, kit úgy a hivatalos „Augustus“, valamint nemzeti nyelven a „Kaiser“ elnevezés a Corpus Juris compilátorának törvényes utódjává emelt. Minthogy e törvényesség jogát tekintették a törvény forrásának, a legnagyobb fáradsággal kutatták a szokásokat és eseteket, a melyek a régi Rómát ennek képviselőjével összekötik.

Unalmassá válnék, ha a felsorolható tételekből többet emlitenénk egynehánynál. A császári udvartartás állásai, a melyeket Constantinus szervezett, a legnemesebb német családokra szállottak. A császár és császárné, a római koronázás előtt, az Augustusról

¹ Nem mintha a római jog doktorai szükségképen a császárság politikai párthívei lettek volna. Savigny szerint ellenkezőleg a bolognai jogászok közt több volt a guelf mint a gibellin. — *Das römische Recht im Mittelalter*, III. k. 80. l.

és Liviáról nevezett termekben lakott,¹ a testőrség praefectura kivont kardot vitt előttük, bevonulásukat lobogók disze kísérte, sasokkal, farkasokkal és sárkányokkal; ezeket mind már Hadrianus és Theodosius meneteiben alkalmazták.² Magának a császárnak állandó czime, a Probustól megállapított szokás szerint, „semper Augustus“ vagy „perpetuus Augustus“ volt, a melyet téves szószármaztatással úgy fordítottak, hogy „mindenkor a birodalom gyarapítója“.³ A frank és sváb uralkodóktól kiadott rendeleteket a novellák⁴ közé iktatták s szokásból még az utolsó kiadásokban is megtartották azokat. Úgy vélekedtek, hogy a pogány elődök „pontificatus maximus“-át azzal őrzik meg a császárok számára, hogy mindeniket a római Szent Péter és az aacheni Szűz Mária egyházának kano-nokjává teszik.⁵ Némelykor a császár még konzulságát is említi. Az évkönyvirók mind a császárok számbeli sorrendjében Augustustól indulnak ki.⁶ A szakadatlan

¹ V. ö. Palgrave, *Normandy and England*, Vol. II. (Ottóról és Adelheidről). Az *Ordo Romanus* szól egy a császárné számára fentartott „Camera Juliae“-ról a laterani palotában.

² L. a jegyzeteket a *Chron. Casin.*-hez, Muratorinál, *S. R. I.*, IV. 513.

³ Zu aller Zeiten Mehrer des Reiches.

⁴ *Novellae constitutiones*.

⁵ Marquard Freher, *Scr. rer. Germ.* III. A kérdés, vajon a hét választó mint *singuli* vagy mint *collegium* szavaz, úgy nyer megoldást, hogy kimutatják róluk, hogy a római senatus és nép helyét foglalták el; Rómában ezeknek volt a kötelessége a császárt választani, bár (teszik hozzá naiv módon) e kötelességet néha a hadsereg bitorolta. Petrus de Andlo, *De imperio Romano*.

⁶ Így Károly egy a longobard jog javított kiadásához csatolt capitularében (801. évben) azt mondja: „Anno consulatus

utódlás eszméje, mely mosolyra indítja az idegent, mikor Augsburg fényes arany termében a Caesarok babérkoszorús, sisakos s parókás arczképeit látja, Julius-tól, a gallok meghódítójától, Józsefig, Lengyelország felosztójáig, csak azért nem volt ama nemzedékek előtt hitágazat, mert tagadását képtelenségnek ítélték.

És mind e történeti ódonszerűség, — mert ennek nevezhető, — mely a császárság köré gyülemllett, csupán egyik, noha felette meggyőző példája annak, hogy mily mohó vágygyal csüggték a régi formákon, használták a régi kifejezéseket s ápolták a régi intézményeket, a miről a középkori Európa évkönyvei bizonytságot tesznek. Még a köznapi beszédben is nyilvánul e hajlam, a mikor a krónikás barát a székevesztett rossz püspökökről azt mondja „Tribu moti sunt“ vagy a frankok senátusáról és népéről szól, midőn a félig meztelen harczosok sokaságától környezett törzsfők tanácskozásáról ír. Így egész Európában az okiratokat és rendeleteket római mintára szerkesztették, a kereskedelmi szövetkezetek, bár gyakran egészen más eredetre utalnak, a régi „collegia“-ra vallanak, a jobbágyság a későbbi császárság colonusi rendszeréből származik. Még a távoleső Britanniában is római jelvényeket használnak a német hódítók, római írást vésnek a pénzre s „Basileis“-nek s „Augusti“-nak nevezik magukat.¹ Kiváltképen a városokban nyert Róma folytatást a hódított népekre nézve legmáradandóbb jótéteménye: a városi önkormányzat révén; a későbbi eredetűek a régi rendszerhez való ragasz-

nostri primo“. III. Ottó is így nevezi magát: „Consul Senatus populiue Romani“.

¹ L. a 46. lapot és a jegyzetet a 153. lapon.

kodásban vetélkedtek olyanokkal, mint Nîmes és Köln, Zürich és Augsburg, a melyeknek intézményei az első századok *coloniae*-ire és *municipia*-ira nyulnak vissza. Az ódon Nürnberg¹ falain és kapuin még ma is ott látja az utazó a császári saste szavakkal: „Senatus populusque Norinbergensis“ s gondolata a mai csöndes vidéki városból a középkor nyüzsgő köztársaságára száll, innen pedig az eredeti s még nagyobb mintának forumára és capitoliumára.

Mert az emberek abban az időben, a melyet a sötét középkornak nevezünk, tényleg oly hitben éltek, hogy a dolgok mindig megőrzik azt a formát, a melyet kezdetben kaptak s hogy nem választja el azokat áthidalhatlan örvény a régi világtól, a melyre folyton-folyvást visszatekintettek. Mi, kik századok távolságában élünk, úgy látjuk, hogy nagy és csodálatos változás esett a gondolkozáson, a művészetben és irodalmon, a politikán s a társadalmi életben is, oly változás, a melynek legjobb példáját abban az átalakulásban találjuk, a melynek lefolyásában az eredeti bazilikából a román székesegyház s ebből viszont a gót izlés számtalan változata került ki. De oly fokozatos volt a változás, hogy egy-egy nemzedék nem vette észre, mint a hogy az ember nem érzi az átalakulást, a mely testét évről-évre megújítja; azt a kevés embert pedig, kik tudományuk révén egykorú emlékekből nyomozhatták az ókort, a kritika s a történeti érzék teljes hiánya gátolta meg benne, hogy ne lássa meg, mily

¹ Nürnberg maga nem római alapítás. De ez annál érdekesebbé teszi az utánzást. A szokás a városokból a falvakra is átszármazott, így a svájci kantonokra is. Így akadunk egy „Senatus populusque Uronensis“-re.

szörnyű ellentét van köztük és azok közt, a kiket csodáltak. Semmi sem annyira modern, mint a kritikai szellem, a mely a különbségeket kutatja az egyes korszakok gondolkozásában, a mely minden kort saját magának magyarázójává igyekszik tenni, a mely a tetteket és alkotásokat a megillető mértékkel ítéli meg. E szellemet két vagy három század előtt épen-séggel nem ismerte sem a művészet, sem a meta-fizika. Az a divatos szembeállítás és párhuzam, a melylyel középkori tisztségekre római elnevezést használtak s ez alapon azonosnak ítélték, leginkább a régi német képekben nyilatkozik, a melyek Karthágó ostromát vagy Porus és Nagy Sándor csatáját ábrázolják: elül a harczosok két serege, mind pánczélosan, lovon, előre szegzett lándzsával, akár csak egymásra törő kereszties vitézek, míg a háttérben az ágyúk füstjén keresztül az ostromolt város gót templom tornyai és bástyái láthatók. Ha tehát számba vesszük, hogy a középkor a haladás és fejlődés fogalmától s a mi ennek természetes feltétele, a változásától idegenkedett s nem ismerte, jobban meg fogjuk érteni bár tovább is csodálkozunk rajta, hogy olyan emberek, a kik a régi kor némikép átalakult, de lényegében érintetlen politikai rendszer örökösinek tartották magukat, azt hitték, hogy a frank, a szász, a sváb olyan jognál fogva uralkodik egész Európán, a mely a mi szemünkben nem kevésbbé képtelen, mint az a mesés okirat, a melylyel Nagy Sándor Roxolanához való szerelmében birodalmát a szláv fajra hagyta.

+ Hozzá tartozik az örökös ellenmondáshoz, a mely a középkor egész történetét jellemzi, hogy e hitnek nem volt semmi befolyása a gyakorlati politikára.

Minél mélyebbre süllyed a császár tehetetlensége, annál hangzatosabb nyelven írnak koronája méltóságáról. Hatalma, úgy mondják, örök, mert a tartományok ime a barbár betörések után újra hódolatra tértek;¹ meg nem fogyhat s csorba sem eshetik rajta; az olyan kiváltságok és adományok, a melyek praerogativáját korlátozzák, érvénytelenek;² jog szerint még alattvalója az egész keresztyénség, noha makacsul megtagadja az engedelmességet.³ Semmiféle törvény nem köti a császárt, habár tetszése szerint alárendelheti magát annak; semmiféle törvényszék nem bíraskodik fölötte, bárha megengedheti, hogy birái előtt bevádolják; senkinek sincs joga magatartását bírálni vagy okát kutatni, mert egyedül Istennek tartozik felelősséggel.⁴ Így ír Aeneas

¹ Aeneas Sylvius, *De ortu et Authoritate Imperii Romani*.

² Így a civilisták érvénytelennek tartották Constantinus adományát, holott a kanonisták, a mint mondják, hitelességét kétségtelennek ítélték.

³ „Et idem dico de istis aliis regibus et principibus, qui negant esse subditos regi Romanorum, ut rex Franciae, Angliae, et similes. Si enim fatentur ipsum esse Dominum universalem, licet ab illo universali domino se subtrahant ex privilegio vel ex praescriptione vel consimili, non ergo desunt esse cives Romani, per ea quae dicta sunt. Et per hoc omnes gentes quae obediunt sanctae matri Ecclesiae sunt de populo Romano. Et forte si quis diceret dominum Imperatorem non esse dominum et monarcham totius orbis, esset haeticus, quia diceret contra determinationem Ecclesiae et textum S. Evangelii, dum dicit: Exivit edictum a Caesare Augusto ut describeretur universus orbis. Ita et recognovit Christus Imperatorem ut dominum.“ Bartolus, Comment, ad Pand. XLVIII. I. 24; De captivis et postliminio reversis.

⁴ Petrus de Andlo, több helyütt (l. különösen cap. VIII. és

Sylvius, a mikor III. Frigyes, fővárosából a magyarok által elűzve, mint császári koldus kolostorról kolostorra vándorol; mikor fejedelmei, kiket a császárnak a pápával szemben mutatott megalázkodása lázadásra indított, a császári koronát Podjebrád cseh királynak ajánlották fel.

De a császár helyzetét legfeltűnőbb módon VII. Henrik pályája jellemzi s az imperialisztikus tanok abban az értekezésben jutnak a legkétségtelenebb módon kifejezésre, a melyet a kor legnagyobb szelleme azért írt, hogy ama hős jövetelét hirdesse vagy megörökítse: Dantenak *De Monarchia* című művében.¹ Se Rudolf, se nassaui Adolf, se Habsburgi Albert nem kelt át az Alpeseiken vagy kísérlette meg támogatni az olasz gibellineket, a kik a császári trón nevében harcoltak. Rudolf csak azzal törődött, hogy a rend helyre álljon s hogy házáat növelje, majd világosan látván, hogy a császári koronával nem mehet már semmire, belényugodott, hogy nem jut többé birtokába s a

több egykorú munka). V. ö. Dante levelét VIII. Henrikhez: „Romanorum potestas, nec metis Italiae nec tricornis Siciliae margine coarctatur. Etsi vim passa in angustum gubernacula sua contraxit undique, tamen de inviolabili jure fluctus Amphitritis attingens vix ab inutili unda Oceani se circumcingi dignatur. Scriptum est enim

„Nascetur pulchra Troianus origine Caesar
Imperium Oceano, famam qui terminet astris.“

Igy Fr. Zoannetus a tizenhatodik században halálos vétekek mondja, ha valaki a Birodalomnak, mint Istentől rendelt hatalomnak ellene szegült.

¹ Eddigélé általán azt hitték, hogy Dante a „Monarchia“-t tekintettel Henrik vállalkozására írta. De újabban alapos érvekkel azt bizonyítják, hogy a mű keletkezése néhány évvel későbbre esik.

pápa pártfogásáért eladta a biráskodás jogát a fővárosban és igényeit Matild grófnő örökségére. Luxemburgi Henrik merészebb tervre gondolt; talán csak fenkölt és lovagias szelleme ösztönözte, talán kétségbeesett belátása, hogy csekély erejével a német fejedelmekkel szemben nem érhet el már semmit. Mikor burgundi birtokából kevés kísérettel a Cenisen átkelt s Turin felé leszállott, úgy találta, hogy hatvan évig elhanyagolt felségi jogairól az emberek lelkében most erősebb a hit, mint az utolsó Hohenstaufok korában. Lombardia városai megnyitották kapuit, Milanó nagy hadi segítséget ajánlott fel, a száműzött guelfek és gibellinek egyaránt visszahivattak s mindenüvé császári helytartókat neveztek ki; támogatva az avignoni pápától, a ki francia szomszédjának, IV. Fülöp királynak nyugtalan becsvágyától tartott, Henrik egyformán rendelkezett az egyházi interdictummal s a birodalmi átokkal. Ámde csakhamar eltűnt a siker káprázata, mihelyt az első benyomásból felocsudva, az embereket újra szenvedély meg érdek s nem a mult dicsőségének képzelt kultusza kormányozta. Lombardiában felkelések és lázadások törtek ki, Rómában szent Péter temploma a nápolyi király kezére került s a koronázást a lateráni szent János templomban kellett megtartani. A florencziektől vezetett guelf liga ellenállása — még a guelfek is a pápa ellen fordultak — arra készítette Henriket, hogy pártatlan s köztársasági politikájától elálljon s a városi kormányzat adománya által a főbb gibellinek segítségét megvásárolja. Ellenségtől körülfogva a hős császár csekély sereggel egy évnél tovább még egyenlőtlen harczot folytatott, miglen 1313-ban a toscanai nyár halálos láza véget vetett életének. Német kísérői úgy

hitték s a történet sem utasította el föltetlenül a hiresztelést, hogy egy dominikánus barát áldozás borral megmérgezte.

Utána mások keltek át az Alpeseken, de úgy jöttek mint IV. Lajos, Ruprecht, Zsigmond, egy párt fölszólítására, mely bennük egy ideig hasznos eszközt látott, majd megvetéssel elhagyta őket, vagy mint IV. Károly és III. Frigyes, a kik valamely francia vagy olasz pap alázatos kegyeltjei voltak. VII. Henrikkel a császárság története véget ér Olaszországban s Dante műve jóslat helyett sirfelirat. E könyv vázlatos tartalma fogalmat fog adni róla, milyen érzelmekkel harczoltak a legnemesebb gibellinek, meg arról, hogy milyen szellemben dolgozták fel a közép-korban az ilynemű tárgyakat.

Dante, belefáradva a fejedelmek és városok szakadatlan küzdelmeibe s egy városban duló párttusákba, látva, hogy a helyi önkényurak felülkerekedésével mint tűnik el a zavargások egyetlen csillapító eleme: a városi szabadság, szenvedélyes szózatban hívja azt a hatalmat, a mely a vihart lecsöndesíti, ám nem tiporja el a szabadságot s el nem törli a helyi önkormányzatot, de javít rajta s mérsékli, a mely a boldogtalan olasz népnek visszaadja egységét és békéjét. Okoskodása mindig pontos szillogizmusba szorul, felváltva látjuk a jogászt, theologust és skolasztikus metafizikust, a Divina Commedia költőjére csupán a kifejezés tömör erélye vall, a láthatatlannak tiszta látomása s egy-egy ragyogó kép.

Először azt bizonyítja be, hogy a monarchia a valódi és jogszerű kormányforma.¹ Az emberek céljai

¹ Több mint félszázaddal azelőtt a norvég király követei,

leginkább az egyetemes béke idejében valósulnak meg s ez csupán egy monarcha alatt lehetséges. S a mint a monarcha az isteni egység képe, úgy az ember általa lett egygyé s jutott közelebb istenhez. Minden erőrendszerben egy „primum mobile“-nek kell lennie; minden szervezetben, hogy tökéletessé váljék, egy középpontnak kell lennie, a hol minden egybefoly s igazittatik.¹ Legbiztosabb az igazság, a hol egy legfelsőbb bíró dönti el a vitákat, őt magát becsvágy nem nyugtalanítja, mert uralmának csak az oczeán vet korlátot. Az ember akkor a legjobb s legboldogabb, a mikor szabad, hogy szabad legyen, magáért kell élnie. E legmagasabb cél felé a monarcha s csakis ő vezet bennünket, a többi kormányforma megromlott² s valamely osztály érdekét szolgálja, amaz egyformán keresi mindenkinek a javát, mert épen e célra alapított.³

Ez elvont okoskodások igazolására a történet szolgál. A világ kezdete óta csak egyetlen egy korszaknak volt teljes békéje, csak egyetlen egy tökéletes monarchia állott fenn. Urunk születése korában Augustus kormánya alatt; ettől fogva a pogány dühöngött, a föld királyai fölkeltek, fölzúdultak az Úr ellen s föl-

midőn azt követelték az islandi köztársaságnak Althingben egybegyűlt főembereitől, hogy fogadják el Hakont souzerainjukul, azzal érveltek, hogy a monarchia ez egyedül jogos kormányforma s arra hivatkoztak, hogy az egész szárazföldi Európában sehol sem található teljesen független köztársaság.

¹ Dionysius Areopagita *Égi hierarchiája* sugallta a felfogást.

² Idézi Aristoteles *Politiká-ját*.

³ „Non enim cives propter consules sed e converso consules propter cives, rex propter gentem.“

kentje, Róma fejedelme ellen.¹ Az így szükségszerűen megalapított viláгурalomról kimutatja, hogy ez a rómaiakat illeti. Az igazság maga az isteni akarat, a Róma nagyságát czélzó akaratot mutatja e nép egész története.² Erényei jutalmat érdemeltek; idézi Virgiliust, hogy Aeneas érdemeire utaljon, a kire származása és házassága révén a három világrész öröksége szállott: Ázsia, Assaracusról és Creusáról; Afrika, Elektráról (Dardanus anyjáról és Atlas leányáról) és Didoról; Európa, Dardanusról és Laviniáról. Isten kegyelmére vall Numának az égből lehulló pán-czéla, a Capitolium csodálatos megmentése a gallokkal szemben, a cannaei jégeső. Az igazság egyszersmind az állam üdve, erre az üdvre irányult Cincinnatus és a köztársaság többi hőseinek állandó törekvése. Meghódították az állam javára az egész világot s ennél-fogva jogosan, a mint Cicero bizonyítja,³ s ezért uralmok nem annyira „imperium“ volt, mint „patrocinium orbis terrarum“. Még a természet is, minden jog forrása, a földrajzi helyzet s oly hatalmas szellem adományával a viláгурalomra méltatta:

„Excudent alii spirantia mollius aera
Credo equidem: vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius, coelique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:

¹ „Reges et principes in hoc unico concordantes, ut adversentur Domino suo et uncto suo Romano Principi,“ miután idézte: „Quare fremuerunt gentes“.

² Különösen Nagy Sándornak ép a kellő időben történt halálánál fogva.

³ Cic. *De Off.* II. „Ita ut illud patrocinium orbis terrarum potius quam imperium poterat nominari“.

Tu regere imperio populos, Romane memento ;
 Hae tibi erunt artes ; pacisque imponere morem,
 Parcere subiectis, et debellare superbos“.

Róma uralmát végül a hadijog szerezte meg, Krisztus születése és halála Pilátus alatt, véglegessé tette. Mert a keresztyén tan megköveteli, hogy a helytartó jogos bíró legyen,¹ s ilyen csak akkor lehetett, ha Tiberius jogos császár volt.

Ezután a császári és pápai hatalom egymáshoz való viszonyát vizsgálja, s a Szentírás (a hagyományt elveti) ama helyeit, a melyekre a pápaság védői hivatkoznak, alaposan fejtegeti. A napról és holdról² vett bizonyítékok megdőlnek, mert a két égi fény megvolt már az ember teremtmése előtt, és abban az időben, a mikor még bűn nélkül élve, semminemű kormányzó hatalomra nem szorult. Ellenkező esetben az „accidentia“-k megelőzték volna a teremtésben a „propria“-kat. A hold meg nem is egész valóját és fényét nyeri a naptól, hanem csak annyit, a mennyi hatékonyabbá teszi. S így semmi ok nem ellenzi, hogy a világi uralom a szellemi hatalom részéről megfelelő

¹ „Si Pilati imperium non de jure fuit, peccatum in Christo non fuit adeo punitum“.

² Megvan IV. Ottó császárnak egy érdekes pecsétje (rajzát közli J. M. Heineccius, *De Veteribus Germanorum atque aliorum nationum sigillis*), a melyen a császár feje fölött a nap és hold látható. Heineccius nem lel rá magyarázatot, de mi azt hiszszük. semmi se szól az ellen, hogy e rajz a szellemi és világi hatalom egyesülésének jelképe, mert ez egyesülés épen Ottó trónraléptekor történt. a ki a guelfek feje s III. Incze pápa kedvelt jelöltje volt.

Az analogiát az ég világító testei s a föld uralkodói közt nagyon szerették a középkori írók. Úgy látszik, hogy VII. Gergely használta először.

mértékben támogatást kapjon. E nehéz tétel kifejtése után a többi már könnyebb. Lévi és Juda, Sámuel és Saul, a magusok aranya és tömjéne,¹ a két kard, a szent Péternek adott hatalom: oldani és kötni. Constantinus adománya törvénytelen volt, egy-egy császár vagy pápa trónja örök alapját nem gyöngítheti; az egyiknek nincs joga adni, a másiknak nincs joga elfogadni ilyes ajándékot. III. Leó jogtalanul adta Károlynak a birodalmat: „usurpatio juris non facit jus“. Azt állítják, hogy az egynemű dolgok egyetlen eredetre utalnak s e szerint valamennyi ember a pápához tartozik. De a császár meg a pápa nem egyneműek s a mennyiben emberek, csak Istentől származnak, a birodalom közvetetlenül tőle függ, ez fennállott szent Péter trónja előtt, s Pál elismerte, mikor a Caesarra appellált. Nem adhatta a pápának a világi hatalmat se a természetjog, se isteni rendelés, se a közmegegyezés, az ily hatalom épen ellenkezik a pápaság saját formájával és mivoltával, Krisztus életével, a ki azt mondta: „Az én országom nem e világból való“.

Az embernek kettős a természete: romlandó és romolhatatlan; czélja is kettő van: tevékeny erény a földön, túlnan gyönyörködni Isten látásán, amazt eléri a filozófia szabályainak követésében, ezt a teológiai erények gyakorlatában. Két vezetőre is van szüksége: a pápára és császárra; az utóbbinak, hogy az embert a filozófiai tanok értelmében a világi boldogságra vezesse, fenn kell tartani a világ egyetemes

¹ A szellemi és világi hatalom jelképei. Dante úgy oldja ezt meg, hogy a Krisztusnak tartozó hódolatot megkülönbözteti attól, a melyet vicarius a joggal megkövetelhet.

békéjét. Ekképen mindkét hatalmat egyaránt Isten rendelte s a császár, bár mindabban, mi az anyagi világra tartozik, felül áll, sok tekintetben függ a pápától, minthogy a földi boldogság alatta áll az öröknek. „A császár tehát adózzon Szent Péternek oly tisztelettel, a minőt az elsőszülött atyja iránt mutat, hogy az atyai malaszt fényétől beragyogva, annál fényesebben tündököljön a világ előtt, a melynek uralmára Az jelölte ki őt, a ki minden dolognak, szelleminek és világinak egyaránt, Királya és Kormányzója.“

Dante érvelései nem különösebbek annál, a mit elhallgat. Gyanutlanul siklik át Constantinus adományán, semmivel sem bizonyítja, mert nem kételkedik benne, hogy VII. Henrik jogszerű folytatója annak, a mi felett Augustus és Justinianus uralkodott. Ámde Henrik német volt, a rómaiak barbár ellenségeinek sarja, azoktól választva, a kiknek nem volt semmi közük se Itáliához, se Róma városához.

TIZENHATODIK FEJEZET.

RÓMA VÁROSA A KÖZÉPKORBAN.

A VÁROS ROHAMOS HANYATLÁSA A GÓT HÁBORÓK UTÁN. — ÁLLAPOTA A SÖTÉT KORBAN. — A TIZENKETTNDIK SZÁZAD KÖZTÁRSASÁGI FÖLÉLEDÉSE. — COLA DI RIENZO JELLEME ÉS ESZMÉI. — A KÖZÉPKORI RÓMA TÁRSADALMI ÁLLAPOTA. — A NÉMET CSÁSZÁROK LÁTOGATÁSAI. — AZ ELLENÖK TÁMASZTOTT FELKELÉSEK. — RÓMAI TARTÓZKODÁSUK FENMARADT NYOMAI. — A KÖZÉPKORÍ S KÜLÖNÖSEN A GÓT ÉPÜLETEK HIÁNYA A MAI RÓMÁBAN. — ENNEK OKAI; AZ ELLEN-SÉGEK ÉS POLGÁROK PUSZTÍTÁSAI. — MODERN FÖLÚJÍTÁSOK. — A VALÓBAN KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSZET MEGMARADT JELLEME. — A HARANG-TÖRNYÖK. — A KATHOLIKUS EGYHÁZ ÉS A KATHOLIKUS RÓMA. — RÓMA A FORRADALOM ÓTA.

„Úgy beszélnek“ — írja Sozomenus Egyháztörténete kilenczedik könyvében, „hogymikor Alarik Róma ellen sietett, egy olaszországi szent barát figyelmeztette, hogy kimélje meg a várost s ne kívánjon oly szörnyű bajoknak oka lenni. De Alarik ezt felelte: „Nem önként cselekszem, van bennem Valaki, a ki kényszerít, szüntelen ösztönöz s parancsolja, hogy Rómát elpusztítsam“.¹

A tizedik század vége felé a cseh Woitech, a legendában utóbb híressé lett szent Adalbert, elhagyta prágai püspöki székét, Olaszországba indult s Rómá-

¹ Hist. Eccl. t. IX. c. 6.: τὸν δὲ φάναι ὡς οὐχ ἐκὼν τὰδε ἐπιχειρεῖ, ἀλλὰ τις συνεχῶς ἐνοχλῶν αὐτὸν βιάζεται, καὶ ἐπιτάττει τὴν Ῥώμην πορθεῖν.

ban a Sant Alessio kolostorban lakott. Miután néhány évet vallásos magánosságban töltött, visszahívták püspöki kötelességeihez s egy ideig félig vad honfitársai közt működött. Csakhamar újra erőt vett rajta régi vágya, ismét fölkereste aventini czelláját, s itt, a szent ereklyék között, magára vállalva a kolostori szolgálat alacsony terheit, egy darabig boldogságban időzött. Végre metropolitájának, a mainzi érseknek szemrehányása s V. Gergely pápának határozott parancsai arra késztették, hogy újra átkeljen az Alpeseken s hozzácsatlakozott III. Ottó kíséretéhez, hangosan panaszolva, mint életírója mondja, hogy immár nem élvezheti többé imádott nyugalma a vértanuk anyjánál, s az apostolok hazájában, az aranyos Rómában. Néhány hónappal később vértanuhalállal mult ki a pogány litvánok közt a balti tenger mellett.²

Mintegy négyszáz évvel később s kilenczszáz évvel Alarik kora után Petrarca így ír barátjának, Colonna Jánosnak:

„Nem gondolod-e, hogy vágyódom rá, látni azt a várost, a melynek párja eddig nem volt s nem is lesz, a melyet még ellensége is királyok városának mondott, a melynek népéről megírták: „Nagy a római nép vitézsége, nagy és rettentő a neve“, a melynek példátlan dicsőségét s páratlan birodalmát — hogy volt, most is fennáll s fennállani fog — isteni próféták megénekelték, a hol az apostolok és vértanúk sirját s ezer meg ezer szent keresztyén tetemét őrzik“.²

¹ Sz. Adalbert két életét I. Pertznél, *M. G. H.* IV., valószínűleg mindjárt halála után készültek.

² Méltó rá, hogy Petrarcának Colonnához intézett egy másik

Ugyanegy ellenállhatatlan ösztön hajtotta a harczost, a barátot s a tudóst a misztikus város felé, a mely a középkori Európának több volt, mint Delphi a görögnek, Mekka az iszlamnak: a keresztyénség Jeruzsáleme, ama város felé, a mely egykoron a föld ura volt, s most a testetlen lelkek világán uralkodott.¹ Mert volt valami, a mint ma is van Rómában, a mi minden rangú és rendű embert vonzott. A kegyes zarándok azért jött, hogy az apostolok fejedelmének sirjánál imádkozzék s mily boldog volt, ha kolostorába, a szász erdők vadonában vagy az atlanti oczeán pusztá partján, valamely szent vértanú maradványait magával vihette; az irodalom és költészet barátja, Virgiliusról és Ciceróról álmodott a fórum romba hullott oszlopainál; a germán királyokat nem gátolta pestis, árulás s néplázadás, idejöttek hadaikkal, hogy a világ régi fővárosában, uralmuk forrásánál álljanak. A varázs ereje még ma sem veszett ki teljesen. A keresztyén nemzetek egyik felének Róma a vallás székhelye s valamennyinek a művészet székhelye. Útczáin, s az egész világon csakis itt lehet az emberi beszéd minden nyelvét hallani; hanyatló és pusz-

levelét is idézzük, a melyet közvetetlenül Rómába érkezése után írt; a mai idegen, az első római napok után, egészen így írhatna: „In praesens nihil est quod inchoare ausim, miraculo rerum tantarum et stuporis mole obrutus . . . praesentia, mirum dictu, nihil imminuit, sed auxit omnia: vere maior fuit Roma majoresque sunt reliquiae quam rebar: iam non orbem ab hac urbe domitum sed tam sero domitum miror. Vale.“

¹ Azt a gondolatot, hogy Rómának uralma változott alakban folytatódik, gyönyörködve fejtegetik a középkori írók. A függelékben (l. D jegyzetet) mutatóványul egy Rómára írt költeményt közlünk, a melyet Hildebert (Le Mans püspöke, később toursi érsek) a tizenkettedik század elején írt.

tulófélben is dicsőbb, mint bármely modern hatalom legtündöklőbb székhelye.

De míg így vélekedtek Rómáról, milyen volt Róma maga?

Ha a mai utazó, az első napok után, melyeket Rómában töltött, szent Péter temploma kupolájáról végig tekintett a Campagnán, bejárta a Vatikán hideg folyosóit, ott időzött a Pantheon visszhangzó boltozata alatt, ha sorra megnézte a királyi, köztársasági s pápai Róma emlékeit, némi maradványát fogja keresni annak a tizenkétszázados kornak is, a mely Justinianustól II. Gyula pápáig eltelt. „Hol van“, így kérdi „a középkori Róma, Alberik, Hildebrand és Rienzi Rómája? Az a Róma, a mely annyi német had sírját ásta, a hova annyi zarándok sereglett, a honnan elhangzott a parancsszó, a melynek királyok engedelmeskedtek? Hol vannak a keresztyén építészet legfényesebb korszakának emlékei, ama korszaké, a melyben Köln, Rheims és Westminster épült, a mely Itáliának a toscanai székesegyházakat s Velence hullámmosott palotáit adta“?

E kérdésekre nincs felelet. Rómának, a művészetek anyjának, alig van e korra emlékeztető épülete; e kor Rómára nézve a zavarok és nyomorúságok kora volt, a melyben a jelen gyalázatát a fényes múlt emlékezete még keserűbbé tette. De mindamellett szorgos kutatás után egy-egy homályos zúg rejtekében vagy befalazva valamely esetlen modern épületbe sok olyanra akadhatunk, a mi visszavisz bennünket a középkori városba s a minek segítségével képet alkothatunk az akkori társadalmi és politikai állapotokról. Nem lesz tehát haszon nélkül való, ha röviden megemlékezünk Róma középkori állapo-

táról, különös utalással azokra az emlékekre, a melyeket a város látogatója még maga megtekinthet s mindenképen bele is illik ez oly intézményről szóló műbe, a mely nevét és nagyszerű igényeit a városról származtatta. E mellett, a mint a későbbiekből világosan kitetszik, Róma népének története tanulságosan megmagyarázza azoknak az eszméknek a hatását, a melyeken a császárság, gyöngeségében és erejében egyaránt alapult.¹

Rómának anyagi és társadalmi romlása nem esik Alarik korára, a ki a várost elfoglalta, a vandal Genserik idejére sem, a ki még jobban dúlta s fosztogatta, hanem Belisarius és keleti gótok közt folyt háború idejére, a mikor a város ismételt ostromlásoknak volt kitéve. De még e hosszú és kimerítő harcz sem válik végzetessé, ha a várost még épen és erős állapotban találja. Gazdagsága és népessége az ötödik század közepén valószínűleg nem volt kisebb, mint a császári kormányzat legvirágzóbb napjaiban. Ámde e gazdagság kicsiny és elkorcsosodott arisztokrácia kezében volt. A tömeg, mely az utcákat ellepte, részint szegény és rest szabad emberekből állott, a kik a hadi szolgálattól elszoktak s a politikai jogokból ki voltak zárva, részint a rabszolgák nagy csőcselékéből, ide kerülve a világ minden részéből, a kik erkölcsileg még uraiknál is mélyebbre sülyedtek. Nem volt középosztály s semminemű rendezett municzipális intézmény, mert jóllehet a senatus és a consuli állás több kisebb magistratussal még fenmaradt, századok óta nem volt semmi tényleges hatalmuk s teljesen alkalmatlanok voltak rá a népet

¹ E fejezet megírásában nagy segítségemre volt Gregorovius érdekes műve, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*.

vezetni és kormányozni. Így történt, hogy mikor a gót háború s a rákövetkező lombard betörések a nagy családokat koldusbotra juttatták, a társadalom külső rendje megbomlott s többé nem volt helyreállítható. A gyökeréig elkorhadt államban nem volt már élet-erő a megújódásra. A politikai tevékenység régi formái kihaltak s nem lehetett többé életet önteni beléjük; erkölcsi erő híján újakat sem teremthetett a nép. Az anarchia közepette még fenmaradt tekintély mind arra irányult, hogy az új vallási társadalom fejlődeme köré gyülekezzenek.

Ennyiben Róma állapota hasonló volt Itália és Gallia más nagy városaihoz. De két dologban különbözött tőlük, s e kettős különbségből magyarázhatjuk meg későbbi szerencsését. Püspöke fölött nem állott semmiféle világi hatalmasság, a mely méltóságát elhomályosította vagy becsvágyát korlátozta volna, mert a keleti udvar helytartója a távoli Ravennában lakott, ritkán s akkor avatkozott Róma ügyeibe, a mikor a pápai választást jóváhagyta vagy egy-egy nagyobb lázadást kellett levernie. Róma lakossága csaknem teljesen érintetlen maradt a német népvegyülettől s a német erkölcstől, a melynek szigorú fegyelme északi Olaszország lakóit végül újjáélesztette. A régi intézmények mindenütt a felbomlás útján enyésztek el, csak Rómában nem volt az egyház szervezetén kívül semmi sem, a miből új élet kelhetett volna. Községre nézve szánalomra méltóbb állapotot nem is gondolhatunk: küzködés, cél és haladás nélkül. Három osztálya volt a polgároknak: a katonai osztály magába foglalta az arisztokrácia maradványait; az egyházi rendbe a papok, szerzetesek s apácák serege tartozott a nagyszámú templomok és

kolostorok kötelékében; a nép, vagy a mint nevezték, a *plebs*, inségtől elgyötrött csőcselékből állott, kereskedelem s ipar nélkül, minden szervezet híján, mely összetartotta volna. A két utolsó osztálynak a pápa volt természetes vezére; az első osztály pártokra szakadt, élükön három vagy négy család állott, s viszállyaik szakadatlan vérontásokba sodorták a várost. Róma belső története a hatodik századtól a tizenkettedikig sötét és fárasztó jegyzéke azoknak a harcoknak, melyekben egyik párt a másik ellen s az arisztokrácia mint osztály az egyház lassan növekvő hatalma ellen küzdött.

A rómaiak elszakadása Kelet képromboló császáraitól s a mi rákövetkezett, a frankokkal, mint patriciusokkal és császárokkal való szövetség, Itália és a pápaság történetében a legmesszehatóbb fontosságú esemény, Róma belső alkotmányán keveset változtatott. Nagy Károly a mélyreható lángész ösztönével felismerte, hogy Róma, noha látszólag megmaradhat fővárosnak, nem lehet birodalmának igazi középpontja. Ezután is Németországban lakott s palotát sem épített Rómában. Rettegett hatalma, *missus*-ának vagy helytartóinak jelenléte, utódjainak, Lothárnak és II. Lajosnak egy-egy látogatása egy ideig elnyomta a város belzavargásait. De Lajos halála s még inkább a Karoling birodalom fölbomlása után, Róma visszasüllyedt a romlottság és barbárizmus állapotába, a melyhez foghatót még abban a korban sem találunk egész Európában; oly barbárizmus volt ez, mely a művelődés minden bűnét egyetlen erénye nélkül örökölte. Különösen a pápai szék, úgy látszik, elvesztette vallásos jellemét, de minden esetre erkölcsi tisztaságának az elismerését. A keresztyénség főpapja egy századnál tovább

csak eszköz volt a nemesek elvadult pártjainak kezében. Bűn révén jutott a trónra; erőszak, gyakran csonkítás s gyilkolás taszította le róla. Csodálatos s mert csodálatos a pápai történetírók érthetően csodát láttak benne, hogy e mély süllyedésből a pápaság mindig újra kiemelkedett. Nem a rómaiak mentették meg s emelték a dicsőség tetőpontjára, hanem az Alpeseken túli egyház fáradozása, támogatva és sürgetve a szász és frank császároktól. De még a vallási reform se győzhette le a belső forrongást, s csak a tizenkettedik században indul meg az az új szellem, a melynek politikai hatása, ha nem is orvosolhatta a római nép szenvedéseit, legalább megneemesítette azokat.

Alberik uralkodása óta a rómaiak büszkesége szüntelen föllázadt a német császárok elbizott magatartása ellen. Már előbb is féltékeny szemmel néztek a papi hatalomra s most nyugtalan aggodalommal látták befolyása rohamos terjeszkedését. A tizenkettedik század eseményei ez érzéseknek határozott irányt adott. Az investitúra harcz kora volt ez, a melyben Hildebrand és tanítványai a jelen és más világot mindenestül hatalmukba akarták ejteni. Ekkor újult fel a római jog tanulmánya, a mely egyedül birt szembe szállni a dekretalisták határtalan követeléseivel. A lombard és toscánai városok virágzó municipiumokká nőttek s püspökeiktől függetlenül nyílt harczot viseltek császáraikkal. Mialatt e kérdések a rómaiak lelkét izgatták, megjelent bresciai Arnold, hogy a reformot hirdesse, a papság romlottságát kárhoztassa, talán nem úgy, mint korának többi úgynevezett schismatikusai, tagadva a papi rend szükségét, de mindenképp tisztán szellemi kötelességeire utalva. Mint szikra

aszú füre, úgy hatott a szózat a rómaiak lelkére; lerázták magukról a pápa igáját,¹ elűzték a császári prefektust, visszaállították a senatust s a lovagok rendjét, consulokat választottak, külön pénzt verettek s kijelentették, hogy a német császárt csak olyannak tekintik, mint a kit ők választottak s tőlük függ. Már az is sok lett volna, ha sikerrel utánozzák vala az éjszak-olaszországi városok köztársasági alkotmányát, de nem elégedtek meg ezzel. Némi homályos sejtelmük volt róla, hogy a római császárság előtt római köztársaság állott fenn, azzal a káprázattal táplálták tehát hiúságukat, hogy fölújítják az összes régi formákat, s képzeletben újra ott látták a város senatusát és népét a hét dombon, a mint a föld királyain uralkodik. Ígyen kiszállva a küzdőtérre, hol a pápa és császár mérkőzött a világ uralmáért, mindkettőt leszorították: a pápát, mert pap, a császárt, mert kijelentették, hogy az ő teremtményük s maguknak követelték ama világuralom igaz és törvényszerű örökségét, melyet őseik megszereztek. A régiség bizonyos tekintetben mellettük szólt, s előttünk természetesebbnek látszik, hogy a római nép kívánt a világon uralkodni, semhogy az ő nevében a barbár német uralkodjék. De valósággal képtelenség volt e terv s a komoly ellenzéket nem birta meg. Ráillik teljesen, a mit egyik újabb történetíró mondott róla „romokból építettek“, akárcsak a fórumon elszórt oszloptöredékeket illesztették volna össze, abban

¹ Némi köztársasági formákra már Arnold jövetele előtt is akadunk, de nem értesülünk más pártvezér nevérol; kétségtelen, hogy főképen ő volt az, a ki a rómaiakba oltotta a gyűlöletet, a papi hatalom ellen.

a reményben, hogy szilárd s fényes templomot emelnek. A mély tisztelet, a melyet a középkori ember Róma iránt táplált, csupán a névnek és helynek szólt s épen nem a népnek. Teljes híjával volt a hatalomnak; korántsem volt ereje Itália megfékezésére, mikor Tusculum ellenszegülését sem birta meggyőzni. De a német császárok jól tették volna, ha szövetkeznek a rómaiakkal s segítségükkel a pápák világi becsvágyát féken tartják. Több ízben erre nézve ajánlatot is tettek nekik, először III. Konrádnak, a ki ügyet sem vetett rá, később, a mint már említettük, I. Frigyesnek, a ki a senatus követeit gyalázattal elutasította. Bár gyűlölte a pápát s félt tőle, mindig tisztelte; a rómaiak iránt mindig azt a megvetést mutatatta, a melyet a feudális király szemben a polgárral, a német katona szemben az olaszszal érez. Adorján kívánságára — e pápa szemében az volt a legveszedelmesebb eretnokség, a mely a papság hatalmát fenyegette — a császári prefektus bresciai Arnoldot elfogatta, kivégeztette; hamvait a Tiberisbe szórták, hogy a nép ereklyeként meg ne őrizhesse. De a vezér vértanuhalálával nem enyésztek el követőinek reményei. A köztársasági alkotmány tovább is fenmaradt s időnként, a gyöngye vagy távollevő pápák alatt, rövid s meg-megújuló tevékenységet fejtett ki.¹ Az egyszer életre fakadt eszme, mely csábítólag hatott a tudós képzeletére meg a római polgár hiúságára, nem vesz-

¹ A pápai pénzek sora (egy-kettőnek kivételével) 984. óta (nemsokára Alberik kora után) 1304-ig megszakad. Helyettük a városi hatóságoktól vert különböző pénzekre akadunk. Néhányon rajta van Péter apostol feje e körirattal: Roman, Principe, a hátlaapon: Pál Apostol, e körirat: Senat. Popul. Q. R. Gregorovius, id. helyen.

hetett el teljesen, s két századdal Arnold halála után Cola di Rienzi tribunban ragyogóbb, bár kevésbé önzetlen képviselőre talált.

E különös ember pályáját félreértik, a kik azt hiszik, hogy mély politikai belátás vezette, hogy modern elvek után induló republikánus volt. Merész ábrándjai mellett, úgy hogy népámítónak látszhatnék, bizonyára jó hazafi s hatalmas szellem volt, költői lélek, tele magasztos gondolatokkal. E gondolatok, jóllehet élénk képzelete ragyogó színekben mutatta, alapjában a régiek voltak: a pogány köztársaság rég elenyészett dicsőségének emlékei s a mai elnyomók ellen emelt gúnyos vádak; mindezekből kitűnt, hogy a jövő békéjét csak az biztosíthatja, ha újra fölélednek a régi nevek, a melyeknek a valóságban nem felelt meg semmi. Régi szövegek felolvasásával, meg régi emlékek magyarázatával szerzett híveket magának a tribun Róma utczáin s nem azzal, hogy köztársasági elvekre hivatkozott; tetteiben s terveiben, bár bámulatot keltett merészségük, nem is láttak valami újat vagy megvalósíthatatlant.¹ Olyan férfiak lelkében, mint Petrarca volt, a ki jobban szerette Rómát, mint gyűlölte népét, Rienzi lelkesedése

¹ Rienzi Augustusnak is meg tribunnak is nevezte magát: „tribuno Augusto de Roma“. (Azt állította magáról vagy barátjai állították róla — mindenképen elhitték — hogy ő VII. Henrik császár törvénytelen fia.) Mikor Róma tribunja lett, a római nép elé idézte a bibornokokat, hogy magatartásukról számot adjanak; utánok a császárnak adott hasonló parancsot. „Ancora citao lo Bavaro (IV. Lajos). Puoi citao li elettori de lo imperio in Alemagna, e disse „Voglio vedere che rascione haco nella elettione“, che trovasse scritto che passato alcuno tempo la elletione recadeva a li Romani“- *Vita di Cola di Rienzi*, C.XXVI. (Egykorú írótól az egykorú helyesírással).

rokonérző visszhangra talált; mások a kapaszkodót, demagógot s lázadót gúnyolták s kárhoztatták benne. Barát és ellenfél egyaránt természetesnek találta és ítélte érzéseit és szándékait, a melyek általában a kor szelleméhez tartoztak. De minthogy csupán a képzelet s nem az ész szülöttei voltak s gyökerük nem ért a valóságig, semmi igaz vonatkozásban nem állottak a meglevő világgal, a köztársasági föléledés e tervei mind ép oly mulékonyak és ingatagok voltak, a mily hirtelen támadtak s színesen csillogtak. Mihelyt a pápai hatalom megszilárdult s Olaszországban mindenütt eltűnedezték a városi szabad intézmények, a megújult Rómának álma is végtére enyészett, lehullt s elhalt. Utolsó harcza Porcaro István összeesküvése volt, V. Miklós pápa korában; ettől az időtől fogva a szent városban püspökének uralma ellen nem intéztek támadást.

Mindig szánalmat kelt bennünk, ha tovatűnni látunk egy hitet, ha még oly csalóka is, a melyen egykor az emberek szeretettel és tisztelettel csüngtek. Ámde ezt az álmot korántsem kell sajnálnunk, mert a középkori Rómának a legcsekélyebb mértékben sem vált javára. Abban a három században, a mely bresciai Arnoldtól Porcaróig terjed, a római zavargások nem voltak kevésbbé szenvedélyesek, mint a korábbi középkorban s mindenesetre vészesebbek, mint bármely más európai városban. Azonkívül hogy nem volt benne megszilárdult tekintélyű hatalom, hiányzottak a társadalmi rend amaz elemei, a melyek Olaszország többi városaiban megvoltak. Lombardia és Toscana nagyobb köztársaságaiban a lakosság javarésztét mesteremberek alkották; serényen dolgozó, rendszerető nép; a fölötte álló jómódú középosztály többnyire keres-

kedelemmel foglalkozott s kereskedelmi társulatokat alkotva, erős és hajlékony szervezetet teremtett. Genuát, Velenczét és Pisát külkereskedelme tette nagygyá, Milanó és Flórencz kézműipara révén jutott ahhoz a jóléthez, hogy legyőzhette és magába olvasztotta a körülakó földbirtokos arisztokráciát.

Rómában nem voltak meg a vagyonszerzés e forrásai. Kedvezőtlen fekvése elzárta a kereskedelemtől, ipara sem fejlődött, mert nem volt piacza s a soká elhanyagolt Campagna annyira egészségtelenné vált, hogy termékenysége hasznavehetetlen volt. Akkor is olyan volt már, a minő jelenleg, kihalt és elhagyott: a város kapui töszomszédságában elterülő pusztaság. Nem lévén ipara, úgynevezett polgári osztálya sem volt. Népe merő csöcselék volt, kész követni a demagógot, ha hiúságának hizelgett s még inkább kész elhagyni őt a veszély pillanatában. A babonás hit szinte nemzeti büszkesége volt, de sokkal közelebb élt a szent tárgyakhoz, semhogy mély tiszteletet érezen irántok; bántalommal illette a pápát, gyalázta az ereklyékhez gyülekezett zarándokokat. Róma volt talán az egyetlen város Európában, a mely nem állított harczost a keresztes hadak számára. Papok, szerzetesek s az egyházi udvartartás egyéb nevezetlen elős-díjei tették a népesség javarészét, a többiek koldusmódra tengették életüket, abból élve, a mit a latin keresztyénség adományaiból vagy rablásából meggazdagodott vallási alapítványok juttattak nekik. Nagy volt a hatalmas s durva nemesi családok száma, kö-réjük gyűlt a zsoldosok zabolátlan raja s egymás ellen állandóan harczra szálltak a közeli környéken vagy a város utczáin. Ha az események természetes fejlődést értek volna, e családok egyike, a Colonnák vagy

Orsinik végül valószínűleg legyőzi vetélytársát, úgy mint a Romagna vagy Toscana köztársaságaiban, „signoria“-t vagy helyi tirannist alapít, olyast, a minő Görögország városaiban jutott hatalomra. De a fennálló egyházi hatalom, a mint meggátolta a hűbériség terjedését, e fejlődésnek is útját állotta s ily módon még növelte a városban uralkodó zavarokat. Jóllehet a pápát még nem ismerték el a város törvényes fejének, mégis nemcsak a legtekintélyesebb személy volt Rómában, de egyszersmind az egyetlen, a kinek hatalma némi hivatalos jellemmel járt. Ámde egy-egy pápa uralkodása rövid időre terjedt; hadseregük nem volt s sokszor távol voltak székhelyüktől. Azonfölül a pápa gyakran ama nagy családokból való volt s így otthon nem volt egyéb, mint pártvezér, holott Európa többi részén az egyetemes főpapot tisztelték benne.

Még csak arról a személyről kell szólanunk, a kinek kötelessége lett volna az lenni Rómában, a mi a nemzeti király Francia-, Angol- és Németország városaiban volt: a császárról. A mint már említettük, hatalma merő képtelenség volt s fontossága főleg abban rejlett, hogy a Colonnáknak s más gibellin főneméseknek ürügyül szolgált a pápai párt ellen viselt harcokra. Még elméleti jogai is vita tárgyát alkották. A pápák, a kiknek elődjei megelégedtek vele, hogy mint Károly és Ottó helytartói kormányozzanak, most azt hangoztatták, hogy Róma, a szellem városa, nem tartozhatik semmi világi biráskodás jogkörébe s ezért nem is része a római birodalomnak, noha ugyancsak fővárosa annak. Nemcsak Constantinus, így hirdették, engedte át Rómát Sylvesternek s utódjainak, de szász Lothár is koronázásakor forma-

szerűen lemondott felségjogáról, mikor hűséget esküdött a pápának s ennek vazallusaként elfogadta a koronát. A pápák akkor is, miként ma, érezték, hogy méltóságukon és befolyásukon csorba esik, ha csupán látszólag is megtűrik, hogy székhelyük valamely állami hatalom hatásköre alá esik s bár a maguk hatalmát nem biztosíthatták, elég erősek voltak legalább másokét kizárni. Ezért mindig annyira kényelmetlen volt rájuk nézve, valahányszor a császár Rómába jött a koronázásra, hogy akadályokat gördítettek útjába s azon voltak, hogy minél hamarabb megszabaduljanak tőle. S itt egyet-mást el kell mondanunk a császári látogatásoknak programjáról (így nevezhetjük), meg arról, a mit a német császárok római tartózkodásuk jeléül ott hagytak a városban, mindig arra gondolva, hogy II. Frigyes kora óta a római koronázás általában inkább kivétel, mint szabály volt.

A ki ma Civita Vecchián át Rómába utazik, észre sem veszi, hogy vonata a városba robog; az állomáson kocsiba emelik, a város közepén hôtélbe szállítják, a nélkül, hogy valamit láthatott volna. Ha Toscana felől azon az elhagyott országúton jön, a mely Veii mellett halad el s átszeli a milviusi hidat, a Cimino hegysor magas lejtőjéről pompás kilátása nyílik ugyan a tengerhez hasonló s tündöklő domboktól övezett Campagnára, de a Szent Péter kupolája kivételével, a városból nem lát semmit, a míg nem érkezik falai közé. Nem így volt ez a középkorban. Ekkor minden utazó, akár mi volt a rangja, az alázatos zarándoktól az újon kinevezett érsekig, a ki nagy kísérete pompájával indult el, hogy a pápától a palliumot átvegye, északról vagy északkelet felől közeledett a város felé; útjuk a Tiberis toscanai oldalán dombos térségen át vitt,

mig a Monte Marion¹ — az öröm hegye — megállapodtak s maguk előtt látták szent áhitatuk városát a Lateran nagy épülettömegétől, a távoli Caeliuson, egészen a Szent Péter bazilikáig, lábukhoz közel. Nem látták ott, miként ma, a hullámozó kupolatengert, hanem alacsony házakat vörös fedéllel, itt-ott magas terméskő tornyot s távoli közökben régi romok tömegeit, nagyobbakat a maiaknál; mindezek fölé magasan kiemelkedett a legjobb pogány császárok ama két emléke, mely még ma is változatlan nyugalomban tekint le új nemzetek hadaira s új vallás ünnepeire: Marcus Aurelius és Trajanus emlékoszlópa.

A német sereg, miután a Monte Marion imáját elvégezte, leszállt Nero mezejére, arra a síkságra, a mely a Sant Angelo kapun kívül terül el. Szokás szerint Róma vénei idejöttek a megválasztott császár elébe, hogy megerősítés végett elébe terjeszszék kiváltságaik leveleit s esküjét hallják, a melyben megfogadja jó szokásaik tiszteletben tartását.² Ezután az ünnepi menet állott össze: elül a papok és szerzetesek mentek, himnuszokkal üdvözölve a császárt, majd Róma lovagjai és harczosai következtek; azután az uralkodó, a kit Alpeseken túli lovasságának hosszú sora követett. A városba érve, szent Péter templomához vonultak, a hol a pápa, papságától kör-

¹ A németek ezt a Róma közelében legmagasabb dombot, a melynek ormán a piniák gyönyörű csoportja látható, Mons Gaudii-nek nevezték: az clasz név — Monte Mario — eredetét nem ismerik; némelyek azt hiszik, hogy a Mons Malusnak romlott alakja. E dombon köttette fel III. Ottó Crescentiust és követőit.

² Az *Ordo Romanus*-ból idézem ezt; Muratori, *Antiquitates Italiae medii aevi*, harmadik értekezés.

nyezve, a bazilika nagy nyílt lépcsőjén állott s onnan üdvözölte s megáldotta a császárt. Másnap volt a koronázás, a melynek szertartásait hosszadalmas lenne leírni, de föltehetjük, hogy nem végezték mind a megszabottmódon.¹ Inkább más egyéb szertartásfélét rendeztek, a melyekről a rituale nem tesz említést, hacsak nem sorolhatók a „rómaiak jó szokásaihoz”: a harangzúgás, és a német és olasz harczosok hadikiáltása. Ha a pápa a császár bevonulását Rómába meg nem akadályozhatta, arra kérte, hogy hadi kíséretét a falakon kívül hagyja s ha ezt sem érte el, abban keresett védelmet, hogy összeesküvéseket s lázadást szított túlhatalmas barátja ellen. A római nép pedig, bár gyakran szenvedélyes ellenfele volt a pápának, személyében a nemzeti büszkeség egy nemét látta. Egészen más érzést táplált szemben a német fejedelemmel, a ki távoleső országból jött a városba, hogy ott átvegye s meg se köszönje annak a hatalomnak a jelvényét, a melyet őseik vitézsége szerzett. Róma népe megfosztva régi jogától az egyetemes püspök választására, annál elszántabban csüngött a hiten, hogy őt illeti meg az egyetemes fejedelem választása s mind újabb halálos sérelmet látott benne, hogy az egymást követő uralkodók megvetéssel tiportak jogain s ott diszelegtek szeme láttára durva, barbár lovagaikkal. Így történt,

¹ Nagy súlyt helyeztek a szertartás ama részére, mikor a császár a kengyelt tartja, hogy a pápa lovára szállhasson s egy darabig vezeti a lovat. Mikor Barbarossa Frigyes római útjában IV. Adorján pápával találkozott s e tiszteletadást megtagadta, csaknem szakadás állott be a két hatalmasság között; Adorján épenséggel nem akarta békecsókjával illetni a császárt, a míg ez a formalitásnak alá nem veti magát. A császár végre megtette, de némikép sértő módon.

hogy a római koronázással rendszeren együtt járt egy-egy római fölkelés. A Nagy Ottó ellen támasztott három lázadásról már megemlékeztünk. Unokája III. Ottó, bár hő szeretetet táplált a város iránt, csak hűtlenségét és gyűlöletét tapasztalta, s végre kétségbeesve hagyta el, látván békekísérleteinek meg-
hiúsulását.¹ Száz évvel később, V. Henrik koronázása véres zavargást okozott, mely úgy végződött, hogy a császár a pápát s a bibornokokat szent Péter templomában elfogatta s csak akkor bocsátotta szabadon, a mikor föltételeit elfogadták. Erre az esetre emlékezve, IV. Adorján pápa rá akarta kényszeríteni Barbarossa Frigyes seregét, hogy a falakon kívül maradjon, de a had gyors felvonulása megghiúsította a pápa terveit s megelőzte a római nép ellenállását. Mihelyt Frigyes elhelyezkedett a leonini városban,² eltorlaszolta a Tiberis hidját s szent Péter templomában a kellő módon megkoronáztatott. De alig ért véget a szertartás, a Capitoliumon egybegyűlt fegyveres rómaiak áttörtek a hidon, megrohanták a németeket, csak nagy nehezen, Frigyes személyes fáradozásával szorítottak vissza. Benn a városban nem merte őket üldözőbe

¹ III. Ottónak egy figyelemreméltó feddő beszédje maradt ránk, melyet (egy zendülés után) az Aventinuson levő házának bástyájáról a római néphez intézett; kezdete így hangzik: „Vosne estis mei Romani? Propter vos quidem meam patriam, propinquos quoque reliqui; amore vestro Saxones et cunctos Theotiscos, sanguinem meum, proieci; vos in remotas partes imperii nostri adduxi quo patres vestri cum orbem dititione premerent nunquam pedem posuerunt; scilicet ut nomen vestrum et gloriam ad fines usque dilatarem; vos filios adoptavi; vos cunctis praetuli. — *Vita S. Bernwardi*; Pertznél, M. G. H., t. IV.

² A leonini város, így nevezve IV. Leo után, a Vatikán, Szent Péter temploma és a Tiberis között terül el.

venni s egész uralkodása alatt nem is sikerült neki Róma urává lenni. Utódjai hasonló kudarczok után helyzetükbe belenyugodtak, megelégedtek vele, hogy a koronát a pápától szabott feltételek mellett elnyerjék s odahagyták a várost minden további követelések nélkül.

Minthogy oly ritkán jöttek s oly rövid ideig maradtak a városban, nem csodálkozunk rajta, hogy a német császárok hét századon át, Nagy Károlytól V. Károlyig római tartózkodásuknak kevesebb nyomát hagyták, mint Titus vagy Hadrianus egymaga, de annyi s olyan nyomuk sincs, mint azok a maradványok, a melyeket a hagyomány azoknak tulajdonít, a kiket Servius Tulliusnak vagy idősebb Tarquiniusnak nevez. A fenmaradt emlékek épen arra elegendők, hogy a többiek hiánya annál szembetűnőbb legyen. A legfontosabb III. Ottó korából való, ő volt az egyedüli császár, a ki Rómát állandó székhelyévé akarta tenni. Az Aventinuson épült palotájának, mely valószínűleg csak bástya volt, nyomára sem akadhatunk, de a templom, melyet barátjának, szt. Adalbert vértanu hamvai számára alapított, még ma is látható a Tiberis szigetén. Mikor Beneventumból a közhit szerint Bertalan¹ apostol ereklyéi ide kerültek, a templomot e szentnek ajánlották s ez a mai San Bartolommeo in Isola, a melynek vörös téglából épült, most a kortól megszürkült finom és festői harangtornya a kolostorkert narancsfái közül a Tiberis gyorsan hömpölygő sárga hullámaira néz.

II. Ottó, Nagy Ottó fia, Rómában halt meg s szent

¹ Úgy látszik, hogy Ottót rászedték s valósággal nolai szent Paulinus csontjai vannak a templomban.

Péter templomának kriptájában van eltemetve; az egyetlen császár, a ki a pápák sírjai közt talált örök nyugalmat.¹ Sírját nem messze V. Gergely pápától, a ki öcsce volt, egyszerű, durván faragott márvány-
 emlék jelöli. Hol egy darabig tetemei nyugodtak, a nagyszerű porfir hamvveder fedele, most a nagy keresztelő medence szent Péter templomában, s ott látható a keresztelő kápolnában, a bejárattól balra, nem messze a Stuartok sírjaitól. Legvégül még meg kell említenünk II. Frigyes egyik különös emlékét; annak a császárnak, kiről legkevésbé hinné az ember, hogy ellenségei városában tiszteletben részesült. A Palazzo dei Conservatori-ban a Capitoliumon, a lépcső falába illesztett felirat olvasható, a mely a császár győzelméről a milanóiakon ad számot, meg arról, hogy a lázadó várostól elragadták a carocciót, a

¹ Tudtommal még a következő német császárok vannak Olaszországban eltemetve: II. Lajos (a kinek síremléke a szent Ambrosiusról elnevezett híres milanói dóm északi szárnyában a falba épült; felirata a császár hősi tetteit sorolja fel); VI. Henrik és II. Frigyes Palermóban, IV. Konrád Messinában és VII. Henrik a pisai Campo Santóban, abban a városban, a mely mindig kiváló hűséggel ragaszkodott a császári párthoz. Nyolcz császár vagy király (II. Konrád, III. Henrik, IV. Henrik, V. Henrik, Fülöp, I. Rudolf, Adolf és I. Albert) a speieri székes-egyházban nyugszik; öt (IV. Károly, Venczel, I. Ferdinánd, II. Miksa és II. Rudolf) Prágában; kettő (I. Károly és III. Ottó) Aachenben; kettő (II. Henrik és III. Konrád) Bambergben; kettő (IV. Lajos és VII. Károly) Münchenben; kettő (Arnulf és Gyermek Lajos) Regensburgban; Kegyes Lajos Metzben, I. Lothar Prűmben Trier mellett, I. Henrik Quedlinburgban, I. Ottó Magdeburgban, IV. Ottó Braunschweigban, Ruprecht Heidelbergben, Zsigmond Nagy-Váradon, II. Albert Székes-Fehérvárott, V. Károly az Escorialban s a későbbiek közül a legtöbb Bécsben. A legszebb sírja Miksának van Innsbruckban.

melyet a császár győzelmi zsákmányul hű római népének küld. Ennél több alig van még ma a városban, a mi német urainak emlékét megőrizné. Festményt bizonyára nagy bőségben találunk a lateráni Scala Santa mozaikjától és a Santi Quattro Incoronati¹ nevezetes freskóitól kezdve, egészen a Sistina festészetéig meg a vatikáni stanzákig Rafaeltól, a melyek a pápák győzelmét hirdetik ellenfeleiken, példátlan művészettel s az igazságnak ép oly példátlan meghamisításával. De mindezek jóval későbbiek az eseményeknél, a melyeket ábrázolnak s az egész világon ismereteseek.

Igen érdekes emlékek fűződhetnek azokhoz a templomokhoz, a melyekben a császárok koronázása lefolyt — oly szertartás volt ez, a melynél nagyszerűbbet, ha a személyek méltóságát vagy az ünnepség fényes körülményeit tekintjük, alig ismert a modern Európa. De a régi szent Péter bazilika a tizenötödik század végén eltűnt, kevés időre az utolsó római koronázás után, III. Frigyes császáré volt; a lateráni szent János templomot pedig, a hol szász Lothárt és VII. Henriket koronázták, oly szánszalmasan modernizálták, hogy az eredetinek jelleme teljesen elveszett.²

¹ E kiválóan érdekes freskók szent Sylvester kápolnájában vannak; a kápolna a régi Santi Quattro templomhoz épült a coeliusi dombon; a freskók állítólag III. Incze korából valók. Szent Sylvester életének egyes jeleneteit ábrázolják, különösen azt, a melyben Constantinus a híres adományt juttatja a pápának; a császár alázatos módon a pápa lovának kantárját fogja.

² Az utolsó császári koronázás, V. Károlyé, Bolognában, Szent Petronius templomában történt, mert VII. Kelemen pápa nem akarta Károlyt Rómában fogadni. Nagyszerű templom ez, kórusát, a hol a koronázás végbe ment, Károly óta „restaurálták“, más szóval modernizálták.

Ha számba vesszük Róma társadalmi állapotát a középkorban, könnyebben megértjük az építkezés meddőségét, a mely eleinte meglepi az idegent. Rómának nem volt világi fejedelme s így csupán két osztálynak lehetett általában építeni: a nemességnek és papságnak. Az előbbinek ritkán volt vagyona, ízlése meg sohasem, hogy palotákat emeljen tele bájjal mint a velenczeiek, vagy oly hatalmasakat, minők a fiórencziek és genuaiak. Azonkívül az állandó polgári háborúk alatt a ház első feladata a védelem volt s csak másodsorban: a szépség és kényelem. A nemesség tehát vagy régi épületeket céljaira alkalmasan átalakított, vagy azoknak anyagából fölépítette amaz óriási négyszögű téglatornyokat, a melyek közül néhány még ma is komoran tekint Róma régi részeinek szűk utcáira. Mekkora volt a számuk, megítélhetjük abból, hogy Brancalone szenátor száznegyvenet romboltatott le. Talán csak egynek, az úgynevezett Rienzi-háznak a kivételével, e tornyok az egyedüli épületek Rómában, a melyek a tizenötödik század közepe előtti korból valók. Azok a nagy paloták, a melyekhez az idegenek az ott őrzött képek végett özönlenek, csaknem mind a tizenhatodik és tizenhetedik században vagy még későbbben épültek. A legrégibb köztük a Palazzo Cenci, a melynek komor, alacsony ívű boltozata oly mélyen hatott Shelley képzeletére.¹

Nem a vagyon hiánya gátolta a papságot az építkezésben, mert temérdek jövedelme gyűlt a ke-

¹ A Cenci név Rómában igen régi, azt hiszik, hogy Crescentiusnak a rövidítése. A tizenegyedik században emlitenek bizonyos Cenciust, a ki VII. Gergelyt foglyul ejtette.

resztyénség minden zúgából. Nagy részét tényleg templomok és kolostorok emelésére s javítására fordították; noha kevésbbé bőkezűen mint az Alpese-ken túl egyes nagy prélátusok: lincolni Hugó, vagy kölni Konrád. De a pápáknak mindig pénzre volt szükségük becsvágyuk céljaira s mikor a zavar s romlottság tetőpontját érte, általában szünetelt az építkezés. Így történt, hogy a Karolingok kora után alig épült egyetlen templom a tizenkettedik század elejéig, a mikor Hildebrand reformjai új buzgalmat keltettek a papságban. A pápáknak úgynevezett babiloni fog-sága, s a rákövetkező nyugati nagy schisma újabb okul szolgált az építkezés szünetelésére, s ez csak-nem másfél századig tartott.

De minden időben, még olyankor is, a mikor leg-serényebben folyt a munka, a római építészek inkább azzal törődtek, hogy a régi templomokat helyreállítsák s fölékesítsék, mint hogy újakat építsenek. Míg az Alpeseken túl, néhány kevés hely kivételével, hol a viszonyok kedveztek, mint a Provenceban vagy itt-ott a Rajna földjén, hosszú időn át csak néhány s durva kőből épült templom állott, addig Rómában a korai keresztyén századok örökségekép, annyi volt az Isten tiszteletére szánt épület, köztük néhány maig is felülmulthatatlan szépségű, hogy a templomok nagy száma nem illett a megfogyatkozott népesség szükségéhez. A régiek jó karba hozatalánál, a mennyire lehetett, rendesen megőrizték az eredetinek alakját és stíljét, míg az újak építésénél a temérdek, magában véve szép s a régiségtől meg vallásos érzéstől megszentelt minták megkötötték az építőművész leleményességét; arra készítették, hogy legfőlebb jó utánzóvá legyen, s meggátolták benne, hogy kényére el ne

térjen az építkezés elfogadott módjától. Így történt, hogy mialatt Európában egyebütt a művész lassú fejlődés útján a régi római és bizanczi stílből a román ízléshez s románból a góthoz jutott, addig a római építő alig tért el a primitív bazilika tervétől és rendjétől. Ebben rejlik főoka, hogy Rómában oly kevés a gót stílű épület, de még a Pisaéhoz hasonló román ízlésű is. A mit találunk, az főképen a csúcsos ablak, itt-ott boltív, s ritkán vagy sohasem temploms harangtorony vagy oszlop. A római templomok közt csak egyetlen egy épült tiszta gót stílban, a dominikánusok Santa Maria sopra Minerva temploma s ezt is idegen szerzetesek építették. Más templomokban és főleg a kolostorok folyosóin akadunk a gót építkezés példáira, néhol pedig egy-egy véletlenül vagy szándékosan csaknem megsemmisített nyomra.¹

Megsemmisítésről szólottunk s ez ráutal bennünket a középkori épületek viszonylagos hiányának harma-

¹ Így a San Lorenzo fuori le mura-ban van néhány — jelenleg befalazott — csúcsíves ablak, valamint az Ara Coeli templomban a Capitolium ormán. A lateráni Szent János apszisában is van három vagy négy gótstílű ablak; ennek, valamint Szent Pál (a falakon kívül) templomának a kolostorában sok gyönyörű lombard munkát találunk. A Sant Antonio Abate templomának elegáns porticusa is lombard mű. A Coeliuson épült San Giovanni Paolo templomának apszisában egy külső arkád van, a mely szakasztott olyan mint a pisai dómé. Ezek nem az egyedüli példák. A Caetaniak erődjéhez épült s most romba dőlt kápolna — a Caetaniaktól származott VIII. Bonifác z e családnak ma is kiváló helye van a római nemességben — csinos kis épület, a mely minden más épületnél Róma falain belül jobban hasonlít az északi gótikához. A Via Appian áll, szemben Caecilia Metella sírjával, a melyet a Caetaniak erődül használtak.

dik okára: az állandó fosztogatásokra s változásokra, a melyeknek Róma volt a színhelye. Constantinus kora óta Róma folyvást a pusztulás városa volt, kereszttyén és pogány, polgár és ellenség versenyre kelt egymással a végzetes munka végrehajtásában. Guiscard Róbert,¹ Hildebrand szövetségese IV. Henrik ellen, ostromolva s elfoglalva a várost, vészesebb pusztítást tett benne, mint a gótok és vandalok betörése, de még durvább kegyetlenséggel jártak a sacco di Roma dúlásai, melyet 1527-ben a katolikus s legkegyesebb császárnak V. Károlynak katonái végeztek.² Az első barbár betörések óta a rómaiak abból az anyagból építkeztek, a melyet a régi templomokból, színházakból, törvényszéki csarnokokból, fürdőkből, villákból szedtek; megfosztották az épületeket a ragyogó márványdisztól, a lerombolt falak a travertinköveket szolgáltatták s a felséges építmény tetejébe vagy belsejébe odaragasztották saját kunyhójukat. Ily sorsra jutottak a pogányság emlékei; kissé más természetű okok hatottak közre a középkori templomok eltűnésére. A mit az egyik esetben fosztogató vak-

¹ A Guiscard Róberttől eredt pusztítások legnagyobb részét a zsoldjában állott szaraczén hadaknak tulajdonítják. Az elpusztított városrész túl a Coliseumon a folyó és a laterani Szent János temploma felé sohasem épült fel újra. Szaraczén kalózkod, úgy mondják, már előbb is fosztogatták a várost. Gensarik nem volt pogány, de mint dühös arianus, akár csak a pogány, úgy bánt az orthodoxok templomaival. Mondják, hogy a hétkarú gyertyatartót s más szent tárgyakat, melyeket Titus Jeruzsálemből Rómába hozott, ő vitte el s elvesztette útjában Afrika felé.

² Azt mondják, hogy Károly seregének német része azért pusztított oly kegyetlenül, mert boszankodott rajta, hogy a császári palota romokban hever.

buzgóság vagy vad romboló kedv végzett, azt a másik esetben a modern kor hivalkodó szenvedélye tette meg. Abban a korban, a mikor a pápák világi uralma e városban véglegesen megszilárdult, az építészeten is a renaissance-kori stíl válik uralkodóvá. V. Miklós kora után, a kinek pápasága alatt, a mint emlékszünk, a városi szabadság szelleme utoljára szállt síkra a Porcaro-féle összeesküvésben, semmit sem építettek többé gót ízlésben, s az antikért támadt erős szenvedély megfelelő ellenszenvet szült minden középkori ellen, azt az ellenszenvet, mely főképen II. Juliust és X. Leót jellemzi, a kikkel a modern Róma nagysága veszi kezdetét. Nemsokára utánok a tizenhatodik század nagy vallási mozgalmát, a mely Észak-Európában diadalra jutott, délen magában az egyházban megindult ellenreformáció segítségével megakasztották és elnyomták s ezzel együtt ismét feltámadt a hívők szenvedélye egyházi épületek emelésére és megújítására.¹ E foglalkozás, akár élvezet volt, akár kötelesség, legjobban illett a római kúriához és az arisztokráciához. Léhák voltak meg gazdagok s gazdagságukat érvényesíteni szerették; jó ízléssel megáldva, aggódo fáradsággal jó cselekedetekre is gondoltak, főleg abban a korban, a mely az ifjúság gyönyöreire már alkalmatlan. Pápák, bibornokok s a nagy családok fejei versenyeztek egymással új templomok építésében, a meglevők megújításában és kibővítésében, hogy alig maradt nyoma a réginek;

¹ V. Sixtus pápát, mikor az ókor emlékeinek elpusztításával vagy kifosztásával annyi kárt tett, ebben részint pogányellenes szelleme vezette, részint nyugtalan hiúsága, részint szenvedélyes vágya, hogy valamit alkosson.

óriási kupolákat emeltek fölibök, az egyes oszlop helyébe hatalmas pilléreket állítottak, a templom belsejét temérdek ritka márvánnyal, faragványokkal és aranyozással diszítették, továbbá freskókkal és oltárképekkel; a tizenhatodik és tizenhetedik század legjobb művészeinek alkotásaival. Mindenki, hacsak nem megrögzött híve a középkori iránynak, kénytelen elismerni a modern Róma templomain a színek melegét, a nyugalmat és fenséget, de a legnagyobb csodálat mellett is a kimerült szem el-elfordul a nehézkes építmény gazdagságától s megkivánjuk a világos s tiszta színeket, az egyszerű s még is hatalmas arányokat, melyek egy korábbi idő épületeire annyi bájt öntöttek.

A régi templomok közül csak kevés maradt érintetlenül, sokat teljesen újjáépítettek. De van egy néhány olyan, a melyeknél a tizenhatodik századbéli s későbbi modernizálók a régi alkat két jellemző elemét meghagyták: a kerek apszist vagy tribunát s a harangtoronyt. Az apszis belsejét rendesen mozaikok borítják, a melyek szerfelett érdekesek egyrészt a bennök kifejezett eszméknél fogva, másrészt, mert ezek a festőművészetnek a középkor elejéről fenmaradt egyetlen emlékei.¹ De ha ezekről oly módon akarnánk szólni, mint megérdemlik, külön fejezetet kellene rászánunk, a mire itt nincs helyünk. A campanile vagy harangtorony egy négyszögű, csinos kis kőtorony, nem igen magas, rendesen külön áll

¹ A legszebb ravennai mozaikok valamivel régiebbek azoknál, a melyek Rómában vannak, de néhány Ravennában s másutt Olaszországban (mint a torcelloi remekművek) a hetedik, nyolcadik s a kilencedik századból való.

a templomtól s tetején vagy néha felsőbb emeletén boltíves ablakok vannak, a melyeket karcsú márványoszlopok választanak el egymástól.¹ Campanilékkal, számuk nagyobb volt mint ma, s a nemesi óriás téglavárakkal a tornyoknak oly szerepük volt a városképében, mint ma a kupoláknak. Bár kevésbbé nagyszerűek, valószínűleg festőiebbek voltak s annál inkább, mivel a középkor első felében a házak s templomok, a melyek most nagyobbbrészt a Campus Martius lapályán szorulnak össze, a coeliusi, aventini s esquilini dombok tetején és oldalán elszórva állottak.² A modern Róma főleg az ellenkező oldalon vagy a

¹ A campanilékről általán azt hiszik, hogy a kilenczedik vagy tizedik századból erednek, de Parkertől, az elismert kiváló régiségtudóstól azt hallottam, hogy alakjuk megvizsgálása után most azt hiszi, hogy igen kevés vagy talán csak épen egy, a Santa Prassedehez tartozó, korábbi a tizenkettedik századnál. Ez természetesen csak a meglévőkre vonatkozik. A torony típusa régibb is lehet s kétségtelenül az is.

Félig-meddig hasonló tornyokra akadunk az olasz Alpeselek több vidékén, főképen a hegyi tájakon Velenczétől északra, a hol minden korból való tornyok vannak a tizenkettedik századtól a tizenkilenczedikig, minthogy ez elrejtett völgyekben, hol az az építő más mintát nem láthatott, a régi típust megőrizték. Cimolais völgyében (nem messze Longaronetől a Val d'Ampezzoban) olyat láttam épülőfélben, a minők a szomszéd falvakban nyolcz század óta állanak.

A ravennai felette érdekes kerek tornyokon, a melyek közül négy-öt ma is megvan, úgy látszik hogy eredetileg hasonló ablakok voltak, noha mind, vagy csaknem mind, be van falazva.

² A palatinusi domb, úgy látszik, akkor is az volt, a mi legnagyobbbrészt még ma: a csodálatra méltó romok nagy tömege. A nagy császári palota a domb északi és keleti oldalán a nyolczadik század elején a keleti udvar egyik tisztviselőjének volt a székhelye. Károly korában, vagy hetven évvel később, a palota már nem volt lakható.

Capitolium északkeleti részén van s a városnak e területi változása, a melyről alig mondható, hogy határozottan előbb kezdődik a délnyugati rész elpusztításánál, Guiscard Róbert alatt, csak a tizenhatodik században ér befejezést. Kezdeté 1536-ra esik, az előkészületekkel V. Károly befogadására, a mikor a Capitoliumnak felépítésébe fogtak az első Tarquinus idejéből való alapzaton (később Michel Angelo folytatta) s mikor a szenátorok palotáját, Rómának legnagyobb városi épületét, a mely eddig a Forumra és Coliseumra nézett, homlokélével a szent Péter temploma és a mai város felé fordították.

A mai Róma oly kevésbé hasonlít Rienzi városához, mint Trajanuséhoz, ép úgy, mint a tizenkilencedik század egyháza, bármennyire igyekszik is ezt elrejteni, nagyban különbözik Hildebrand egyházától. De mind e változások mellett az egyház is meg a város is csodálatos módon megóvta magát minden idegen, legalább is német elem behatolása ellen, s mindenkor híven megőrzött valamit a régi római jellemből. A latin keresztyénség mint a régi császári rendszer örököse átvette a szorosan egybeforrt s mégis könnyen simuló szervezetet, mely nagy hatalmának egyik titka volt; azok a nagy emberek, kiket a középkori Róma a pápaságra emelt vagy nevelt, ép úgy mint őseik, adminisztrátorok, törvényhozók és államférfiak voltak, ők maguk ritkán rajongók, de kitünően értettek hozzá, miként kell felhasználni és irányítani másoknak rajongását — a francia és német keresztesekét, olyan férfiakét, mint Assisi Ferencz, Domokos és Ignatius. Az olasz és a német meg angol katholicizmus között mindenha igen szembetűnő különbség volt, a mint ma is van. Ugyanaz áll, hogy merész hasonlattal éljünk,

Rómára nézve is. Társadalmilag folyvást a hűbériség felé hajlott, de sohasem került uralma alá. Külsőleg, építkezésén egy időben nagyon megérzett a gót formák hatása, de a gót stíl sohasem lett az uralkodó irány, mint Európa többi részeiben. Későn jutott Rómába s csakhamar eltűnt, úgy hogy alig akadunk nyomára s szinte megszakítás nélkül jutunk a régi román stiltól¹ a renaissance korabeli görög-római építkezéshez. Ily szempontból nézve, a város története, politikai és építészeti tekintetben egyaránt szoros kapcsolatban van magával a Szent Birodalommal. A császárság, czimeiben és jogaiban, azt az eszmét juttatta kifejezésre, hogy a régi világ intézményei el nem múlóak; Róma városa, külsőleg legalább, gondosan megőrizte hagyományait; tisztviselőinek nevei, épületeinek jelleme, minden a régiséget hirdette s ez az új népfajok, meg a hit új formái között különös és komor életet folytatott.

Lényegében az emberiség egységének az érzete volt a császárságnak az alapja; folytatása volt a római uralomnak, a mely a régi nemzeti különbségeket megszüntette s most hozzájárult a keresztyén elem, mely új s ugyancsak egyetemes nemzetet teremtett. A pogány Róma, a polgárjog kiterjesztésével az összes alattvalókra, a művelt emberiség közös hazája s jelképesen mintegy lakóhelye lett. A keresztyén Róma a kor theológiája értelmében az emberiség misztikus példaképe lett, az egész földön elszórt hívek egyetlen nyája a szent város, a melyhez, mint Moriahhegyi templomához, Isten egész Izraeljének oda kellene

¹ Úgy, a mint később a kisebb bazilikaszerű templomokon látjuk.

gyülekeznie imádságra. Róma nemcsak a hatalmas világ képe, hanem kicsinyben maga a hatalmas világ volt. A helyi egyház papja egyszersmind az egyetemes püspök, a hét suffraganeus, a ki fölszenteli, kormányzói kicsiny püspökségeknek, mint Ostiának, Antiumnak s hasonló helységeknek, a melyek mind Rómához közel, a város körül vannak; a kardinális papok és diakonusok, a kik az előbbiekkal együtt az egyetemes püspököt választják, arra való jogukat, hogy ők az egyház fejedelmei s a keresztyén világ legfelsőbb szellemi tanácsát alkotják, a városi egyházközséghez tartozásukból származtatják. Ily módon a város urát, a császárt, az emberiség uralkodóját Rómának népe választja¹ felkiáltással; egyebütt, mint egyik bazilikájában, törvényesen meg nem koronázható. A város, mint egykor Jeruzsálem, mindnyájunk anyja.

De Róma városának belviszályai még más irányban is világot vetnek a császárság történetére. Polgárai a tizenegyedik századtól a tizenötödikig a régi köztársaság nevében folyvást küzdenek a szabad-

¹ A legtöbb korábbi német császár, nevezetesen Károly és Ottó kijelentették, hogy ily úton nyerték el a koronát, noha valószínűleg részint hódítás révén, részint a pápával kötött személyes egyezség folytán jutottak hozzá. Később a hét német fejedelem ismerték el a törvényes választó testületnek, de megjelenésük abból eredt, hogy összezavarták a német királyságot a római birodalommal, és szorosan véve nem is volt semmi közük a római koronához. E korona adománya elvben csupán valamely római hatóságot illetett, s azok, a kik látták a nehézséget, azzal a föltevással segítettek magukon, hogy a római nép a maga kiváltságát formaszerint a hét választó fejedelemre átruházta. L. 248. lapot; v. ö. M. Villani (IV. 77.), „Il popolo Romano non da se, ma la chiesa per lui concedette la elezione degli Imperadori a sette principi della Magna“.

ságért, szemben a nemesek s a pápa önkényével s a jogért, hogy az egész világon uralkodjanak. E törekvések — önzőknek s fantasztikusoknak mondhatók, de azért oly emberek, mint Petrarca, nem áttallották pártolni azokat — ugyanazon elméletekből eredtek s ugyanazon czélt követték, mint azok, a melyek III. Ottót, Barbarossa Frigyet s magát Dantét is lelkesítették. Egyképen arra vallanak, hogy képtelenség a jövő számára más eszményt kitűzni, mint a mult fölélesztését, egyazon hitre, hogy kíváncsatos s lehetséges az egyetemes világállam, de csupán Róma révén lehetséges, egyazon felfogásra, mely nem tűri meg, hogy az egykor érvényben állott jog megsemmisüljön. E fogalmak észrevétlenül eltűntek a renaissance napjaiban, a következő századok csapásai megtörték a nemzeti szellemet. Olaszország Európa csatasíkjává lett, jólétét kapzsi hadak kizsákmányolták, Firenzet, legnemesebb köztársaságát a szívtelen császárleigázta s barátsága zálogául átengedte egyik önző pápának a Medici családból. Mikor a függetlenség reménye elveszett, a nép elfordult a politikától, hogy a művészetnek s irodalomnak éljen s úgy találta, alig néhány emberöltő után, hogy az ily kizárólagos munkásság nem szerez kárpótlást, ha a szabadság, nemzeti szellem s politikai élet tevékenysége kiveszett. Száz évvel Ariosto s Raphael aranykora után az olasz irodalom hideg és mesterkéltsé, az olasz művészet pedig halálos modorosságban sínylett.

Végre, a hosszú renyheség kora után, mozgalom támadt az álló vízben. A rómaiak, kik gondtalan megelégedésben éltek a pápa atyai kormányja alatt, a francia forradalmi seregek megérkezése után új eszmékre tettek szert s úgy találták, hogy a pápai kor-

mányrendszer, a melyet Napoleon bukása után modern bürokratikus önkényuralom alakjában visszaállítottak, most már kevésbbé tűrhető, mint azelőtt. Róma neve újra fölhangzott, egyesülésre híván a hazafiakat, de nem oly értelemben mint régente. Arnold és Rienzi kortársai a szabadságot csak lépcsőnek tekintették az egyetemes uralom felé, ivadékaik bölcsebbek voltak, s nem annyira hazaszeretetből, mint megbocsátható polgári büszkeségből csak annyit akartak, hogy Róma az olasz királyság fővárosa legyen. Dante a világmonarchiát óhajtotta, a béke s keresztyén testvériség uralmát, azok, kik nevét felidézik, mint hitük legelső prófétáját, oly eszméért küzdenek, melyre Dante sohasem gondolt: Olaszország nemzeti egységéért.¹

Más országok józanul száraz politikusai nem értették meg e szenvedélyt, a melylyel Rómára vágyódtak s kötelességüknek tartották feddő szóval hibáztatni az olaszok könnyelműségét. Az olaszok maguk sem hiszik, hogy a Tiberis partvidéke alkalmas hely az ország fővárosa számára; Róma félreeső vidéken van, egészégtelen s stratégiai helyzete is rossz; a kereskedelmi forgalomra is alkalmatlan, népe néhány becses tulajdonsága mellett kevésbbé rendszerető és munkás, mint a toscanai vagy piemonti. Mindezek mellett egész Olaszország egy szívvel Rómát hangoztatta s erősen hitte, hogy a nemzeti élet érverése addig nem fog hatalmasan és állandóan lüktetni, a míg a régi fő-

¹ A mi Danteben, bresciai Arnoldban s a többiben valóban közös a modern Olaszország „mozgalmi pártjával“, az a papok világi hatalma ellen táplált gyűlölet.

(E fejezetet 1865-ben irtam.)

város nem lesz a nemzet szíve. Érzik, hogy Rómának — a pogány és keresztyén Rómának — köszönik, hogy egykor oly nagyszerű szerepük volt az európai történet drámájában s hogy képesek voltak megragadni azt a hő gondolatot az egység felé, a mely végre egy kormány alá gyűjtötte össze őket. Vajjon igazuk volt-e s ha igazuk volt, vajjon sikert érnek-e, ennek a fejtegetése nem tartozik ide. De méltó a megjegyzésre, hogy e lelkesedés egy híres névért, — mert csak ennyi ez — valósággal ugyanaz az érzés, a melyet a középkor szent Birodalma teremtetett s megszentelt. Az utolsó évek eseményei innen s túl az óceánon bebizonyították, hogy az embereket, jelenleg épen úgy, mint ezelőtt, első sorban nem az anyagi haszon és veszteség számításai vezérlik. Érzések, álmok s elméletek nem veszítették el hatalmukat, a költészet szelleme nem szakadt el teljesen a politikától. Ha tehát csodálatosnak is tartjuk azt a tiszteletet, a melylyel a középkori Róma nevének adóztak olyanok, a kik látták népének bűneit s nyomorát, alig volt ez érzés mélyebb annál az ábrándszerű tiszteletnél, a melylyel a mai olasz tekint a városra, a honnan, mint forrásból, a nemzeti élet összes folyamai erednek s a hova, mint óceánba, valamennyi egybegyülemlik.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A RENAISSANCE; A BIRODALOM JELLEME MEGVÁLTOZIK.

NÉMETORSZÁG GYÖNGESÉGE. — BIRODALMI TARTOMÁNYOK ELVESZTÉSE.
— LASSÚ VÁLTOZÁSOK A NÉMET ALKOTMÁNYBAN. — A HABSBURGOK
NÖVEKEDŐ NAGYHATALMA. — AMERIKA FÖLFEDEZÉSE. — A RENAISSANCE
S HATÁSAI A BIRODALOMRA. — ALKOTMÁNY-REFORM TERVEK.
— VÁLTOZÁSOK A CZÍMBEN.

III. Frigyes uralkodása alatt a császárság legmélyebbre süllyedt. Zsigmond alatt még egyszer felragyogott volt muló fénye, a ki egybehiva s vezetve a konstancai zsinatot, fölújította elődeinek legmagasztosabb tisztét. Az első nagy egyetemes zsinatok s kiváltképen a nicaei zsinat előzményei azt az elvet teremtetten meg, hogy még a pápánál is inkább a császárt illeti meg sajátképen az egyházi gyűlések összehívása az egész világból. Alkalmas elv volt az egyház reformpártjának, a melynek élén Gerson, a párisi egyetem kancellárja állott, a kinek az volt a célja, hogy, nem változtatván semmit a hit kérdéseiben, jóvátegye a fegyelemben és kormányzatban lábra kapott visszaéléseket s korlátozza a pápák hatalmát az egyetemes zsinatok tekintélyének emelésével, a melyeknek most nagyobb csatláhatatlanságot tulajdonítottak annál, a mely Péter

utódjában lakozott. S ámbár ily módon csak a papi rend s nem az egész keresztyén nép lett az egyetemes vallási lelkiismeret képviselője, mégis e tan volt hirdetője ama teljesebb szabadságnak, a melyre csakhamar rákerül a sor. A Szent Birodalom főnmara-
dása s egyetemes zsinatok megtartása, a mint már előadtuk, azonegy elméletnek voltak szükséges részei s ezért több volt véletlen találkozásnál, hogy az utolsó alkalommal, mikor az egész latin keresztyénség tanácskozásra és cselekvésre gyűlt egybe mint egységes közösség, egyszersmind utoljára történt, hogy e közösség világi feje nemzetközi hivatásában járt el. Soha ezentúl Európa szemében nem volt több, mint Németország uralkodója.

Még ahhoz is kétség férhetett, vajjon általában uralkodó maradhat-e soká? Mikor 1493-ban III. Frigyes szánalmas uralkodása véget ért, lehetetlen volt a választó fejedelmekre nézve, hogy közömbösen tekintsék azt az állapotot, a melybe önzésük és zavargásuk döntötte a Birodalmat. Valóban válságos kor volt ez. Eddigelé a németeket inkább szomszédaik gyöngesége oltalmazta, mint saját erejük. Franciaországtól keveset kellett félniök, míg ezt egy oldalról az angolok, más oldalról a burgundi herczegek fenyegették; Angolországtól még kevésbbé, míg a York és Lancaster ház viszálya pártokra szaggatta. De most egész Nyugat-Európában a hűbéres oligarchák hatalma megtört s a főbb országok az által, hogy megállapodott az örökösödés biztos rendje s hogy a kisebb fejedelemségek nagyobbakba olvadtak, rohamosan tömör és hódításra kész katonai monarchiákká alakultak. Így lett Spanyolország Castiliának és Aragoniával való egyesülése s a granadai mórok leveretése

folytán nagy állammá. Így keletkezett Angliában a Tudorok népszerű deszpotizmusa. A tizenegyedik Lajos alatt s utódjai korában kibővült s megszilárdult Franciaország így tett szert arra az uralkodó befolyásra az európai politikában, a melyet erős földrajzi helyzete, népének harcias lelke s hozzátehetjük, uralkodóinak kiméretlen becsvágya a rákövetkező századokban biztosított számára. Ezalatt a távol Keleten még rettentőbb ellenség támadt. Konstantinápoly elfoglalása tért juttatott Európában a törököknek, s azt a reményt táplálta bennök, hogy a tizenötödik században megvalósítják, a mit Abderrahman szaraczenjaival a nyolczadik században csaknem megvalósított: az iszlam hite elterjedését mindazokban a tartományokban, a melyek a Nyugat és Kelet Caesarjainak engedelmeskedtek. Az ottomán szultánok hajói a földközi tenger hullámain szeltek s jól vezetett seregeik Magyarországra nyomultak s Bécset fenyegették.

De nemcsak künn támadt egy-egy félelmes ellenség: a szomszédos hűbértartományok elvesztése folytán Németországnak határai is védtelenül állottak. Az egykor alávetett Lengyelország az interregnum korában lerázta igáját, most meg nyugati Poroszországot elragadta a német lovagrendtől s a nagymestert rákényszerítette, hogy a még megtartott keleti Poroszországért hűségi esküt tegyen. Csehország, hol a német kultúra mélyen gyökeret vert, megmaradt a birodalom részének, de a IV. Károlytól nyert kiváltságai, Szilézia meg Morvaország megszerzése folytán tényleg függetlenné lett. A nyugtalan magyarok úgy bosszulták meg előbbi hűbéri tartozásukat, hogy sűrűn betörték Németország keleti határvidékére.

Olaszországban a császári hatalom VII. Henrik

halálával véget ért. Ruprecht átkelt ugyan az Alpe-seken, de már csak úgy, mint Flórencz fölbéreltje; III. Frigyes elnyerte a lombard koronát, de nem járt vele a legcsekélyebb hatalom sem. A tizennegyedik század kezdetén Dante még reméli, hogy a német császárok munkája folytán hazája újra föléled. Ötven évvel később Villani tisztán látja, hogy a császárok az Alpe-sektől délre már nem uralkodnak s nem is képesek uralkodni.¹

Mindamellett tovább tart még egy ideig a császári hatalom tűnékeny álma. Ürügyül használják fel a gibellin városok önkényurait, hogy a szomszédos guelfek ellen intézett támadásaikat igazolják, még a köztársaságnak oly elszánt hívei, minők a flórencziek, sem utasítják el teljesen a császári hatalmat, bár kelletlenül türik rendelkezéseit. A tizenötödik század dereka előtt a guelf és gibellin elnevezésnek nincs már se értelme, se jelentése, a pápa nem volt már a városi függetlenség védelmezője, a császár nem volt már ostromlója, mert e városi függetlenség nem igen élt már sehol sem. De az egyház és császárság harczy kiáltását még mindig ép úgy ismételték, mint három századdal

¹ „E pero venendo gl'imperadori della Magna col supremo titolo, e volenno col senno e colla forza della Magna reggiere gli Italiani, non lo fanno e non le possono fare“. M. Villani, IV. 77. Megérdemli, hogy Villani etymológiáját idézzük, a mely-lyel a két nagy párt elnevezését magyarázza; a középkorban nagy ügyességet fejtettek ki az ilyesfélékben: „La Italia tutta e divisa mistamente in due parti, l'una che seguita ne'fatti del mondo la santa chiesa — e questi son dinominati Guelfi; cioè, guardatori di fè. E l'alra parte seguitano l'imperio o fedele o enfedele che sia delle cose del mondo a santa chiesa. E chiamansi, Ghibellini, quasi guida belli, cioè, guidatori di battaglie.

ezelőtt s azok az ellentétes elvek, a melyek innen is, túl is, Olaszország legnemesebb szellemeit küzdelemre hívták, most hitvány ürügyül szolgáltak birtokszerzés vagy merőben esztelen gyűlölet harczaira. A mit ezelőtt régen Görögországban megjegyeztek, itt igaznak bizonyult: a pártviszály szelleme túlélte a pártoskodás okát s maga is hasztalan és végnélküli küzdelmeknek új meg bőséges forrása lett.

III. Frigyes után nem koronáztak többé császárt Rómában; s az Olaszországnak Németországgal való annyiszor koczkáztatott s elveszett kapcsolatnak csaknem egyetlen nyomát a habsburgi császároknak ama szivós hite őrizte meg, hogy jogaikat, bár gyakran tisztán dinasztikus s személyes természetűek voltak, olyképen érvényesíthetik, hogy elődeik császári méltóságára hivatkoznak. Azért, hogy Barbarossa egy Alpeseiken túli sereggel elfoglalta Lombardiát, azt hitték, hogy joguk van rá maguk s rokonaik számára herczegséget követelni s a birodalmat oly háborúba sodorni, melyre egyéb ok, mint az ő érdekük, nem szolgált.

Arles királysága, ha nem is gyarapította tetemes erővel a birodalmat, hasznos végvárul szolgált Franciaország ellen. Elvesztése tehát — a Dauphiné 1380-ban részben, 1457-ben végleg elszakadt, a Provence 1486-ban — komoly baj volt, mert Franciaországot közelebb hozta Svájcához s csábitó utat nyitott számára Olaszország felé. A császárok egy ideig nem akartak határozottan lemondani e tartományokra való felségjogaikról, de ha már az is nehézséggel járt, hogy Németországban érvényesítsék hűbérúri jogaikat egy-egy lázadó gróffal szemben, sokkal bajosabb volt egy oly vazallust hódolatra bírni, a ki egyúttal Európának leghatalmasabb királya volt.

Az északnyugati határon 1477-ben feloszlott az a nagy fejedelemség, melyet a francia Burgundia herczegéi alapítottak ; nagy öröme a rajnamellékieknek, a kiket Károly, az utolsó herczeg, szüntelenül nyugtalanított. De e változás egyetlen következménye az volt, hogy Franciaország és Németország egymás mellé jutott s csakhamar kitűnt, hogy az erő súlypontja a számra kisebb, de jobban szervezett s tevékenyebb nemzetre esett.

Svájcot sem lehetett már többé a német birodalom részének tekinteni. Az erdei kantonok lázadása 1313-ban inkább az elnyomás ellen fordult, a mely Albrecht habsburgi gróf nevében nehezedett a népre, mint Albert császár törvényes uralma ellen. De jól lehet többen a későbbi császárok közül, különösen VII. Henrik meg Zsigmond kedveztek a svájci kiváltságoknak, politikájuknak mégis sajátos irányt szabott a szövetségesek s a birtokos nemesség között uralkodó gyűlölség, s úgy esett, hogy a szövetségesek, mikor új kantonok csatlakoztak hozzájuk s 1477-ben fényes sikert arattak merész Károlylyal szemben, a nemzeti önállóság büszke érzetében hajlandók voltak elhagyni a birodalomnak zátonyra jutott tört hajórészét. Miksa kísérletet tett visszahódításukra, de dühödt küzdelem után, a melyben az Engadin pórjai többször pusztítva törtek nyugati Tirol völgyeibe, kénytelen volt engedni s 1500-ban szerződésileg elismerte függetlenségüket. Mind a mellett a nemzetközi jog értelmében a svájci konföderáció csak 1648-ban a westfáliai békében lett önálló állam, sőt néhány város még azontúl is a birodalmi kétfejű sаст verette pénzére.

Ha e területi veszteségek aggasztók voltak, még

sokkal aggasztóbb volt magának Németországnak az állapota. Az ország nem annyira birodalom, mint sok kis állam csoportosulása, oly fejedelmeknek a kormánya alatt, a kik sem békében élni egymással, sem egyesülni nem akartak idegen ellenséggel szemben, annak a császárnak névleges vezetése alatt, a kinek csekély törvényes hatalma volt, s azt sem gyakorolhatta, a mennyi volt.¹

Az elsorolt kézzelfogható s szembeötlő okokon kívül, van még más ok is, a melynek a dolgok ez állapotára közre kellett hatnia. Ez az ok abban az elméletben rejlik, a mely a birodalmat a keresztyén államok közt a legfelsőbb nemzetközi hatalomnak tekintette. Attól az időtől fogva, hogy Nagy Ottót Rómában megkoronázták, a német király és római császár jelleme egy személyben egyesült s megmutattuk, hogy az az egyesülés mindjobban az egybeolvadás felé tört. Ha e két különböző természetű és eredetű állást más-más személy tölti be, igen valószínű, hogy a római birodalom elenyészett volna, holott a római királyság izmos nemzeti monarchiává fejlődik. A kapcsolat folytán az egyiknek tartósabb, a másiknak gyengébb élet jutott, míg ugyanakkor mindkettő átalakult. A meddig Németország csak egyike volt annak a számos országnak, a melyek a birodalom fejének meghódoltak, a császároknak lehetséges volt — bár nem kell hinnünk, hogy töprengésük tárgya volt, — különbséget tenni császári hatalmuk között,

¹ „Nam quamvis Imperatorem et regem et dominum vestrum esse fateamini, precario tamen ille imperare videtur: nulla ei potentia est; tantum ei paretis quantum vultis, vultis autem minimum“. Aeneas Sylvius Németország fejedelmeihez, idézi Hippolytus a Lapide.

a mely nemzetközi s félig vallási volt, meg királyi méltóságuk között, a mely csupán helyi és feudális természetű volt. De mikor Németország összeszorult határain belül a nemzetközi funkciók elvesztették jelentésüket, mikor Angol-, Spanyol- és Franciaország, Dánia, Magyar-, Lengyel- és Olaszország, Burgundia sorra elutasították a császári beavatkozást s a világ ura azt látta, hogy épen csak saját népe hallgat szavára, a világot kormányzó állásából nem akart egyszerűen német királylyá sülyedni s tovább játszott a szűkre szorult helyen azt a szerepet, a mely a nagyobb színpadon megillette. Nemzetközi biráskodásának tere Európa helyett Németország lett, választó fejedelmek és hercegei, eredetileg csupán vazallusok s nem nagyobbak mint Champagne grófja Franciaországban vagy Chester grófja Angliában, arra a helyre emelkedtek, a melyet egy-egy keresztyén monarchának kellett betöltenie. Ha a császár az lett volna, a mi a tizenegyedik században volt, a fejedelmeknek s hercegeknek jutott méltóság igen kevesett jelentett volna. De minthogy sikerült nekik a már megszerzett kiváltságokat megszilárdítani s jogerőre emelni, ennek az elméletnek az uralkodóhoz való viszonyukról nagy, bár ekkor még alig észrevehető hatása volt oly irányban, hogy a német birodalom, mert most már így nevezhetjük, egységes államból olyasféle conföderációra vagy államok szövetségére változott, a melyek némely kormányzati czélokra nézve egyesültek ugyan, de más fontosabbakban különváltak s függetlenek voltak. Németország ily módon egyházi s állami szervezetében egyaránt, kicsinyben a keresztyén világ képét mutatta.¹

¹ L. Aegidi, *Der Fürstenrath nach dem Liineviller Frieden* ;

A pápa, jóllehet annak a nagyobb hatalomnak volt birtokában, a melyet vetélytársa elveszített, épen oly módon volt a német papság feje, mint a császár a világi elemé; a három rajnai prelátus ott ült a legfelsőbb tanácsban a négy világi választó fejedelem mellett, a püspökök és apátok főrendisége ép oly lényeges része volt az alkotmánynak s ép oly befolyású volt a birodalmi gyűlések tanácskozásai-ban, mint a birodalom hercegei, grófjai és örögrófjai. Az volt a fölfogás, hogy a világot átfogó keresztyén állam kormányát lelkipásztorok vezessék, a kiknek hatalmi rangfokozata teljesen megfeleljen a világi hatóságénak; ez, miként az egyház, rendelkezék világi vagyonnal meg hatalommal és gyakoroljon mellérendelt bár különálló biráskodást. E rendszer, a melynek megvalósításán a tizenegyedik és tizenkettedik század folyamán hasztalanul fáradoztak Európában, fővonásaiban a tizenegyedik századtól kezdve uralomra jutott Németországban. A minő hasonlóságot találunk az osztrák főherczegek helyzete között Németországban és ama helyzet között, a melyet a négy szász és két frank császár Európában elfoglalt, mert mindkettőjüket vezetőnek és irányadónak ismertek el mindenben, a mi közös érdekű volt, egyik esetben a keresztyén, a másik esetben az egész német népre nézve, holott egyiküknek sem volt közvetlen kormányzó hatalma a helyi királyok és főurak területén; olyképen azoknak a terve is, a kik Miksát császárnak választották, hogy nemzeti uralmukat megszilárdítsa, lényegében hasonló volt ahhoz, mely a pápák előtt

e könyv az előttem ismert művek között legjobban világítja meg a Birodalom belső természetét.

lebegett, a mikor a világ koronáját Károly és Ottó fejére tették. Mivel a pápák abban az időben, úgy mint most a választó fejedelmek, azt látták, hogy a czimmel együtt a velejáró hatalmat meg nem adhatják, úgy segítettek a bajon, hogy olyan egyéneket szemeltek ki ez állásra, a kik saját eszközeikkel is fentarthatták méltóságukat. Az első frank és az első szász császárokat azért választották, mert ezek immár Európa legfőbb hatalmasságai voltak; Miksát meg azért, mert ő volt a legerősebb német fejedelem. A hasonlatosság még tovább is terjed. Valamint Ottó alatt s utódjai korában a római császárság elnémetesedett, ép úgy most a Habsburgok dinasztiája alatt, a melynek kezéből azóta csak egyszer esett ki a kormánypálca, a német császárság mindjobban az osztrák monarchia felé fejlődött.

E monarchiának és a Habsburg-ház hatalmának a megalapítója nem annyira Rudolf volt, mint ennek ivadéka Miksa.¹ Minthogy személyében egybefoglalta azokat a németországi nagybirtokokat, a melyek családja oldalágai közt megoszlottak, s burgundi Máriával kötött házassága révén joga volt Merész Károly tartományainak legnagyobb részére, hatalmasabb fejedelem volt mindazoknál, a kik II. Frigyes halála óta a német trónon ültek. De nem mint római császár ért ily nagyságot, hanem mint Ausztria főhercege, Tirol grófja, Stiria és Karinthia hercege, mint egyes földterületek hűbérura Svábsországban, Elzászban és

¹ A közvetlenül ezelőtt uralkodó két császár: II. Albert (1438—1439) és III. Frigyes, Miksa atyja (1439—1493) Habsburgok voltak. Mégis csak Miksától kell számitanunk a család emelkedését.

Svájcban. Mert valamint vele kezdődik az osztrák monarchia, ép úgy vele ér véget a római szent Birodalom, régi értelmében. A félig vallási, félig politikai tanoknak az a különös rendszere, a mely a birodalmat oly hosszú időn át fentartotta, lassanként elavult s az elmélet, a mely annyi változásnak volt oka Németországban és Európában, rövid idő alatt úgy elveszett az emberek emlékezetéből, hogy most csupán gyöngye és elmosódott képét idézhetjük fel annak, a mi egykoron volt.

Mert Miksa trónralépte nemcsak a birodalmi történetben jelöl fordulópontot. E kort — tele változással és mozgalmassággal az emberi élet minden ágában, az a kor ez, melyben a könyvnyomtatás általánosan elterjedt s a könyvek nem szorítkoztak többé a pap-ságra, melyben állandó hadsereg foglalta el a feudális katonaság helyét, melyben a puskapor használata megváltoztatta a háború alakját — különösen az az esemény jellemzi, a melynek a világtörténetben sem azelőtt, sem azóta, párja nem volt: Amerika fölfedezése. Hirtelen szertefoszlott a felhő, mely a legelső kezdettől fogva sűrűsötéten eltakarta a művelődés határait, eltűnt a titokzatos félelem érzése, a melylyel az emberek Homeros kora óta a föld szilárd felszínét s a földet körülfogó oczeánt nézték, mihelyt geográfusok és asztronomusok azt tanították, hogy a föld csupán jelentéktelen gömb, a mely épen nem közép-pontja a világnak s a világegyetem számtalan rendszere közül a legutolsónak keringő mozgásában továbbtátik. Az újabb ismeretek a legkülönbözőbb körülmények közt élő néptörzsekről, a melyek a keleti földgömb befolyásaitól menten fejlődtek s a kultura minden fokán erősen megingatták az eddig

uralkodó nézeteket az emberi életről, a természet-hez s természetfölöttihez való viszonyáról. Konstantinápoly elfoglalása 1453-ban s a kelet-római birodalom megdőlte végzetes csapást mért a varázserejű hagyományra s a multhatatlan névre ; 1492-ben föltárult az a világrész, hová a római sasok világhódító röptükben sohasem jutottak. Most már senki sem ismételhette a *De Monarchia* érveléseit.

Egy másik, egészen különböző, de még jelentősebb mozgalom indult ki Itáliából az Alpeseiken át. A barbár törzsek letelepedése óta a római provinciákban, nem állott be Európában ahhoz fogható változás, a mely az új tudományok terjedését követte a tizenötödik század első felében. Megbűvölve a régi, különösen a görög művészet és költészet mintáitól az emberek iszonynyal s megvetéssel fordultak el most mindentől, a mi Trajanus korától V. Miklós pápáig történt és létrejött. A Tacitus kora után élt írók latin stílje megromlott, a középkor építészete barbár, a skolasztikus filozófia utált s zagyva értelmetlenség volt ; még Aristotelest is, noha görög volt, Aristotelest, a ki három századon át több volt mint próféta vagy apostol, őt is letaszították trónjáról, mert neve kapcsolatban volt a Scotisták s Thomisták szálnalmas vitáival. Ez a szellem — elemzőnek nevezhetjük vagy skeptikusnak, földinek vagy egyszerűen világinak, — e szellem, a mely teljes ellentéte volt a középkori miszticizmusnak, megragadta és magával sodorta az embereket a gáttal elzárt folyó erejével. Az emberek izlésüket és érzékeiket akarták kielégíteni s alig törődtek az Isten imádásával, még kevésbé a hitelvekkel ; más reményeik s eszményeik voltak, mint őseiknek, a keresztes vitézeknek s aszkétáknak ; kép-

zeletüket nem azok a tárgyak izgatták, a melyek Dantet ihlették, nem lázadtak fel az egyház ellen, de nem is lelkesedtek többé érte s lelkesedtek mindenért, a mi friss, bájos és értelmes volt. Mindentől, a mi régi s ünnepies volt, a min megérzett a hűbéri-ség és szerzet ize, elfordultak s közönyből már nem is gyűlöltek. És ekképen, a renaissance közepette, ama tudat hatása alatt, hogy a régi dolgok elmúlnak a földről s új rend tárul elé, a középkor többi egyéb nézeteivel s emlékeivel együtt a római császárság elhomályosult jogai is elenyésztek az újkor teljesebb fényében. Egy-egy jogász zúgolódó hangon említgette, hogy semmiféle mellőzés meg nem döntheti a császárság egyetemes uralmát, egy-egy pap figyelmetlen hallgatóságának arról szónokolt, hogy a császár kötelessége megvédeni a szentszéket. De Németországban a birodalom csak régi jelszó volt, hogy széthúzó elemeit összetartsa, a császárok pedig alkalmas eszköznek tekintették a Habsburgok hatalmának kiterjesztésére.

Ettől az időtől fogva tehát úgy kell tekintenünk a római Szent Birodalmat, mint a mely a német birodalomba elveszett; néhány gyöngé kísérlet után, a melylyel hajdani jogait föl akarták támasztani, abból, a mi eredetére vallott, csupán egy hangzatos czim maradt meg s a rangbeli elsőség az európai államok közt. Közvetetlen hatásában a renaissance a birodalomnak nem vált se javára se kárára. Sokkal jobban foglalkoztatták az embereket a szobrok, érmek s kéziratok, semhogy azzal törődhetek volna, a mi a pápákat és császárokat illette. Inkább azzal hatott, hogy észrevétlenül megvonta tőle az elméleti rendszert, a melyen a birodalom alapult, s így, minthogy az előtt a közvéleményen

kívül egyéb támasza nem volt, most már nem támaszkodhatott semmire.

Miksának eseményekben gazdag uralkodása alatt többször fáradoztak azon, hogy az alkotmányt újjászervezzék, de a törekvések inkább Németország mint a birodalom történetébe tartoznak. Valóban itt véget is érhetne a Szent Birodalom története, ha nem emlékeztetne rá a változatlan cím s ha az utolsó századok eseményei okaikban nem utalnának arra az időkre, a mikor a „római“ elnevezés nem volt még merőben gúnyos értelmű. Elég lesz megjegyeznünk, hogy míg a békét s jobb igazságszolgáltatást bizonyos mértékben biztosította a közbéke és birodalmi kamara, — mindkettőt 1495-ben szervezték, — addig a birodalmi gyűlés rossz rendszere s a császárnak meg a rendeknek ellenállhatatlan féltékenysége fontosabb terveket meg hiúsított. Félteve határozatlan, bár gyöngye felségjogait, Miksa megtagadta egy birodalmi kormánytanács szervezését¹ s mikor a rendek mégis kicsikarták tőle, *Reichsregiment* mindent megtett, hogy kudarcot valljon. A birodalmi gyűlésen, a mely három testületből állott, a választó fejedelmekből, a fejedelmekből, a városokból, az alsóbb nemességnek s a birodalmi lovagoknak nem volt képviselte, ezért ez utóbbiak zokon vettek minden rendelkezést, a mely helyzetüket érintette, olykép, hogy megtagadták az olyan adó fizetését, a melynek megszavazásában nem volt részük. A fejedelmek és városok érdekei gyakran merőben ellenkeztek, a koronának pedig nem volt elég ereje, hogy pártfogásával a városoknak valamit használhasson. Zsigmond politikáját, a melylyel a népet kölcsönös engesztelékeny-

¹ Reichsregiment.

ségre akarta rábírní, a későbbi császárok ritkán találták követésre méltónak, megelégedtek vele, hogy pártviszályt szítsanak a főnemések közt s ily módon gátat vessenek a kelletlen reformtörekvések elé. Számos komoly kísérlet után, oly képviseleti rendszer megalkotására, a mely a helyi függetlenség hajlamainak útját állja s az elkülönített közigazgatásból eredő bajokat orvosolja, az annyszor meghiúsult remény elenyészett. Az erők nagyon is ellensúlyozták egymást: az uralkodónak nem állott módjában személyes hatalmát növelni s a reformpárt nem korlátozhatta őt erős kormánytanács segítségével, mert ily rendszabály a rendek függetlenségét is csorbította volna. Így végződött az első nagy kísérlet, a mely a német egységre törekedett. Érdekes, mert a közelmúlt eseményeire s aspirációira nagy hatással volt s érdekes azért is, mert kétségtelen bizonyítékul szolgál a császári méltóság hanyatlására. Mert a reformtervek nem azzal akartak czélt érni, hogy Miksának újra megadják azt a hatalmat, a melyet elődjei élveztek, hanem azzal, hogy testületet szerveznek, a mely talán inkább hasonlít szövetséges államok szenátusához, mint olyan államtanácshoz, mely az uralkodó oldalán van. A meglevő rendszer tovább fejlődött: a fejedelmek a külső nyomástól megszabadulva mindegyre növekvő önkénynyel uralkodtak területeiken, külön törvénykönyveket szerkesztettek, a közigazgatás új rendszereit használták; a lázadó parasztságot elbizott durvasággal leverték. Immár fejedelmek és városok szövetségei alakulnak¹ (a sváb szövetség a legnagyobb

¹ Venczel pártolta a városi szövetségeket s ezzel a nemesek gyűlöletét vonta magára.

hatalmasságok közé tartozott Németországban s gyakran az uralkodó legerősebb támasza volt); megkezdődnek már az idegen hatalmakkal kötött szövetségek, a melyek félelmes fontosságra tesznek szert a Valois-ház s Habsburgok között támadt versengés folytán, mikor VIII. Károly s XII. Lajos francia király Nápolyra és Milanóra jogot támasztott. Nem csekély haszonnal járt, hogy olyan barátok éltek az ellenséges ország kellő közepén, a minőkre a francia ármánykodások a pfalzi fejedelemben s a württembergi herczegben találtak.

Mégis e korban ébred öntudatra a német nemzetiség, különválva a birodalomtól. Minden oldalról szorongatva, örökre elvesztve Olaszországot, a szláv tartományokat s Burgundiát, Teutschland lassankint elvált Welschland-tól.¹ A birodalom szűkebb de gyakorlatibb értékű nemzeti egység képviselője lett. Nem pusztán véletlen, hogy e korban több fontos változásra akadunk az elnevezésben. Az egyszerű, *sacrum imperium Romanum*-hoz hozzá jő a „*Nationis Teutonicae*“ (Teutscher Nation). E cím: „*Imperator electus*“, a melynek használatára² Miksa engedélyt kap II. Julius pápá-

¹ A németek, ép úgy mint a régi angolok, az idegeneket, azaz a nem-német nemzeteket welsch-eknek nevezték, de nyilván nem mindezeket a nemzeteket, hanem csupán azokat, a melyek némiképp kapcsolatban voltak a Római Birodalommal, mint a cymryket a római Britanniában, a romanizált keltákat Galliában, az olaszokat, a románokat vagy oláhokat Erdélyországban, a dunai fejedelemségeket. De úgy látszik, hogy sem a magyaroknak, sem valamely szláv népnek nem adták e nevet. A tizenharmadik századbeli islandi írók Franciaországot (*Francia occidentalis*) „Valland“-nak nevezték.

² Julius szívesen megadta, mert éppen nem kívánta Olaszországban látni Miksát.

tól, mikor a velenceiek meggátolták római útjában, Németországnak Rómától való elkülönödését jelöli. Ezután egy császár sem nyeri el a koronát a régi fővárosban (V. Károly fejére még a pápa teszi ugyan a koronát, de a szertartás színhelye Bologna volt s így legalább is kétséges érvényű volt); mindegyik a német koronázás után¹ a Választott császár² címet nyeri s e címet használja a nevében kiadott okleveleken. De megszólításnál a „választott“ szót elhagyták, részint udvariasságból, részint mert a római koronázásra vonatkozó, régi szabályokat elfelejtették. vagy csak a régiségek kutatói ismerték; mindig csak császárnak nevezték, még akkor is, a mikor a formalitást meg kellett tartani. Hasonló fontossága van még egy másik, most először használatos címnek. I. Ottó előtt a német király csupán „rex“-nek, vagy „Francorum orientalium rex“-nek vagy „Francorum atque

¹ A német koronát Aachenben a régi frank fővárosban nyerték el, a hol a bazilika karzatán még most is látható az a márvány trón, a melyen a császárokat Károlytól I. Ferdinándig megkoronázták. E széken találta III. Ottó Nagy Károlyt, mikor 1001-ben sirját felnyitotta. I. Ferdinánd óta a koronázás meg a választás is Frankfurtban történt. A szertartás leírása Goethe *Wahrheit und Dichtung*-jában megtalálható. Aachen, noha német város maradt s ma is az, távoli fekvésénél fogva nem volt alkalmas fővárosa az országnak, e mellett még veszedelmes szomszédságban volt a Nyugati Frankokhoz, a mint a makacs németek nevezik a francziákat. Már 1353-ban a bambergi püspök azon panaszkodik, hogy a francziák szemérmetlenül magukhoz ragadták a frank név tiszteletét, „reges Franciae“-nek nevezik magukat e helyett: „Reges Franciae occidentalis“. Lupoldus Bebenburgensis, apud Schardium, *Sylloge Tractatumum*.

² Erwählter Kaiser L. Függelék, C jegyzet.

Saxonum rex“-nek nevezte magát; 962 után a kisebb méltóság mind eltűnt a „Romanorum Imperator“ elnevezés mellett.¹ Ehhez Miksa hozzácsatolta a „Germaniae rex“ czimet, vagy hozzávéve II. Frigyes örökségét,² a „König in Germanien und Jerusalem“-et. Azt hitték, hogy e kifejezések „Német császár“ vagy kevésbbé helyesen a „Németek császára“, a „Német király“ és „császár“ czimek összevegyüléséből eredt.³ De valószínűbb, hogy ez elnevezések „Német császár“ vagy „Németek császára“ csupán elfogadott hibás használata a német uralkodó hivatalos címének.⁴

Nincs benne kétség, hogy a Birodalom ilyképen merőben német hatalommá süllyedt. De nagyon is természetes, hogy az akkor élt emberek, az események fejlődésének irányát még nem ismerték. A nyugtalan és vérmes Miksa újra meg újra javasolja Burgundia és Olaszország visszafoglalását — utolsó terve szerint a pápaság és császárság viszonyainak rendezése végett maga akart pápa lenni; az egymást követő birodalmi gyűléseken buzgón fáradoztak rajta,

¹ Romanorum rex (II. Henrik után) a római koronázásig.

² A császár azonban csak egyike volt a sok pretenzensnek, a kik Jeruzsálem királyságára számot tartottak, számuk annál nagyobb lett, minél jobban tovatűnt a visszaszerzés reménye.

³ A czimet „Németország császára“ csak aránylag rövid idő óta használják. A tizenhetedik század angol írói mindig röviden és egyszerűen így nevezik: „The Emperor“, a mint mindig azt mondják „the French King“. De már igen régi francia íróknál ezt találjuk: „Empereur d'Almayne“.

⁴ L. Moser, *Römische Kayser*; a császári rendeletek és proklamációk gyűjteményei, Goldastnál s másoknál.

hogy Németország szégyenét: a magánosok harczait megszüntessék, hogy a birodalmi kamara ügyét rendezzék, hogy a császári tisztviselőket állandósítsák s közigazgatásukat az egész országban egyöntetűvé tegyék. De mialatt beszédeket tartottak, az ég elsötétedett, jött az áradat s mindannyiukat elsodorta.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

A REFORMÁCZIÓ S HATÁSAI A BIRODALOMRA.

V. KÁROLY TRÓNRALEPTE. — MAGATARTÁSA SZEMBEN A REFORMÁCZIÓVAL. — KISÉRLETEK A REFORMÁCZIÓ ELYNYOMÁSÁRA. — A VALLÁSI MOZGALOM SZELLEME ÉS LÉNYEGE. — A REFORMÁCZIÓ BEFOLYÁSA A LÁTHATÓ EGYHÁZRÓL SZÓLÓ TANRA. — MENNYIBEN SEGÍTETTE ELŐ A POLITIKAI ÉS VALLÁSSZABADSÁGOT. — HATÁSA A CSÁSZÁRSÁG KÖZÉPKORI ELMÉLETÉRE. — A CSÁSZÁR HELYZETÉRE EURÓPÁBAN. — NÉMETORSZÁGI ZAVAROK. — A HARMINCZÉVES HÁBORÚ.

Szólanunk kell itt a reformációról, természetesen nem mint vallási mozgalomról, hanem mint ama politikai változások okáról, a melyek még jobban szét-tépték a birodalmat s gyökerét vágták el annak az elméletnek, a mely a császárságot megteremtette és fentartotta. Luther befejezte Hildebrand művét. Eddig még lehetségesnek hitték, hogy a német állam tömör, bárha nem is deszpotikus monarchiává izmosodik; épen azon a worms birodalmi gyűlésen, a melyen a wittenbergi szerzetes az egyház és császár ámulatára kijelentette, hogy letűnt a papi önkény kora, új tervet készítettek s terjesztettek elé egy központi kormánytanács szervezésére. A nagy egyházszakadás mind e reményeknek végét vetette, mert oly politikai egyenetlenség forrása lett, mely minden eddiginél komolyabb és maradandóbb volt s arra tanította a most ketté szakadt Németország pártjait, hogy keserűbb

gyűlölségben éljenek egymással, mint az, melyet ellenséges nemzetek éreznek.

A szakadás a lehető legkedvezőtlenebb időre esik. Minden eddiginél emlékezetesebb választás után, oly választás után, a melyen I. Ferencz francia király s VIII. Henrik Angolország királya voltak vetélytársai, épen az a fejedelem lépett a császári trónra, a ki oly rengeteg birtokoknak volt az ura, mint még senki sem Európában nagy névrokonának kora óta. Spanyolország és Nápoly, Flandria s Burgundiának más részei, valamint keleti Németország terjedelmes országoi Károlynak engedelmességek; új birodalmaiból, túl az atlanti óceánon, kiapadhatatlan jövedelmei folytak. Ily hatalom, melyet erőlyesebb s mélyebb szellem igazgatott, mint nagyatyjáé, Miksáé volt, a koronázó hitlevél megszorításai¹ s a választó fejedelmek² örökösége ellenére is megtörhette volna a fejedelmek kiváltságait s azzá válhatott volna tényleg, a mi hivatalosan volt: a nemzet fejévé. V. Károly, noha ridegmodora³ s flamand beszédje miatt sohasem volt a németek kedveltje, valósággal hatalmasabb volt Miksánál s minden más császárnál az utolsó három században. Olaszországban, hosszú küzdelmek után a pápával s

¹ Az úgynevezett „Wahlcapitulation“.

² A választó fejedelmek soká vonakodtak Károlyt megválasztani, mert rettegetek nagy öröklött hatalmától s végül csak a törököktől való ellenállhatatlan félelmükben engedtek.

³ Úgy látszik, hogy csaknem valamennyi Habsburgnál hiányzott a veleszületett szívbeli nyájasság egy neme, melyet a biborban való nevelés elfojthat ugyan, de mégis meg volt különbözö más királyi családokban s nagyban hozzájárult uralmuk fenmaradásához, így például a Braunschweig és Hohenzollern-ház több fejedelmében.

a francziákkal sikerült felülkerekednie; értett hozzá, mint kell Henriknek hízelegve s Wolseynek kedveskedve Angolországot vezetni; Franciaország kivételével egy államtól sem félt, hogy komoly ellenzéket támaszt. E hatalomhoz képest a császári méltóság merőben mellékes volt, forrásai a spanyol gyalogosok, Flandria szövőszékei s Peru bányái voltak. De a kivívott győzelem csakhamar joggá válhatott volna s valamint egy korábbi Károly a frank fegyverektől való rémületet a római választás álarca alá rejtette, úgy utódja is pusztán a római császár címével akár száz tartományt is kormányozhatott volna s családjának terjedelmesebb s maradandóbb uralmat hagyhatott volna.

Alig kerülhetjük el, hogy ne gondolkodjunk rajta, mi lesz akkor, ha Károly hozzászegődik a reformáció ügyéhez? Minő tisztelettel viselkedett a pápa iránt eléggé látjuk Róma feldúlásából s VII. Kelemen elzárásából; állásának hagyományai rábírhatták volna, hogy a Henrikek és Frigyesek nyomdokát kövesse, a mire a félénk IV. Lajos s az állhatatlan Zsigmond néha néha rászánta magát; a római kúria zsarolásaitól zaklatott német nép ébredő lelkesedése erőt öntött volna karjaiba s módot nyújtott volna neki, hogy az újítások túlságait mérsékelje, hogy trónját a nemzet szeretetének mély alapjain megszilárdítsa. Kétség tárgya lehet ugyan — az angoloknál legalább van ok a kételkedésre — vajjon a reformáció nem vesztett-e volna ugyanannyit, a mennyit nyerhetett, ha a királyi pártfogás hálójába kerül. De ha mellőzzük Károly személyes ragaszkodását a régi hithez, ha elfeledjük, hogy Európa legvakbuzgóbb népének volt a királya, császári helyzete szinte rákésztette,

hogy a pápával szövetkezzék. A császárság Rómának köszönte lételét, büszke volt rá, mint legfőbb földi kiváltságára, hogy az apostoli szék oltalmazója s utóbb, különösen a Habsburgok alatt megszokta, hogy a pápa segítségére támaszkodjék. Maga is az ősi tisztelet örökségén és hagyományain alapult, elpártolhatott-e oly ügytől, a melyet a legrégibb örökség s a legmagasztosabb hatalom együtt megszentelt? A német papsággal, az alkalmilag kitört viszálykodások mellett is, jobb viszonyban élt, mint a világi arisztokráciával; a papság fejei a korona első miniszterei voltak, apátságainak kezelései legutoljára tün-tek el a császár jövedelemforrásai közül. Ha most ellenök fordul, mikor feldühödt eretnekek ostromolják őket, ha a régi kortól és sok száz törvénnyel szentesített jogaikat megsemmisíti, ezzel csak önnönmaga ellen mond ítéletet s az örök város szelleme uralmának megdőlte maga után vonja a még most neki tulajdonított világi uralom bukását is. Károly szívesen látta volna némely visszaélések orvoslását, de tőle nagyszabású politikai állásfoglalást kívántak s így a katolikusok sorsát a magáévá tette.¹

¹ Nagy erővel fejtegeti ezt P. Tosti felette érdekes műve, *Prolegomeni alla Storia Universale della Chiesa*; innen idézek egy helyet, a mely épen a szóban forgó tárgyra vonatkozik: „Il grido della riforma clericale aveva un eco terribile in tutta la compagnia civile dei popoli: essa percuoteva le cime dei laicale potere e rimbalzava per tutta la gerarchia sociale. Se l'imperadore Sigismondo nel concilio di Costanza non avesse fiutate queste conseguenze nella eresia di Huss e di Girolamo da Praga, forse non avrebbe con tanto zelo mandati alle fiamme que'novatori. Rotto da Lutero il vincolo di suggezione al Papa ed ai preti in fatto di religione, avvenne che anche quello che sommetteva il vassallo al barone, il all'Imperadore si allentasse.

A sok jelentős esemény közül csak néhány kevésről fogunk itt megemlékezni. A régi császári rendszer visszaállítása a Habsburg hatalom alapján végül lehetetlennek mutatkozott. Mégis néhány évig azt hitték, hogy sikert ért. Mikor a schmalkaldeni szövetség feloszlott s vezetőit elfogták, az egész ország Károly lábainál hevert. Spanyol katonái rettegésben tartották az augsburgi birodalmi gyűlést, a legyőzött protestánsokat hitágazati formulák elfogadására készítette; egész Németországban, mialatt saját párthivei elégedetlenül zúgóldtak, a kit akart, fölemelte vagy ledöntötte. Ekkor, 1552-ik év kezdetén, a hogy innsbrucki szállásában bevégzett művéről édesen álmodozott s várta a tavaszi időt, hogy Trientbe induljon, hol a katolikus atyák a világ hite elintézésére újra egybegyültek, hirtelen arról értesül, hogy Észak-Németország fegyverben áll s hogy a lázadó szász Mórícz Donauwörthet elfoglalta s most a bajor Alpeseiken keresztül sietve, uralkodóját megtámadni készül.¹ Károly útra kelt és átsietett a havas Brenneren, azután keletre a pirosló dolomitsziklák között, melyek a Pusterthalt befogják, Karinthia csöndes völgyeibe ereszkedett; megrémülve oszlott szét a trienti zsinat: Európa látta s a császár megértette, hogy a forradalom szelleme felett aratott képzelt diadalával, épen csak egy pillanatra vetett gá-

Il popolo con la Bibbia in mano era prete, vescovo e papa; e se prima contristato dalla prepotenza di chi gli soprastava, riccoreva al successore di San Pietro, ora ricorreva a sé stesso avendogli commesse Fra Martino le chiavi del regno dei Cieli. vol. II, p. 398—399.

¹ Mórícz, úgy mondják, nagyon örült rajta, hogy Károly elmenekült. „Ekkora madár számára“, így szólt, „nincs elég nagy kalitom“.

tat az ellenállhatatlan áradatnak. Mikor az az utolsó kísérlet is a vallási egyöntetűség erőszakos létrehozatalára ép oly reménytelenül dugába dőlt, mint előbb a hitágazati tanácskozások megtartása s az egyetemes zsinat egybehívását célzó javaslatok, 1555-ben némi fegyverszünetet kötöttek, a mely a kölcsönös félelem s gyanakvás izgalmai közt hatvan évnél tovább tartott. Károly, hogy reményeiben s terveiben, melyek munkás életét betöltötték, ekképen csalódott, négy évvel később a gondok súlya alatt s érezve közeli halála árnyékát, Spanyolország és India, Flandria és Nápoly uralmáról fia, II. Fülöp javára lemondott; a császári méltóság öcscsére, I. Ferdinándra szállott, a ki már jó ideje (1530) a rómaiak választott királya volt. Ferdinánd megelégedett vele, hogy a dolgokat oly állapotban meghagyja, a mint találta azokat, utódját pedig, a szeretetreméltó II. Miksát, a ki személyesen a protestánsok felé hajlott, helyzete s szövetségesei korlátozták s keveset vagy semmit sem tehetett a vallási s politikai gyűlölködés lángjának elfojtására. A kettészakadt Németország pártjai minden téren továbbra is érvényesültek s sohasem esett oly távol attól, hogy összhangzó tevékenységre jusson vagy a rég meglazult hűbéri kötelékeket szorosabbra fűzze. Mindenik hitnek államai külön-külön szövetségre léptek s így az igazságszolgáltatás vagy közigazgatás hatalmainak nem volt elismert központja. Legkevesbbé lehetett a császár e központ, a ki a pápai párt vezető feje s minden protestáns gyanús ellensége volt. Szorgosan ügyeltek rá, úgy hogy saját hatalma révén semmit sem tehetett; az egyik párthoz szegődvén, a másik el nem fogadta közvetítő szerepét, ilyképen arra kényszerült, hogy saját céljai elérése végett párthivei terveit fogadta

el s azoknak önző törekvéseit segítette elő, a jezsuiták szövetségesévé vagy eszközévé válván. A lutheránus fejedelmek azon voltak, hogy megszorítsák azt a hatalmat, a melytől még túlérzékeny módon rettegtek, s azt látták, hogy valahányszor egy-egy új fejedelemtől nagyobb engedményeket csikartak ki, mint elődjétől, hogy ebben s csakis ebben, készörömet egyetértettek velök katolikus testvéreik. A császár ily módon koronája régi kiváltságait egyiket a másik után elvesztve, csak kevés befolyással lehetett a kormányzatra, kivéve azt, a melyet cselszövény útján gyakorolt. Elannyira, hogy végre minden kormányzat lehetetlenné vált. Mert a protestánsok, mikor azt látták, hogy az országgyűlésen leszavaztatnak, kijelentették, hogy vallási ügyekben a többség nem kötelezheti a kisebbséget. S minthogy csaknem minden rendelkezést e kategóriába lehetett foglalni, mert mindaz, a mi a császár vagy más katolikus fejedelem javát szolgálta, sérelmes volt a protestánsokra, ezért akármit is, csak két elkeseredetten küzdő párt megegyezésével lehetett végrehajtani. E szerint alig történt valami, még az igazságszolgáltatást is megakasztották egy-egy birónak vagy assessornak kinevezése miatt támadt viszályok.

Németország külügyi politikájában másnemű eredmények mutatkoztak. A katonai erőre s szervezetre nézve gyengébb protestáns fejedelmek biztonságuk érdekében egymással szövetségre akartak lépni. E mentő terv nem volt új s a császár már előbb élt vele, mikor elvesztette bizalmát a birodalmi rendszer elavult s kényelmetlen formái iránt. Csakhamar odafordult tekintetük túl a Vogézeken, s azt látták, hogy Franciaország, míg otthon máglyára vetette az eretnekeket,

nagyon is boldog volt, ha másutt a szabad gondolkodás pártját foghatta. A szövetséget nagy könnyen megkötötték; II. Henrik 1552-ben elnyerte a címet: „A német szabadságok védője“ s a jövőben mindig akadt ürügy a német ügyekbe való beavatkozásra.

Ez néhány látható politikai következménye a nagy vallási szakadásnak a tizenhatodik században. De velejárt s belőle fejlődött oly változás is, mely közvetlen eredményeinél sokkal fontosabb. Talán nincs történeti esemény, a melyet oly különböző szempontból tárgyaltak, mint a reformáció. Lázadásnak nevezték, a melyben a világi elem a papság ellen vagy a német faj az olaszok ellen száll sikra, vagy a melyben Európa királyságai a pápaság egyetemes uralma ellen törtek. Némelyek a soká elfojtott harag kitörését látták benne a főpapok fényűzése s az egyházi rendszer soknemű visszaélései ellen, mások az egyház megújhodását, a mely a keresztyénség eredeti tanaihoz tér vissza. Mindez bizonyos fokig megvolt benne, de volt valami mélyebb is s olyan, a mi a felsoroltaknál hatalmasabb következményekkel jár. Valójában az egyéniség elvének, tehát az igazi szellemi szabadságnak érvényesülése volt. Eddigelé a személyes öntudat az egyetemesnek halvány és megtört visszfénye volt; engedelmesség volt a legfőbb vallási kötelesség; az igazságot valami külső valónak tekintették, a melyet a papság, mint az igazság sáfára, átszármaztat a passzív világi elemnek s a melynek megváltó ereje nem abban rejlik, hogy az ember átérzi és érti igaz voltát, hanem tisztán formaszerű s lelketlen elfogadásában. A keresztyénség magasztos elvei, a melyeket a középkor még nagyra becsült, elhomályosultak s korlátolt, szigorú s szinte érzéki formák közé szorultak a

tudatlanság és barbarizmus korában. Az, a mi természet szerint elvont volt, csak úgy tartotta fenn magát, hogy konkrét alakot öltött. Az egyetemes köztudat a látható Egyházzá változott s a látható Egyház kormányzottá merevedett s hierarchiává fajult. A szívbeli szentséget s kegyes életet külső cselekedetekkel iparkodtak elérni, bűnbánó vezekléssel, zárandokolással, a szegényeknek és a papoknak nyújtott adományokkal, a mikben a könyörületes léleknek gyakran édes-kevés része volt. Az isteni igazságnak jelenlétét az emberek közt egy szempontból Isten csálhatatlan földi helytartójának, a pápának személye szimbolizálta, más szempontból a jelenvaló istenség befogadása a mise szentsége révén, végül az a tanítás, hogy a papnak bűnbocsátó s a szentségeket kiosztó hatalma csodálatos adományok átruházásán alapul, a melyek csak fizikaiaknak mondhatók. A tanoknak ezt az egész rendszerét, a mely, ha az egyház világi s ennélfogva gátló hatalma útját nem állja, a kialakulása¹ óta lefolyt négy században kibővíthetett, megújulhatott s megtisztulhatott volna s így összhangban maradhatott volna az emberiség ébredező értelmiségével, ezt a rendszert a reformáció forrongó mozgalma hirtelen foszlányokká tépte s Európa összes vallásosabb s haladóbb népei elvetették. A külsőnek s konkrétnek a helyét mindenben bensőség s szellem foglalja el. Azt hirdették, hogy az egyéni lélek, bár tovább is a világlélekben tükröződik, mégis független természetű, önmagából kiinduló erő központja s mindenben inkább cselekvő, mint szenvedő. Az igazság

¹ A transsubstantiatio csak a tizenegyedik század végén lett végleges dogma.

csak akkor lesz igazság a lélek számára, ha a lélek azt felismerte s bizonyos fokig megteremtette, de ekképen felismerve és átérezve képes lesz rá, hogy a hit alakjában a külső cselekedeteket meghaladja s az értelem dogmáit átalakítsa, élő elvvé válik minden ember keblében, mely magában végtelen s az ember gondolkodásában és tetteiben végtelen módon kifejezésre jut. Az, a ki mint szellemi lény fölszabadult a paptól s közvetetlenül az istenséggel lép viszonyba, nem szorul rá, hogy, mint eddigelé, tagja legyen ember-társai látható egyesülésének a végből, hogy köztük tiszta s hasznos életet éljen. A reformáció által ekképen a látható Egyház s a papi rend elvesztette eddigi kiváló fontosságát s a kik mostanig a vallási hagyomány letéteményesei, a vallásos élet forrása s központja, az örök üdv s kárhozat birái voltak, pusztán keresztyén emberek szövetségétévé sülyedtek, mely arra szolgált, hogy a kölcsönös rokonérzés kifejezésre jusson s némely közös célokat könnyebben el lehessen érni. Hasonlóan más elméletekhez, a melyeket a reformáció most megdöntött, e középkori fölfogás is a látható Egyház természetéről természetszerűen s így azt is mondhatjuk, szükségképen fejlődött a harmadik és tizenkettedik század között s ennél fogva a kor gondolkodását kellett kifejeznie s szükségait kielégítenie. E látható egyház élesztette s gondozta a középkor hosszú éjjelén a tudomány és műveltség, valamint a vallásnak pislogó világát. De miként az az egész theológiai alkotmány, melynek egyik része volt, e látható Egyház is most megmerevedett és meddővé vált, természetében azonos lett saját legvésezebb visszaéléseivel, s nyilvánvalóan képtelenné válva minden további fejlődésre most már ki nem

elégithette azokat a szellemeket, a melyek folyvást erősödván, mindjobban erejük tudatára jöttek. Az északi népek ébredő bűzgalma előtt hideg és élettelen rendszer volt ez, melynek hierarchiai szervezete a gondolat szabad munkáját megakasztotta, mely világi hatalmat és vagyont ruházva a lelkipásztorokra, elvonta ezeket sajátos kötelességeiktől, mely az állami igazgatás mellett vele egyenrangú és versenyző kormányzatot teremtvé, az emberben is elkülönítette a lelki elemeket a világiaktól, a mi annyira teljes s vészhozó volt a középkorban, a mi az életet lealacsonyítja s a vallást elválasztja az erkölestől.

A reformáció, azt lehetne mondani, vallási mozgalom volt, holott itt az a feladatunk, hogy a császársággal foglalkozzunk s ne az egyházzal. A megkülönböztetés csak látszólagos. A Római Szent Birodalom a látható Egyháznak csak más neve. Kimutattuk már, hogyan alkotta meg a középkori elmélet az államot az Egyház képére, hogyan volt a Római Birodalom a pápaság árnyéka — arra szánva, hogy az emberek testét kormányozza, úgy mint a pápa az emberek lelkét. Mindkettő egyformán engedelmességre tartott számot azon az okon, hogy az igazság csak egy s hogy ott, hol egy hit van, egy kormányzatnak is kell lennie.¹ S minthogy a reformáció épen e formászerű egység elvét döntötte meg, lázadássá lett mindennemű önkény ellen, kitűzte az állami, valamint a vallási szabadság lobogóját, mert az egyéni szellem méltó fejlődésére mind a kettő szükséges, bár különböző mértékben. A császárság sohasem volt szembetűnő módon a népszabadság ellenzője s még V. Károly

¹ L. a 104. l. jegyzetét és a 117. l. 3. jegyzetét.

alatt is korántsem volt oly veszedelmes az alsóbb osztályokra nézve, mint Németország kis fejedelmei. De engedelmesség volt állandó követelése és jelszava, az az engedelmesség, mely őt megillette az elévülhetetlen átruházás jogán, a katolikus hagyomány jogán s ama keresztyén hatósági kötelessége alapján, hogy ép úgy nem tűri meg az eretnekséget és szakadást, valamint az árulás s fölkelés megfelelő bűneit. Julius Caesar óta számos fázison ment át, de egyikben sem volt alkotmányos monarchia, a népjogok elismerésére kötelezve. Innen van, hogy a reformácziónak indirekt törekvése, mely a kormányzat korlátozására s az alattvalók jogainak gyarapítására irányult, ép úgy ellenére volt a császárságnak, a mint az egyéni ítéletnek a protestantizmusból eredő jogosultsága ellenére volt a pápaság és papi rend hatalmi követeléseinek.

Mellesleg meg kell jegyeznünk, hogy eleinte a vallási mozgalom tényleg nem segítette elő oly mértékben, mint várható volt, se a politikai fejlődést, se a lelkiismereti szabadságot. Századok szokásait nem lehetett pár év alatt elfeledni s természetes is, hogy az eszméknek a létért s hatásért való küzdelmét egy időig tévedések és hibák kísérik. Néhány könnyen fellobbanó szellemnél a szabadság törvénytelenséggé fajult s a legdurvább szertelenséget szülte az életben s tanokban. Számos rajongó szekta támadt elvetve minden szabályt s rendet, a mely nélkül emberi társadalom meg nem állhat. Ámde e mozgalmak nem terjedtek tova s nem tartottak soká. Mélyebbre ható s nevezetesebb volt egy másik tévedés, ha tévedésnek nevezhető, a mi szinte elkerülhetetlenül a körülményekből folyt. Azok az elvek, a melyeknél fogva a protestánsok elkülönödtek a római egyháztól, arra

is megtanithattak volna őket, hogy türelmet tanusítsanak mások véleménye iránt s hogy tartózkodjanak a kísérletről, mely a tanokban vagy az istentiszteletben való megegyezést az állami kormányzat szükséges formáival kívánja egybekötni. Még kevésbé kellett volna e megegyezést polgári büntetésekkel kicsikarni, mert a hitnek, épen ők állítják, csak akkor van becse, ha szabadon nyilvánul. Az olyan egyház, a mely a csalhatatlanságra nem tart számot, elismerni köteles, hogy az igazság némi része ellenfele oldalán is lehet; olyan egyháznak, a mely megengedi az emberi ész alkalmazását a kinyilatkoztatásra s erre bátorít, nincsen joga rá, hogy előbb vitatkozzék az emberekkel, majd megbüntesse, ha nem sikerült meggyőznie. De akár azért, mert csak félig látták, mit tettek, akár azért, mert elég nehéz volt kiszabadulni a papi bilincsekből, örömet fogadták a segítséget, melyet a világi fejedelem adhatott s az eredmény az volt, hogy a hit vagy inkább a hitvallások szorosabban egybevegyültek a politikával, mint bármikor azelőtt. A keresztyénség nagyobb részében egy századnál tovább vallásháborúk dúltak s a theologiai ellenszenv érzései még ma is folyvást hatással vannak az európai hatalmak kölcsönös magatartására. Csaknem minden országban a győztes hitelv összetársult az állammal s fentartotta a középkor despotikus rendszerét, holott az alapot, melyen a rendszer nyugodott, elhagyta. Ily módon keletkeztek a nemzeti egyházak, hogy azzá váljanak a különböző protestans országokra nézve Európában, a mi a katolikus egyház volt az egész világra nézve; egyházak, melyek közül mindenik egyterjedelmű volt az illető állammal, mindenik rendelkezett nagy földbirtokkal s mindenik-

nek megvolt kizárólagos politikai kiváltsága s büntető hatalma az ellenszegülőkkel szemben. Általában nem lehetett egykönnyen oly elméletet találni, a mely alapjául szolgálhatott volna ez egyházaknak, mert nem mutathattak rá, mint a régi egyház, tanaiknak történeti átszármasztására; nem utalhattak sem egyes emberre, sem emberek testületére olyképen, hogy az az isteni igazság csálhatatlan közvetítőjének tekintésék, még csak egyetemes zsinatokra sem hivatkozhattak, vagy arra az érvre, bármi is az értéke, hogy „*securus iudicat orbis terrarum.*“ De a gyakorlatban mind e nehézségek csakhamar legyőzettek, mert mindenik államban az uralkodó párt, ha nem volt is csálhatatlan, biztos volt benne, hogy igaza van s a többi felekezet ellenszegülésében nem látott mást, mint erkölcsi romlottságot. Az uralkodó akarata mint Angolországban, vagy a többség akarata mint Hollandiában, Skandináviában vagy Skócziában, minden országban külön istentiszteletet szabott meg s fenntartotta a középkori türelmetlenség gyakorlatát, előbbi jogosultsága nélkül. Az üldözés, mely egy csálhatatlan katolikus és apostoli egyházban legalább menthető, kiváltképen gyűlöletes, ha olyanok alkalmazzák, a kik nem voltak se katolikusok, se apostoliabbak szomszédaiknál és a kik épen az imént lázadtak fel a legrégebb és legtiszteltebb tekintély ellen, oly jogok nevében, melyeket most másoktól megtagadtak. A hol látható egyházzal való egyesülés, melyhez az anyagi szentségekben való részvétel juttat, szükséges az örök üdvre, az üldözés kötelességnek tartható, jótéteménynek az elveszett lelkek számára. De ha a mennyország mindenképen a szellem országa, ha az üdvözítő hit minden látható jel nélkül s különböző külső formák

mellett is meglehet, az üldözés bűn s egyúttal dőreség is. Azért sokkal kevesebb mentsége volt a protestánsok türelmetlenségének, bárha nem nyilatkozott oly kegyetlen módon mint a katolikusoké, mert igazolására legtöbb esetben csak valamely politikai ürügy szolgált, vagy még gyakrabban az uralkodónak vagy valamely pártnak makacs szenvedélye, melylyel el akartak némitani minden véleménynyilvánítást, mely eltért az övéktől. Ha terünk volna rá s bővebben fejtegetnők is e kérdést, értekezésünk sajátképeni tárgyától épen nem térnénk el. Mert a birodalom, mint már többször elmondtuk, sokkal kevésbbé volt intézmény, mint elmélet vagy tan. Nem túlságosan sok tehát, ha azt mondjuk, hogy azok az eszmék, a melyeknek kiváló befolyása a hatóság kötelességére: állami beavatkozás útján hitbeli s istentiszteleti egyformaságot teremteni, csak újabb időben szűnt meg, hogy ezek az eszmék mind arra a viszonyra vihetők vissza, melyet az elmélet állapított meg a római Egyház és a Római Birodalom között, visszavihetők valósággal az Egyház gondolatára, mely egyúttal birodalom.

Két módját annak, hogy miként hatott a reformáció a császárságra, ime elmondtuk: a közvetetlen politikai eredményeket meg a sokkal mélyebbre ható elméleti változást, a mennyiben a reformáció a szabadság természetéről s a kormányzat mivoltáról új eszméket honosított meg. Egy harmadik hatásról sem szabad megfeledkeznünk, bárha látszólag csaknem jelentéktelen. A császárság neve és hagyománya, bár régi varázsereje tetemesen csökkent, még mindig akkora volt, hogy gyűlöletet támasztott a német protestánsokban. Az a legfőbb fontosságú elmélet, mely a hívők egységes hitét és egyetlen közösségét hir-

dette, abban az uralomban jutott kifejezésre, a melynek képviselője a világ régi fővárosa volt, szellemi és világi fejei: a római püspök és a császár révén. Valamint egykor egy jelentésű volt a római és keresztyén név, úgy később egyet jelentett a római és katolikus név. A reformáció elemeire bontván az eddigelé egységes fogalmat, a romanizmust de nem a katolicizmust támadta meg s oly vallási községeket teremtett, a melyek tovább is keresztyéneknek mondták magukat, de irtóztak attól a formától, a melylyel a nyugaton oly hosszú ideig azonosították a keresztyéniséget. Minthogy a császárság azon a föltevésen alapult, hogy az egyház és állam határai szorosan egybeesnek, az a változás, a mely az alattvalókat az egyik közösségből kivonta, míg a másiknak tagjai maradtak, a birodalmat teljesen átalakította, régi rendjének jelentését és értékét megsemmisítette s a császárt különös és kelletlen helyzetbe készthette. Protestáns alattvalói szemében merőben a közigazgatásnak volt a feje, a katolikusok előtt egyszersmind hitük oltalmazója és védője. A ki eddig az állam élén állott, most az államban egyik pártnak lett a feje, a Corpus Catholicorumnak, szemben a Corpus Evangelicorum-mal, elvesztette legszentebb jogát, a melynek alapján alattvalóinak engedelmisségére tartott számot; a felébredt német nemzeti érzés ellenségesen szembeszállt egy oly intézménnyel, a melyet czime és története idegen önkényuralom központjához fűzött. A német nemzetek, miután hét századon keresztül a római uralom örökségét élvezték, szívökben ismét azt az érzést ápolták, a melylyel őseik Julius Caesar és Germanicus ellen sikra szállottak. Két egymással kölcsönösen ellenkező rendszer egymás mellett meg nem férhetett, a nélkül

hogy egyik a másikat meg ne semmisítse. A theológiai rokonérzés ösztöne erőt vett a politikai engedelmesség kötelességein s az emberek, a kik a császárnak meg a tartományi fejedelemnek egyaránt alattvalói voltak, minden hűségükkel ahhoz fordultak, a ki hitüket vallotta s istentiszteletükben megvédelmezte őket. Mert északi Németországban a fejedelmek is, meg a nép is, többnyire lutheránusok voltak; a déli s főkép a délkeleti országokban, a hol az országnagyok a régi hithez ragaszkodtak, alig volt protestáns, kivéve a szabad városokban. Ugyanazok az okok, a melyek a császár helyzetén Németországban csorbát ejtettek, tekintélyének utolsó látszatát is eltörölték más országokban. A bekövetkezett nagy háborúban Anglia és Franciaország, Hollandia és Svédország protestánsai úgy ítélték róla, mint Spanyolország, a Vatikán és a jezsuiták szövetségeséről s a kiről egy századdal előbb azt hitték, hogy senki más, csak épen ő az, a ki az antikrisztus eljövételét feltartóztathatja, most az északi theologusok szemében az antikrisztus maga volt, vagy az antikrisztus főbajnoka. A földrengést, mely örvényt nyitott Németországban, egész Európában megéreztek; államai s népei ellenséges zászlók alá sorakoztak s a birodalom elhunyo hatalmával tovatűnt az egységes keresztyénség is, holott, hogy ezt vezesse, a birodalom azért jött létre.¹

¹ Mikor VIII. Henrik angol király fellázadt a pápa ellen, Irland királyának nevezte magát, elődjei csak e címet használták: „Dominus Hiberniae“, anélkül hogy engedélyt kért volna a császártól, hogy megmutassa, hogy Rómának világi és szellemi uralmát egyképen visszautasítja. Így a „Felebbviteli szabályzatnak“ gondja van rá, hogy eltiltsa s kizárja „minden

Az itt vázolt fejlemények közül néhány már a nevezetes worms-i gyűlésen mutatkozott; Luthernek ottani megjelenésétől, 1521-ben, számíthatjuk a reformáció kezdetét. De épen a mint Angliában a vallásháború csak a forradalommal 1688-ban ér véget vagy Francziaországban a nantes-i rendelet visszavonásával 1685-ben, úgy Németországban is egy századnál továbbtartó kétes harcz után állapotodott meg teljességgel és véglegesen a dolgok új rendje. Az augsburgi egyezmények, hasonlóan a többi békekötéshez, az *uti possidetis* alapján, nem voltak jobbak csalóka fegyverszünetnél, mert nem elégítettek ki senkit s oly szándékkal készültek, hogy megszegessenek. Az egyházi birtokok, melyeket a protestánsok lefoglaltak s a melyeknek visszakövetelését a jezsuita gyóntatók a katolikus fejedelmeknél sürgették, örökös viszályokra szolgáltatnak okot, egyik párt sem ismerte kellőképen ellenfele erejét abban, hogy tartózkodjanak tőle az istentisztelet miatt egymást sérteni és üldözni, miglen a félszázadon át lappangó gyűlölet a csehországi zavarok folytán a harminczéves háborúban lángra lobbant.

A császári kormány a tétlen és habozó II. Rudolfról (1576—1612), a kinek miniszterei romlott és könnyelmű politikájukkal nagyban hozzájárultak a már bizalmatlan protestánsok elkeserítéséhez, most az erősebb kezű II. Ferdinándra szállott.¹ E gyanakvó, vakbuzgó, engesztelhetetlen, tervei alkotásában és eltitkolásában ügyes s végrehajtásukban a makacs-

idegen hatalmasságot“ s ezen kétségkívül a császárt meg a pápát érti.

¹ Mátyás, II. Rudolf öccse, 1612-től 1619-ig uralkodott.

ságig eltökélt uralkodónál alkalmasabb és népszerűlenebb vezért nem találhatott a Habsburgház, mikor másodszor kísérlette meg a német birodalmat osztrák katonai monarchiává átváltoztatni. Egy ideig úgy tetszett, hogy annyira közel jutottak szándékuk megvalósításához, mint V. Károly. Spanyolországgal szövetségbe, a német katolikusoktól támogatva, oly hadvezérrel, minő Wallenstein volt, Ferdinánd nem gondolt kevesebbre, minthogy a birodalmat a régi határokig kiterjeszti és koronája kiváltságait teljességgel visszaszerzi összes vazallusai felett. Dániára és Hollandiára tengeren támadnak, Itáliát spanyol segítséggel hódítják majd vissza, bajor Miksa és Wallenstein Pomerániában és Mecklenburgban hercegséget nyernek jutalmul. Az utóbbi tábornok csaknem ura volt északi Németországnak, mikor Stralsund sikeres ellenállása a másik oldalra billentette a háború ingadozó mérlegét. Nem sokára rá (1630-ban) Gusztáv Adolf átkelt a balti tengeren s megmentette Európát a jezsuiták fenyegető uralmától. Ferdinánd erélyes eljárása már-már a katolikus fejedelmeket is nyugtalanították. Önkényes hatalma jogán birodalmi átokkal sújtotta a pfalzi választó fejedelmet s más fejedelmeket, Bajorországnak választói jogot adományozott, a tábornokaitól meghódított területeket hadizsákmányul tekintette, hogy kényére szétoszthassa azokat, s azzal, hogy az 1555 óta idegen kézre került egyházi javak restitutioját követelte, minden birtoklást felforgatott. A protestánsok tehetetlenül el voltak hagyatva, a katolikusok bár panaszra fakadtak az ily kiáltó törvénytelenések miatt, ellenszegülni nem merészeltek. Németország megmentése a svéd király műve volt. Két hadjáratban megtörte a császár seregeit s varázsát, feldulta

országait, kiürítette kincstárát s végül annyira elgyöngítve hagyta vissza, hogy semmi későbbi sikere nem tehetette már félelmissé. De a protestáns fejedelmeken, kiknél a lutheránus és kálvinisták kölcsönös féltékenysége meghasonlást szült, annyira erőt vett az önzés és léhaság — némelyiket, mint a szász választó fejedelmet, egy dicstelen ház legdicstelenebb képviselőjét, a ravasz osztrák megvásárolta, mások moczcanni sem mertek, mert vereség esetén védetlenül maradvá bosszújától féltek — hogy a hosszas dalmas háború eredménye kárukra fordul, ha Franciaország közbe nem lép. Richelieu politikájának az volt a főelve, hogy a Habsburgokat megalázza s Németország szétदारabolva álljon, ezért másutt támogatta, otthon pedig letiporta a protestánsokat. A győzelem, melyet meg nem ért, 1648-ban szentesítést nyert, mikor a küzdő felek mind teljesen kimerültek s ezen túl a münsteri és osnabrücki szerződések alkotják a német alkotmány alapját.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A WESTFÁLIAI BÉKE A BIRODALOM HANYATLÁSÁNAK VÉGSŐ FOKA.

A WESTFÁLIAI BÉKE POLITIKAI FONTOSSÁGA. — HIPPOLYTUS A LAPIDE ÉS MŰVE. — VÁLTOZÁSOK A NÉMET ALKOTMÁNYBAN. — A BIRODALOM SZÜK HATÁRAI. — NÉMETORSZÁG ÁLLAPOTA A BÉKE UTÁN. — A HATALOM EGYENSÚLYA. — A HABSBURGI CSÁSZÁROK ÉS POLITIKÁJUK. — VII. KÁROLY ÉS II. JÓZSEF. — A BIRODALOM UTOLSÓ FÁZISA. — A NÉMET NÉP ÉRZÉSEI.

Az újabb történetben oly nagy szerepre jutott kísérletek között, a melyekkel diplomáciai úton kívánták visszaállítani az európai államrendszert, a westfáliai béke az első s az 1815-iki bécsi szerződések kivételével, talán a legfontosabbik. De fontossága nem abban rejlik, hogy új elveket alkalmaz, hanem abban, hogy véget vet annak a küzdelemnek, mely Luther pártütése óta Németországot zaklatta, hogy e harcz eredményeit megpecsételte s véglegesen befejezte a reformáció korszakát. Bárha az egyenetlenség okait, a melyek a vallási mozgalomból eredtek, immár pár évnél tovább megfigyelhették, teljes hatásuk csak akkor tűnt szembe, a mikor szükségessé vált oly rendszert teremteni, mely a német államoknak egymáshoz való megváltozott viszonyát juttatja kifejezésre. Ilyképen e nevezetes békéről is, valamint a másik úgynevezett „birodalmi alaptörvényről“, az arany bulláról csak azt mondhatjuk, hogy nem tett egyebet, mint

törvényesítette a már meglevő állapotot, de ez az állapot a törvényesítés folytán új fontosságra tett szert. A harminczéves háború minden pártnál egyaránt nagy elégedetlenséget szült: a protestánsoknál, a kik elvesztették Csehországot s e mellett még alsóbbrendű szerepre szorítottak a választó fejedelmek testületében s a birodalmi gyűlésen; a katolikusoknál, a kiknek türniök kellett az eretnek istentisztelet gyakorlását s az egyházi birtokokat szentségtörő rablók kezében kellett hagyniok; a fejedelmeknél, a kik le nem rázhatták a császári szupremácia terhét; a császárnál, a ki e szupremáciát gyakorlatilag nem érvényesíthette. Más befejezést nem érhetett az olyan küzdelem, a melyben mindenkit legyőztek és senki sem volt a győző, a mely azért szűnt meg, mert a háború eszközei kimerültek, holott a háborúra szolgáló okok tovább is megvoltak. Mindemellett a haszon javarésze a német fejedelmeknek jutott, mert elérték, hogy formászerűen elismerték tartományi függetlenségüket, a melynek eredete messze visszanyul II. Frigyes koráig s melyet a megelőző század eseményei rohamosan megérleltek. Tényleg nemcsak elismerték, hanem mint jogost és szükségességet szentesítették is. Mert ha a politikai helyzet, hogy e szokott kifejezést használjuk, az utolsó két században megváltozott, még jobban megváltozott a szempont, a melyből az emberek nézik. Soha azelőtt, még legádázabb ellenségei sem, soha a pápák vagy a lombard republikánusok, heves harczot viselven a frank és sváb Caesarok ellen, nem úgy támadták a császárokat, mint csupán német királyokat; soha meg nem tagadták tőlük a törvényes jogot Róma örökségére. A tizenhatodik s még inkább a tizenhetedik század protestáns jogtudósai voltak az elsők, a

kik gunyolódni merészelték a követelt világruralmon s bátran hirdették, hogy a birodalom semmivel sem több, mint a német monarchia, a melynek alattvalóit, ha dolguk akad vele, semmiféle babonás tisztelet nem gátolja többé, hogy ne biztosítsák maguknak a legkedvezőbb helyzetet s hogy ne ellenőrizzenek olyan fejedelmet, ki vallási rokonszenvénél fogva barátjává lett alattvalói ellenségeinek.

Igen tanulságos Dantétól vagy Petrus de Andlotól egyszerre egy kevéssel 1648 előtt, Hippolytus a Lapide¹ neve alatt megjelent könyvhöz fordulni; megfigyelni azt a tárgyilagos rendszert s csaknem megvető hangot, a melyben a szerző, ügyet sem vetve a birodalom hagyományos dicsőségére, ennek tényleges helyzetét s kilátásait magyarázza. Hippolytus, ezt az álnevet használta a jogtudós Chemnitz, szinte fölösleges hévvel bizonyítja, hogy a német alkotmány teljesen nemzeti termék, hogy az úgynevezett „lex regia“ s a justinianusi abszolutizmus egész rendszere, a melyet a császárok oly ügyesen kihasználtak, Németországra alkalmazva nemcsak jogosulatlan, hanem határozottan képtelenség. Chemnitz kiváló tudományos készséggel vizsgálja a birodalom régibb történetét s a fejedelmeknek a főurakkal folytatott szakadatlan harcaiból azt a váratlan tanulságot fejtí le, hogy az uralkodó hatalma mindenha veszélyes volt s épen most veszélyesebb, mint bármikor ezelőtt; azután hosszú invektívára fakad a Habsburgok politikája ellen, oly invektívára, a melyet az utolsó császár becsvágya és keménysége nagyon is érthetővé tett. Az egyetlen igazi orvoslát a Németországot fenyegető

¹ *De ratione Status in Imperio nostro Romano-Germanico.*

bajok ellen, kimondja kereken: „domus Austriacae extirpatio“; de ha ez nem sikerül, azt követeli, hogy a császár kiváltsága mindenkép korlátoztassék s rámutat az ellenállás vagy trónfosztás eszközeire. E nézetek, a melyek Németországra nagy hatással voltak, szabtak irányt a rendeknek, vagy inkább az érdekükben fáradozó Francia- és Svédországnak az osnabrücki és münsteri alkudozásoknál. Azzal, hogy valamennyi fejedelem számára akár katolikus, akár protestáns, kinek-kinek a maga területén szuverenitásának teljes elismerését kicsikarták, egyszersmind meggátolták a császárt abban, hogy közvetlenül be ne avatkozzék az egyes tartományok, vagy az egész birodalom közigazgatásába. Minden fontos közügy, belefoglalva a háborút és békét, az adókivetést, katonaszedést, várépítést, törvényhozás és törvénymagyarázás jogát, ezentúl teljesen a birodalmi gyűlés hatáskörébe tartozott. Az udvari tanács, a mely gyakran a császári elnyomás, de folyvást a császári cselszövény eszköze volt, oly szűk korlátok közé szorult, hogy a jövőben ártalmatlanná vált. A császári reservaták a czimadományozás jogára és vámjogok megerősítésére szorítkoztak. Vallási ügyekben a két egyház legfőbb képviselte között pontos, noha nem egészen kölcsönös egyenlőséget állapítottak meg s véglegesen megengedték az *Itio in partes* jogát, azaz, oly kérdésekben, a melyek a vallást érdeklik, az országgyűlés többségi határozata helyett a protestáns és katolikus rendek barátságos egyezkedése döntsön. A lutheránusok és kálvinisták fölszabadultak a pápa vagy valamely katolikus főpap bíraskodása alól. Így az utolsó kapocs is széttörött, a mely Németországot Rómához kötötte;

amaz elvek közül, a melyek alapján a birodalom fennállott, az utolsótól is eltértek. Mert a birodalom most olyan személyeket foglalt magába s ismert el tagokul, a kik látható testületet alkotva nyílt harcban állottak a római szentegyházzal s alkotmánya megengedte, hogy schismaticusok is csorbitatlanul részt vegyenek olyan polgári jogokban, a melyeket a középkor tanai értelmében csak az élvezhetett, a ki a katolikus egyház közösségébe tartozott. A westfáliai béke tehát megszüntette Róma szuverénitását, az egyház és állam azon elméletét, a melylyel Róma neve szorosban egybeforrt. Ilyennek is tekintette azt X. Incze pápa, a ki követének meghagyta, hogy tiltakozzék ellene s később „Zelo domus Dei“ bullájában érvénytelennek nyilvánította.¹

A hatalom áthelyezése benn a birodalomban a fő-ről tagjaira csekély dolog volt ama veszteségekhez képest, a melyeket maga az egész birodalom szenvedett. Az igazi nyerők azok voltak, a kik a harcban a legerősebb csapást mérték II. Ferdinándra s fiára. Franciaország megkapta Breisachot, Elzász osztrák részeit s a lotharingiai három püspökséget, Metzet, Toul-t és Verdunt, a melyet a francia seregek 1552-ben elfoglaltak; Svédországnak északi Pomeránia, Bremen

¹ Ez időtől fogva szólnak a pápák azon a haragos és senilis hangon (mely nagyon elüt egy Hildebrand büszke rövidségétől és III. Incze komoly szabatosságától), a mely többnyire meg van mai nyilatkozataikban. X. Incze a béke rendelkezéseiről így szól: „ipso jure nulla, irrita, invalida, insiqua injusta, damnata, reprobata, inania, viribusque et effectu vacua, omnino fuisse, esse, et perpetua fore“. Mindennek ellenére tiszteletben tartották azokat.

E bulla a *Bullarium* XVII. kötetében található, 1648. nov. 20-iki kelettel.

és Verden jutott. De a két állam helyzete között az volt a különbség, hogy Svédország, új szerzeményei révén, tagja volt a német birodalmi gyűlésnek (a mint hogy Hollandia királya, Luxemburg képviselőjében 1866-ig és Dánia királyai, Holstein képviselőjében 1863-ig tagjai is maradtak) holott Franciaország teljes felségjogon jutott a hozzácsatolt részekhez, a melyek (úgy hitték) örökre elszakadtak a német birodalmi testtől. S minthogy a protestánsok az ő segítségével vívták ki szabadságaikat, e két állam olyasminek a birtokába jutott, a mi becsesebb volt a területi gyarapodásnál: jogot nyert a beavatkozásra a császárválasztásoknál s általában minden esetben, a mikor azt hihették, hogy veszélyben vannak az osnabrücki és münsteri békeföltételek, a melyekért kezességet vállaltak. Még szűkebbre szorultak a birodalom határai annak a két országnak végleges elszakadása folytán, a melyek egykor Németország kiegészítő részei s akkorig törvény szerint az országtest tagjai voltak. Hollandia és Svájc 1648-ban független államokká lettek.

A westfáliai béke ép oly korszakalkotó a császárság történetében, akár Nagy Ottó koronázása vagy II. Frigyes halála. A mint Miksa uralkodása óta vegyes vagy muló jellemet öltött, a mit a „római-német“ elnevezés találóan megjelölt, úgy ezentúl a cím kivételével tisztán s kizárólag Német Birodalom. Tulajdonképen nem is volt már Birodalom, hanem Szövetség, a leglazább kapcsolattal. Mert nem volt közös kincstára, nem voltak hathatós közös ítélőszékei,¹ s esz-

¹ A birodalmi kamara (Kammergericht) gyakori és hosszas megszakításokkal addig folytatta működését, a míg a Birodalom állott. De lassúsága és alakiséga meghaladt minden eddigi

közei, a melyekkel engedelmességre szoríthatta a lázadó félt; ¹ államaiban különböző volt a vallás, más-más volt a kormányzat alakja s a birói s pénzügyi közigazgatás rendezésében mit sem törődtek egymással. Az utazó, ki 1866 előtt Közép-Németországban járt, mulatott rajta, ha egy vagy két óránként a katonai egyenruha vagy a vasuti kerítés színének változásából észrevette, hogy egyik aprócska királyságból a másikba jutott. De még nagyobb lett volna meglepetése és zavara száz évvel előbb, a mikor a mostani huszonkilencz fejedelemség helyett háromszázat talált az Alpesek s a balti tenger között; mindeniknek megvolt saját törvénye, saját udvara (a melyben szegényesen utánozták Versailles szer-tartásos pompáját) kicsiny serege, külön pénze, adója, vámháza a határon, s nagy tömege a soknemű pedáns tisztviselőnek, élükön a miniszterelnökkel, a ki rendszerint a fejedelem méltatlan kegyeltje s valamely idegen udvar fizetett embere volt. E vészes rendszer, mely Németország kereskedelmét, irodalmát s politikai gondolkodását megbénította, már régen megkezdődött, de csak a westfáliai béke után fejlődött ki teljesen, a mikor a fejedelmek a császári ellen-örzés alól felszabadulva államaiknak zsarnokaivá lettek. A köznemesek elszegényedése, valamint a keres-

törvényszéket a világon s ereje sem volt ítéletei végrehajtására. 1689-ig Speyer volt a székhelye, innen ered a szólás: „Spirae lites spirant et non expirant“; abban az évben hamvasztották el a francziák Speyert s a kamarát 1693-ban Wetzlárba helyezték át. Az udvari tanácsnak valamivel nagyobb volt a hatalma, de általános gyűlöletet keltett, mint a császári cselszövény egyik eszköze.

¹ A „matricula“, mely az egyes államok quotáját állapította meg a birodalmi hadseregben, nem nyert többé alkalmazást.

kedelmi városok hanyatlása, a mi egy egész emberöltőn át dúló háborúnak volt az eredménye, megszüntetett minden ellenállást szemben a választó fejedelmek és fejedelmek hatalmával s épen ott emelte uralomra az abszolutizmust, a hol legkevésbé jogosult: kicsiny államokban, hol közvélemény nem alakulhat, a hol minden az uralkodótól s az uralkodó kegyeltjeitől függ. 1648 után a legtöbb fejedelemségben már nem hívták egybe a rendeket, másutt meg elvesztették minden hatalmukat. Németországnak fenéig ki kellett ürítenie a feudalizmus kelyhét, annak a feudalizmusnak, a melyből minden érzés, mely régente megnemesítette, kiveszett.

Tanulságos egybevetnünk a hűbérrendszer eredményeit a modern Európa három főállamában. Franciaországban a legfőbb hűbérúr minden államhatalmat magához ragadott s az arisztokrácia számára csupán néhány kiváltságot hagyott, a mely, ha gyűlöletes volt is, politikailag értéketlen volt. Angliában a középkori rendszer alkotmányos monarchiává fejlődött, a melyben az oligarchia még hatalmas maradt, de a köznemesség és a polgárság kiviyta magának polgári jogainak teljes elismerését. Németországban mindentől megfosztották az uralkodót s a népnek nem jutott semmi sem; azoknak az utódai, a kik a nagy interregnum előtt első és másodrangú hűbérurak voltak, most független hatalomra tettek szert. Az országgyűlés, a mely eredetileg az országnagyok gyülekezése volt s mint a régi angol parlamentek, időnként állt össze, 1654-ben állandó testületté lett, a melyre a választó fejedelmek, fejedelmek és városok képviselő követeiket küldték. Más szóval most nem volt többé nemzetgyűlés, hanem diplomatak nemzetközi kongresszusa.

Midőn ekkép teljesen feláldozták a birodalmi, helyesebben szövetségi jogokat az egyes államok jogáért, méltán csodálkozhatunk rajta, hogy általában fentartották a Birodalom torzképét. Egy tisztán Német Birodalom valószínűleg kiveszett volna, de a német nép nem szánhatta rá magát, hogy Róma tiszteletes örökéről lemondjon. E mellett Európa valamennyi népe közt a német volt a leglassúbb s a legtürelmesebb s minthogy a Birodalom bukása után valami másnak kellett volna annak helyét elfoglalnia, jobbnak ítélték, addig vesződni az esetlen gépezettel, a míg csak bírja. Valójában ezentúl nincsen már története s a mi helyébe lép, az egyes német államok története: az emberiség évkönyveinek legszomorúbb fejezetei közé tartozik. Nehéz lenne a westfáliai békétől a franczia forradalomig csak egyetlen nagy jellemre vagy egyetlen nagy vállalkozásra akadni, egyetlen áldozatra, mely nagy közérdeket szolgál, egyetlen példára, hogy a nemzet jólétét elébe helyezték a fejlődelmek önző szenvedélyének.¹ Mindig érdeklünk fogjuk olvasni e kor hadi történetét, ámde szabad és fejlődő országokban ép oly gazdag és változatos a béke története, mint a háborúé s ha Németország politikai életét kívánjuk megismerni a tizenharmadik században, nem hallunk egyebet, mint botrányos udvari pletykát s a diplomata veszekedését véget nem érő hosszadalmas kongresszusokon.

De bár feleslegessé s tehetetlenné vált a Birodalom, nem volt fontosság híján a szomszéd államokra,

¹ Volt ugyan egy kiváló tehetségű uralkodó, de politikája teljesen személyes érdekű volt s bár sokat tett államaért s népeért, semmit sem tett velők együtt és sohasem adott alkalmat rá, hogy politikai életük fejlődésnek induljon.

a melyeknek sorsát a westfáliai béke az övéhez kapcsolta. Körüle, mint tengely körül forog Európa politikai rendszere, mutató mérlege volt úgyszólván a hatalmak ama egyensúlyának, a mely valamennyi állam politikájának nagy célja lett. Modern torzképe volt annak a tervnek, a melylyel a tizennegyedik század theoretikusai a világbékét akarták megteremteni s kevésbbé nemes eszközöket használt s ép oly kevésért célzott, mint amaz. Senki sem fogja tagadni, kívánatos dolog volt a multban s ma is az, hogy Európában ne támadjon egyetemes monarchia. De joggal kérdezhetjük, czélszerűnek mondható-e az oly rendszer, a mely megengedte, hogy II. Frigyes elfoglalja Sziléziát, a mely nem vetett gátat Orosz- és Franciaországnak, mikor szomszédaikra támadtak; a mely mindig és mindenütt egész Európában kész volt tartományokkal kereskedni s azokat cserébe bocsátani, nem törődve a lakosokkal; a mely türte és soha jóvá nem tehette a legnagyobb közszerencsétlenséget: Lengyelország felosztását. S ha minderre azt mondják, hogy a rendszerből eredt bajok nélküle még nagyobbak lettek volna, nehéz elfojtanunk a kérdést, lehet-e nagyobb csapás annál, a mely Európa népeit egyiket a más ellen örökös háborúval sujtja s még a béke idején is a lakosság nagy részét elvonja a hasznos munkától, hogy erejét állandó hadsereg fenntartására pazarolja.

Hogy Németország többszörös összeköttetésbe lépett Európában két idegen királylyal, a kik minden alkalmat megragadtak, egyikök épen kereste, hogy ügyeibe beleavatkozzanak, ennek az volt az eredménye, hogy a szikra, mely Németországban támadt, lángba borította a kontinenst, míg a másutt szított

lángok kétségkívül Németországra is átcsaptak. A helyzetet csak súlyosbitotta, hogy fejedelmei idegen földön trónt örökölték, vagy emeltek maguknak. A holsteini herczeg Dániára tett szert, a pfalzi gróf Svédországra, a szász választófejedelem Lengyelországra, a hannoveri választófejedelem Angliára, az osztrák főherczeg Magyar- és Csehországra, míg a brandenburgi (eredetileg örgróf) választófejedelem az északkeleten reá szállott nem birodalmi területek jogán a porosz királyi méltóságot és czimet szerezte meg. Ekkép a birodalom újra magába foglalta csaknem egész Európát, ámde egészen mást jelentett, mint Károly és Ottó korában. Másfél század óta története csak veszteségek s megalázások szomorú sora. A legnagyobb külső veszély a francia befolyásból eredt, a mely egyideig mindenható s állandóan fenyegető volt. Mert, jóllehet XIV. Lajos, a kire 1658-ban a választófejedelmek felerésze rá akarta a császári koronát bízni, élete vége felé a legmélyebb gyűlölet tárgya lett, a kit a szent Birodalom ősi ellenségének nevezték, Franciaország mégis folyvást erős párttal rendelkezett a fejedelmek között. A rajnai és bajor választók kegyelt eszközei voltak. Az 1680-ban megkezdődött *réunions* — ez volt a béke idején tett rablások tetszetős neve — Strassburgot s Elzász más városait, Lotharingiát, a Franche Comté Lajos monarchiájához csatolták s a királyt mind közelebb hozták a birodalom szívéhez; becsvágyáról és kegyetlenségéről tesznek bizonyosságot a meg-megújuló háborúk és a rajnai tartományok pusztulása; politikájának utolsó noha rövid ideig tartó diadalát akkor érte el,

¹ *Erbfeind des heiligen Reichs.*

mikor Belleisle marsall 1742-ben VII. Károly megválasztását keresztülvitte. A török háborúk, mikor a fejedelmek a lengyel Sobieskire hagyták Bécs megmentését, a Birodalom gyöngeségére még siralmasabb világot vetnek. Valóban teljesen kiveszett a régi rendszer iránt minden remény és érdek. A fejedelmek oly rég megszokták, hogy magukat természetes ellenfélnek tekintsék a központi kormányzattal szemben, hogy bármit is kívánt ez utóbbi, kérlelhetetlenül elutasították. Parányi udvartartásukban Bécs és Páris pompáját és etiketjét majmolták s zúgolódtak, ha őrseget kellett küldeniök a nagy határszéli várakba, a melyek egyedül oltalmazhatták őket a szomszédok betörései ellen. A szabad városok sohasem heverték ki a harminczéves háború inségét és ostromait; a hanzák nagysága letűnt s a délnémet városok erőtelen oligarchiákká süllyedtek. A nép összes ereje, ha némi tespedés kora jött, vagy abban nyilatkozott, hogy új államokat alapított, mint Nagy Frigyes Poroszországot, vagy egészen elfordult a politikától s más irányokat keresett. A birodalmi gyűlést gyűlöletessé tette a tárgyalások lassúsága s a leglégházb kérdések felett folyt fárasztó czivakodás. Számos ülés azzal telt el, hogy mikor tartsák a husvét ünnepét, a mi nevetségesebb kérdés volt annál, a mely a hetedik században a nyugati egyház szakadását okozta, a protestánsok u. i. elvetették a reformált naptárt mint a pápa művét. Midőn a közös védelem céljából Francziaország ellen egy liga alakítására törekedtek élén a császárral, midőn az európai kongresszusokon a Birodalomnak épen nem volt képviselte,¹ kitűnt, hogy együttes

¹ 1713-ban Utrechtben csak a különböző államok követői voltak jelen.

mozgalom megindítására a régi szervek elégtelenek. A császártól nem eredhetett semmiféle változás, mert az 1658-ik választókapitulácziónál fogva *ipso facto* trónvesztes, ha annak feltételeit megszegi. Dohm szerint,¹ azért, hogy rosszat ne tegyen, úgy intézkedtek, hogy semmit se tehessen.

Ámde tétlenségéből nem eredt semmi kár, mert mit is lehetett várni tevékenységétől? VII. Albert megválasztása óta 1437-ben VI. Károly haláláig (1740) a kormánypálcza egyetlen család birtokában volt. A Habsburgok, kik épen nem szolgáltak rá a föltétlenül elítélő bírálatra, csak nyernek, ha szembeállítjuk őket Francia-, Spanyol- és Angolország egykorú dinasztiaival. Politikájuk, ha mint egésznek tekintjük Rudolf korától fogva, se feltűnően zsarnoki, se ingadozó, se becestelen. De mindig önző maradt. Ha a mult emlékeiben csakugyan megvan az az erő, a melyre az örökös monarchia párthívei állandóan hivatkoznak, akkor a Habsburgokban a rájuk ruházott tisztség a renyhe lelket némi lelkesedésre kelthette volna ama hősök iránt, a kiknek trónján ültek, némi kívánságra, hogy Németország dicsőségét és boldogságát növeljék, de ők csak egy dologra gondoltak és törekedtek, a Birodalmat csak eszközül tekintették erre az egy dologra, hogy vele személyes és dinasztikus czéljaikat megvalósítsák. Németország keleti szélén lakozván, a Habsburgok régi országaikhoz a tulajdonképeni Ausztriához, Stiriához és Tirolhoz sokkal kiterjedtebb nem német tartományokat csatoltak s ily módon különálló s független állam fejei lettek. Addig, a mig lehetséges volt a régi birodalmi felségjogokat vissza-

¹ Idézi Häusser L. *Deutsche Geschichte*.

nyerni, azon fáradtak, hogy saját érdekeiket a Birodalom érdekeivel összhangba hozzák. De a mikor a harminczéves háború vereségei után e remények dugába dőltek, nem haboztak többé a választó császári korona s örökös államaik kormánya között; az európai politikában ezentúl nem mint Németország képviselői, hanem mint egy nagy osztrák monarchia fejedelmei szerepelnek. Mindez nem lett volna gáncsolni való, ha tovább is nem sodorják Németországot oly háborúkba, a melyek semmikép se érdeklik, ha nem emésztik el erejét a törökök ellen viselt fárasztó harcokban s új háborúskodásba nem keverik Francziaországgal, nem azért, hogy határait megvédje, valamely elvesztett országát visszahódítsa, hanem csak azért, hogy a Habsburg-ház valamely sarjadéka Spanyol- vagy Olaszországban uralomra jusson. A ki külpolitikájuk egész irányát figyelemmel kísérte s észrevette, mint cserélik el 1736-ban Lotharingiát Toscanaért, a német tartományt nem németért, a ki látta, mint szállnak szembe belül az országban minden reformkísérlettel, a mely felségjogaikon csorbát ejthetne, mint gátolták meg a birodalmi kamarát, hogy udvari tanácsuk ügyébe bele ne avatkozzék, annak külön kellett választania a Birodalom testét a császári tisztségtől s birtokosaitól¹ s mikor nem sikerült amabba új erőt önteni, az utóbbiakat sorsukra bízta. A régi család még mindig azzal a közmondásossá vált habsburgi szivósággal csüngött a koronán. Bármennyire gyűlölt volt is Ausztria, senkisé nem becsmérelhette vagy gondolhatta, hogy könnyű dolog megingatni uralkodó állását Európában. Szövetségei mindig szerencsések voltak, ter-

¹ A német kifejezések: Reich és Kaiserthum találóan jellemzik a különbséget.

veit állhatatosan megvalósította, elveszett tartományai mindig visszakerültek. Bár a trón még folyvást szorosan véve választó természetű volt, lehetetlen volt hogy a jogelévülés hatása elmaradjon. Ismételten vették tervbe a Habsburgok mellőzését olyképen, hogy *Wahlcapitulation* más családbeli¹ fejedelmet választanak, vagy hogy törvényt alkotnak, mely szerint azonegy családból csak két vagy négy egymásra következő császár kerülhet. Franciaország meg-megújuló² figyelmeztetéseket intézett a választó fejedelmekhez, hogy szabadságuk enyészőben van s a császári hatalom már-már örökössé válik egyetlen büszke család kezében. De érezték, hogy a változás nehéz s veszélyes, hogy a Birodalom temérdek költségei s fogyatékos jövedelmei nagyobb örökös tartományok segítségére utalnak, mint a minőkkel a legtöbb német fejedelem rendelkezik. Az oly államfők, mint Poroszország és Hannover urai, kiket országuk nagysága és gazdagsága alkalmas jelöltté emelt, protestánsok voltak s így őket eleve kizárta egyrészt a császári állás viszonya az Egyházhoz, másrészt a választó testület³ katolikus többsége,

¹ Minthogy II. Albert, III. Frigyes és Miksa egyazon családból származtak, a szász választófejedelem 1532-ben azt javasolta, hogy V. Károly utódját valamely más családból válasszák. Moser, *Römische Kayser*. Lásd ugyanott Franciaország több kísérletét. A koronázó hitlevél (Wahlcapitulation) arra kötelezte a császárt, hogy nem fog kísérletet tenni arra, hogy a trónt családjában örökössé tegye.

² Franciaország 1658. a bajor választófejedelemnek, abban az esetben, ha császár lesz, évi segélyt ígért.

³ Vajjon választható-e protestáns császárnak? Sokszor vitatták e kérdést, de soha meg nem oldhatták, mert a valóságban más, mint katolikus jelölt nem volt sohasem. A westfáliai békében jóváhagyott „exacta aequitas“, úgy látszik,

a mely bármily féltékeny volt is Ausztriára, mégis a veszély pillanataiban szokásból és rokonszenyből melléje állott. Az az egy alkalom, a melynél e tekinteteket számba nem vették, megmutatta erejüket. Midőn VI. Károly személyében kihalt a Habsburg-ház férfiága, a francia követnek, Belleisle marsallnak cselszövényei a bajor Károly Albert választását eszközölték ki, a ki első helyen állott a katolikus fejedelmek között. Uralkodását a bajok hosszú sora s gyalázat jelölik. Kiűzve Münchenből az osztrákoktól, a szent Birodalom feje Frankfurtban a francziák kegyelmén élt, átkozva az országtól, a melyet becsvágya egy hosszantartó háború nyomorába sodrott.¹ Lotha-

magába foglalja e fontos kiváltságot. De ha számba vesszük, hogy csak katolikus tarthat fenn oly sajátságos viszonyt, a melyben a császár a római szent Egyházzal állott, hogy protestáns nem mondhatta el a koronázási esküt s nem vehetett részt a koronázó szertartásokban (ezek közt volt az ordináció egy neme), mindebből az kell következtetnünk, hogy csupán katolikusoknak volt joguk a császárságra.

- ¹ „The bold Bavarian, in luckless hour,
Tries the dread summits of Caesarean power;
With unexpected legions bursts away,
And sees defenceless realms receive his sway . . .
The baffled prince in honours flattering bloom
Of hasty greatness finds the fatal doom;
His foes' derision and his subjects' blame,
And steals to death from anguish and from shame“

Johnson, *Vanity of Human Wishes.*

(A vakmerő bajor egy boldogtalan órában, — a caesári hatalom rettegett csúcsaira tör; — hadaival váratlanul az ellenfélre támad — s a védtelen országok hódolva fogadják uralmát . . . De a fejedelmet megejti a hír hízogató virágja — s a hirtelen nagyságra szörnyű büntetés vár: — Az ellenfél nevető gúnyja s alattvalóinak vádja; — félelem s szégyen elől a halálba menekül.)

ringiai Ferencznek, Mária Terézia férjének 1745-ben történt megválasztásával visszaszállt a korona arra a hatalomra, mely egyedül viselhette méltósággal; II. Józseffel, Mária Terézia fiával újra Habsburg foglalta el a császári trónt.¹ Az osztrák örökösödési háborúban, a mely VI. Károly halálát követte, a Birodalom, mint olyan, nem vett részt. A hétéves háborúban hasztalan fordult egész erejével egyik elszánt fejedelme ellen. Poroszország Nagy Frigyes alatt legalább is méltó ellenfélnek bizonyult az ellene szövetkezett Ausztriával és Franciaországgal szemben s amaz egység látszatát, a melyet egyetlen hatalom főuralma adott a Birodalomnak, két katonai monarchia bevallott versengése váltotta fel. II. József, a filozófkirályok fájából való, a kinél közelebb kevesen jutottak a nagysághoz; kétségbeesett erőlködéssel fogott az állapotok javításához, a zavart pénzügyeket rendezni, a birodalmi kamarát megtisztítani s újra föléleszteni akarta. Sőt addig ment, hogy elődei türelmetlen politikájával szakított, viszályba keveredett a pápá-

¹ Pfeffinger (*Vitriarius Illustratus*), ki 18-ik század elején írt, a következő kilencz okot sorolja fel, a miért a Birodalom oly hosszú időn át a Habsburgok uralma alatt volt:

1. Ausztria nagyhatalma.
2. Gazdagsága, holott a Birodalom most szegény volt.
3. A választófejedelmek katholikus többsége.
4. Szerencsés házassági összeköttetései.
5. Mérséklete.
6. A tőle eredt jótéteményekre való emlékezés.
7. A csapások abból a korból, mikor elpártoltak az előbbi Caesároktól.
8. A zavaroktól való félelem, ha a Habsburgokat megfoszt-fosztják a koronától.
9. A Habsburgok szívós rakaszkodása a méltósághoz.

val,¹ merészen rászánta magát, hogy Rómába indul, ahol századok óta csöndes utczákon újra felhangzott a kiáltás: Evviva il nostro imperatore! Siete a casa vostra, siete il padrone.² De meggondolatlan sietsége makacs ellenállást támasztott s csalódva terveiben, a melyekre a kor még meg nem ért, meghalt, más eredményt nem hagyva, mint a fejedelmek szövetségét, a melyet Nagy Frigyes alakított, hogy József bajorországi terveit megghiúsítsa. Utódja II. Lipót abbahagyta a tervbe vett reformokat s Németországra csönd borult, oly csönd, a mely megelőzi a vihart. A birodalom létezését szinte elfeledték alattvalói; semmi sem emlékeztette rá őket, kivéve egy-egy hűbéri beiktatás Bécsben (az igazi hűbérjogok elavultak,³) a Wetzlárban ünnepélyesen egybegyült öreg jogtudósok, a kik esztelen vitatkozással eldönthetetlen pöröket tárgyaltak⁴ s vagy harmincz diplomata Regensburgban,⁵ maradványa annak a birodalmi gyűlésnek, a melyen egykoron egy-egy bajnokkirály, mint Frigyes vagy Henrik, mitrás főpapok s aczélvértés bárók közt trónolva törvényt adott a földközi tengertől a balti tengerig min-

¹ A pápa Bécsbe utazott, hogy Józsefet kiméletre birja, de meglehetősen hidegen fogadták. Mikor a híres miniszterrel Kaunitzsal találkozott, csókra nyujtotta kezét; Kaunitz megfogta a pápa kezét s megrázta.

² „Éljen császáruk! Saját házában van, legyen a ház ura.“ Kopasz Károly óta József volt az első császár, a ki a karácsony ünnepén Rómában volt.

³ Józsefnek nem sikerült a kísérlet, visszaállítani azokat.

⁴ Goethe egy ideig e tudósok közt Wetzlárban a jogot tanulta.

⁵ L. Pütter: *A német Birodalom politikai alkotmányának történeti fejlődése.* III. k.

denik törzsnek.¹ Az úgynevezett „birodalmi deputatio“ ünnepélyes léhaságai valószínűleg páratlanul állanak.² A rang és czim kérdésein kívül főképen oly kérdésekkel foglalkoztak, vajjon a fejedelmek követei vörös posztószéket kapjanak-e, mint a választó fejedelmekéi, vagy csak zöld színűt, mint a mely kevésbbé megtisztelő, vajjon aranyon vagy ezüstön szolgálják-e ki őket, hány csipkerózsa bokrot állítsanak egynek-egynek az ajtaja elé május 1-én, ilyen és még hasonló kérdéseket tárgyaltak, nem a megoldás, hanem tisztán a vita kedvéért. A régi Németország pedans alakiságai meghaladták Spanyol- vagy Törökországéit; a minek a régi intézményekben értelme és ereje volt, mindazt most törmelékből képződött hegytömeg temette el. Az a bűnhődése a nagyságnak, hogy a mi benne forma, tovább él a lényegesnél, hogy az aranyozás és ékítmény megmarad, holott mindaz, a mit takart s beborított, elveszett. Ekkép renyhességünk és félelmünk, be nem látva, hogy a hamis egyszersmind káros is, megőrzi azt, a mi egykoron jó volt, még akkor is, a mikor rég menthetetlenül értéktelenné vált s így a tizennyolczadik század végén csak hangzatos czimek sora maradt meg abból a Birodalomból, a melyet Károly alapított, Frigyes ékesített s Dante megénekelt.

A német szellem, a melynek csodás irodalma most fakadt első virágzásba, elundorodva fordult el a látványtól, melyet a bizánczinál is szertartásosabb bár-

¹ Nagy Frigyes azt mondta e gyűlésről: „Es ist ein Schattenbild, eine Versammlung aus Publizisten die mehr mit Formalien als mit Sachen sich beschäftigen, und wie Hofhunde den Mond anbellen“.

² Häusser, *Deutsche Geschichte*: Bevezetés.

gyuság nyújtott. A nemzeti érzés a fejedelmekből és a népből egyaránt kiveszett. Nagy Frigyesről, II. Józsefről alig szükséges szólni, de még Lessing is, a ki mindenkinél többet tett a német irodalmi szellem megteremtésében, ezt mondja: „A hazaszeretetről fogalmam sincs, legfőlebb heroikus gyöngeségnek tartom s örülök rajta, hogy nincs meg bennem“. De voltak olyanok is, kik érezték a rendszer végzetes voltát, mely mint lidércznyomás nehezült a nép lelkére. Müller János, mikor a fejedelmek uniójáról szól, a melyet porosz Frigyes a meglevő állapotok fentartása végett alakított, így ír:¹ „Ha a német unio nem szolgál semmi jobbat, mint azt, hogy a *status quo*-t fentartsa, akkor Isten örök rendje ellen szegül, mert e szerint sem a fizikai, sem az erkölcsi világ egy pillanatig se maradhat *status quo*-ban, hanem minden élet ott, mozgás és haladás. Élni törvény és igazság nélkül, biztonság nélkül az önkényes adó ellen, kétségben, vajjon megoltalmazhatjuk-e egy napra is gyermekeinket, becsületünket, kiváltságainkat, jogainkat, éleltünket, segítség nélkül a hatalom önkényével szemben, a jótékony összetartozás kapcsa nélkül, semmi nemzeti szellem, ez a mi nemzetünk *status quo*-ja. És ezt kívánja az unio megszilárdítani. Ha csak ennyi és nem több, akkor jusson eszetekbe, hogy Izrael látván, hogy Rehoboam nem hallgat rá, a nép feleletet adott a királynak s így szólt: „Micsoda részünk vagyunk nekünk Dávidban? Nincsen nekünk örökségünk az Isai fiában? Menj a te hajlékodba Oh Izrael! Most viseld gondját immár a te háznak, óh

¹ *Deutschlands Erwartungen vom Fürstenbunde, a Staats-Lexikonban idézve.*

Dávid“. Viseljétek tehát gondját házaiteknek, ti fejedelmek.“

De bárha a Birodalom olyan volt mint a holttetem, mely valamely egyiptomi sírból kelt ki s egy érintésre összeomlik, még sem volt rá ok, hogy még századokon át fenn ne maradjon. A sors megkegyelmezett neki s világos nappal vetett véget életének.

HUSZADIK FEJEZET.

A BIRODALOM BUKÁSA.

II. FERENCZ CSÁSZÁR. — NAPOLEON MINT A KAROLINGOK KÉPVISELŐJE. — A FRANCZIA CSÁSZÁRSÁG. — NAPOLEON NÉMET POLITIKÁJA. — A RAJNAI KONFÖDERÁCIÓ. — A BIRODALOM VÉGE. — A NÉMET SZÖVETSÉG.

Goethe leírta azt az aggodalmat, a melylyel gyermekkorában, szülővárosának, Frankfurtnak polgárai a Römer termének falait nézték, hol a császárok arczképei függtek sorban, a mint egymást követték, míg csak kevésnek s végül csak egynek maradt hely.¹ 1792-ben II. Ferencz lépett Augustus trónjára s az utolsó hely megtelt. Három évvel ezelőtt kicsiny felhő tűnt fel a nyugati látóhatáron, csak tenyérynyi nagyságú s most pusztulással teljes vihar sötétítette el az eget. Volt egy jóslat² a Birodalom hanyatlásának első napjaiból, hogy, a mikor minden romba dől majd s a világi gonoszság megéri, támadni fog egymásodik frank Károly császár, hogy tisztítson s gyógyítson, hogy visszahozza a békét s új életre támaszsa a vallást. Ha

¹ *Wahrheit und Dichtung*. I. K. A Römer terem még most is Frankfurt egyik látványossága. Az arczképek azonban, a melyek ma láthatók, mind, vagy csaknem mind modernek s csak kevésnek van némi művészeti becsé.

² *Jordanis Chronica*, ap. Schardium, *Sylloge Tractatumum*.

szorosan véve a nyugati frankok új urának nem ez volt épen a hivatása, legalább aggódó gonddal rajta volt, hogy nyomába lépjen s föléleszsze annak a hősnak dicsőségét, a kinek, úgy hirdette, a trónját újra föltámasztotta. Szerfelett könnyű feladat lenne kimutatni, mily csalárd az a kicsiny részletekig terjedő történeti párhuzam, a mely 1804-ben minden párisi embert eltöltött, a párhuzam a büszke germán törzsfők hosszú sorának örököse között, a kinek hatalmas geniusza magába vett mindent, a mit a nyolczadik század szerzetes tudása adhatott és a korzikai ügyvéd fia között, a kiben megvolt a francziának minden ragyogó tulajdonsága, az olasznak minden elszánt mélysége, a ki az enciklopedisták eszméiben nevelkedett, de csak félig hitt s a kit a forradalom forrataga a korlátlan hatalom polczára ragadott. Alcuin és Talleyrand csak úgy hasonlítanak egymáshoz, mint uraik. De bár a két férfiú jellemében s véralkatában kevés a hasonlatosság s bár birodalmaik csakis abban, s abban sem egészen, egyeznek meg, hogy mindakettő hódításon alapult, mégis van ez emberek történeti szereplésében némi nagyszerű rokonság. Mindaketten vezérei voltak tüzes és harczias nemzeteknek, melyek közül az egyik még féktelen, mint rengetegjeinek vadja, a másik mámoros a forradalom dühétől. Mindketten arra vágyódtak, hogy egyetemes monarchiát alapításnak s egy ideig sikerült is tervük megvalósítása. Mindkettőben megvolt az erős és fogékony képzelet adománya, a mely, bár néha ítéletüket megejtette, mégis nagyságuknak legigazibb s legfőbb eleme volt. Valamint az egyik a zsidó theokrácia királyaira s a keresztyén Róma császárait tekintett vissza, úgy a másik Caesart és Károlyt választotta mintaképül. De

ha hasznos volt is a Nagy Károly czimére és pályájára való képzelt utalás egy oly hadvezérnek, ki eltökélte, hogy király lesz, de képtelen volt rá, hogy király legyen a Bourbonok módjára s ha csábitólag hatott is e kapcsolat a francziák érzékeny hiúságára, Napoleont se megfontolt terv, sem ösztönző szándék nem vezette, a mikor folyvást arra a hőstre emlékeztette alattvalóit, a kinek szerepére vállalkozni kívánt. A ki élettörténetét olvassa, nem kételkedhetik benne, hogy Napoleon teljes lélekkel azt hitte, hogy ugyanaz a sors, a mely Francziaországot a modern világ közép-pontjává tette, egyszersmind őt is arra választotta ki, hogy a frank Károly trónján üljön, annak terveit végrehajtsa s hogy Párisból egész Európát kormányozza, valamint a Caesarok kormányozta Rómából.¹ Ebben

¹ Egy leiratban, melyet Napoleon 1804. Frimaire 10-én (decz. 1.) a szenatushoz intézett, e szavak vannak: „Mes descendants conserveront longtemps ce trône, le premier de l'univers“. Válaszolva a lippei department küldöttségének 1811. aug. 18-án: „La providence qui a voulu que je rétablisse le trône de Charlemagne vous a fait naturellement rentrer, avec la Hollande et les villes anséatiques, dans le sein de l'Empire“. *Oeuvres de Napoleon*, tom. v. p. 521.

„Pour le pape, je suis Charlemagne, parce que, comme Charlemagne je réunis la couronne de France à celle des Lombards et que mon Empire confine avec l'Orient“. (Idézi Lanfrey, *Vie de Napoleon*, III. 417.)

„Votre Sainteté est souveraine de Rome mais j'en suis L'Empereur“. Napoleon levele Pius pápához, 1806. febr. 13. Lanfrey.

„Dites bien“ mondja Napoleon Fesch biborosnak, „que je suis Charlemagne, leur Empereur (a papai udvaré) que je dois être traité de même. Je fais connaître au Pape mes intentions en peu de mots, s'il n'y acquiesce pas, je le réduirai à la même condition qu'il était avant Charlemagne“. Lanfrey, *Vie de Napoleon*, III. k. 420.

a hitben ment a frank császárok régi fővárosába, hogy ott az osztrákokkal császári címét elismertesse; beszélt Catalonia és Aragonia „visszaköveteléséről“, mert a Karoling birodalom részei voltak, bár Capet Hugó utódai közül egyiknek sem engedelmeskedtek, kelt útra Nimwegenbe, a hol elrendelte, hogy a régi palotát megújítsák, a melynek falára vésette Károly neve alá a magáét, szólította fel a pápát, hogy koronázásánál jelen legyen, ép úgy, mint ezer év előtt István eljött, hogy Pipint az utolsó Meroving trónjára ültesse.¹ Ugyan ily vágyódás a Nyugat törvényes császárságára tűnik ki abból, hogy Milanóban fejére tette a lombard koronát, rendeletének szavaiból, a melylyel Rómát a birodalomhoz csatolta, visszavonván „azokat az adományokat, a melyeket elődeim, a francia császárok tettek“,² a „Róma királya“ czimből, a melyet szerencsétlen fiára ruházott, utánozván a németeknek „A rómaiak királya“³ elnevezését. Még azt is

¹ Napoleon egy alkalommal azt mondotta: „Je n'ai pas succédé à Louis Quatorze, mais à Charlemagne“. Bourrienne, *Vie de Napoleon*, VI. 256., a ki hozzáteszi, hogy kevéssel megkoronázása előtt a régi frank fővárosból elhozatta Károly császár jelvényeit és kitétette azokat egy párisi ékszerüzletben azok mellé, a melyeket a saját koronázására készíttetett. De ha ez Napoleon részéről nem volt cselfogás, Bourrienne-nak kell tévednie, mert ama jelvényeket az osztrákok 1798-ban elvitették Aachenből. (V. ö. Bock, *Die Kleinodien des h. römischen Reiches*.) Ugyanily szándék vezette a bayeux-i kárpit kiállításánál, hogy alattvalóit Anglia meghódítására tüzelje.

² „Je n'ai pu concilier les grands intérêts (a politikai rends a pápa szellemi hatalmának érdekei) qu'en annulant les donations des Empereurs Français, mes prédécesseurs, et en réunissant les états romains à la France“. 1809-ben kiadott proklamáció. *Oeuvres*, IV.

³ L. a Függelék C jegyzetét.

beszélük, hogy egyszer arra gondolt, hogy a Habsburgokat kiszorítja s helyettük magát választatja római császárrá. Ha ez megtörténik, teljes lett volna az analogia a francia uralkodó között, tekintve most elfoglalt helyzetét Ausztriához, meg Károly és Ottó között Bizáncz gyöngé császáraihoz való viszonyukban. Különös dolog volt látni, mint fordul el a római egyház feje régi szövetségesétől, Franciaország újra föltámadt hatalma felé — holott Franciaország nyolcz év előtt az Ész istennőjét imádta — épen úgy, a, mint az első Karolingot hívta segítségül a lombardok ellen.¹ VII. Pius érzelmei a melyekkel „legkedves fiához Krisztusban“ fordult, bizonyára nagyon különböztek azoktól, a melyek I. Adorján pápában éltek Pipin fiával való érintkezésekor; épen úgy, mint felötlő ellentét volt az elvek között, a melyek Napoleon politikáját irányozták s ama theokratikus ábránd között, a mely Károly előtt lebegett. Sem az egyik, sem a másik összehasonlítás nem igen kedvező a modernekre nézve, de mentségére szolgál Piusnak, hogy a bajban fordult valamerre segítségért s Napoleon úgy találta, hogy az Egyház megoltalmazása Franciaországban megszilárdította helyzetét s tekintélyre emelte őt a keresztyénség szemében.²

¹ VII. Pius pápa azt írja az első consulnak: *Carissime in Christo fili noster tam perspecta sunt nobis tuae voluntatis studia erga nos, ut quotiescunque ope aliqua in rebus nostris indigemus, eam a te fidenter petere non dubitare debeamus*“. Idézi Aegidi.

² Állítsuk egymás mellé Adorján leveleit Károlyhoz a *Codex Carolinus*ból s az 1801-ben, az első consul s a pápa között létrejött concordatum bevezető részét (*Bullarium Romanum*-ból idézve) s figyeljünk az ezredéves változásokra „Gubernium rei

A gyorsan egymást követő diadalok után még csak egy dolgon mult, hogy a korz harczost nyugati Európa urának elismerjék s ez egy dolog, a római német Birodalom fennállása volt. Napoleon nem soká használta új czimét, a mikor különbséget kezdett tenni „La France“ és „l'Empire français“ között. Franciaország 1792 óta a Rajnáig terjesztette határait s Piemont hozzácsatolásával átnyomult az Alpeseken; a francia császárság magába foglalta az olasz királyságon kívül, Nápolyt, Hollandiát, Svájcot és számos német fejedelemséget, a melyek ép oly értelemben Franciaország szövetségesei, mint a „Socii populi Romani“ Rómának szövetségársai voltak.¹ Mikor Austerlitz mellett Pitt koalíziói közül az utolsó is megsemmisült s a pozsonyi békében Ausztria megadta magát Napoleon érezte, hogy a várt pillanat elérkezett. Megtörte két császár hatalmát, Ausztria és Oroszország urát, a kik közül az egyik a régi, a másik az új Róma képviselőjének vallotta magát s tizennyolcz hónap alatt több királyságot teremtett, mint a mennyit a német trón urai ugyanannyi század alatt. Azt hitte, itt az ideje, hogy elsöpörje az avult követeléseket s szert tegyen annak a nyugati Birodalomnak egyedüli örökére, a melynek czimeit s szer-

publicae (Gallicae) recognoscit religionem Catholicam Apostolicam Romanam eam esse religionem, quam longe maxima pars civium Gallicae reipublicae profitetur.

„Summus pontifex pari modo recognoscit eandem religionem maximam utilitatem maximumque decus percepisse et hoc quoque tempore praestolari ex catholico cultu in Gallia constituto, necnon ex peculiari ejus professione quam faciunt reipublicae consules“.

¹ V. ö. Heeren, *Allamrendszer*, III. k., 273.

tartásait udvarában oly neveltségesen utánozták.¹ A feladat azok után, a mik eddigelé történtek, könnyű volt. Megelőző háborúk és békekötések oly területi megoszlásokat teremtettek Németországban s annyira megváltoztatták a német Birodalom alkotmányát, hogy alig maradt meg belőle más, mint neve. A francia történetben Napoleon úgy szerepel, mint a béke helyreállítója, a társadalmi rend megrendült épületének megújítója, mint annak a törvénykönyvnek és közigazgatási rendszernek szerzője, a melyet a Bourbonok, kik detronizáltak, örömestmegőriztek. Künn, a forradalom igaz gyermeke, a ki csak azért hódított, hogy romboljon. Az volt a küldetése — oly küldetés, melynek eredményei jótékonyabbak eszközeinél² — hogy Német- és Olaszországban megtörje az apró államok vészes rendszerét, hogy a nemzeti szellemet felébressze, hogy elsöpörje az elfajult hűbériség maradványait s szabad tért nyisson a politikai élet új s jobb formáinak fejlődésére. 1797 óta, a mikor Campo Formioban hitszegő módon Velenczéért elcserélte Németalföldet, a rombolás műve rohamosan terjedett. A Rajnától nyugatra mind a német fejedelem elvesztette országát, birtokaik Franciaországhoz csatoltattak, míg az ország többi részében teljes felfordulást szültek, egyrészt a lunevillei

¹ Volt főkanzellárja, tárnokmestere stb. A legion d'honneur, melyet elég fontosnak tartott arra, hogy koronázó esküjében említést tesz róla, olyasféle kívánt lenni, mint a középkori lovagrend, a melynek viszonyáról a Birodalomhoz már volt szó.

² Mit érzett Napoleon Németország iránt, e mondatából kitűnik: „Il faut depayer l'Allemagne.“ Máskor egyik levelében Lajos testvéréhez intézve azt mondja: „Tudnod kell, hogy a német nemzetiség megsemmisítése, politikámnak egyik szükségszerű vezérelve“.

béke rendelkezései, másrészt az „indemnítások“, a melyeket Franciaország 1803 februáriusában az országgyűlés elé szabott. Új királyságokat alapítottak, választófejedelemségeket teremtettek s megszüntettek; a kisebb fejedelmeket mediatizálták; a szabad városokat megszállták és valamely szomszédos hatalomnak átengedték. De minden változásnál nagyobb mértékben a fejedelmi püspökök és apátok birtokainak szekularizációja jelentette a régi alkotmány bukását, a melynek szervezete a világi arisztokrácia mellett az egyházat is megkövetelte. Ferencz császár részint, mert sejté a közel eseményeket, részint hogy szembeszálljon Napoleonnal, ki a császári nevet használván, megfosztotta e nevet sajátlagos értelmétől, 1804-ben „Ausztia örökös császáranak“ nevezte magát, s ugyanakkor megtartotta még előbbi czímét.¹ A dráma másik felvonásában hajlandóbbak vagyunk megbocsátani az idegen hódító becsvágyát mint a német fejedelmek áruló önzését, a kik a régi barátság és kötelesség összes szálait eltépték, hogy Napoleon trónja elé csúszszanak. A rajnai szövetség² szerződése értelmében, melyet Párisban 1806. július 17-én

¹ Így ez utolsó három évben kiadott okiratokban a császár czíme: „Választott római császár, Ausztia örökös császára“. *Erwählter römischer Kaiser, Erbkaizer von Oesterreich*.

² A rajnai szövetség aktája (Rheinbund) ki van nyomtatva Koch *Traité*-jében (folytatta Schöll) VIII. k. és Mayerben, *Corpus Juris Confoederationis Germanicae*, I. k. Úgy látszik, hogy eredetileg francia nyelven szerkesztették, s e nyelvből fordították németre. — Egy helyen így szól Napoleonról: „Der nämliche Monarch, dessen Absichten sich stets mit den wahren Absichten Deutschlands übereinstimmend gezeigt haben“. E kifejezés „Római Birodalom“ nem fordul elő; csak „Német Birodalom“-ról és „a német államok testéről“ (Staatskörper)

aláírtak, Bajorország, Würtemberg, Baden s több más állam, összesen tizenhat elvált a Birodalom testétől, törvényeit elvetette, míg augusztus 1-én a francia követ Regensburgban az országgyűlés előtt kijelentette, hogy ura, a ki elvállalta a szövetséges fejedelmek protektorságát, a Birodalom fennállását el nem ismeri többé. II. Ferencz nyomban eltökélte, hogy megelőzi az új Odoakert s egy 1806 augusztus 6-án kelte nyilatkozatában lemondott a császári méltóságról. Kijelenti ebben, hogy a változott körülmények között képtelen lévén a választási kapitulációban rárótt köteleességeket teljesíteni, a kötelékeket, a melyek a német birodalomhoz fűzik, feloldottnak tekinti az egyes államokat fölmenti a hűbéri eskü alól s „Ausztia császára“ czímmel örökös tartományának kormányára szorítkozik.¹ Az okirat mindig „a Német Birodalom“ kifejezést használja. Ámde Augustus, Constantinus, Károly, Miksa kormánya volt az, a melyről a Habsburgok lemondtak s a világtörténetben új korszak kezdődik legrégebb intézményének megszűntével. Ezer és hat esztendővel azután, hogy Leó pápa megkoronázta a frank királyt, ezernyolczszáz és ötvennégy évvel azután,

tesz említést. E rajnai szövetséghez végül Ausztia, Poroszország, a hesseni választófejedelemség és Braunschweig kivételével valamennyi német állam hozzácsatlakozott.

¹ *Histoire des Traités*, III. k. Eredetije Meyernél, *Corpus Juris Confoederationis Germanicae*, I. k. 70. l. Minden tekintetben jelentéktelen okirat és csak annyiban feltűnő, hogy nyelve nevetségesen emlékeztet az olyan körlevélhez, a melyben a kereskedő jelenti, hogy a társtulajdonos kilépett az üzletből, s bizalommal kéri a vevőket, hogy tekintettel eddigi érdemeire, továbbra is pártolják üzletét, mely ezentúl ilyen s ilyen név alatt stb. stb.

hogy Caesar Pharsalianál győzött, a római szent Birodalom véget ért.

Volt idő, a mikor azt hitték, hogy ez esemény annak a jele, hogy a világ vége közeledik. De a változások forgatagának közepette, a mely 1789 óta rémülettel töltötte el az embereket, észrevétlen maradt. Senkisem tudta elképzelni, mi végre fejlődnek a dolgok s minő új rend alakul ki a chaosból. Mikor Napoleon egyetemes monarchiája felbomlott s a víz-áradat visszafolyása után a régi határkövek újra előtűntek, sokan azt hitték, hogy a Birodalom újra föléled régi alakjában.¹ Több állam valóban kívánta, köztük Hannover Nagy-Britannia képviselőjében.² Bár a régi római-német Birodalom egyszerű helyreállítására gondolni sem lehetett, mégis azt tartották, hogy Németország legjobban jár, ha élén egy fő áll, megbízva azzal a régi tisztséggel, hogy a szövetség tagjai közt a béke főntartója legyen. Ámde az új királyságok, főképen Bajorország nem voltak hajlandók fölebbvalót elismerni. Poroszország nagyra lévén a függetlenségi harcban aratott dicsőségevel, versenyre kelt volna Ausztriával a koronáért, Ausztria pedig nem igen vágyódott oly állásra, melynek méltósága nagyrészt megnyirbáltatott s mely köteleességeket rótt rá, de a teljesítésükre szolgáló eszközöket nem adta meg. Arról beszéltek tehát, a mit a párisi

¹ Koch (Schöll) *Histoire des Traités*, XI. k. 257. l. s a következők; Häusser, *Deutsche Geschichte*, IV. k.

² Nagy-Britannia 1806-ban vonakodott elismerni a Birodalom feloszlását. S jogilag a Birodalom tényleg nem oszlott fel, s mint testetlen lélek még ma is él. Mert nyilvánvaló, hogy jogilag véve az uralkodó lemondása csupán az ő jogait szünteti meg, de nem oszlatja fel az államot, a melynek élén áll.

békében szóvá tettek, hogy Németország szövetségge¹ egyesüljön s a bécsi kongresszus, Ausztria kívánságára és mert bajos volt más úton egyezsége bírni a különböző államokat, a szövetséges liga alkotása mellett döntött. Ekképen jött létre a Német szövetség, oly intézmény, a melyet már keletkezésétől fogva ideiglenes expediensnek tekintettek, elégtelen kompromisszumnak a helyi szuverénitás valósága s a nemzeti egység látszata között, mely félszázados dics-telen s gyakran fenyegetett fenállása után Königgrätz és Langensalza csatásikjain részvétet nem keltve, elveszett.

¹ „Les états d'Allmagne seront indépendans et unis par un lien federatif“. — *Histoire des Traités*, XI. k. 257. l.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

BEFEJEZŐ ÖSSZEFOGLALÁS.

A RÓMAI NÉV FOLYTATÓDÁSÁNAK OKAI. — HASONLATOS PÉLDÁK NAPJAINKBÓL A RÓMAI BIRODALOM KÉPVISELETÉNEK JOGAIRA. — A PÁPASÁG TÖRTÉNETÉBEN MUTATKOZÓ HASONLATOSSÁG. — Mennyiben volt a Birodalom igazán római. — A RÉGI ÉS MODERN IMPERIALISMUS. — A KÖZÉPKORI BIRODALOM LÉNYEGES ELVEI. — A BIRODALMI RENDSZER HATÁSA NÉMETORSZÁGRA. — A MAI AUSZTRIA JOGA A KÖZÉPKORI BIRODALOM KÉPVISELETÉRE. — A BIRODALOM HATÁSÁNAK EREDMÉNYEI EURÓPÁBAN. — HATÁSA A MAI JOGTUDOMÁNYRA. — AZ EGYHÁZI HATALOM FEJLŐDÉSÉRE. — A BIRODALOM KÜZDELME HÁROM ELLENSÉGES ELVVEL. — VISZONYAI AZ EURÓPAI NEMZETISÉGEKHEZ A MULTBAN S A JELENBEN. — BEFEJEZÉS.

Miután megkiséreltük a Birodalom minden fázisának külön megvizsgálását, befejezésül már kevés a mondani valónk annak természetéről és eredményeiről általánosságban. Az általános jellemzés nagyobbrészt határozatlan vagy hamis. Mert a Birodalom annyi és oly különféle alakot öltött, a hány korszakon át és társadalmi állapot közepette folyvást fennállott. A Földközi-tenger melléki kimerült népek közt, a melyekből kihalt a nemzeti érzés, a melyeknek hite kiveszett vagy babonára vált, a melyeknél a gondolkodás és művészet halvány utánzata volt a görögnek, előbb egyetlen városnak, majd egy közigazgatási rendszernek roppant despotismusa került uralomra, mely egyenlő nyomással nehezedett valamennyi alattvalóra s ezek szemében ép úgy vallás, mint kormányzat lett. Épen akkor, hogy a tömeg bomlásnak

indult, leértek az északi törzsek, nagyon is durvák, hogy az ott talált intézményeket fentartsák, nagyon is kevesen, hogy meghonosítsák, a mit magukkal hoztak; erre teljes zűrzavar keletkezett, a míg az első frank császár erős keze újra föltámasztja a megdőlt bálványt s meghagyja a nemzeteknek, hogy még egyszer leboruljanak előtte. Alatta a császárság rövid ideig theokratia, német utódjai előtt az első hűbéri királyság, az európai lovagság középpontja. A hűbériség elmulásával újra átalakul s mikor már-már örökös habsburgi monarchiává lett, végül egy nemzetközi szövetség elnökségévé zsugorodik össze, méltóság és hatalom nélkül. Előttünk, modernek előtt ugyanannak a névnek és ugyanazoknak a követeléseknek folytatódása annyira megváltozott körülmények között első tekintetre képtelenségnek tetszik, üres káprázatnak, a mely nem hatja meg a legbabonásabb lelkűt sem. Szorgosabb vizsgálat után helyesebb ítélethez jutunk.

Soha hatalom biztosabb s mélyebb alapon nem nyugodott, mint az, melyet Róma rakott le háromszázados hódítása s négyszázados zavartalan uralma idején. Ha birodalma öröklő vagy helyi királyság lett volna, bizonyára megdőlni vala a királyi család kihaltával, a néptörzs bukásával, a városnak, melylyel egybenőtt, lerombolásával. Ámde enyészhetetlen volt, mert egyetemes volt; s mikor hatalma elmult, tisztelettel és félelemmel őrizték meg emlékét azok a népfajok, a melyeknek különvált létezése okozta bomlását, mert kimélte a gyöngét s leverte az erőt, mert egyenlő jogot biztosított mindenkinek s nem zárta el egyik alattvalója előtt sem a tisztos becsvágy útját. Mikor a hódító város katonai hatalma letűnt,

szellemi viráguralma vette kezdetét: ő váltotta gyakorlatra a görög elméleteket, ő terjesztette és szervezte az új vallást; nyelve, theológiája, törvénykönyve, építészete oda is eljutott, a merre sohasem szálltak a hadi sasok s a műveltség terjedésével új hazát lelt a Ganges és Mississippi partjain.

Az uralomra való jognak ilyes folytatódása változott körülmények között épen nem különálló jelenség. Czimek összegezik a nemzetek politikai történetét s a czim ép úgy lehet ok, mint hatás; s ma sem hiányzik jelentősége, annál kevésbbé a tudatlanság és oktalanság korában. Ha nem lenne annyira fárasztó, tanulságos feladat volna vizsgálni, mily sok követelést támasztanak még mindig a római császárság képviselőjére, mind alaptalant s egyiket sem eredménytelenül. Ausztria ragaszkodik a névhez, a mely, úgy látszik, némi elsőbbséget biztosít számára Európában s míg Lombardia az övé volt, azzal szokta volt helyzetét igazolni, hogy a Hohenstaufok hűbéri jogaira hivatkozott. Csak annyi törvényes joggal, mint a mennyivel Reuss hercege vagy a homburgi tartománygróf tehetne volna, Ausztria lefoglalta a régi császárság czimereit és jelvényeit s bárha csaknem a legifjabb Európa monarchiái között, úgy tekintik, mint a legrégibbet s legkonzervatívabbat. A Bonaparték Franciaországa, mint a Karolingok önkényes örököse, egy ideig a Nyugat uralmára tört s nemrég elbukott fejedelme alatt arra vágyódott, hogy nála nyugodjék az európai politika súlypontja s hogy őt ismerjék el az úgynevezett latin fajok vezérének és védőjének az Atlanti oczeán mindkét oldalán.¹ Oroszország Bi-

¹ L. III. Napoleon Forey tábornokhoz írt levelét, a melyben a mexicói expedíció célját kifejti.

záncz hitét vallván, a bizánczi Caesarok koronájára kívánczozik s bizik benne, hogy az ezredéves jóslat ígérete szerint nem sokára elnyeri a fővárost. A pánszlávizmus tana, az egész keleti Egyház egy császári fő alatt, félelmes támadó eszköz lett egy erős és harczias despotizmus kezében. A régi politikai kombinációk tartós hatásáról egy másik tanuságot tesz az a buzgalom, a melylyel a mai Görögország ahhoz a gondolathoz ragaszkodik, hogy a görög fajokat mind egyesíteni fogja az újra fölélesztett keleti Birodalomban, fővárosukkal a Bosporus partján. Még a betolakodott ottománok is, kiket hitük és vérük külválaszt, nem egyszer hirdették, hogy ők a keleti Caesarok képviselői, a kiknek uralmát megsemmisítették. Nagy Szolimán a császár nevet használta s megtagadta V. Károlytól; utódai előtt Konstantinápoly utczáin soká tizenkét tiszt lépdelt csomó szalmát hordva; halvány utánzata a consuli fascéseknek, a melyek egy Quinctiust vagy Fabiust a római forumra kísértek. Ámde mindez esetekben még csak látszólagos törvényessége sem volt meg annak a czimnek, a melyet a nép felkiáltása s a főpap áldása Károlyra és Ottóra ruházott.¹

E példák azonban kisebbszerű párhuzamok; a császárság történetének kiegészítését és magyarázatát a szentszék történetében fogjuk megtalálni. A pápaság, melynek szellemi hatalma maga is Róma világi uralmának sarjadéka, életre keltette szülője szellemalakját, felhasználta azt, engedelmeskedett neki, föllázadt ellene

¹ Összehasonlítható ezzel a consuli tisztség fentartása Rómában Justinianus koráig, sőt még akkor is tovább élt, mikor forma szerint megszűnt. Mikor elhagyták a czimet: „King of Great Britain, France and Ireland“, sok kiváló férfiú neheztelt.

s megdöntötte; mikor megöregedett, még egyszer magához ölelte, míg bukásánál saját közelgő halálának lélekharangját hallotta.¹

Mindakettő: a pápaság és császárság oly korban keletkezett, a mikor az emberi szellem a tekintély s hagyomány előtt leborulva feküdt, mikor egyéni ítéletet mondani többnyire képtelenség s mindig bűn volt. Azok, a kik az *Acta sanctorum*-ban elbeszéltek csodákban hittek s az izidori decretaliákban nem kételkedtek, könnyen elismerhették Róma kettős uralmát, mint a melyet Isten rendelt el, mely nyilvánvalóan a Szentírás számos kijelentésén alapult s melyet öt-százados, kétségbe nem vont birtoklás biztosított.

Mind a kettő szentesítette és kielégítette a középkornak egységre törő szenvedélyét. Vadság, erőszak és féktelenség voltak ama korszak legfőbb bajai s azért minden törekvés a jó felé olyast kívánt, a mi megtöri a szenvedély erejét s növeli a rokonérzés erejét, egyszersmind arra tanítja a hajthatatlan akaratot, hogy a közös cél érdekében feláldozza magát. Ezenkívül amaz emberek szemében, a kik képtelen voltak érzékiségükön fölül emelkedni, nem látván sem az igaz összefüggést, sem az igaz különbséget a szellemi és világi között, a látható Egyház eszméje valami szent és félelmetes dolgot jelentett. Az egyes gondolata gyámoltalan volt s el kívánt veszni a tömegben, mert magában olyast nem teremthetett, a mi egyetemes. A schisma, a mely az embert elkülönítette a hívők gyülekezetétől a földön, ép oly szörnyű mint az eretnekség, a mely elzárta a mennybéli boldogok társaságától.

¹ Ez természetesen a pápaságra csupán mint autokratikus hatalomra vonatkozik, a mely a szellemi uralmon kívül másra is tart számot.

A ki a harczoló Egyház soraiban nem foglalta el kiszabott helyét, annak nincsen joga rá, hogy a győztes egyház örömszolozsmaiban részt vegyen. Itt is, mint számos más esetben a hagyományos nyelv folytonos használata megakadályoz benne, hogy lássuk, mily nagy különbség van a mi korunk közt s ama kor között, a mikor azokat a kifejezéseket, melyek beszédünkben ismétlődnek, először használták, még pedig őszinte lélekkel. Vajjon a világ, hogy érzései e dolgokra nézve változást szenvedtek, jobb vagy rosszabb lett-e, ez máskérdés; itt csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a változás mély és messzeható. Az engedelmeségről, a középkoroknak e csaknem főerényéről, gyakran úgy beszélnek, mint a mely csupán rabszolgákat és bolondokat illet. A helyett, hogy dicsérnék az emberek, most megvetni szokták az egyéni akarat alárendelését, az egyéni hit feladását szemben a közakarattal vagy a közösség hitével. Többen hirdetik, hogy a nézetek különfélesége valami pozitív jó. A nagy tömeg bizonyára nem vágyódik semmiféle elvont hitegységre, nem irtózik a schismától, nem érti s nem értheti azt az erős varázst, a melyet a mindent átható Egyház eszméje középkori elődeire gyakorolt. Oly élet, mely az Egyházban, az Egyházért s az Egyház által telt el, melyet az Egyház áldott meg reggelenként a misében s békés nyugalomra küldött a vecsernye himnuszával, melyet a szentségek folyvást megújuló ingerével fentartott, a melyen könnyített a gyónással, melyet megtisztított a vezekléssel, melyet látható tárgyak felmutatásával szemlélődésre és imádatra szólított — ilyen volt az az élet, a melyről a középkorban azt hitték, hogy az ember helyes élete, ez volt soknak valóságos, valamennyinek eszményi élete. Annyiszor utaltak szünet-

lenül a láthatatlan világra s oly bensőleg átéreztek a láthatótól való függését, hogy szinte eltűnt a korlát, mely közöttük volt. Az Egyház nem volt pusztán a menny kapuja, maga az előlegezett mennyország volt, egységbe forrt és teljes volt. A középkor egyik híres okiratának mondatában megtaláljuk a kulcsot ahhoz, a mi előttünk a középkor gondolkozásában oly különösnek tetszik: „Az Egyház kedvesebb Isten előtt, mint a menny. Mert az Egyház nem a menny kedvéért van, hanem megfordítva, a menny van az Egyház kedvéért”.¹

E mellett mindakettő, a császárság meg a pápaság inkább hiten, mint anyagi erőn alapult s mikor a tizenegyedik század küzdelme beállott, a császárság ekkor elbukott, mert versenytársának az emberek lelkét kormányzó hatalma szilárdabb és közvetetlenebb volt s oly büntetésekből meritetterőt, a melyek szörnyűbbek voltak a testi halálnál. Az egyházi rendet Sándor és Incze alatt magasztosabb szellem lelkesítette s teljesebb odaadás töltötte el egyetlen cél érdekében, mint azokat a lovagokat és nemeseket, a kik a sváb császárok zászlóit követték. Hűsége, engedelmessége osztatlan volt, ismerte az elveket, melyekért sikra szállt, holott amazok akkor is reszkettek, mikor ellenszegültek a szellemi hatalomnak.

Mindakettő abból eredt, a mit a név esetlegességének mondhatnánk. A nagy latin patriarchatus ereje forma volt: fejlődésére, úgy mondták, a körülményeknél fogva kedvezően hatott a régi császárság árnyéka;

¹ „Ipsa enim ecclesia clarior Deo est quam coelum. Non enim propter coelum ecclesia, sed converso propter ecclesiam coelum“. A négy egyetem levele Venczelhez és VI. Orbanhoz.

de volt benne valóságos életerő, mert csodás módon alkalmazkodni tudott a kor természetéhez és szükségéhez. Épen ilyen, bár kevésbbé tökéletes módon, a császárság is. Formája Róma egyetemes uralmának hagyománya volt; a későbbi századok szükségait sorban kielégítette olyképen, hogy műveltséget terjesztett a barbár népek között, hogy a zavarban és rendetlenségben megőrizte az egységet, gátat vetett a durva erőszaknak egy felsőbb hatalom szentesítésével, hogy záróköve lett a hűbériség óriási boltozatának, hogy aggkorában az európai konföderáció élére került. És mindkettőnek története, miként a nevek és formák erejét mutatja, rámutat egyszersmind arra is, minő határok közt lehetséges ilyes folytatás s mily gyakran ejti csalódásba az embereket, ha megőrzi az árnyékot, míg a lényeges tartalmát elveszti. Maga e folytatás egyéb-e, mint az emberek hitének kifejezése, annak a szünetlenül megjavított, de soha meg nem gyengült hitnek, hogy intézményeik változatlanul folyvást fennmaradnak s fennmaradhatnak, hogy a mi őseiknek jó szolgálatot tett, elég jó nekik is, hogy lehetséges tökéletessé fejleszteni egy rendszert s örökké élni benne? Valamennyi között talán ez a legerősebb politikai ösztön; gyakran hasznos, gyakran durván visszaélnek vele, de sohasem annyira természetes és kellő, mint mikor arra bírja az embereket, a kik érzik, hogy elődeik mögött maradtak, hogy minden lehető megmentsenek egy az övékénél magasabb műveltség hajótöréséből. Ily módon mindkettőt, a pápaságot és a császárságot megőrizték azok a nemzedékek, a kik a nagyság és bölcsesség csupán azt az egy típusát ismerték, melyet Róma nevével hoztak kapcsolatba. Azért nincs is példará, a mely meggyőzőbben mutatná, mily reménytelen

minden kísérlet, ha oly eszmékből eredt s oly körülmények közt fejlődött rendszert akar életben tartani, a melyek immár elmúltak. Noha a császárság csak folytatásképen állhatott fenn, noha az egész középkoron át anachronismus volt és maradt, a tizedik században mégis kevés közös vonása volt a második századbeli császársággal. A pápaság, bár mohón kapott a régi kor formáin és czimein, még inkább volt valóssággal új alkotás. S a mily mértékben új volt s nem a múlt, hanem saját korának szelleme élt benne, annyival erősb és tartósabb hatalom volt a császárságnál. Tartósabb, mert ifjabb és így teljesebb összhangban volt kortársai gondolkodásával; erősebb, mert feje volt egy nagy egyházi rendnek, a melyben s a melynek segítségével a középkor szellemi élete és politikai tevékenysége inkább jutott kifejezésre, mint a világi elemben. VII. Gergely híres hasonlata legjobban jellemzi a császárságot és a pápaságot. Mindkettő valóban „világító test volt a harczoló egyház égboltján“, világító testek, a melyek a középkoron át beragyogták s kormányozták a világot. S a mi a hold a nap mellett, az volt a császárság a pápaság mellett. Az egyiknek fénye kölcsönzött, gyöngé s el-elborul, a másik olthatatlan ragyogással világít, a mely sajátja.

A császárság, a mint épen elmondtuk, sohasem volt igazán középkori. De vajjon római volt-e másban, mint nevében? S e név egyéb volt-e, mint egy fantasztikus régiség egyik darabja? Könnyű lenne összehasonlítani az Antoninusokat az Ottókkal, hogy csupán eltérő vonásokra akadjunk. Hogy mi volt a császárság a második században, azt mindenki tudja. A tizedik században hűbéri monarchia volt, a mely erős helyi

oligarchián alapult. Fejedelmei barbárok voltak, azoknak a fiai, a kik Varust legyőzték és Germanicust megállították; gyakran meg se értették Róma nyelvét. Hatalma korlátolt volt. Alig állítható, hogy valamelyes szabályszerű szervezettel rendelkezett a jogszolgáltatásban vagy közigazgatásban. Csupán a védelemre volt szánva sőt, épen annak a vallásnak az ereje tartotta fenn, a melyet Trajanus és Marcus üldözött. De bárha nyomatékkal rámutattunk az ellentétre, maradnak hasonlatos vonások is. Az egyetemes nemzetbeolvasztás teljesen római eszméje fenmaradt s vele együtt járt az, mely valamennyi szabad alattvalónak bizonyos egyenlőséget biztosított. Már megemlítettük, hogy a világ legfőbb méltósága századokon keresztül az egyetlen polgári tisztség volt, a melyre minden szabadon született keresztyént törvényes úton meg lehetett választani. Megvolt az előbbi korokban az a törhetetlen erő is, a mely régente Trajanust vagy Severustrábírhatta, hogy inkább Germania erdeiben keressék igazi utódjukat, mint Bizáncz palotáiban, a hol minden tisztség, név és szokás Constantinus udvarából folyt a szakadatlan legitimitas medrében. VII. Henrik koronázó szertartása bizonyára különösnek látszott volna Cajus Julius Caesar és Octavianus Augustus előtt, s mégis mennyivel nemesebb, mennyivel rómaiabb volt az, erőben és igazságban, azoknál a kicsinyes és üres formáknál, a melyekkel egy Palaeologust ültettek a császári székbe! A luxemburgi császár méltósága nem a bibor saruban rejlett.¹ A német császárság jóval halála előtt elvesztette jogát e büszke magatartásra, még tovább élt; mikor a becsület s természet köve-

¹ Raumer, *Geschichte der Hohenstaufen*, V.

telte, hogy meghaljon, azzá lett, a mi a mogulok császársága volt s a mi ma az ottománoké; érdekes régiségmaradvány, melylyel szívesen játszik a képzelet, de a melyet a nagy tömeg türelmetlen megvetéssel félre szeretne lökni. Ámde intézményeket is, miként az embereket, delelőjük korában kell megítélni.

A régi római császárságnak összehasonlítása német képviselőjével oly kérdést támaszt, a melyet újabban sűrűn megvitattak. Az a csodálatos rendszer, a melyet Julius Caesar és eszes unokaöccse Róma köztársasági alkotmányának romjain fölépített, tipusa lett bizonyos kormányformának, bizonyos társadalmi és politikai intézkedéseknek, a melyet, mint elméletet, imperialismusnak neveznek. Az egyén feláldozása a tömeg érdekében, a törvényhozó s biráskodó hatalom központosítása az uralkodó személyében, a közigazgatás centralisatiója, a rend fentartása nagy katonai erő segítségével, a népképviselő ellenőrzése helyett a közvélemény befolyása, ez az, a mivel, joggal vagy jogtalanul, az elméletet rendesen jellemezni szokták. Az imperialismus ellenei sem tagadhatják róla, hogy ezelőtt felkeltette s ezután is felkeltheti a nemzetekben az agresszív erély hirtelen és erős felbuzdulását, hogy gyakran szerzett dicsőséget harczban és hódításban (akármilyen értéke van), hogy a tiszteletre még nagyobb jogcíme van ama könnyűség folytán, a melylyel régebben a Flaviusok és Antoninusok kezében s a múlt század elején Napoleon kezében megszerezhető reformok eszköze lett a törvényalkotásban és kormányzatban. A hasonlatosság a római világ között a Caesarok alatt meg a francia nép között Napoleon alatt bizonyára nem oly teljes, mint azok képzelik, a kik hevenyében ítélnék róla. A kiegyenlítő despotis-

mus, a mely javára vált a keverék néptörzseknek, melyek, kiveszvéen belőlük a nemzeti életerő, elhagyatva s mégis nyugtalanul éltek az elszigeteltség minden bajával s minden haszna nélkül, nem vált szükségképen javára Európa akkor legerősebb és legegységesebb országának, oly országnak, hol a közigazgatás nagyon is tökéletes s a társadalm egyformaság nyomása nagyon is erős volt. De akár szerencse, akár baj, nincs benne kétség, hogy Franciaország bizonyos értelemben hivebb képviselője Róma imperialistikus szellemének s mindig az is volt, mint azok, kiket a középkor a római név és uralom törvényes örökösének ismert el. Mint Rómában, a francia népben is mély gyökeret vert a hit, hogy őt illeti meg természetszerűleg a világ kormányzása s a szomszéd államok politikájának vezetése; Rómaéhoz hasonlóan, a francziák sem tekintik a háborút olykor szükséges bajnak, hanem olyasnak, a mi magában gyönyörűséget szerez, mint az emberi erő és geniusz nemes s talán legnemesebb megnyilvánulása. Politikai jellemükben is, a mely eredménye lehet az ötszázados római uralomnak Galliában, vagy inkább a gall faj eredeti ösztönéből fakad, rátalálhatunk az igényre, mely jogosultabb annál, melyet Napoleon hirdetett, hogy ők vigyék a modern világban a rómaiak szerepét.¹ A germánok törekvése az egyéni élet függetlenségére irányul és irányult s ha szabad e kifejezéssel élnünk, a társadalmi atomok kölcsönös taszítását kereste, ellentétben a kelta vagy az úgynevezett román népekkel, akiknél az egyes jobban elenyészett

¹ Ezen nem értik Róma polgárait a köztársaság korában, hanem a római császárság ital-hellén alattvalóit.

a tömegben s a kik azt a közös eszmét, melynek hatása alatt él a tömeg, a konkrét esetben megvalósítják. A német államok nem voltak szerencsésebbek szomszédjaiknál szabad alkotmányok teremtésében. Országgyűlésük összejő, szavaz s eloszlik minden eredmény nélkül; polgáraik nagyobb ellenszegülés nélkül eltűrik az olyan sérelmet, mely az ingerlékenyebb francziáknál vagy olaszoknál lázadást támasztana. De akármilyen is volt a kormányforma, a német nép mindenha gondolatszabadságot élvezett, úgy hogy aránylag keveset törődött a politikával s az elbemléki¹ absolutismus jelenleg oly kevésbé hasonlít a szajnamellékihez, mint a drezdai forradalom a párizsihoz. A Hohenstaufok uralmában nem találunk semmit, se jót, se rosszat abból az imperialismusból, a melyet Tacitus leirt, sem abból, a melyet a Franciaországban nemrég elbukott rendszer magasztalói kissé más színekkel szoktak feltüntetni, mint a római történetíró.

Mind e mellett volt imperialismusa a középkornak is: elmélete az állam természetéről s a legjobb kormányformáról, a melyet már egyszer leirtunk s nem szükséges újra leírni. Elég lesz annyit mondanunk, hogy összes tulajdonságaiból három főelvet fejthetünk le. Az első s legkevésbé lényeges: a monarchikus állam létezése. A második: az állam határainak pontos összeesése az egyház határaival s a teljes összhang a kettőnek tevékenysége között. A harmadik: egyetemessége. E három alkotta főmaradásának föltételeit. Másodrendű fontosságúak voltak: a politikai szervezet formái, az alkotmányos korlátok jelen-

¹ 1865-ben íratott.

vagy távolléte, az alattvalóktól élvezett szabadság foka, a helyi hatóságok számára biztosított jogok. S bárha mind sötéten elborította az önkény árnyéka, nem volt ez a kard önkénye, hanem a törvényé, nem az a dermesztő, sorvasztó önkény, hanem olyas, a mely, Németországban legalább, szívesen látta a municipalis szabadságot s mindent megtett a tudomány, vallás s műveltség érdekében, oly önkény, mely nem volt átöröklő, hanem elméletben folyvást fentartotta azt az elvet, hogy az jusson az uralomra, a ki legalkalmasabb reá. A császárságot, mint az önkény hatalmát magasztalni vagy kárhoztatni annyit jelent, mint teljesen félreérteni azt. Azért, hogy zavaros időkben üdvösnek bizonyult a korlátlan hatalom joga, nem kell védelmére kelnünk, de vádolnunk sem kell Sismondival a frank hódítót, mert nem adott „alkotmánylevelet“ meghódolt népeinek. Mint a pápaságban, a császárságban is saját korának s nem minden kornak politikai eszméi nyertek kifejezést, mint a pápaság, az is hanyatlásnak indult, mikor azok az eszmék megváltoztak, mikor az emberek fogékonyabbak lettek az észszerű szabadságra, mikor a gondolat megizmosult s a szellemi természet mindjobban kibontakozott az érzékiség kötelékeiből.

A császárság befolyása Németországra oly messzeható, hogy épen csak futó pillantást vethetünk reá. Sok jel arra vall, hogy általában bajhozó volt. Számos emberöltőn át a német lovagok színe-java átkelt az Alpeseiken, hogy a lombardok kardjától vagy Rómának még pusztítóbb lázai miatt elpusztuljon. Olaszország szörnyen bosszút állt a szenvedett bántalmakért. Azok, kik más nép nemzeti életét feldúlták, elvesztették a magukét: a német királyság a római csá-

szárság terhe alatt görnyedve, sohasem gyűjthetett annyi erőt, hogy zárt és egységes monarchiát alkothasson, a minő Európában másutt keletkezett; az a népfaj, a melytől szomszédai rettegetek s a melynek a tizennegyedik századig engedelmeskedtek, e mai napig belső viszályok zsákmánya lett, országuk Európa csatasíkjá. Kifosztva és bántalmazva egy szüntelenül támadó szomszédtól, ki a siker fogásaiban nála ügyesebb, a németek végül úgy tekintettek a francziákra, mint az üldözött szlávok ő reájuk. A politikai egység és politikai szabadság hiánya, a mi a németek legfőbb baja volt s ma is az, nem épen a népfajok különféleségeiből ered, mert bármennyire felöltő volt is e különféleség Nagy Ottó korában, nem volt nagyobb, mint Franciaországban, a hol a beözönlött frankok, gótok és burgundok a bennszülött keltákkal és baskokkal elvegyültek; nem volt oly nagy, mint Spanyol- vagy Olaszországban vagy Britanniában. Inkább tulajdonítható a központi kormányzat hanyatlásának, melyre a pápasággal való viszályai, véget nem érő olasz háborúi juttatták s egyetemes uralomra törő szenvedélyének, melynél fogva összes szomszédjainak ostromló ellenfele lett. Az uralkodó távolléte vagy gyöngesége alkalmat adott rá, hogy hűbéres vazallusai apró önkényállamokat alapítsanak s így meggátolták a nemzetet egységes politikai működésben s jóval késleltették a közrend fölszabadulását. Mialatt ekként a fejedelmeken szemérmetlen önzés vett erőt, azzal igazolván ellenállásukat a trónnal szemben, hogy szabadságukat védik — azt a szabadságot, melylyel alattvalóikat elnyomták — s a legcsekélyebb alkalomnál készek voltak Franciaország karjai közé rohanni, addig a nép elesett minden

politikai neveléstől s érezte, hogy tapasztalat híján mind e mai napig képtelen rá, hogy erejét kifejthesse.

Ámde mind e bajokért volt némi kárpótlás is. A római császárság öröksége a germánokat uralkodó népfajjá emelte Európában s ama dicső hajnal fényessége sohasem tűnt el s nem is fog teljesen eltűnni nevükről. Most békeszerető nép, szívében békeszerető most is, hogy nagy katonai hatalommá fejlődött; melégedve él atyai kormány alatt s nyugalomban élvezi a művészetek, zene és elmélkedés örömeit s gyönyörködik ama kor emlékeiben, mikor diadalmas lovagságuk a gallok és szlávok, a lombardok és szaraczénok rettegése volt. A nemzeti élet merész ösztönzést merített ama lelkes rajongásból, melyet a győzelem szült s az érintkezésből oly országokkal, melyekből a régi műveltség még nem veszett ki egészen. E kapcsolata Olaszországgal emelte ki a német földet a barbar állapotból s oly művet alkotott ott, a minőt a római hódítás Galliában, Spanyolországban és Britanniában végezett. A császárság volt forrása a középkori élet és irodalom teljes gazdagságának, az ébresztette fel bennök a nemzeti létel öntudatát, története sugallta s látta el tárgygyal költészetüket s a mult fénye nem egy lelkes politikusnál világító szövétneke lett a jövőnek.¹ Még annak a hosszantartó politikai szétdaraboltságnak is, a melyről alig állitható, hogy teljesen megszűnt volna, megvolt a fényoldala. Ha siratták, hogy nem alkotnák nemzetet, ha sóhajtvá epedtek az egybeforrt érzés s egyetlen közös cél

¹ Különösen Sybel, *Die deutsche Nation und das Kaiserreich*; Ficker és Wydenbruck válaszat: Höfler, *Kaiserthum und Papstthum* és Waitz, *Deutsche Kaiser von Karl dem Grossen bis Maximilian*.

után, mely nagy versenytársukat lelkesítette, a görögök példája némi vigaszt adhatott nekik. Abban a különféleségben, melyet az oly számos kicsiny állam szült, rejlik részben az oka a német gondolkodás és irodalom hatalmas fejlődésének, a miben ép úgy fölötte állnak a francziáknak, valamint a görögök túlszárnyalták a rómaiakat. Páris bizonyára nagy, ámde egy országnak ép úgy kárára, mint javára válhat ha egyetlen város túlságosan uralkodóvá lesz s Németországnak nem kell bánkódnia rajta, hogy a modern államok közt neki egyedül nincs s nem is volt soha fővárosa.

A régi császárság érdemeiről nem régen ezelőtt több tudós történettanár között élénk vita folyt Németországban. Az osztrák vagy katolikus párt szószólói — e párt tíz év előtt ép oly hatalmas volt déli Németországban mint Bécsben — a Habsburgi monarchiában látták a középkori császárság törvényszerű folytatását s azt hirdették, hogy Németország csak úgy szerezheti vissza egykori dicsőségét és erejét, ha a Habsburgok jutnak a vezetőhelyre. Az észak-német szabadelvűek gúnyosan helyeselték az összehasonlítást: „Úgy van“, így válaszoltak „a ti osztrák császárságtok igaz leánya a régi despotismusnak: nem kevésbbé zsarnoki, nem kevésbbé aggresszív, nem kevésbbé retrograd; miként szülője, ő is barátja a papoknak, ellensége a szabad gondolkodásnak, a nemzeti érzés eltiprója azoknál a népeknél, a melyek engedelmeskednek neki. Önző és nemzetellenes politikátok hiúsítja meg jelenleg a német egység reményét, a mint régente Ottó és Frigyes hiúsította meg idegen hódításokra törő terveivel. Kezdetől fogva mindvégig a birodalmi álom volt rom-

lásunk“. Azt hiszszük, elkerülhetjük az alternatívát, mely az osztrák császárság dicsőítésével a római szent Birodalom ócsárlására kész. Bizonyára igaz, hogy Ausztria némely dologban nagyon is híven másolta a szász és sváb Caesárok politikáját.¹ Ők is, miként Ausztria, elnyomták és bántalmakkal illették az olasz népet, de oly jogok védelmében, melyeket maguk az olaszok is elismertek. Ők is, miként Ausztria, uralomra vágytak a szomszédos népfajok felett, de az uralmat eszköznek tekintették a műveltség és vallás terjesztésére vad országokban, nem pedig arra, hogy jövedelmeikkel a gyűlölt udvart és arisztokráciát felhizlalják. Ők is, miként Ausztria, arra törekedtek, hogy erős belkormányzatot teremtsenek, de akkor tették ezt, mikor az erős kormányzat a legfőbb politikai áldás volt. Ők is, miként Ausztria, nagy sereget gyűjtöttek és tartottak fenn, de seregeiket lovagok és főnemesek alkották, a kik egyedül a háborúnak éltek s nem a hasznos munka mellől elragadott pórok, arra a kegyetlen feladatra kárhóztatva, hogy szolgaságukat megörökítsék, megsemmisítvén más nemzetek aspirációit. Nincs benne kétség, súlyos bünt követtek el, de elkövezték a félig barbár kor kétes szürkületében s nem a modern művelődés déli verőfényén. A hő lelkesedés, a melylyel néhány év előtt a középkor hitét és egyszerűségét csodálták, immár lelohadt s bizonyára föl nem éled egyhamar. A ki a középkor történetét olvassa, nem tagadhatja, hogy hősei, még a legnagyobbak is, sok tekintetben nem voltak különbek a vadembereknél. De mikor az új

¹ 1865. iratott: Ausztria azóta, okulva a szerencsétlenségen, más politikát követ.

korhoz közeledik s látja, hogy az utolsó háromszáz esztendőben mint bántak el a királyok alattvalóikkal s egymással, el fogja feledni a középkori vadságot, eliszonyodva a szivtelenségen, áruláson s az annál gyűlöletesebb igazságtalanságon, mert gyakran a törvényesség álarczát viseli, mely Európa katonai monarchiáinak évkönyveit meggyalázza. A mi pedig a mai Ausztria követeléseit illeti, ezekre nézve, igazság szerint, a régi rendszer értékéről folyó vitának nincs semmi fontossága. Mikor Rudolf, az első Habsburg a trónra jutott, a császári nagyság kora már lejárt, az osztrák korszakban pedig, Miksától II. Ferenczig, a római Szent Birodalom Németországra nézve merő nyűg és teher volt, melyet a szerencsétlen nemzet csak azért hordott, mert meg nem szabadulhatott tőle. A németek bizvást hivatkozhatnak a régi császárságra, annak a bizonyítására, hogy egykor egységes nép voltak. Az se baj, ha összehasonlítják a tizenkettedik század politikáját a tizenkilenczedikével, bár hiányos történeti ítéletre vall, ha egyikről a másikra következtetnek. Ámde merőben képtelenség az osztrák császárságot hohenstaufi Frigyes utódjává tenni s a XIX. századbeli önkényuralmat annak a példájával igazolni, a ki a középkori lovagiasságnak tükre, a középkori gondolkozásnak legnemesebb sarja volt.

Sokkal közelebb vagyunk még a császársághoz, sem hogy helyesen megérthetnők vagy megállapíthatnók fontosságát Európa fejlődésében. A hegy mögöttünk van, de mértföldeket kell megjárunk, hogy egy pillantásra lássuk csúcsait, lejtőit és támasztékait, hogy alakjáról képet szerezzünk s gyanítsuk magasságát. A római művészetek és irodalom folytatódásának a nyugati népek közt hatása meg oka egyaránt, csupán az

Egyháznál kevésbbé hatalmas ok. Nem lenne vége, ha ki akarnók mutatni, hányféleképen hatott a középkor politikai intézményeire s ezek révén az egész művelt világra. A modern királyság legtöbb tulajdonsága, hogy, épen a legfelölőbb példát vegyük, eredetileg és sajátlag a császárt illette s tőle származott át a többi monarchiára. Ugyaninnen ered az isteni jognak egykor oly híres tana. Főképen a császárság főnnállásának kell tulajdonítanunk a római jog döntő érvényét egész Európában s mai gyakorlati fontosságát. Mert míg Dél-Francziaországban és Közép-Itáliában, a hol az alávetett népek száma jóval meghaladta a hódítókét, a régi rendszer minden esetben tovább él vala, nincs benne kétség, hogy Németországban, miként Angliában, a germán szokásjog rendszere fejlődött volna, ha nem hitték volna, hogy a német uralkodó törvényes utódja lévén Justinianusnak, a Corpus Jurisnak kell köteleznie minden alattvalóját. Oly rendületlen hittel ragaszkodtak ez eszméhez, hogy még az arisztokrácia is, a mely természetsszerűen gyűlölte a császárnak és városoknak kedvező rendszert, elismerte érvényét s a középkor vége előtt a római jog túlnyomóan uralkodóvá lett egész Németországban.¹ Ha számba vesszük, mekkora szolgálatot tettek és tesznek még mindig a német írók a jogtudomány tanulmánya érdekében általában egész Európában, az említett eredmény nagy jelentőségét el kell ismernünk. De ennél még nagyobb fontosságú következett. Mikor a westfáliai béke a kis fejedelemségek raját valósággal független államoknak

¹ A kanoni jogtól módosítva és a nélkül, hogy a hűbéri jogrendszert megszüntette volna.

ismerte el, sürgető szükség volt oly törvénykönyvre, a mely a kölcsönös érintkezéseket szabályozza. Ily törvénykönyvet alkottak Hugo Grotius és követői abból, a mit akkor német magánjognak mondtak s ez oly alapul szolgált, melyen az utolsó két század alatt a nemzetközi jog rendszere épült fel. Valóban e rendszer teljesen német alkotás¹ s nem keletkezhett oly országban, a hol nem a római jog volt a törvényhozó eszmék forrása s a positiv törvénykönyvek kiinduló alapja. Gyakorlati alkalmazást is először Németországban nyert s oly sikerrel, a mely a későbbi császárságnak legjobb, némelyek szerint egyetlen jogcíme az emberiség hálás megemlékezésére. Jótékony oltalmának szárnyai alatt háborítatlanul éltek a kisfejedelemségek és szabadvárosok oly államok szomszédságában, mint Szász- meg Bajorország; a német államközösség minden tagja érezte, hogy leggyöngébb testvérének a joga egyszersmind az övé is.

A császárság történetének az a legfontosabb fejezete, a mely az egyház- és pápasághoz való viszonyát tárgyalja. A császárság az egyházi hatalomnak felváltva bajnoka és ellenfele volt. A kilencedik és tizedik században a császárok Szent Péter székének uralmát kibővítették, a tizedik és tizenegyedik században kiszabadították a bűn és gyalázat örvényéből, hogy saját bukásuknak eszközévé váljon. A harcz, melyet VII. Gergely megkezdett, noha inkább politikai volt, mint vallási, gyűlölséget támasztott a németeknél a római udvar követeléseivel ellen. E harcz az utolsó Hohenstauf halálakor a papság győzelmével végződött — oly győzelem, a mely a tizennegyedik és tizenötödik

¹ Hollandiát ekkor németnek tekintették.

századbeli gögös és kapzsi pápák visszaélése folytán vészesebb lett a vereségnél. A harag, mely régóta ott szunnyadt Európa északi népeinek keblében, oly erővel tört ki a tizenhatodik században, hogy megriasztotta azokat, kiket eddig a pápaság megvédett s a császárok még egyszer szövetségesei lettek a pápaságnak s részeseivé hanyatló szerencsájének. Amde nem szabad félreértelnünk e szövetség s a megelőző ellenségeskedés természetét. Természetes s mégis nem kevéssé súlyos tévedés, ha azt hiszik, a mint sok modern író teszi, hogy a császárság és pápaság kívánságai egymást kölcsönösen kizárták, hogy mindenik az egyetemes monarchia összes jogaira, a világiakra és szellemiekre, számot tartott. Annyira nem így állt a dolog, hogy találunk középkori írókat és államférfiút, sőt éppen császárt és pápát is, kik határozottan elismerik az istentől megállapított kettős kormányzatot — a két hatalmat, mely legfelsőbb saját tevékenysége körében; Péter az örök dolgokban, Caesar a világi dolgokban. Viszonylagos helyzetük az idő folyamán bizonyára jelentékeny változást szenved. Károly napjaiban, a modern Európa barbár korában, mikor az embereket főképp fizikai erővel kormányozták s kormányozhatták, ha nem elmélet szerint, gyakorlatban a császárnak jutott a főszerep. Négy századdal később, III. Incze pápa idején, mikor az eszmék ereje megizmosodott a világban s képes volt rá, hogy az emberek vagyonával s fegyvereivel szembeszálljon vagy azokat szolgálatába kényszerítse, azt látjuk, hogy a mérleg a másik oldalra hajlik. A szellemi tekintély természetét oly magasztosnak és szentnek képzelik, hogy neki kell sugallni és vezetni a polgári közigazgatást. De arra

nem gondolnak, hogy e kormányzatot mással pótolják, vagy azt, a ki élén áll, leszorítsák: a tizenegyedik s a rákövetkező két század nagy harcának nem az a célja, hogy az egyik vagy másik hatalmat megsemmisítse, csupán a kettő között fennálló kapcsolat jelleme körül foly. Hildebrand, a pápaság tipikus képviselője azon az okon követeli a császár engedelmességét, mert ő viseli a személyes felelősséget közös alattvalóik lelkeiért: nem azt kívánja, hogy közvetlenül ő rá bizzák a világi kormányzat teendőit, hanem hogy e kormányzat Isten akarata szerint gyakoroltassék, a melynek ő a kifejezője. A császári párt híveinek nem lehetett ez érveléssel szemben megfelelő ellenvetése, mert nem tagadhatták a pápa szellemi szupremáciáját, sem az örök üdvösségnek értelmet meghaladó fontosságát. Tiltakozásuk tehát csak arra szorítkozott, hogy a császár Istentől nyervén hatalmát, közvetlenül felelős Isten előtt s hogy arra emlékeztessék a pápát: uralma nem e világból való. Valóban nem volt rá mód, hogy a nehézséget kikerüljék, mert oly dolgok különválasztásán fáradoztak, a melyek elkülönítést nem tűrnek, ilyenek: a lelki élet meg a világi élet, a jövő élet meg a jelen élet. Nem mellőzhetjük azt a megjegyzést, hogy a küzdők közül egyik sem feszítette a végletekig elméletét, mert érezte, hogy ellenfelének jogcíme ugyanazon az alapon nyugszik, mint az övé. A küzdelem abban a korban volt a leghevesebb, mikor az egész világ mindkét hatalomban hitt, a szövetség akkor jött létre, mikor a hit az egyikből kiveszett, a másik iránt meghidegült. A reformáczióin innen császárság és pápaság többé nem küzdött a szupremáciaért, hanem a létért. Az egyik immár elbukott, a másik minden fuvallatra megrezzen.

Az is, a mit a birodalom belső életének nevezhetnénk, ép oly jelentős befolyással volt az emberek gondolkozására, mint a birodalom külső vonatkozásai a római egyházhoz a birodalom nagyságára és bukására hatottak. A középkorban az emberek hittek a szentek közösségében, mint a hívők szervezett gyülekezetének formászerű egységében s e hitők konkrét megvalósítását az egyetemes vallásállamban látták, a mely egyrészt az egyház, másrészt a császárság volt. Mi volt e fölfogás értelme és értéke, annak a kapcsolatnak a természete, a mely az állam és egyház között fennáll, vagy melynek fönnállani kellene, azt most e helyen nem kutatjuk. Hogy tökéletlen alakot öltött mindig a középkorban, hogy végtére megmerevedve mozdulatlanná vált, azt az események eléggé bebizonyították. De megmentette az európai népeket az elszigeteltségtől, korlátoltságtól és gyanakvó zárkózottságtól, mely a világ régi civilisatioit megakasztotta s ma is súlyos nyüggént nehezedik a keleti országokra; ráterelte őket a kölcsönös ismerkedésre és együttműködésre, mely ha nem is forrása, mindenesetre föltétele az igaz kulturának és haladásnak. Mert valamint a régi római birodalom először készítette rá a nemzeteket egy közös uralom elismerésére, úgy a középkori császárság megőrizte az emberek testvériségének, az egész világ közösségének érzését, a melynek magasztos egysége minden kisebbszerű különbséget elenyészt.

Mint önkényurak a világot követelvén maguknak birodalmul, a német császárok kezdettől fogva három elv ellen harczoltak, a melyeken elődeik a régi Rómában győzedelmeskedtek; e három elv a nemzetiség, az arisztokrácia és népszabadság elve. Régi harcaik az első ellen fordultak s ennek győzelmével végződ-

tek, mikor Angol-, Francia-, Lengyel-, Magyarország, Dánia, Burgundia és Olaszország, egyik a másik után fölszabadult. A második, a hűbériség alakjában, akkor is fenyegető volt, mikor szinte felkarolta őket s szolgálatjukba szegődött és sikerült is neki, a nagy interregnum után, tényleges hatalmukat Németországban megdönteni. A nagyobb hűbérekből ekként alakult sok független fejedelemség hódítás és öröklés révén kevés katonai monarchiára vált; nem a nyers hűségen nyugodtak, mint a hűbéri királyságok, sem vallási kötelezettségen és hagyományon, mint a császárság, hanem fizikai erőn, mely többé-kevésbbé törvényes formák alá rejtőzött. Hogy a harmadik elv ellensége a császárságnak, ez inkább véletlen, mint szükségszerű volt, s kitetszik abból, hogy ugyanazok az uralkodók, a kik a lombardiai és toscanai városok megsemmisítésére törtek, Németországban kedveztek a szabad városok fejlődésének. A reformáció azzal, hogy vallási téren elismerte az egyén jogait, a birodalmat meggyöngítette, mert tagadta a külső egység szükségét egyházi ügyekben; ugyanez elvnek az állami életre való kiterjesztésével, a mi teljességgel még ma sem történt meg Németországban, a császári absolutismus tana megdőlt volna, ha közelebb eső és halálosabb ellensége nem támad vala a fejedelmek tényleges zsarnokságában. Véletlen találkozásnál több az, hogy valamint a gondolatszabadság proklamációja megsemmisítette a császárságot, úgy a cselekvő szabadság ott gyökerezve a forradalmi mozgalomban, melyet 1789 elején látott s meg nem értett a világ, melynek végét még ma sem tudjuk, közvetve okul szolgált rá, hogy a római szent birodalom megdőljön.

Bukása ama nagy rázkódásnak közepette, mely

Európa képét megváltoztatta, a történetben korszakot jelöl, oly korszakot, melynek jellemét minden év eseményei mindinkább föltárják, oly korszakot, melyben romba dőlnek a régi formák és rendszerek s újak épülnek fel. A legutóbbi példák a legemlékezetesebbek. Szemünk előtt fejezte be az olasz nép szívós akarata azt a művet, melyen hiába fáradozott Theodorik, II. Lajos, Guido, Ardoin és II. Frigyes. A birodalom legszébb tartománya, melyért a frank és sváb császárok oly sokáig háborúskodtak, most egységes monarchia, a feje az a burgundi gróf, kit Zsigmond császári helytartóvá tett Itáliában s a ki most, hogy a régi fővárost is megszerezte, több joggal nevezhetné magát „a rómaiak királyának“, mint a görögök, frankok vagy osztrákok tették, a mióta Constantinus a Tiberist elhagyta a Bosporusért. Olaszország nem idegenek zsákmánya többé, a multakat immár elfeledheti s rokonérzéssel kísérheti, — a minthogy az 1866-iki szerencsés szövetkezéssel meg is kezdette — régi ellenfelének törekvéseit a nemzeti egységre; e törekvéseket, bár néhány év előtt még teljesen reményteleneknek látszottak az ellenök támadt akadályok miatt, most már siker koronázta, mely ha nem teljes is, a teljesség ígéretével kecsegtet a jövőben. Mert ha a német birodalom neve nem jelöl még egységes monarchiát, mégis nem csak nemzetet de államot is jelöl, oly államot, melynek ereje tagjainak érdek- s gondolatközösségében rejlik és melyben ez egységes érzés ott gyökerezve a középkor dicső emlékeiben, tápot nyerve ez újabb idők irodalmából s egybe forrasztva a francziák ellen viselt utolsó nagy háborújától, azt igéri, hogy minden következő nemzedéknél mind mélyebb és igazabb lesz. Kárba

veszett munka lenne arról elmélkedni, hogy minő új formák kelhetnek ki ebből az egyetemes ujjáalakulásból. De egyetlen jóslatot kockáztathatunk: egyetemes monarchia alkalmasint nem támad. A sürűbb érintkezés s a szellemi fejlődés nagyban közrehatott a nemzeti különbségek jellemének megváltoztatására, a mennyiben a tudatlan balítélet és gyűlölet helyébe lelkes rokonérzést és érzéket ültetett az érdekközösség iránt. De erejükből nem vesztettek semmit. Nincs senki, a ki, olvasva az utolsó háromszáz év történetét s mindenekelőtt Napoleon pályáját figyelmesen tanulmányozva, lehetségesnek tartja valamely államra, bármily nagy legyen is erélye s anyagi gazdagsága, hogy a modern Európában a régi Róma szerepét megismételje, — hogy egy hatalmas politikai közösségbe egybetömörítsen olyan népfajokat, melyeknek nemzeti egyénisége minden következő korban mindegyre jellemzetesebbé vált. Mindamellettnagy részről Rómának s a középkori római császárságnak köszönhető, hogy a nemzeti egység kötelékei erősebbé és nemesebbé váltak egyaránt, mint annakelőtte bármikor. Róma utolsó történetírója, miután hőse pályájának a világra kiható eredményeit összefoglalta, így fejezi be előadását: „A világban, a mint Caesar találta, elmúlt századok sok nemes öröksége volt meg, a pompa és dicsőség végtelen gazdagsága, de szellem kevés volt benne, még kevesebb izlés, legkevesebb volt, a mi örömet ad az életben s az életre. Bizonyára öreg korát élte a világ s Caesar lángeszű hazaszeretete sem adhatta vissza ifjúságát. Nem ragyog fel a hajnal, mielőtt a sötét éjszaka teljesen le nem száll. S mégis általa értek a Földközi tenger-melléki sokat zaklatott népek a tikkasztó déli nap

után tűrhető esti alkonyt; s mikor később a hosszú történeti éjszaka után a népek hajnala újra földerült s ifjú népek szabad tevékenységben új és magasztosabb czélok felé indultak, volt ekkor köztük nem egy, kiknél a Caesar elhintette mag kikelt s a kik neki köszönhatték és köszönik nemzeti egyéniségüket.¹ Ha ez a dicsősége Juliusnak, a birodalom első megalapítójának, dicsősége egyszersmind Károlynak, a második megalapítójának s nem egynek német utódai közül. A középkori birodalom munkája az volt, hogy önmagát pusztította el; nagygyá nevelte, bár látszólag ellenök fordult, azokat a nemzeteket, a melyek majdan betöltik helyét. Megszelidítette észak barbár népeit s a művelődés körébe szorította őket. Megőrizte az ókor művészetét és irodalmát. Az erőszak és elnyomás korában az észszerű engedelmeség kötelességét róta alattvalóira oly tekintély iránt, a melynek jelszava, béke és vallás volt. A legádázabb nemzeti gyűlölködés napjaiban ébren tartotta egy európai nagyszerű államközösség eszméjét. És mialatt mindezt végbe vitte, valósággal megszüntette az övéhez hasonló központosító és deszpotikus hatalom szükségét; képessé tette az embereket nemzeti függetlenségük helyes használatára, rátanította őket, hogy az önkéntes cselekvés fogalmához emelkedjenek, s ama szabadság fogalmához, mely a törvény fölött, de nem vele szemben áll, a melynek, a nemzeti függetlenség maga, ha általában áldás kíván lenni, csak eszköze lehet. Azok, kik észreveszik, minő irányt vettek az események 1789 óta, a kik meggondolják, hogy a multnak hány bűne és csapása félig nyert csak orvos-

¹ Mommsen, *Römische Geschichte* III. k. végén.

latot, nem csodálkozhatnak rajta ha látják, hogy az úgynevezett nemzetiségi elvet, melynek becsületes odaadással kelnek védelmére, tartják a politikai fejlődés végleges és tökéletes alakjának. Ámde ez a különbséget nem ismerő védelem végre is csak a régi tévedésre vall új alakban. Ha minden más történet nem figyelmeztetne is rá, hogy tartózkodjunk a szokástól, mely szerint korunk kérdéseit és körülményeit minden időre alkalmazzuk, a birodalom története magában elég figyelmeztetésül szolgálhat. Mert Augustustól kezdve egészen V. Károly koráig az egész művelt világ azt hitte, hogy fennállása az örök világrend egyik részét teszi s keresztyén theologusok csak úgy hirdették, mint a pogány költők, hogy ha a Birodalom elenyész, vele elenyész az egész világ. Ámde a Birodalom elmúlt, a világ tovább is áll s alig érzi a változást.

Ez csak kicsiny része annak, a mit a csaknem kimeríthetetlen tárgyról elmondanunk lehet. Kimeríthetetlen nem terjedelménél, hanem mélységénél fogva; nem azért, mert sokat mondhatunk róla, hanem azért, mert minél inkább belé hatolunk, annál több marad kifejezetlenül, mivelhogy nincs rá kifejezés. Mert az a legszükségesebb s egyúttal a legkevésbé könnyű dolog, hogy a Birodalom, mint egész álljon szemünk előtt: mint egységes intézmény, a melyben tizenhatszáz év század története központosul, — külső alakja azonos, holott mivolta és szelleme folyvást változik. Ha ebben a világitásban nézzük a rengeteg tárgy nehézségeit, teljes erejükben megérezzük. A kísérlet szavakkal kimagyarázni a római Szent Birodalom elméletét s belső értelmét, a mint a középkor szentjei s költői előtt lebegett s mindazt, a mi csupán élő valóságá-

ban nyer nemes és termékeny tartalmat, az ily kísérlet meddő és alig érthető formulák tömegévé zsugorodik. Vajjon ki volt rá képes, hogy leírja a pápaságot hatalma teljében, melylyel az emberek szívéen és képzületén uralkodott? Azok, ha ugyan vannak még ilyenek, a kik nem látnak benne mást, mint a csalárd-ság és babona óriási upasfáját, melyet az emberek gonosz ellensége ültetett s fölnevelt, ép úgy távol esnek tőle, hogy lényegének mysteriumába hatoljanak, mint az öntetszelgő politikai filozófus, a ki csinos mondatokban kifejti fejlődése útját, elemeire bontja, mint valamely elmés gépszerkezetet, felsorolja s mérlegeli az érdekeket, melyeket szolgált s végül a táblázatos áttekintés egy nemében kimutatja eredményeit jóban meg rosszban egyaránt. Ép ily módon semmiféle leírás és magyarázat nem ér fel a római Szent Birodalomhoz; nem azért, mert lehetetlen kikutatnunk azokat a képzeteket, melyek létrehozták és fenntartották, hanem azért, mert e képzetek erejét kellőképen meg nem érthetik oly emberek, a kiknek az értelme egészen más módon alakult ki s a kiknek képzelődését egészen más eszmények izgatják. Valamit, — de mily kevés volna az, — tudnánk róla, ha ismer-nők Julius Caesar gondolatait, mikor megvetette az alapot, melyen Augustus tovább épített, Károly gondolatait, mikor megújította a hatalmas épületet, Barbarossa és unokája gondolatait, mikor azon fáradoztak, hogy a biztos romlást útjában feltartóztassák. Későbbi nemzedékek valamivel többet fognak tudni s ezek igazságosabban ítélnék majd a középkorról, a mit mi már nem remélhetünk, mert benn élünk még a visszahatásban minden ellen, a mi középkori; holott azok a politikai élet olyan új formáit érik és értik

majd meg, a melyeknek természetét mi legfőlebb csak gyaníthatjuk. Mert többet látnak majd nálunk, egy-egy dolog kevésbbé ötlük majd szemükbe. A birodalom, melynek hatalmas alakját mi még fent látjuk a mult láthatárán, előlük mind mélyebbre alászáll, a mint útjuk a jövő felé visz. De fontossága az egyetemes történetben sohasem fog elveszni. Mert benne gyült egybe a régi világ egész élete s belőle kelt ki a modern világ egész élete.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

AZ ÚJ NÉMET BIRODALOM.

ÁTTEKINTÉS: A RÉGI BIRODALOM HANYATLÁSÁNAK KÜLÖNBÖZŐ KOR-SZAKAI. — NÉMETORSZÁG ELNEMZETIETLENEDÉSE. — A BRANDENBURGI ÖRGRÓFSÁG ÉS A HOHENZOLLERN-HÁZ. — A POROSZ KIRÁLYSÁG. — NAGY FRIGYES JELLEME ÉS URALKODÁSA. — POROSZORSZÁG A FORRADALMI HÁBORÚK ALATT. — A BÉCSI KONGRESSZUS. — A NÉMET SZÖVETSÉG MEGALAPÍTÁSA. — A NÉMET LIBERÁLISOK CZÉLJAI ÉS TÖREKVÉSEI. — AZ 1848—49-IKI FORRADALOM. — A SZÖVETSÉGI ALKOTMÁNY VISSZAÁLLÍTÁSA. — A NÉMET PÁRTOK ÉS POLITIKÁJUK. — A SCHLESWIG-HOLSTEINI HÁBORÚ. — A GASTEINI EGYEZMÉNY. — AZ 1866-IKI HÁBORÚ: A SZÖVETSÉG BUKÁSA. — AZ ÉSZAK-NÉMET SZÖVETSÉG. — AZ 1870-IKI NÉMET HÁBORÚ FRANCZIAORSZÁGGAL. — AZ ÚJ NÉMET BIRODALOM MEGALAPÍTÁSA. — A NÉMET EGYSÉG FEJLŐDÉSÉNEK OKAI. — POROSZORSZÁG POLITIKÁJÁNAK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE. — AZ ÚJ BIRODALOM VISZONYA A RÉGI SZENT BIRODALOMHOZ. — NEMZETI EGYSÉG NÉMETORSZÁGBAN ÉS OLASZORSZÁGBAN. — AZ EURÓPAI POLITIKA MEGVÁLTOZOTT KÉPE.

1806-ban a Római Szent Birodalom kimult, el is temették s mindenkép úgy látszott, hogy csakhamar elfeledték. A mult idők elavult intézményei közül erről hitték legkevésbbé, hogy új életre támasztható, mert az erők, melyek oly soká ostromolták s végre megsemmisítették, most hatalmasabbak voltak, mint valaha s pusztulással fenyegették még azt az erőtelen árnyékot is, a mely mint Német Szövetség némikép arra tartott számot, hogy a német nemzet képviselőjének tekintsék. Elmult ötven esztendő, új kérdések támadtak, Európa új pártok szerint szervezkedett, az emberek gondolkodásán új eszmék vettek erőt, a kor rohamosan előre tört s a Római Szent Birodalom úgy

elveszett a mult ködében, hogy alig volt hihető, hogy élnek még emberek, a kik látták s kormányzatában részt vettek. E régi hamvakból ekkor hirtelen egy új, erős és önérzetes német birodalom kelt ki, oly állam, a mely, jóllehet belső jellemére, alakjára és jogi természetére nézve igen különböző tiszteletreméltó elődjétől, a szó igaz értelmében mégis ez elődjének képviselője. Ez az elbeszélés tehát, mely korunk ez új alkotásáról, az európai történetnek talán legérdekesebb és legtermékenyebb korszakáról szól, alkalmas sőt tán szükséges függeléke a régi birodalom történetének; valójában egy hosszú dráma utolsó felvonását alkotja, a mely mindannak, a mi megelőzte, új és kedvezőbb értelmet ad. Mert az új birodalom nemcsak hogy azt a központi és uralkodó helyet foglalja el a szárazföldi államok között, a melyet egykor a régi császárság töltött be, de erkölcsi és szellemi tekintetben is a régi birodalom hajtása s amannak előzetes fönnállása nélkül soha létre nem jöhetett volna.

Értekezésünk előbbi fejezeteiben kimutattuk, hogy III. Henrik kora óta, a mikor a Római Szent Birodalom hatalma tetőpontján állott, minden későbbi változás a császárságot erkölcsileg és politikailag egyre gyöngítette, egybefogó kapcsain lázított, anyagi segélyforrásait apasztotta s a min alapult, alattvalói szeretetét és hűségét kiölte. Az első válságot II. Frigyes halála jelöli, mikor Olaszország elveszett s visszaszerzése lehetlenné vált; a másodikat a reformáció s kiváltképen az 1555-iki békekötés; a harmadikat a westfáliai béke, mikor Németország törvény szerint újjáalakulva egymásra féltékeny s gyűlölködő államok szövetsége lett; a negyedik válságnak talán a hét-

éves háborút mondhatjuk, mikor a Birodalom egyik hatalmas fejedelme sikeresen szembeszállt Ausztriával s más német államokkal, noha ezeket francia és orosz seregek is támogatták. Könnyű dolog most átlátnunk, hogy a miként az első válság után a császárság már nem érvényesíthette többé jogait a keresztyénséggel együttesen megálló világuralomra, úgy lettek a második válság után a gyakorlatban reménytelenné a kilátások egy oly nemzeti államra, a mely egész Németországot egységes és erős kormányzattal egybeolvasztja. De a németek mindezt, a minthogy természetes is volt, csak akkor vették észre, mikor 1648-ban a fejedelmek tényleges függetlenségének elismerése folytán a császári méltóság merő álarcz lett, mely a habsburgi uralkodók rideg tekintetét hiába igyekezett elrejteni. E méltóság nevének még mindig volt némi hatalma az emberek gondolkodásán, mert ehhez fűződött korábbi történetük minden dicsősége, a lant húrján megörökített hősök emléke s a jog a világuralomra, melyet épen nem akartak elfeledni. De nem volt már többé a nemzeti érzés találkozó pontja, nem volt az a központ, a hová az ország tekintett, hogy ihletet és irányt nyerjen. Bizonyára az e korbéli Németországban csekély volt a nemzeti érzés, kevés volt a politikai remény és felbuzdulás, csekély volt az érdeklődés az államnak mint egésznek jóléte iránt, mert az embereket mint németeket vagy polgárokat semmisem lelkesítette; nem folytak harcok nagy közös célokért idegen hatalmak ellen, benn az országban nem volt szabad politikai élet, nem voltak tanácskozó gyűlések, nem volt se sajtó, se helyi önkormányzat. De ha föl is ébredt volna a nemzeti érzés, bajosan olvadt volna össze a régi Birodalommal, a mely nemcsak tehetetlen volt

és elavult, hanem idegen is meg nem-németnek látszott, mert épen több volt, mint német s a mely Róma segítségét most csaknem oly mértékben találta veszélyesnek, mint régebben ellenségeskedését, mert Róma barátsága a protestánsok gyűlöletét és féltékenységét jelentette. Alig állítható, hogy a Birodalomra oly végleges enyészet borult volna, hogy valamely igazán nagy férfiú fel nem élesztheti többé, ép úgy, a mint ilyen ember még most is hatalomra emelheti az angol monarchiát. De ily esetben a Birodalom azért támadt volna föl, mert a géniusz életet önt az állásba s nem miként azelőtt, mikor az állás lelket adott birtokosának. De nem így kellett lennie. Nem volt elsőrangú férfiú, ki a császári trónt elfoglalja, s trón inkább azért maradt fenn tovább is, mert nem akadt senki, a ki megdöntse, s nem azért, mert a dolgok új rendje mellett megvoltak a fenmaradására szolgáló kellő okok.

Valóban, a nemzetietlen irány terjedése Németországban nemcsak a politikai életre szorítkozott. Valamint Olaszországban az idegen uralom megalapítása után az olasz művészet és irodalom hideg és mesterkelt lett, úgy Németországban is, mikor a harmincéves háború után a szabad és egységes állami élet megszűnt, az irodalom virágjai, melyeket a reformáció kora életre fakasztott, mind letörtek és elfonnyadtak. XIV. Lajos korában a francia hatás uralkodott Németországban nemcsak a költészetben és kritikában, hanem a ruházatban, bútorzatban és társas illemben; a német ironak az volt a becsvágya, hogy eldobja magától, a mit szégyenkezve honi barbarizmusnak nevezett s hogy nyugati szomszédjainak vagy ellenségeinek csillogó eleganciáját utánozza. Az előkelők társalgó nyelve a francia volt; francia eszmék és irányok jutottak

uralomra, ép úgy, mint a görög eszmék Rómában, a köztársaság utolsó századában; a legkiválóbb német fejedelmek, a francia írókat és tudósokat, akárcsak a felvilágosodás apostolait hívták meg, mint később az orosz czárok a németeket.

Épen oly időben, mikor az idegen izlés uralma a legkétségtelenebb volt, mikor a politikai élet és nemzeti érzés szinte dermesztő álomba sülyedt, akkor állott be változás s hasonlóan más nagy változásokhoz, oly helyen indult ki, a honnan legkevesbbé várták s oly módon, melyet senki sem gyanított.

A sváb császárok kora óta a brandenburgi örgróf a Birodalom legtekintélyesebb fejedelmei közé tartozott s első Rudolf uralkodása alatt a főkamarási állásba jutván véglegesen választó fejedelemnek ismerték el.¹ Földje a tulajdonképeni Mark vagy a Régi Mark volt, ehhez hozzákapcsolták az Új- és Közép-Markot, egy az Elbe és Havel közt elterülő homokos lapályt, mezőkkel és erdőkkel, a melyet Madarász Henrik alatt a vendektől elhódítottak s lassankint németekkel benépesítettek; e birtokkal együtt járt a többé-kevésbbé határozatlan uralom vagy uralomra való igény az északi és keleti szláv törzsek felett. E birtokot Zsigmond 1411-ben átengedte Frigyesnek a hatodik nürnbergi várgrófnak, a ki a császárt híven szolgálta, pénzkölcsönnel segítette, a melyet Zsigmond olyképen fizetett vissza, hogy Brandenburgot mintegy ki nem váltandó zálogul adja; 1415-ben Zsigmond a Markot s a választófejedelemséget forma szerint Frigyesnek

¹ Poroszország s a Hohenzollern ház korábbi történetének rövid vázlata Carlyle „Második Frigyes története“ czimú művében olvasható.

és örököseinek adományozta, fentartva mégis magának a zálog visszaváltásának jogát 400,000 magyar arany forinton (e fentartást azonban az 1417-iki formaszertinti átruházásnál elhagyták) egyszersmind magának és fiúörököseinek biztosítva a választófejedelemséget, ha Frigyes családja kihal; ez azonban nem történt meg. Ez a Frigyes várgróf egyenes ágon bizonyos Hohenzollern Konrádtól származott (az első várgróf Barbarossa Frigyes korában), a ki egy régi sváb család sarja volt; ősi kastélyuk ott áll a Rauhe Alp mészköves magas fensikjén, nem messze Hohenstaufentól és Altorftól, a Welfek eredeti szülőhelyétől. Frigyesnek, a választó fejedelemnek kora óta a Hohenzollern ház lett az ura Brandenburgnak, s lassan terjeszkedve odacsatolt különböző elszórt területeket, más területekre csak jogot szerzett, a melyet egyelőre még nem érvényesíthetett; a legfontosabb volt 1605-ben és 1618-ban keleti Poroszországnak megszerzése; e földdarabhoz a Balti-tenger mentén a Visztulán túl, mint Albertnek, a német lovagrend utolsó nagymesterének örökösei jutottak. A Hohenzollernek a protestáns hitre tértek s miután a harminczéves háborúban (György Vilmos személyében) elég dicstelen szerepet vittek, egy valóban kiváló fejedelem került ki közülök, Frigyes Vilmos a Nagy választófejedelem, a ki a tizenhetedik század második felében uralkodott. Ez keleti Poroszországot felszabadította Lengyelország uralma alól, elszórt birtokaiból szilárd s jól rendezett államot teremtett s fényes hadi sikereivel elérte, hogy a nemzeti lét öntudata ébredezni kezdett.

Fia Frigyes 1700-ban, miután biztosította magának vagy megvásárolta Lipót császár jóváhagyását,

— bárha XI. Kelemen pápának heves tiltakozása mellett, a ki próféta lelkében félelemmel nézte s Hildebrand modorában vádaskodott, hogy a legszentebb világi tisztségre eretneket emelnek, — a fent említett keleti porosz herczegségről Poroszország királyának nevezte magát s 1701-ben januárius 18-ikán régi fővárosában, Königsbergben megkoronáztatta magát. E földterület nem tartozott a Római Szent Birodalomhoz s eredeti lakói, az ó-poroszok,¹ nem is voltak németek, hanem litvánok, a kik pogányok és barbarok maradtak, míg a német lovagok a XIII. és XIV-ik században félig meghódították, félig kiirtották őket s országukat a folytonos nyugati bevándorlás germanizálta. Különös szeszélye a történetnek, hasonló ahhoz, mely a német és kelta szigetlakóknak a brit nevet adta, hogy a pusztuló népfaj neve a legnagyobb modern német államra származott át.

A királyság megszerzése — annak a fejedelemnek a műve, a ki más egyébbel nem gyarapította háza nagyságát — sokkal nagyobb következményekkel járt, mint eleinte hitték. Abban az időben a Birodalomnak egy tagja sem (a szász választó fejedelem kivételével, a kit 1697-ben választottak lengyel királylyá) viselt koronát, s csakhamar érezték, hogy az új méltóság birtokosának Európában új helyzetet teremtett; egyrangúvá tette Francia- s Angolország, Dánia és Svédország uralkodóival s oda juttatta, hogy vetélytársa lett czímbeli urának, a császárnak. Ha Ausztria eszélyes politikát követett volna, még jóval nagyobb árt is visszautasít vala annál, a melyért engedékeny-

¹ Poroszoknak nevezték őket, mert az oroszok szomszédjai voltak — po Russia.

ségét eladta sőt a spanyol örökösödési háborúban is inkább lemondott volna Brandenburg barátságáról, semhogy ifjú ellenfelét ily nagyfontosságú erkölcsi kedvezményhez juttassa. Egyelőre azonban úgy lát-szott, hogy nem állott be nagy változás. Első Frigyes gyöngé és békeszerető fejedelem volt; utódja a külön-ködő I. Frigyes Vilmos köteles tiszteletet tanusított a császár iránt és sokkal jobban szerette szemenszedett óriásait, semhogy életüket háborúban kockáztassa. E mellett takarékos volt a fukarságig s szívós erélyét arra fordította, hogy gondosan ügyelt országának jövedelmére és közigazgatására, a mi nagyban hasznára vált fia sikereinek.

A porosz monarchia nagysága II. Frigyes-szel veszi kezdetét, a kiben V. Károly óta kétségtelenül a legkiválóbb férfiú jutott trónra. Rendkívüli katonai képességei, a melyek Európában leginkább tették ismertté nevét, kisebb mértékben érdemesek az utókor bámulatára, mint a szenvedély, melylyel a jó közigazgatásra s népeinek jólétére s boldogítására törekedett. Erős és tevékeny szellemének ösztönszerű vágya arra irányult, hogy mindent a legjobban végezzen, e mellett fölülemelkedett az előítéleten és hagyományon s veleszületett rokonszenvvel viselkedett, ha nem épen a politikai szabadság iránt, de a műveltség és felvilágosodás iránt. Alapjában ép oly mértékben, mint hadi dicsősége ez volt az oka, hogy rideg szíve s gúnyolódó természete mellett népének kegelytje s egész Németországban az érdeklődés, sőt épen büszkeség tárgya lett. Az erkölcsi hatás, mely uralkodásából az országra származott, nagy volt. A nemzeti szellem föléledt, mikor látták, hogy egy német fejedelem természetől gyöngé királyságát megvédelmezi, szemben

a szövetséges Osztrák-, Francia- és Oroszországgal, hogy egy szörnyű háborúból törhetetlen önbizalommal és területi veszteségek nélkül kerül ki. Míg a Birodalom többi államai egy tékozló s régi szabású rossz kormányzat alatt tovasínylódtek, addig Poroszország példás és szigorúan gazdálkodó közigazgatásával azon volt, hogy az ország jövedelmi forrásait gyarapítsa; volt immár kiltűnően fegyelmezett hadserege, kodifikált törvénykönyve, újjászervezett perrendtartása s fővárosa, hová a kiváló írók és tudósok mindenfelől egybegyűltek. Míg a Duna mellékén a katholicizmus és hűbéri-ség uralkodott, Frigyes Észak-Németországban Berlint a fölvilágosodás középpontjává emelte; ez úton ép oly sokat tett királysága javára, mint a gazdag Szilézia megszerzésével, a mennyiben irányadó tekintélyre emelte s ez okból számot tartott Németország érdeklődésére s rokonérzésére, a melyet eddigelé semmi sem volt képes fölébreszteni, sem régibb korában, sem családja történetében. De mind e mellett tévedés volna, ha azt az eszmét tulajdonítanók a nagy királynak, a melyet ma „Poroszország német hivatásának“ szokás nevezni: a német hazafi tudatos előrelátását, a mely aggódó gonddal egyengeti a nemzeti egység útját. Nincs semmi, se szavaiban se tetteiben, a mi ez érzésre vallana; minden terve és gondja csak porosz államának hatalmára és jólétére irányult. S mikor élete végén a birodalmi politika irányítására vállalkozott s a fejedelmek szövetségét alkotta meg II. József nagyravágyó czéljai ellenében, ekkor is egyszerűen az volt a szándéka, hogy a *status quo*-t fentartsa, — azt a *status quo*-t, a melynek tehetetlensége a közelebbi húsz év eseményei folytán oly rettentő módon nyilvánult. Emlékezetes e szövetség, nem mintha valamely reform

terve rejlett volna benne, hanem azért, mert első példa arra, hogy Poroszország a német államok között egy párt élén ellenségesen szembeszállt Ausztriával; itt veszi kezdetét az a dualizmus, a mint a németek nevezik, a mely végül oda fejlődött, hogy a vetélkedő hatalmak sorsát nem dönthette el más, mint életre-halálra szóló harc.

Annak a dicsőségnek, a melyre Poroszország II. Frigyes alatt szert tett, két méltatlan utódja alatt el kellett vennie. Nem képzelhetünk — kivéve épen a kisebb német fejedelmek viselkedését — valami gyöngébbet, aljasabbat s hazafiatlanabbat, mint az ország magatartását az 1792-ben megindult francia háborúban.¹ 1791-ben szövetségre lépett Ausztriával, de a jó viszony, a mint előre látható volt, csakhamar megszűnt. II. Frigyes Vilmos alkudozni kezdett a francia köztársasággal, mert azt hitte, hogy a zavart a maga javára kihasználhatja s 1795-ben Franciaországgal Baselben külön békét kötött, a mely határvonalat állapított meg északi és déli Németország között s az északi részt semlegesnek nyilvánította. Mikor 1806-ban a rajnai konföderáció Napoleon védnöksége mellett megalakult s a Római Szent Birodalom megszűnt, Poroszország, a mely egyezség folytán (1806. február 15.) Hannovert nyerte el — ez, alig szükséges mondanunk, előbbi szövetségesének III. György angol királynak birtokaikoz tartozott — azon volt, hogy az északi államokból szövetséget alakítson, a melynek feje a porosz király lesz, császári czímmel és kiváltságokkal, minthogy a szövetség direktóriuma a porosz király-

¹ L. ez egész korszak történetére Sybel művét, *Geschichte der Revolutionszeit*.

ból, Szászország és Hessen-Cassel uralkodóiból alakul. Amde Talleyrand könnyű szerrel megghiúsította e tervet, a melyen eleinte csak mosolyogni akart (s a mely arról nevezetes, hogy első alakja az észak-német konföderációnak); később a jenai és auerstädti, majd meg a friedlandi vereségek után Poroszország Napoleonnak kegyelem-szaván függött, ha általan kegyelemről szó lehetett nála. A tilsiti béke szerint a meghódoló Poroszország elvesztette az Elbától nyugatra eső tartományait, több mint birtokainak felerészét, elismerte a rajnai szövetséget s teljesen lemondott a jogról a németországi politikába való beavatkozásra. Ezalatt Szászország, az újonalkotott westfaliai királyság meg a régi Birodalom többi tisztán német részeimind a rajnai konföderációhoz csatlakoztak, más szóval, a párisi korona vazallusai közé sorakoztak. A francia uralom mindenütt kiméletlen és bántó volt, de sehol sem oly mértékben, mint Poroszországban, a hol Napoleon oly szemérmetlen gúnynyal merte illetni a gyöngye udvart, a minőt az erősebb, de épen nem hazafiasabb Habsburgokkal szemben sohasem használt. Mikor aztán a fölkelés napja elérkezett s a néplelkesedés megáradott hullámai visszaverték a francziákat túl az Elbán, Weseren meg a Rajnán is, a sokat szenvedett poroszok ott harcoltak a legelsők között: az északi hősök kardja meg tolla szolgált rá a fölszabadított haza bámulatára és hálájára. A francziák pedig, a kik megszokták, hogy oktan megvetéssel ügyet se vessenek az északi németekre, most oly keserű gyűlöletre fakadtak ellenük, a minőt még az angolok ellen se éreztek.

E nagyszerű felszabadulás inkább a nép műve volt, mint a királyé vagy udvaré, de érthető, hogy

nyomon követte az alattvalói hű ragaszkodás kitörő érzése, mely Németország szemében nagygyá tette és felmagasztalta a porosz monarchiát s kedvező alkalmat nyújtott neki, hogy a nemzet élére álljon. Mert a két századon át vagy tovább is szunnyadó érzés most hatalmas és messzetündöklő lángra lobbant s fénye valamennyi állam között leginkább Poroszországot ragyogta be. Ausztriának érdemei és bűnei egyaránt nem engedik meg, hogy népszerűvé legyen, Bajorország és Württemberg Napoleon révén növekedett, Szászország mindvégig ragaszkodott hozzá: Poroszország legtöbbet szenvedett, de diadala is a legfényesebb volt. Most rajta lett volna a sor, hogy hajtson a kiáltásra, a mely szabadságot és egységet hangoztatott, hogy erélyes cselekvéssel biztosítsa a nép jogait a megszilárdult német államban.

Ámde, a mint gyakran megesik, a kellő pillanatban hiányzott a kellő ember. III. Frigyes Vilmosban megvolt ugyan a jóakarat, de gyöngé volt és korlátolt eszü; udvara még nem szabadult meg a rémülettől, melyet az 1789-iki elvek s az 1793-iki események okoztak. Minthogy hiányoztak a népképviselői intézmények s jártasságuk sem volt a politikai célok kombinálásában, arra sem volt mód, hogy az egységre való vágy gyakorlati kifejezést nyerjen; e vágy tehát merő aspiráció és érzés maradt. Ekképen, mikor a bécsi kongresszus egybegyült Európának és Németországnak újjáalakítására, a fejedelmek voltak a helyzet urai s a kedvező alkalmat jellemző haszonleséssel ki is használták. A kalischi proklamációban, a Napoleon ellen (1813. márczius 25.) szövetkezett porosz és orosz uralkodók azt tűzték ki feladatukul, „hogy segíteni fogják a németeket szabadságuk és

függetlenségük visszaszerzésében s erős oltalmat és védelmet nyújtanak nekik egy tiszteletreméltó Birodalom helyreállítására“. Az ország újjászervezését, úgy mondták, csak a fejedelmek és népek egyesült munkája végezze, még pedig „a német nemzet régi és eredeti szellemében, mert minél tökéletesebben alakul ki e mű saját elvei és tervezete szerint, annál inkább fogja a megifjult hatalmas és egységes Németország Európa államai között újra elfoglalni helyét.“ Ámde a kongresszuson mind erről szó sem esett, de meg sem hallgatták volna.¹ Mikor megnyílt, Hardenberg porosz miniszter javaslatot terjesztett elő; ebben, noha elismeri bizonyos tekintetben a fejedelmek jelentékeny függetlenségét, melyet már a Franciaország ellen kötött szerződéseikben is biztosítottak, a miniszter azt kívánja, hogy Németországot bizonyos feladatokra nézve egységes államnak tekintsék, oly természetű intézmények között, a melyek tisztán szövetségi jelleméből lassankint kivetköztetik. Ausztria azonban, Metternich dermesztő hatása alatt, a kit viszont talán Gentz komor szelleme igazgatott, ridegen elutasította e javaslatokat; a kisebb hatalmak, élükön Bajorországgal és Württemberggel, erélyesen tiltakoztak minden intézkedés ellen, a mely fejedelmi jogaikon csorbát ejtethetne, oly annyira, hogy e heves tiltakozást még Ausztria is jónak tartotta elítélni s arra utalt, hogy a régi Birodalom is biztosított a német alattvalók számára bizonyos jogokat, Hannover követe pedig kikelt

¹ A bécsi kongresszusra nézve l. Häusser, *Deutsche Geschichte*; a szövetség későbbi történetét l. H. Schulze, *Eingleitung in das deutsche Staatsrecht* és K. Klüpfel, *Die deutschen Einheitsbestrebungen seit 1815*.

a volt rajnai konföderáció e tagjainak „szultanismusa” ellen. Végre a zavarok és bizonytalanság hosszú korszaka után, a melyben sűrűn érték egymást „a régi tiszteletreméltó Birodalom” visszaállítására irányuló s többek között Steintől is támogatott tervek, Metternich ellenjavaslatát fogadták el a Német Szövetség alapjául. A rémület hatása alatt, melyet az Elba szigetéről visszatért Napoleon keltett, a sebtiben készült munkálatot csupán vázlatnak tekintették, a melyet későbbi javításokkal fognak majd kiegészíteni. A diplomaták kimerültek a czivódások és cselszövények hosszú sorától, a melyek e tárgyra és más kérdésekre vonatkoztak; sokan elégedetlenek voltak, de mindenik látta, hogy ellenfelének inkább van módjában egy indítványt megakadályozni, mint neki azt keresztülvinni; minthogy pedig nyilvánvaló volt, hogy valamit tenni kell, az emberek némi egyezsége léptek, a melyet azonban, noha bevallották, hogy csak ideig-óráig való, egy könnyen vissza nem vonhattak s a mely természetesen útjában állott a tárgyalások újra való megkezdésének. Ily módon ez a tervbe vett kiegészítés sohasem történt meg, a mint természetes is volt ily kényes és nehéz kérdésnél s a szövetségi akta javított tervezete, a melyet 1815. június 10-én egy héttel Waterloo előtt elfogadtak, fővonásaiban az az alkotmány volt, a mely 1866-ig érvényben maradt. Poroszország érthetetlen készséggel mind abban engedett, a mihez eleinte ragaszkodott; érthetetlen, hacsak föl nem tesszük, hogy miniszterei, Hardenberg és Humboldt Vilmos lemondtak a reményről, hogy ily körülmények közt s ily emberekkel valami elfogadhatót kieszközölhetnek. Poroszország ezután nem is állta többé útját Metternich

volt, alattvalóik kívánságait csak kevéssé vagy épen nem vették számba s azon voltak, — kivált az 1830-iki francia forradalom újabb rémülete után — hogy a nemzeti egység aspirációinak legártatlanabb megnyilvánulását is megakadályozzák. Ez az egység most távolabb volt tőlük, mint bármikor. A míg a régi Birodalom fennállott, a fejedelmek és népek közös főt tiszteltek a császársban s oly alkotmány alatt éltek, a mely módosulásai mellett is oly korból szállott reájuk, a melyben a nemzet egységes és hatalmas államot alkotott. Most, a kisebb fejedelmek mediatizatiója a birodalmi lovagrend (Reichsritterschaft) eltörlése, a szabad városoknak — négynek kivételével — beolvasztása után, az az osztály, mely összekötő kapcsolóként szerepelt a fejedelmek s a nép között, megszűnt; az uralkodók, számuk fogyván, mindinkább különváltak, függetlenné s inkább az európai, mint a német közösség tagjaivá lettek. A szabadságharcnak eredményei, a melyektől eleinte oly sokat reméltek, most úgy látszott, hogy teljesen s mindenkorra odavesztek.

Ezalatt a német liberálisok mérhetetlen nehézségekkel küzdöttek, mert nem volt semmi törvényes és alkotmányos eszközük az izgatásra, hiányzott úgyszólván az emeltyű, a melylyel honfitársaik tömegét mozgásba hozhatták. Merőben a szó és toll emberei voltak, mert egyébre nem volt alkalmuk; s mert a gyakorlati politika terét elzárták előlük, álmodóknak és elméletkedvelőknek nevezte őket a boldogabb országok népe, mely nem gondolkodik. Csupán igen kevés államnak volt népképviseleti gyülekezete s ezek is oly kicsinyek s oly korlátolt hatalmúak voltak, hogy alig kelthették fel tagjaik politikai érdek-

lődését. Még Poroszországnak sem volt 1847-ig az egész monarchiára terjedő parlamentje; előbb csak a helyi „Landes-Stände“-k állottak fenn, egy-egy tartomány rendi gyűlése vagy diétája.

A liberális párt két czélért küzdött: az egyes államokban a szabad intézmények megalkotásáért és kibővítéséért és a nemzeti egység megalapításáért. Az elsőre nézve megjegyezhetjük, hogy az elméleti szabadságért való tiszta lelkesedés nagy s népszerű mozgalmat nem támasztott sohasem. Az angol, svájci és amerikai, mert rég megszokta, fontosnak tarthatja azt a nemzeti boldogulásra, de általán inkább eszközül keresik, mint czélul. Tudnunk kell továbbá, hogy a népnek akkor van oka elégtelenségre vagy lázadásra, a mikor vagy már előbb élvezett szabadságaitól fosztják meg, a mi nemzeti büszkeségén és konzervatív érzésén ejt sebet, vagy a kormányhatalom egyéb módon oly pozitív veszedelemmel sújtja, a mely az alattvaló mindennapi életét, vallását, társadalmi és magánviszonyait érinti. Már most, Németországban és főképen a porosz államban az ilyen szabadságok a legrégibb időktől fogva ismeretlenek voltak s csak kevés valódi és komoly sérelem ellen emeltek panaszt. Nagy Frigyes kora óta jól s becsületesen igazgatták az országot; a lelkiismeretszabadság érintetlen volt, az adó nem volt nyomasztó s a sajtócensura nem zaklatta a rendes polgárt s a személyes szabadság egyéb korlátai ugyanazok voltak, a melyekhez valamennyi szárazföldi monarchia alattvalói már hozzá szoktak. Az engedelmesség megrögzött szokássá lett és sok helyütt bár érthetetlen volt, őszinte és erős hűséget is tápláltak az ősi származású uralkodóházak iránt. Bizonyára néhány kis államban a rossz kor-

mányzat komoly bajokkal járt s az uralkodók önkénykedése könnyen okul szolgálhatott a lázadásra. Hessen-Casselben például egy kiváltképen megvetendő fejedelem méltatlan kegyeltjei uralkodtak és Hannoverben Ernő Ágoston, mikor 1837-ben trónra lépett, egy kegyetlen tollvonással eltörülte az alkotmányt, a melyet elődje Vilmos adott. De e jelentéktelen államokban nem is fejlődhetett erős politikai élet; a nemesség az udvartól függött s örömeit hozzászította; mindenütt ott fenyegetett a Szövetség, mint vészterhes felhő, mely oda szakad, a hova Ausztriának kénye-kedve tereli. A liberálisoknak tehát szinte lehetetlenné vált, hogy honfitársaikat valamely erélyes és egységes cselekvésre tüzeljék s mikor a kormányok az izgatók kísérleteit el akarták fojtani, bizvást tehették durva módon s épen nem kellett félniök a következményektől.

Még kedvezőtlenebb helyzetben volt a haladók pártja abban a munkában, a melylyel az apró fejedelemségek sokaságából az egységes német államot kívánta megalkotni. Bizonyára hő szívvvel óhajtották ezt az egységet, de ez óhajlás merő érzés volt; eszme, mely hatalmas erővel megszállta az emberek képzeletét, ámde a tények és valóságok világához nem volt semmi köze, semmi varázsa a higgadt s békés polgár előtt meg a paraszt szemében, a kinek tekintete nem terjed túl faluja határán. Megvalósításától kétségkívül némely fontos és gyakorlati jótéményt is várhattak, ilyenek a közös törvénykönyv megalkotása, a nagy közmunkálatok jobb végrehajtása, a nemzeti védelem Francia- és Oroszország támadásaival szemben, de mindez oly dolog, a melynek fontossága iránt békés időben nem igen érdeklődik a polgárok átlaga. De honnan is induljon ki a

mozgalom az egység felé? Nyilvánvaló, hogy nem a szövetségi tanácsból, a hol azoknak a fejedelmeknek a követei voltak együtt, a kik első sorban vesztek volna. A helyi törvényhozásokból sem, mert ilynemű kérdések gyakorlati elintézésére nem volt hatalmuk s rögtön elnémitották volna azokat, ha a kérdések megvitatásánál uralkodóik politikájára befolyjni kívántak. Más hely tehát nem volt, mint a gondosan őrzött sajtó és alkalmilag egy-egy társadalmi vagy irodalmi gyülekezet, a honnan felszólítást intézhettek a nemzethez vagy az izgatás látszatát fentarhathatták. Sehol semmi kiinduló pont, minden csupán csak aspiráció volt s így e mozgalom, a melyet Németországban annyi nemes szív és elme elszántan szolgált (bár a két legnagyobb szellem távol maradt tőle), számos éven át alig haladt észrevehetően előre. A Zollverein létrejött ugyan s vele megalakult az egység köteléke, a melynek jótékony hasznát már is érezték, ámde ez Poroszországnak s a vele egyetértő s hozzácsatlakozott különböző államoknak egyéni műve volt, s nem eredt a tanácstól, mint valamely nemzeti alkotás. Ezalatt az elnyomás szigorú rendszere még fennállott; Poroszország, noha most a némikép szabadelvű IV. Frigyes Vilmos uralkodott, még csöndes volt s Metternich befolyása döntött mindenben.

Ekkor tört ki az 1848-iki forradalom. Fülöp Lajos monarchiája oly robajjal dült össze, hogy egész Európában megéreztek; a német s olasz trónok alapja mélyen megingott. Bécsben, Berlinben, Drezdában és Münchenben, nem szólva a kisebb fővárosokról, előbb-utóbb mindenütt többé-kevésbé veszedelmes felkelések támadtak, a megrémült fejedelmek alkotmányt ígértek vagy adtak, a szövetség tanács,

miután az oly soká megtagadott kiváltságok érdekében gyors nyilatkozatot tett közzé, lemondott, hogy helyet adjon a nemzeti parlamentnek, a melyet szabályszerűen egybehívtak s 1848 május 18-án Frankfurtban megnyitottak. E gyülekezet János osztrák főherczeget nevezte ki a birodalom kormányzójának (Reichsverweser) s hozzáfogott, hogy alkotmányt dolgozzon ki az egységes Németország számára. A tervezet szerint, a mely 1849 elején elkészült, Németország szövetséges államot alkot, feje a felelősségre nem vonható császár, a kinek oldalán felelős minisztérium áll; parlamentje két házra oszlik, az egyikben a birodalom tagjait alkotó államok képviselői, a másikban a népképviselők vesznek részt. A gyűlés márczius 28-án a császári méltóságot Poroszország királyának ajánlotta föl. A király habozott s a többi uralkodó beleegyezése nélkül nem akarta elfogadni; épen egy hónapra rá végleg visszautasította, tartott néhány fejedelem féltékenységtől, noha huszonkilen czen közölök határozott helyesléssel csatlakoztak a tervezethez; azonkívül az új alkotmány némely részét elítélte s úgy érezte, hogy gyöngé és erélytelen rá ily nehézségek és zavarok között a német állam kormányát igazgatni. A királynak e magatartása nagy mértékben s a mint később kiderült, végzetes módon elcsüggesztette a liberálisokat, mert egységük megbomlott s reményük elveszett valamely hathatós anyagi támogatásra. A frankfurti gyűlés mindazonáltal még néhány hónapig együtt maradt, a míg Stuttgartba kerülve olyasféle csonka parlamentté zsugorodott össze s erőszakkal feloszlatták. Poroszország pedig, eleinte Hannoverrel és Szászországgal együttesen, másféle s kisebb szabású terveken dolgozott a nemzeti szer-

vezekedésre, azok alapján, a melyek 1785-ben s 1806-ban készültek, de mind e tervek közül egy sem vált valóra. Eközben a kormányok felocsudtak az első rémületből. Ausztria visszaszerezte északi Olaszországot s orosz segítséggel megtörte a magyarok erejét; Franciaország helyreállította a pápa hatalmát. Európában mindenütt magasra csaptak a reakció hullámai. 1850-ben Ausztria és Poroszország János főherczeget megfosztotta attól az árnyékhatalomtól, a mely a „Reichsverweser“ számára még megmaradt s az olmtüzi értekezleten Poroszország újra hódolattal hajolt meg az osztrák politika előtt. 1851 derekán újra helyreállt a konföderáció a régi alapon, régi tehetetlenségével a jóra, régi eszközeivel a rosszra s hozzátehetjük, régi készségével arra használni fel ez eszközöket, hogy a haladás útján előbbre jutott államokban a szabad intézményeket elfojthassa.

Mindamellet az 1848-iki nagy fölkelés hatásai ép oly kevésbé veszték el Németországra, mint Olasz- és Magyarországra nézve. Sok olyan dolgot tett lehetségessé — sőt egy pillanatig úgy látszott, mintha megvalósította volna — a mely eddigelé puszta álom volt. Merész politikai érdeklődést keltett fel a népben, egész valójába lelket öntött s érzéket ébresztett benne a nemzeti egység iránt, a mely 1814 óta ismeretlen volt előtte. Minthogy érezte a kormányokkal, mennyire ingatag alapon nyugszik önkényes hatalmuk, engedékenységre bírta őket a változások elfogadásában s a népeket megtanította rá, hogy kényszer nélkül csak igen keveset várhatnak a fejedelmek jóindulatától. Innen kezdve tehát, miután a reakció első hullámai lesimultak, azt tapasztaljuk, hogy valóságos, bár lassú fejlődés indul meg az alkotmányos élet felé. A kisebb

államokban, különösen Badenben, a kormányok oly politikát követtek, mely életet öntött a helyi parlamentek munkájába, s a porosz országgyűlés a koronával folytatott hosszú és szenvedélyes harczában megbecsülhetetlen politikai iskolája lett Németország többi részének, meg saját királyságának is.

Az 1848—50-iki események még más irányban is nagy hatással voltak a németekre, ha ugyan még szükség volt rá: a kiábrándult nemzet meggyőződött róla, hogy nem várhat semmit sem a Szövetségtől. Fennállása utolsó tizenhat éve alatt, azonkívül, hogy szentesítése mellett a kereskedelmi törvénykönyvet közzétették, a szövetségi gyűlés mit sem tett nemzeti czélokért; tanácskozásai sok éven át titokban folytak, idegen fejedelmek előtt szavának nem volt tekintélye s viselkedése nehézkes és habozó volt azokban a kérdésekben, a melyek újra foglalkoztatni kezdték Németországot, minők a schleswig-holsteini örökösödés s a herczegségek viszonya a dán koronához.

A szövetségi alkotmány visszaállítását 1850—51-ben akkor csupán ideiglenesnek tekintették s csak azért fogadták el, mert Ausztria és Poroszország nem talált új alapot a megegyezésre s az egymást követő reformtervek, a melyek ezután hol a kormányoktól, hol szabad egyesületektől eredtek, állandóan ott tartották a nép szeme előtt Németország újjászervezésének kérdését s a nemzeti egység megalkotásának valamely módját. Ekképen, jöllehet nem történt semmi s a folytonos, unalmas vitákon a többi nemzetek csak nevetni tudtak, titokban, de biztosan a forradalom útját egyengették. 1859-ben a liberálisok szervezkedtek s megalapították a Nemzeti Egyesületet (National-Verein) a melynek csaknem minden német államban számos

tagja volt, köztük sok kiváló publiczista és író. Időnként közgyűléseket tartott s ha alkalma nyílt, az állandó bizottság pamfleteket és nyilatkozatokat tett közzé, a melyekben a párt nézeteit kifejtette és politikáját ajánlotta. E politika a gyakorlatban követendő eljárásra nézve nem volt nagyon pontosan meghatározva, de elég nyilvánvaló volt végső célja: egész Németország egyesítése egy szövetséges állammá (köztársaság vagy monarchia), ha kell, Ausztria teljes kizárásával. Ez utolsó körülmény szolgált okul, hogy Ausztria hívei s általában a német konzervatívek az Egyesület tagjait a Kis-Németország (Kleindeutsch) pártjának nevezte, holott ők a Nagy-Németország partját alkották (Grossdeutschen, t. i. azok, kik az Ausztriát magába foglaló Németországnak párthívei); versenyre kelve ellenfeleikkel ezek is megalapították 1862-ben a Reform-Egyesületet, gyűléseket tartottak s kiáltványokat bocsátottak ki. E pártot hathatósan támogatták Hannoverben, Bajorországban és Württembergben, de aránylag kevésbé a középállamokban s legkevésbé természetesen Poroszországban. Politikája főképen a védelemre szorítkozott, míg a Nemzeti Egyesület, a mely törekvéseiben természetesen poroszbarát s eljárásában támadó lett volna, abban látott akadályokat maga előtt, hogy a porosz király és miniszteriuma határozottan reakciónárius magatartást követ saját királysága közügyeiben. A hadsereg szervezése és fizetése kérdésében viszály támadt a kormány s az országgyűlés között, oly viszály, a melynek elmérgesedéséhez hozzájárult előbb a feudális szellemű I. Vilmos (eddig regens) királynak trónra lépte, ki königsbergi koronázásakor az isteni jognak hangoztatásával meglepetést és elégedetlenséget kel-

tett a gondolkodókban, majd annak a férfiúnak a meghívása a miniszterium vezetésére, a kiről azt hitték, hogy a zsarnokságnak meg feudalizmusnak, sőt az osztrák szövetségnek elszánt harczosa. E küzdelem ideje alatt, a mely 1862-től 1864-ig tombolt s már-már forradalommal fenyegetett, Németország épenséggel semmit sem várhatott oly hatalomtól, a mely benn az országban elutasította az alkotmányos kormányzás formáit s a nép képviselőivel szemben oly nyers bánásmóddal élt, a melyről nem mondhatta senki sem, hogy mögötte valamely valóságos közös törekvés rejlik.

A déli és nyugati liberálisok ennél fogva 1863-ban elég hajlandóságot éreztek arra, hogy elpártoljanak Poroszországtól, mint a mely kárhozatos elveivel vesztébe rohan és Ausztria azt hitte, hogy most neki kedvez az alkalom. Schmerling felbátorodván azon a részletes sikeren, mely fáradozásait kísérte, hogy a birodalmi tanács (Reichsrath) megalkotásával a monarchia különböző tartományait egyesítette és kibékítette, most azzal a reménynyel kecsegtette magát, hogy a nemzethez intézett szózatával visszaszerzi majd a Habsburgok régi felsőségét s hogy a népszerűtlen poroszokat a háttérbe szoríthatja. Ferencz József császár ennél fogva 1863 augusztusában az uralkodó fejedelmeket s a szabad városok képviselőit Frankfurtba meghívta, hogy megvitassák az eléjük terjesztett szövetségi reformjavaslatot, a mely Ausztria hatalmát növelve a szövetségi kapcsolatot megszilárdítja s alkotmányába beleveszi, bár nem elegendő mértékben, a népi elemet. Egynek kivételével mindenki megjelent, ámde az az egy a porosz király volt. A megelőző évben Bismarck-Schönhausen Ottót tette miniszterelnökké, azt a férfiút,

a ki a Szövetségtanácsban 1851-től 1859-ig mint porosz követ tapasztalatból is megismerte e testület gyöngeségét és szolgálalkúságát Ausztria iránt s most mindegyre növekvő türelmetlenséggel meg akart szabadulni a diplomáciai tárgyalásoktól, hogy gyorsabb s ha kell erőszakosabb úton vessen véget a mostani megrekedt állapotnak. Tanácsára a porosz udvar semmit se akart tudni az osztrák javaslatról, a mely ennél fogva kárba veszett s a Szövetségtanácsot többé nem zavarta semmi változás dicstelen élete hátralevő részében.

Mindemellett Ausztria alkalmasint azon lett volna, hogy tervét megvalósítsa, ha hirtelenül nem merül fel egy új kérdés, a mely minden figyelmet más irányba terelt, a német hatalmakat egymáshoz új viszonyba hozta s végül a Szövetség felbomlásának okává lett. 1863 novemberében VII. Frigyes, Dánia királya meghalt s a régóta előrelátott és elodázott viszály Dánia és Németország között Schleswig-Holsteinra támasztott jogaik folytán váratlan hevességgel kitört.

Az 1855-iki dán alkotmány e két herczegséget föltétlenül Dániához csatolta, jóllehet Holstein mindig része volt Németországnak, Schleswig pedig törvény szerint elválaszthatatlanul Holsteinnal egyesült s jóllehet még Schleswig lakosainak legnagyobb része is német nyelven beszélt. A Szövetségtanács már jóval azelőtt tiltakozott ez alkotmány ellen, mely sérelmet ejt jogain, de csak 1863 októberében határozta el a szövetségi executiót Dánia ellen. Mikor, néhány héttel később, IX. Keresztély foglalta el a trónt annak az egyezségnek az alapján, a melynek megkötésére az 1852-iki londoni szerződés VII. Frigyeszt feljogosította, egy lépést sem tettek még a szövetségi határozat

foganatosítására. De Európa szeme egyszerre az új uralkodó felé fordult, a kinek jogát kétségbevonták; mikor Kopenhága fölizgatott lakosságának nyomása alatt a herczegségeket beolvasztó alkotmányt jóváhagyta, azt látta, hogy magát meg királyságát egyszerre háborúba sodorta. Augustenburg Frigyes herczeg számot tartott Schleswigre és Holsteinra s ebben nemcsak a két herczegség egy tekintélyes pártja támogatta, hanem a németek egyetemes közvéleménye is, mert azt látták, hogy e jelöltség az egyedüli mód arra, hogy a herczegségek a dánoktól megszabaduljanak, Az izgatás Németországban mind hevesebbé lett s annál gyorsabban terjedt, mert oly kérdés volt ez, a melyben valamennyi párt és felekezet egyetértett. A Nemzeti Egyesület szövetkezett a Reform-Egyesülettel, tagjaik testvérísültek, közösen kineveztek egy állandó bizottságot, a mely felhívásokat intézett a nemzethez, az egész országban mindenfelé schleswig-holsteini köröket szervezett, önkénytesekből sereget toborzott, a mely a határokhoz sietett. Még a Szövetségtanács is, bár Poroszország és Ausztria ellenállása megakadályozta Frigyes fejedelemségének az elismerését, végrehajtotta a szövetségi executióra vonatkozó határozatot és 1863 deczemberében egy száz és hannoveri hadtestet küldött ki Holstein elfoglalására.

Poroszországnak nehéz szerep jutott, de bámulatos ügyességgel játszotta végig. Miniszterei vonakodtak tőle, hogy az augustenburgi herczegnek segítségére legyenek, részint azért, mert Poroszország, mint a londoni szerződés egyik aláírója, Dánia irányában le volt kötve, részint meg azért, mert a jövőre való terveik oly eshetőségeket foglaltak magukba, a melyekről most még korainak tartották említést tenni. De

ha a nemzet reménykedése és hívó szózata tette szólította őket, az eszélyesség azt tanácsolta, hogy ne cselekedjenek egyedül. Fontos volt maguk mellé venni Ausztriát, nemcsak azért, mert szükségük volt az osztrák szövetségre, ha Angol-, Francia- és Oroszország háborúval fenyegetőzik, hanem azért is, mert ilyképen Ausztriának is jut rész a népszerűtlenségből, a mely a nemzeti ügy elodázása miatt Poroszországra háramlik s végül azért, mert Ausztria ily módon elidegenkedett Bajorországtól, Hannovertól s egyéb másodrendű államtól, a melyekkel, kiváltképen a frankfurti kongresszus óta, szoros s szíves jó viszonyban állott. Mikor Ausztriának együttműködése biztosítva volt — úgy történt, hogy egyrészt ügyesen kihasználták félelmét szemben a schleswig-holsteini mozgalommal, mely Németországban demokratikus s szinte forradalmi jellemet öltött, másrészt Ausztriának magának sem volt inyére, hogy Poroszországnak haszna legyen belőle, ha egyedül száll szembe Dániával — a porosz kormány elhatározta, hogy a viszály elintézését a Szövetségtanácstól elvonja s maga dönti el a két hercegség sorsát, oly úton-módon, a mely terveinek Észak-Németország rekonstruálására leginkább kedvez. Poroszország és Ausztria ennél fogva — s erre kétségkívül joguk volt — a londoni szerződés bizonyos rendelkezéseire hivatkozott, a melyek Schleswig külön jogait elismerték, és fölhívta Dániát, hogy nyomban vonja vissza az 1863 november 18-iki törvényt, a mely Schleswigit véglegesen a dán monarchiához kapcsolja. Mikor a dánok ezt megtagadták, erős porosz-osztrák hadsereg vonult a hercegségekbe; ez azonban nagy megütközést keltett Németország többi részében, valamint a porosz liberálisoknál, a

kik azt hitték, hogy ezzel az invasióval el akarják fojtani a nemzeti mozgalmat, Frigyes herceget el akarják üzni és Schleswigit kiszolgáltatják IX. Keresztélynek. De csakhamar megtudták, hogy más volt a cél. 1864 elején az egyesült sereg átment a Dannawerken, ostrommal megvette Düppelt, ellepte Jütlandot s a dán királyt s népét megadásra készítette. Londonban értekezletre gyültek egybe, de ez eredménytelenül szétoszlott s mikor a németek a háború folytatásával fenyegetőztek s az Angol-, Francia- vagy Oroszországtól várt segítség nem érkezett, Dánia meghódolt s a bécsi békekötés (1864 októberében) értelmében a szövetséges hatalmaknak föltétlenül átengedte Schleswigit, Holsteint és Lauenburgot. Poroszország ezután a szászokat s hannoverieket Holsteinből kiszorította, maga az erődöket megszállta s belefogott az elfoglalt terület közigazgatásának rendezésébe; Ausztria, mindezt látva, habozni kezdett s gyanakvó lett s kétségben volt az iránt, vajjon igazán okosan cselekedett-e? Nemsokára még kegyetlenebb csalódás érte.

Most, hogy a dánok uralma örökre megszűnt, fölmerült a kérdés, mi legyen a herczegségek sorsa? Mindenki azt várta, hogy elismerik Augustenburg Frigyes herceget. A Szövetségtanács nyilvánvalóan pártját fogta s Ausztria, úgy látszott, nagyon kívánta. Ámde Poroszország megtagadta beleegyezését. Koronajogászai, a kikre a kérdés eldöntését bízák, a nélkül hogy kísérletet tettek volna némi régi örökségi jogok védelmére, a melyeket a Hohenzollern ház javára támasztottak, részletes véleményben kifejtették, hogy törvény szerint IX. Keresztély jogcíme előbbre való a Frigyes herczegénél s hogy, miután e jog engedmény

útján a két szövetséges államra hárult, ezek most teljesen szabadon rendelkeznek az átengedett területekkel, a mint nekik tetszik. Mindazonáltal hajlandók Frigyes fejedelemnek elismerni, bizonyos feltételek mellett, a melyekről azt állították, hogy fontosak Poroszország biztonságára az észak-nyugati határon és magának Schleswig-Holsteinnak védelmére az ellenséges Dániával szemben. E feltételek az új fejedelemségnek nemcsak szoros véd- és dacszövetségét foglalták magukba Poroszországgal, hanem azt is, hogy a fejedelemség serege és flottája Poroszországéba olvad, úgyszintén posta- és telegráf-intézménye, átengedi erődjait is, szóval, hogy katonai ügyekben s külpolitikájában csaknem teljesen alárendeli magát a porosz hatalomnak. Ez ajánlatokat, a mint várható is volt, Frigyes herczeg visszautasította; bízott Ausztria támogatásában s bátorságot meritett az általános rokonszenvből, a melyet követeléseinek nemcsak Németország többi részében találtak, hanem a porosz kamarában is, a mely még mindig rendületlenül ellenetzte Bismarck külpolitikáját és a hadsereg szervezésére vonatkozó terveit. Ezalatt a herczegségekben a Poroszországhoz való annexiót kezdték hangoztatni; Ausztria mindegyre bizalmatlanabb lett s a két hatalomnak a meghódított területre kirendelt tisztviselői között a viszony nap-nap után kevésbé barátságos lett. Minden arra vallott már, hogy nemsokára háborúra kerül a sor, a mikor Bajor- és Szászország közvetítése mellett, a vetélkedő uralkodók 1865 őszen aláírták a gasteini egyezményt. E béke értelmében Poroszország egyelőre megtartja Schleswiget, Ausztria meg Holsteint, a herczegségek végleges sorsának kérdését érintetlenül hagyták; Ausztria 2.500,000 biro-

dalmi tallér fejében lemond Lauenburg jogáról Poroszország javára. Érezték, hogy e fegyverszünet nem volt őszinte, s hogy valóban nem volt az, csakhamar nyilvánvalóvá lett, bármennyire fáradozott is a Szövetségtanács az ügyek rendezésén. Az osztrák hatóságok, mikor látták, hogy Holsteint állandóan meg nem tarthatják, eltűrték a Frigyes érdekében ott megindult izgatásokat. Poroszország erőlyesen tiltakozott ellene s Ausztriától a *status quo* fentartását követelte. A két hatalom egyfolytában panaszos recriminatiókat tartalmazó jegyzékeket váltott egymással, oly jegyzékeket, a melyeknek hangja mindegyre fenyegetőbb lett. Azután azzal vádolták egymást, hogy kölcsönösen fegyverkeznek: Ausztria egybehívja a Szövetségtanácsot, hogy előkészületeket tegyen Poroszország elnyomására, Poroszország azzal a tervvel jár, hogy a szövetségi alkotmányt reformálja. Ez alatt mindkét állam gyorsan harcra készült s világos volt, hogy most már csak az a kérdés, ki mérje az első csapást s egyik is, másik is melyik szövetségesre számíthat. Poroszország biztosította magának Olaszországot, Ausztriának sikerült a nagyobb német fejedelmek többségét megnyerni. A Szövetségi gyűlésnek 1866. évi június 11-én és 14-én tartott emlékeztetes utolsó ülésein Ausztriának azt a javaslatát, a mely a szövetségi kontingenshadak mozgósítását ajánlotta, arra a célra, hogy Poroszország ellen vonuljanak, Bajorország, Szászország, Hannover, Württemberg, Hessen-Cassel, Hessen-Darmstadt s több kis állam elfogadta s így a nagy többség magáévá tette; míg Poroszország ellenjavaslatára, mely a Szövetség alkotmányreformját kívánta, csak Luxemburg s a kuriák közül négy — harmadrangú északi és a középállá-

mok — szavazott, összesen tizenheten harminczhárom közül. A két fél párthivei ilyképen szint vallván, minden ellenállás Ausztriával szemben a Szövetségtanácsban hiábavaló volt; Poroszország tehát óvást emelve a határozatok ellen a Szövetségből visszavonult, Hannovernek és Szászországnak június 16-án, Ausztriának június 18-án háborút izent s a gyorsaság, a melylyel seregei előrenyomultak, szinte megbénította ellenfeleit.

Az 1866-iki és 1870-iki évek hadi eseményeire sokkal élénkebben emlékeznek az emberek, semhogy szükséges lenne itt elmondani azokat; azt sem érdemes kutatnunk, hogy szigorúan jogilag melyik részen volt az igazság abban az osztrák-porosz viszályban, a herczegségek igazgatását s a gasteini egyezmény magyarázatát illetőleg. Már Nagy Frigyes kora óta nyilvánvaló volt, hogy a két nagy monarchia versengése legyőzhetetlen akadályt gördít a nemzeti egység útjába. Ugyancsak nyilvánvaló volt az eltökélt és éleslátású miniszter előtt, a ki Berlinben kormányzott, hogy e versengésnek egyesegyedül a kard vetheti végét; arra a kérdésre pedig, vajon a cél, melyre törekedtek, igazolja-e az erőszakos megoldást s az ezzel járó bajokat, mindenki a szerint felel, a minő erkölcsi és politikai értéket tulajdonít a kitűzött célnek. Szerencsére, Poroszország jelesebb katonai ereje s Olaszországgal való szövetsége gyorsabban vetett véget a küzdelemnek, mint egyebütt Európában gondolták és várták s a győzőknek helyes érzékük volt rá, hogy kevesebbel megelégedve ne sürgessék szándékaik teljes megvalósítását. Mert a nikolsburgi előzetes tárgyalás s a prágai béke, bár a modern kor legdöntőbb győzelme után került rá a sor, csak félig oldotta

meg a kérdést, mely Németországot foglalkoztatta s oly rendszert léptetett életbe, a mely épen nem elégithette ki a német hazafiakat. Igaz ugyan, hogy Ausztriát kizárta a német közösségből, s szabad tért nyitott Poroszországnak egy új Szövetség alkotására, a melyben uralkodó helyzete lesz s a melyet a bécsi udvar hajlandó volt elismerni. De Ausztriával együtt ment hét millió német, a ki ott lakott Alsó- és Felső-Ausztria, Tirol, Stiria és Csehország egy részének nagy területén — mind oly tartományok, a melyek sok századon át a régi Birodalom részei voltak. E mellett az új Szövetség, a melynek élére Poroszország állott, csupán a Majnától északra eső államokat foglalta magába s így, ha az eddiginél szorosb kötelékkel fűzte is össze ez államokat, egyzersmind az eddiginél élesebb különbséget is tett az ország két fele közt, mert Bajorországot, Württembergét és Badent még jobban elszigetelte. Valóban úgy tetszett, hogy Németország az északi népek teljesebb egységét az egész ország egységének feláldozásával fizeti meg. A prágai békében kikötötték, hogy a déli államoknak szabadságukban áll egymás közt külön szövetséget alkotni s Franciaország kétségtelenül azt remélte, hogy most, mikor az 1866-ban tervbe vett Észak-Német Szövetség valóra vált, délen újra megjelenik majd Franciaország védelme alatt Napoleon Rajnai Szövetsége, mint a mely a porosz hatalmat ellensúlyozza. Az események egészen más fordulatot vettek. Néhány hónappal az 1866-iki háború után Bajorország, Württemberg és Baden — úgy hitték, hogy tagjai lehessenek a Zollvereinnak, melyet Poroszország alapított — katonai egyezségekre léptek az Észak-Német Szövetséggel, a melynek értelmében ez

államok arra kötelezik magukat, hogy seregeiket egyesítik a Szövetség seregével, abban az esetben, ha valamely külföldi hatalom Németországra támad. Ez alatt az Észak-Német Szövetség alkotmánya, jóllehet a kisebb fejedelmeknek névleges függetlenségét meghagyta s megengedte nekik diplomáciai ügynökök küldése s fogadása útján az érintkezést más udvarokkal, továbbá a helyi adó kivetését, országgyűlések összehívását, hadierejüket mégis egyesítette s együttesen a porosz király parancsnoksága alá helyezte; erre, mint elnökre, rábízta a Szövetség külpolitikájának intézését, a jogot háborúra és békére (ez utóbbit a szövetségi parlament jóváhagyása után); a szövetségi parlamentre, a melyen a király a tőle kinevezett szövetségi kancellár személyében elnökölt, átruházta a felügyeletet az egész törvényhozásra számos fontos ügyre vonatkozólag, ideértve a szövetségi adó kivetését és a felügyeletet a pénz kibocsátására meg a posta- és telegráfügyekre. Ugyanekkor Poroszország tartományait nemcsak növelte, de meg is szilárdította, a mennyiben Schleswig-Holstein, Hannover, Hessen-Cassel, Nassau és Frankfurt szabad városának terjedelmes birtokait annektálta. A mi így kialakult, az, ha nem is névszerint, lényegében inkább egy és egységes, mint szövetséges állam volt. S bárha alkotmányában sok az anomalia és tökéletlenség, — bajosan volt ez kikerülhető, a hol a Szövetség egyik tagja huszonnégyszáz lakost számolt, míg a többi huszonegy összesen öt milliót — mégis megvolt az a jó oldala, hogy ott tett kísérletet az egység megteremtésére, a hol legkönnyebb volt: az aránylag homogén észak-német államok között. Egybeforrt szoros központot alkotott, s mint-

hogy aránylag kicsiny volt, annál szilárdabban állott; s a mennyiben a különböző fejedelemségek polgárait hozzászoktatta, hogy egy közös gyülekezetben, az észak-német parlamentben, együttesen működjenek, beléjük oltotta a közpolgárság érzését, a mely a helyi függetlenség elvesztéséből támadt elégületlenséget mérsékelte.

De bárha az Észak-Német Szövetség szervezete nyilvánvalóan ideiglenes volt, senki sem jósolta volna meg róla, hogy élete csupán négy évre terjed; azt is kevesen hitték volna, hogy ha nagyobb s messze-terjedőbb egységbe fejlődik, ez legelkeseredettebb ellen-ségének lesz a műve. A nyugtalanságot, mely Franciaországon erőt vett, hogy az 1866-iki háborúban föltárlult előtte Poroszország megnövekedett katonai ereje, még fokozta a dél-német államok titkos szerződéseinek közzététele. Mikor Luxemburg átengedésére került a sor, csak nagy nehezen óvták meg a békét; s legalább ez időtől fogva mindkét fél érezte, hogy közöttük csak fegyverszünet áll fenn, tele gyanakvó bizalmatlansággal. Franciaország, úgy látszik, azért sietette a gyors megoldást, mert azt hitte, hogy a hadi szerződéseket a dél-német államoktól kicsikarták s hogy az imént annektált területek lakói komoly elégületlenségben élnek, a melyet lehetőleg gyorsan ki kellene használni. De az emberek elámultak rajta s ámulatunkat nem csökkentette mind az, a mit azóta tudunk: hogy Franciaország uralkodója tanácsosaival együtt oly hirtelen lángot fogott s szinte esztelen vaksággal a legléghább ürügyet megragadta s minden tőle telhetőt elkövetett, hogy hebehurgyán háborút izenve Poroszországnak, e háborút olyan nemzeti küzdelemmé tegye, a melyről egész Német-

ország érezte, hogy érdekeit s érzelmeit magába foglalja. Csakhamar ezzé vált. Ritkán láttak ily gyors, ily egyetemes és lelkesült nemzeti fölkelést, a mely egyszerre eloszlatta a porosz liberálisok és feudálisok haragját, az északi és déli németek, meg a protestánsok és katolikusok féltékenységét. Minden polgár, minden katona érezte, hogy e küzdelem, a nemzet nagyságának és szabadságának küzdelme. S a szakadatlan győzelmek útja, a melyen a német seregek keleti és déli Franciaországba vonultak, hogy végül diadallal foglalják el ellenfeleik fővárosát, fényesen bebizonyította, hogy mekkora erő rejlik az igazságos ügyben. Mert sokkal nagyobb mértékben mint hadainak csodálatos szervezése, mint tábornokainak ügyessége, mint a bonapartista udvar romlottsága és gyöngesége, az egész német nép kilobbant szenvedélye szülte azt a bátorságot, odaadást és azt az önuralmat még a győzelem pillanatában is, a melynek bajosan akadunk párjára Európa történetében; mindenki érezte, hogy itt az utolsó válság kora, mikor minden körülmény a legfőbb erőmegfeszítésre utal, mikor a hazafiság és igazság ügye föltétlenül azonegy.

Századok óta soha nem forrt egybe érzésben és tettben az egész nép, még az 1813-iki szabadságharczban sem. Mindenki látta, hogy most itt az ideje, hogy a gyakorlatban megvalósult egység egyszersmind formalis politikai kifejezést nyerjen. A nemzeti érzés ama régi császári név felé fordult; alatta aratta Németország dicsőségének első babérjait a középkor nagy napjaiban s megvolt az a jó oldala, hogy kimélte a fejedelmek érzékenységét, a kiknek, minthogy loyális módon szolgálták a nemzeti ügyet, most több joguk volt alattvalóik tiszteletére, mint bármikor azelőtt.

A sors különös szeszélye folytán történt, hogy Versaillesban, annak a palotának egyik termében, a melyet Németország legnagyobb ellensége építtetett, Németország főbb uralkodói, a fejedelmek és a nép nevében a porosz királynak felajánlották a császári koronát, a melyet testvére 1849-ben visszautasított. 1870-ben deczember 31-én, hatvannég évvel a régi Birodalom felbomlása után, Németország újra egységes állam volt Európa előtt.

Az új német Birodalom alkotmánya fővonásaiban megegyezik az Észak-Német Szövetségével, módosulva ama külön-külön kötött szerződések szerint, a melyek alapján Baden, Württemberg és Bajorország a már előbb fennállott közösségbe léptek. Ez államok közül mindegyik megfelelő képviseletre tett szert a szövetségi tanácsban és szövetségi gyűlésben, s mindegyik bizonyos jogokat és kiváltságokat tartott fenn magának azokon fölül, a melyeket az észak-német államok élveznek; kiváltképen Bajorország megtartotta magának a rendelkezési jogot seregére, a posta-, vasút- és telegráfügyekre, az összes törvényhozásra; mindez viszonylag nagy függetlenséget biztosít számára. Azért komoly tévedésbe esik, a ki az egység művét teljesnek vagy Németországot központosított államnak tekinti. Inkább egy felette sajátos szövetséget kell benne látnunk, a mely észak-német tagjaira nézve szoros, a mennyiben kevés és jelentéktelen állami jogot ruház rájuk, de a legnagyobb államokat, Bajorországot és Württembergét illetőleg rendkívül laza s alig terjed tovább egy szoros katonai véd- és daczszövetségnél, közös külügyekkel, közös kereskedelemmel s néhány tárgyra vonatkozó közös törvényhozással. Hogy meddig működik zavartalanul ilyen alkotmány, oly kérdés, a

melyet csak a tapasztalat dönthet el. Mert föl nem tehetjük, hogy ugyanannak az egységnek az érzése, a mely a lelkesedés pillanatában szemközt a hatalmas ellenséggel nyilatkozott meg, okvetetlenül tovább él majd békésebb korban is vagy kevésbbé tehetséges és kevésbbé hazafias miniszterek kormányja alatt. Nemcsak a külön udvarok fenmaradása, a hol az ősi családból származó fejedelmet nagy méltóságokhoz jutott nemesség veszi körül, gördít nehézségeket a teljes nemzeti egység elé, hanem azok a különbségek is, melyek a különböző német fajok jellemében, szokásaiban, történeti emlékeiben és vallásában mutatkoznak; sok évre van szükség, hogy mindezek megszűnjenek. Bajos e centrifugális erők hatását megbecsülnünk, egybevetvén azzal, a mi ellenkezője s a melyet a közös politikai tevékenység szokása fog megteremteni, de annyi mindenesetre világos, hogy az egybeolvadás folyamata lassú lesz. E mellett az új szervezkedés keretén kívül, ott van Ausztriának hétmilliónyi németnyelvű lakossága, a melynek egyesülésére a német állammal nincs semmi közvetlen kilátás s ha jelenleg a csatlakozás megtörténnék, a teljes nemzeti egybeforradás még nagyobb nehézségekkel járna a mostaninál.

A kik más országokban figyelik meg az eseményeket, ugyancsak nagy könnyen az ellenkező tévedésbe esnek s félreértik az utolsó évek nagy politikai változásának a természetét; úgy vélik, hogy inkább hirtelenül s úgyszólván inkább esetlegesen jött létre s kiváltképen annak az erőszakos módnak tulajdonítható, a melyet a Birodalom jelenlegi kancellárja alkalmazott. Az igazság inkább az, hogy itt, mint sok hasonló esetben, a melyre hivatkozhatnánk,

a haladó évek során állandó fejlődést látunk a változások felé s mindegyre nő az egységre törő érzés, bárha ez érzés ereje csak akkor lett nyilvánvalóvá, mikor elérkezett a pillanat, mely tért nyitott az érelyes cselekvésre. Először a szabadságharcz nagy küzdelme hívta életre, majd soknemű erő összehatása tovább fejlesztette és irányt szabott neki: részint a vágy a politikai szabadságra s az egyenlő polgári jogokra; ennek legközelebbi ellensége a számos kis fejedelmek önkényuralma volt; részint a személyes alattvalói hűség gyöngülése, ezt egész Európában mindenütt tapasztalták; helyébe lépett a kormányzat természetéről s a népakarat hatalmáról alkotott észszerűbb fölfogás; részint a testvéreikkel való közlekedés folytán vált lehetővé a német fajok minden ágánál; de leginkább az, a mit a nemzetiség érzésének vagy szenvedélyének nevezünk, a népnek, mely immár erkölcsi és társadalmi egységének tudatában él, az a vágya, hogy ezt az egységet kifejezve és megvalósítva lássa egy egyetlen kormányban, mely a népnek helyet és nevet biztosít a művelt államok között. E nemzeti szellem megteremtésében a leg-hatalmasabb tényező Németországnak a Lessing kora óta oly ragyogó irodalmi munkássága meg az élénk érdeklődés s a büszkeség, a melylyel a nép régibb történetére visszatekintett s mely épen annak az irodalmi újjászületésnek első gyümölcse volt. Ugyanily okok hatottak közre Olaszországban, de ott az idegen uralkodók tényleges elnyomása szenvedélyesebbé tette a nemzeti érzést. Nincs benne kétség, hogy azoknak az erős törekvéseknek a példája, a melylyel az olaszok, magyarok és lengyelek, nem szólva a kisebb

népekről, nemzeti és politikai önállóságukat megszerezni vagy visszahódítani akarták, megvolt a hatása a németekre is, bárha e törekvések kevés rokonszenvet keltettek náluk.

Ahhoz, hogy ez erkölcsi érzés megérlelődjék, hogy a politikai egység szenvedélye megerősödjék, hogy a sokaság megértse s megszeresse, s a nép képzeletét hatalmába ejtse, időre volt szükség és sok nemes szív hosszú munkájára, a melylyel a sajtó útján s az egyetemen szavukat honfitársaikhoz intézték. Nem csoda, hogy e nagy férfiak gyakran kétségbeestek a siker fölött, mikor polgártársaik tétlen közömbösségét s fejlődelmek önzését látták. Sőt még akkor is, a mikor az érzés kialakult s itt volt az alkalom, hogy ereje megnyilatkozzék, alig ér vala cél, ha nem akadt volna egy erélyes s élesszemű gyakorlati államférfiú, a kinek hatalma volt az érzés kihasználására és vezetésére. Németországban is úgy állt a dolog, mint Olaszországban, a hol Gioberti, Manin, Mazzini s társaiknak műve Cavour nélkül befejezetlenül maradt volna. S ott is, mint Olaszországban, nem azon az úton s nem oly eszközök segítségével alkották meg a művet, a mint első munkásai nagyrészt tervezték és óhajtották. Mindkét ország ideális politikusai oly állam alkotására gondoltak, a mely a fennálló fejedelemségek eltörlése után *de novo* kél életre, oly államra, a mely még monarchikus formában is (bár a legtöbben inkább köztársaságot kívántak) az elismert népjogok alapján nyugszik. De mindkét országban a nemzeti egység olyképen jött létre, hogy egy meglevő állam előtérbe lépett s mindegyre nagyobb területeket vont uralma alá, a melyekkel saját szervezetét közölte. S mindez úgy történt, hogy a gyarapodó királyság belső

alkotmánya kevéssé vagy semmit sem változott, hogy keveset vagy semmit sem tettek a társadalomnak demokratikus alapon való újjáalkotására. Az Észak-Német Szövetség s az új Német Birodalom alkotmánya nem említi sehol s épen csak közvetve ismeri el „a német népnek sarkalatos jogait“, a melyekre a frankfurti parlament 1848—49-ben annyi drága időt és fáradságot pazarolt.

Az utóbbi években talán nagyon is sokat beszéltek Poroszország hivatásáról. Nagy királyának, Frigyesnek (valamint elődjeinek) se szavaiban, se tetteiben nyoma sincs annak az ügynevezett pángermán hazafiságnak, meg annak a lelkesedésnek, a melynek tárgya Németországnak mint egésznek a nagysága és boldogsága. Az a célja, hogy erős és jól igazgatott porosz királyságot teremtsen, német szomszédaira nincs több gondja, mint a francziákra vagy svédekre; a német nyelvet és irodalmat csak megvetni tudja. Három utódjának a politikája határozottan inkább porosz mint német volt s a romantikus IV. Frigyes Vilmos 1849-ben csaknem ép oly kegyetlenül cserbe hagyta a reménykedő nemzetet, mint atyja, III. Frigyes Vilmos harminczöt évvel azelőtt. Nem volt Európában udvar, mely oly következetesen gyakorlati lett volna, mint a berlini, egyikben sem hiányzott oly annyira, mint benne a nagyszerű nemzeti hivatás öntudata. Uralkodói elzárkoztak minden érzelmes elmélkedéstől s ritkán tettek kísérletet rá, hogy a nép lelkébe oltsanak olyat vagy, hogy ha megvolt, hasznukra fordítsák. Ha érdekeik Németország érdekeivel találkoztak, nem bánták; de nem szokták meg, hogy úgy viselkedjenek, mintha a Németország bajnokai vagy nemzeti újjászülésének apostolai volnának. Mind-

amellett már régóta kétségtelen volt, hogy abban az esetben, ha az erőnek kell a politikai újjászületést megteremteni, a fennálló fejedelemségek közt egyedül Poroszországtól lehet valamit remélni, mert benne egyesülve volt mindaz, a mi az ország vezetésére szükséges volt: a jellem, a hagyomány s az anyagi erő. A habsburgi fejedelmek politikája a reformáció óta ellenszenvet keltett a nemzet értelmesebb és előrehaladó részénél, míg Poroszország, a nagy választófejedelem kora óta immár elismert nagy protestáns hatalom, természetsszerűleg a szellemi szabadság és fölvilágosodásnak lett a képviselője. Újabban, mikor két egyetemet alapított, Berlinben és Bonnban s ezeket bölcs támogatásban részesítette, kiváló szolgálatot tett a német tudományosságnak és tudományoknak, a miért viszont a mivelt osztályok tiszteletét nyerte meg magának. Ha népe bizonyos irányban nem volt oly gazdagon megáldva, mint a közép- és déli államok, megvolt benne, a mi ezekben hiányzott, a gyakorlati erély és eltökélt akarat; a porosz cselekedett, míg a többi töprengett és várt. Ez a nép mutatta Németországban az első példát egy jól kormányzott, szilárd, vállalkozó és élettel teljes modern államra s hogy ilyet teremtett, ezzel valóban a lehető legnagyobb szolgálatot tette a német népnek. Mert ebben az államban, mely erőteljes valóság volt s a balsors próbáit megállotta, melyet a tapasztalat megértelt, mely közigazgatásának remek szabályosságával alattvalóinak, ha nem is szeretetét, mindenesetre kivívta tiszteletét, — ebben az államban, úgy találták, megvan a képesség a terjeszkedésre, hogy a többi népeket és területeket, melyek az idő folyamán hozzá csatlakoztak, magához ölelje. És tovaterjeszkedett, nem-

csak úgy, mint az előbbi századokban Ausztria tette, kelet felé, vérségre és nyelvre nézve idegen népek között, a kik folyvást ridegen néztek az eredeti német központ felé, hanem főképen nyugat felé, vagy legalább oly tájakon, a melyeknek lakói, maguk is németek, gyorsan beolvadtak s csakhamar oly hazafias szellemre tettek szert, akárcsak magának a brandenburgi Marknak a lakói. Napoleon bukása után a porosz állam megszerezte s gyorsan asszimilálta a rajnai és westfáliai gyönyörű tartományokat; 1866-ban más s nem kevésbbé fontos területekkel gyarapodott s ugyanekkor Szászországra, Mecklenburgra s a kisebb észak-német fejedelemségekre kiterjesztette katonai s nagy részben pénzügyi rendszerét is. Így a meglevő állam kiterjesztésével kikerülték az új alapon való államalkotásnak rendkívüli nehézségét; s ha Németország ez úton, a mint a politikusok eszményibb iskolája panaszolja, csak egy kibővített Poroszország lett, méltán kérdezheti a gyakorlati iskola (ha többnek tekintenők, mint a szavak körül folyó vitának) vajjon nem oly siker-e ez, a melybe bele lehet nyugodni, mikor a nemzeti aspirációk célja lényegében eléretett. Ezenkívül, ha Németország elporoszosodott, Poroszország ugyanily módon elnémetesedett, mikor a dél-német fajok beleolvadtak vagy hozzácsatlakoztak.

Ezért ha Németország politikai újjáalkotásának alakjára vagyunk tekintettel, bizvást mondhatjuk, hogy ez az újjáalkotás Poroszország műve. Ámde e mű sohasem jutott volna befejezésre azoknak az „érzelmi“ vagy „romantikus“ politikusoknak a fáradozása nélkül, a kiket eleinte mint izgatókat üldözőbe vettek, majd meg félretoltak, mikor itt volt a cselekvés pillanata. Ők készítették elő a nemzet érzéseit e

forradalomra s emelték a népakarattól igazolt, nagy nemzeti mozgalom magasságára azt, a mi különben csak az erőszakos s önző terjeszkedés korlátain belül folyt volna le. Németországban is úgy történt, mint Olaszországban, a hol Cavour műve soha meg nem valósulhatott volna, ha a nagyobb és fenköltebb Mazzini fáradozásai meg nem előzik.

A nem rég gyakran fölvetett kérdést, hogy ez új császárságot, mennyiben nevezhetjük az 1806-ban kimúlt császárság utódjának és képviselőjének, azok után, a mit az előbbi fejezetekben elmondtunk, elég lesz itt csak futólag érintenünk. Mert gondolnunk kell rá, hogy a német nemzet Római Szent Birodalma, Nagy Ottó alkotása, két különálló politikai elem egy személyben való egyesüléséből (mely csakhamar egygye-
olvasás lett) alakult; az egyik a germán királyság volt, a mely akkor a primitív törzsfőnökségből feudalis monarchiára vált; a másik a római birodalom volt, számot tartva az egyetemes autokratikus uralomra, a melyben, ha történeti oldalát tekintjük, a hagyományos tisztelet Róma neve iránt nyert kifejezést, s mely, ha theologiai oldalát tekintjük, az összes keresztyének egységének eszméjét fejezte ki a látható államban és egyházban. Az új birodalomban nem akadunk ilyen egyesülésre, a két elem közül csak az egyiket tünteti fel: a német királyságot, a melyet Ottó vett át atyjától végzetes római útja előtt. Legyen szabad remélnünk, hogy örökre letűnt annak az uralomnak az álma, a mely vérségre és nyelvre nézve különböző népekre terjedt ki, mert az új birodalom épen annak a nemzetiségi elvnek az alapján épült fel és nyugszik, a melylyel a Szent Birodalom elmélete merőben ellenkezik.

Bizonyára újra feléledt a császári név, egyrészt a tiszteletreméltó emlékeknél fogva, melyek hozzáfűződnek, másrészt, mert legjobban fejezi ki az államfő czimbeli felsőbbbségét a királyok és nagyhercegek fölött, a kiknek birtokaiból alakul az egységes államtest. Ámde egy tartományi császárnak az eszméje teljességgel ellentétben volt a középkori elmélettel, a mely csak egyetlen császárt bírt elképzelni: az összes kereszttyénség urát, a mint hogy csak egyetlen pápát ismerhetett el. Talán épen ez érzés iránt táplált tisztelet némi maradványa okozta, hogy a mostani császár hivatalos czime „Német császár“, azaz, „császár Németországban“, e helyett: „Németország császára“.

Ezért, szigorúan véve Vilmos császár nem Nagy Ottó utódja, s azoké, kik hosszú sorban uralkodtak utána II. Ferenczig, hanem a német királyoké, I. Konrádé s Madarász Henriké, azé a Madarász Henriké, a ki egyik hadjáratában a pogány vendek ellen várukat Brannibort megostromolta s ott az észak-keleti határ védelmére a brandenburgi Markot alapította, a melyből a porosz monarchia fejlődött. A modern uralkodó hatalma bizonyára egészen más természetű, mint távoli elődjének a hatalma: az örökös tartományokban tetemesen nagyobb, mint Henriké volt Szászországban, Bajorország felett tetemesen korlátoltabb, mint a frank és szász fejedelmeké volt, még Gonosz Arnulf herczeg korában is. Ez a hézagos és rendetlen szövetségi alkotmány a régi Birodalomról maradt örökség; ez, mikor azon volt, hogy a császár számára Európában uralkodó nemzetközi állást teremtsen, megengedte a királyoknak és hercegeknek, hogy Németországban a császár mellett nagyra nőjjenek s hogy belül csaknem minden hatalmától, mely egyszer megillette,

megfoszszak. De ha ebben a mult nagy árnyékának vészes hatását látjuk, korántsem szabad elfelednünk, hogy a nemzeti élet utolsó föléledését nagy részben szintén ennek kell tulajdonítani. Mert hogy Németország a szárazföldi Európának újra központi hatalma és sorsának intézője lett, ezt a dicsőséges mult hagyománya tette, abból a korból, a mikor Németország a világot vezette.

A németországi és olaszországi események hasonlatossága, a melyre már többször utaltunk, legszembe-tűnőbben az 1870-iki eseményekben nyilvánul. Valamint akkor az 1866-iki háború folytán, a mely véget vetett a hosszas dualizmusnak Ausztria és Poroszország között s lehetővé tette az egységes Németországot, Olaszország is visszaszerezte velencei tartományait, úgy később az 1870-iki háború idején történt, épen mikor visszaállították a német birodalmat, hogy Olaszország egysége teljes lett, mikor újra birtokába jutott Rómának s fővárosává tette. A pápaság, a mely a tizenkettedik és tizenharmadik században végzetes sebet ütött a Szent Birodalmon, az újabb időben Ausztriával s a félsziget kisebb önkényuraival szövetséget kötött; megtett minden tőle telhetőt, hogy gátat vessen az olasz nép egységének és szabadságának s követeléseit a világi uralomra, a melyek főokai voltak a középkori császárokkal való viszálykodásainak, szinte hittétel erejére emelte. Most régi szövetségesének, Franciaországnak a bukása őt is magával sodorta s azt látta, hogy régi német ellenfeleinek diadalával világi uralma megdőlni fog. Az első német győzelmek arra készítették a francziákat, hogy csapataikat Rómából elszólják s megengedték, hogy az olaszok ott állást foglaljanak; néhány hónappal később a siker hullámdagályán

Észak- és Dél-Németország egységes államba olvadt. Ugyanaz a nagy harc, a mely az egyik államban visszaállította a politikai egységet, befejezésre juttatta a másikban s ugyanabban a pillanatban, mikor az Alpeseiken túli országokban a császári név föléledt, a császárok régi székhelye a Tiberis partján az olasz királyság fővárosa lett. Az a két nagy népfaj, melynek nemzeti élete a középkori birodalomnak lett az áldozata, most együtt nyeri vissza azt s visszanyeri a Birodalom régi ellenfeleinek, az egyházi hatalomnak s a francia monarchiának vereségén. A nemzetiség elvének diadala teljes; a régi sérelmek orvoslást, a régi kérdések megoldást nyertek; úgy látszik, a világtörténet egyik nagy lapjának végére értünk, bámulva megállunk s találgatjuk, vajon mit tár elénk a következő. A ki az utolsó harmincz év eseményeit, melyek Európában lefolytak, a fölszínen alul mélyebben vizsgálja, bizonyára meglepetéssel fogja látni a változások gyorsaságát és teljességét meg azt, hogy a politikai gondolkodás, valamint a gyakorlati politika új alakot öltött. Nyugati és Közép-Európában a kis államok eltűntek s a nagy államok a természetes határokig terjedtek, faj és nyelv szerint. Soknál szabad, sőt aránylag demokratikus alkotmányok léptek életbe s a hol ez nem történt meg, az alattvalók jogait elméletben elismerték. A politikában most már hatalmasabb tényező a nép szenvedélye, érdeke, mint a fejedelmeké. A királyok s az arisztokrácia isteni joga, az állami tekintély, mely az egyéni lelkiismeretet igazgatja vagy vallási egyöntetűségekre kész, alig akadt védelmezőre; a Szent Szövetség elvei századokkal elmaradtak mögöttünk. E közben más kérdések és más nehézségek gyűlnek meg körülünk, valamint

viharos napon a sötéten beborult nyugat felől új felhőtömegek emelkednek, még mielőtt a régi eloszlott volna az ég kékjében, vagy letűnt volna a láthatár ellenkező oldalán. E kérdések egyikével, a mely régi ugyan s csak alakja új, a német állam immár szembeszállni készült s mely a csalhatatlan fő alatt élő csalhatatlan egyháznak a magatartására vonatkozik a világi hatalommal szemben; másnemű, inkább gazdasági, mint tisztán politikai kérdések Németországban a társadalom fönnálló rendjét fenyegetik, a mint Franciaországban hosszú ideig fenyegették. Úgy látszik, hogy a nemzeti alapon nyugvó királyságok a társadalmi felforgatások ragályos mérgét nem tették kevésbbé veszélyessé s Németországnak nem kell hinnie, hogy a birodalom visszaállításával rá nézve, nagyobb mértékben, mint a többi Európára nézve, a béke, jólét és boldogság korszaka kezdődik. De azért bizvást remélhető, hogy annak a hazafiságnak s önmérsékletnek a szelleme, a mely nem rég olyan nagy szintéren felragyogott s oly fényes sikereket ért, a német népnek megadja, hogy sikert arasson, nemcsak abban, hogy államainak belső egységét tökéletesebbé tegye, hogy alkotmányaiában a népelemet fejleszsze, de abban is, hogy legyőzhesse azokat a komolyabb veszélyeket, melyek őt is, mint a többi nagy iparállamot fenyegetik, azt a veszélyt, mely a társadalom különböző osztályainak érdekharczából és kölcsönös féltékenységből származik. Németország sokat tett, mikor nagy katonai államot teremtett, ámde ez csupán kicsiny része annak a feladatnak, a mely jelenleg a művelt nemzetekre hárul.

F Ü G G E L É K.

A) jegyzet.

A burgundi országokról.

Burgundia névvel más-más korban más-más tartományt jelöltek meg s így alig van földrajzi elnevezés, mely több zavart okozott s okoz még mindig. Azért némi haszonnal fog járni, ha az elnevezés fontosabb alkalmazásait röviden elmondjuk. A tárgy aprólékos részleteit mellőzve, felsoroljuk az elnevezés tiz jelentését, a melyben gyakrabban használják :

I. A Burgundok királysága (*regnum Burgundionum*) 406-ban alapítva, magába foglalta a Saône és az alsó Rajna völgyét, Dijontól a Földközi tengerig, odatartozott Svájc nyugati fele is. Chlodvig fiai dűl-ták fel 534-ben.

II. Burgundia királyságát (*regnum Burgundiae*) a Meroving királyok alatt alkalmilag úgy említik, mint külön fejedelemséget, nyilván szűkebb határok közé szorulva, mint az említett régibb királyság.

III. A Provence vagy Burgundia királysága (*regnum Provinciae seu Burgundiae*) kevésbbé pontosan így is nevezik: a Jurán inneni Burgundi királyság; Boso alapította 879-ben, magába foglalta a Provence-t, Dauphinét, Szavoja déli részét s a Saône meg a Jura között elterülő vidéket.

IV. A Jurán túli Burgundia királyságát (*regnum Jurense, Burgundia Transiurenensis*) Rudolf alapította 888-ban s ugyanebben az évben Arnulf császár elismerte; magába foglalta Szavója északi részét s egész Svájczt a Reuss és Jura között.

V. Burgundia vagy Arles királyságát (*regnum Burgundiae, regnum Arelatense*) Békés Konrád alapította 937-ben, egyesítvén a III. és IV. pont alatt leírt királyságokat. Mikor III. Rudolf, utolsó független királya 1032-ben meghalt, részint örökség útján, részint hódítás révén II. Konrád (a saliai) kezére jutott, s ezentúl a Birodalom része volt. A tizenharmadik században Franciaország darabonkint magába olvasztotta s most (az 1861-iki annexio óta) a svájczí rész kivételével egészen hozzátartozik.

VI. Kis Burgundia hercegsége (*Burgundia Minor*), (Klein Burgund) csaknem ugyanannak felelt meg, a mi most a Reusstól nyugatra eső Svájc, beleértve Wallist. A Jurán túli Burgundia (IV.) volt, az e királysághoz tartozott szavojai részek levonásával. Történeti szerepe a tizenharmadik században a Zähringen ház kihaltával megszűnik. Jog szerint 1648-ig a Birodalom része volt, noha már jóval azelőtt független,

VII. A burgundi szabad grófság vagy palatinatus (*Franche-Comté*), (Freigrafschaft) más néven Felső-Burgundia, a mely eredetileg és tulajdonképen a Jurán inneni Burgundia volt, a Saône és Jura között terült el. Része volt a III. és IV. pontban említetteknek s ennél fogva a Birodalom hűbére volt. Burgundiának francia hercegei 1384-ben nyerték el hűbérül. Fővárosa, Besançon császári város 1651-ben Spanyolországna jutott és az 1678—79-iki nimwegeni béke szerint a francia koronára szállott.

VIII. A burgundi tartománygrófság (Landgrafschaft)

a mai nyugati Svájcban volt, az Aar mindkét partján Thun és Solothurn között. Része volt Kis Burgundiának (VI.) ehhez hasonlóan a tizenharmadik század után nem igen történik említés róla.

IX. A burgundi kerület (Kreis Burgund) a Birodalomnak egyik közigazgatási területrésze volt; V. Károly szervezte 1548-ban. Magába foglalta a burgundi szabad grófságot (VII.) és Németalföld tizenhét tartományát, a melyet Károly nagyanijától, Máriától, Merész Károly leányától örökölt.

X. Burgundia herczegsége (Alsó-Burgundia, Bourgogne) a burgundok régi királyságának legészakibb része; mindig a francia korona hűbére s a forradalomig Franciaország tartománya volt. Jó Fülöp és Merész Károly ennek a Burgundiának voltak a herczegei. Grófjai is voltak a szabad grófságnak (VII.).

Kevésbe mult, hogy egy tizenegyedik Burgundia ne keletkezzék. II. József 1784-ben azt az ajánlatot tette a bajor választófejedelemnek, hogy neki adja cserébe a bajor területekért a burgundi királyi czímmel az osztrák Németalföldet, Luxemburg és Limburg várának kivételével; a választófejedelem ráállt, Franciaország (Luxemburg és Limburg ajánlata vesztegette meg) és Oroszország jóváhagyta s a tervet csupán az hiúsította meg, hogy Nagy Frigyes nagyhamar megalapította a Fejedelmek ligáját Németország területi épségének a védelmére.

A burgundi királyság homályos történetéről a leggazdagabb és legrészletesebb értesüléseket Gingins la Sarraz Frigyes báró az *Archiv für Schweizer Geschichte*-ben találhatjuk. L. még Freeman essayét: *The Franks and the Gauls*, a szerzőnek *Historical Essays* című kötetében.

B) jegyzet.

A Birodalom viszonyáról Dánia királyságához és a schleswigi meg holsteini herczegségekhez.

Dánia meg a herczegségek és a Birodalom közt fennállott viszonyoknak a története igen kis szerepet vitt a schleswig-holsteini kontroverziában. De minthogy két egymástól teljesen különböző kérdéssel összezavar-
ták — az egyik] Schleswignek a viszonyára vonatko-
zik Holsteinhoz s mindkettőnek a viszonyára a dán
koronához; a másik azokra a diplomáciai kötelezett-
ségekre, a melyeket a dán királyok újabb időben a
német hatalmakkal szemben elvállaltak, — nagyban
hozzájárult, hogy az egész kérdésből oly bonyolult és
elintézhetetlen ügy fejlődjék, a minő Európát harmad-
fél század óta nem nyugtalanította. Mellőzve a jelen-
téktelen részeket a Birodalmat illető tények a követ-
kezők:

I. A dán királyok a kilenczedik század elején kezdték a frank királyok szupremáciáját elismerni. A Karoling dinasztia bukása után beállott zavarokban független-
ségüket visszaszerezték; Madarász Henrik és Nagy
Ottó újra alávetette őket s II. Frigyes haláláig meg a
rákövetkező anarchia koráig elég hűséges hódolattal
viselkedtek. Ez időtől fogva Dánia mindig független
volt, bárha királya mint Holstein és Lauenburg her-
cege az 1865-iki békéig a Német Szövetség tagja
volt.

II. Schleswig a Karoling korban dán terület volt,
mert, a mint Eginhard mondja, az Eyder alkotta a
határt Saxonia Transalbina (Holstein) és a Terra
Nortmannorum közt (itt volt Sliesthorp városa) a melyet
pogány skandinávok laktak. Nagy Ottó meghódította

egész Schleswigit, s úgy mondják, Jütlandot is és Schleswig déli részét örgrófsággá alakítván, közvetlenül a Birodalomhoz kapcsolta.

Így maradt ez II. Konrád koráig, ez újra az Eydertette határvonalnak, de úgy, hogy az egész dán királyság suzerainitása alatt maradt. Ebben az időben veszi kezdetét Schleswigben a német gyarmatosítás, ettől fogva a dán lakosság száma folyton csökkent s a nép sokasága mindegyre jobban vonzódott déli, mint északi szomszédjaihoz.

III. Holstein a Birodalom kiegészítő része volt mindig, a mint később a Német Szövetséghez tartozott; ma az új Német Birodalomhoz tartozik.

C) jegyzet.

Néhány császári cím és szertartás.

E tárgy oly gazdag és annyira bonyolult, hogy itt épen csak érintenünk lehet. De néhány rövid megjegyzésnek is meglesz a maga haszna, mert a német császárok szokásai más-más korban annyira különfélék, hogy az olvasó, ha nem nyer némi útbaigazítást, teljességgel megzavarodik. S ha helyünk volna rá, hogy az egyes czimbeli változásokat előadhassuk, bizonyára kitünnék, hogy e tárgy, noha száraznak látszik, épen nem meddő vagy unalmas.

I. A CSÁSZÁROK CZÍMEI.

Nagy Károly e címet használta: „Carolus serenissimus, a Deo coronatus, magnus et pacificus imperator, Romanum (vagy Romanorum) gubernans imperium, qui et per miseracordiam Dei rex Francorum

et Langobardorum“. A későbbi Karoling császárokat rendesen így czimezték: „Imperator Augustus“. Néha hozzátették „rex Francorum et Langobardorum“.¹

I. Konrád és I. (Madarász) Henrik csak német királyok voltak.

A szász császár, római koronázása előtt „rex“ vagy „rex Francorum Orientalium“, vagy „Francorum atque Saxonum rex“ volt; a koronázás után a neve egyszerűen: „Imperator Augustus“. Közönségesen azt hiszik, hogy III. Ottó kezdte e czimet használni: „Romanorum Imperator Augustus“, de néhány tekintélyes író azt állítja, hogy e czim az I. Lajos korabeli okiratokban előfordul.

II. Henrik és utódjai kezdték a „reges Romanorum“ czimet használni, addig ugyanis, míg Rómában meg nem koronázták őket, nem merték a császári czimet viselni (a Kopasz Károly óta elterjedt babonás hit miatt), de aggódva féltették Róma suverainitására való jogukat is, a mely elválaszthatatlanul kapcsolatban volt a német koronával. De e czim csak IV. Henrik korában válik általánossá és rendessé, a kinek (római koronázása előtt kiadott) proklamációiban állandóan előfordul.

A tizenegyedik századtól a tizenhatodikig az állandó gyakorlat szerint a római koronázás előtt az uralkodó czime „Romanorum rex semper Augustus“; pápai koronázás után: „Romanorum Imperator semper Augustus“.

¹ Waitz (*Deutsche Verfassungsgeschichte*) azt mondja, hogy a kifejezés „semper Augustus“ előfordul a Karolingok korában, de nem a hivatalos okiratokban.

Miksa 1508-ban, mikor a velenceziek megakadályozták római útjában, Julius pápától egy bullában engedélyt kapott, hogy „Imperator electus“-nak (erwählter Kaiser) nevezhesse magát. Ezt a címet használta I. Ferdinánd (V. Károly testvére) és minden későbbi utódja közvetlenül a német koronázás után s e cím volt 1806-ig a szorosán vett törvényes elnevezés,¹ ezt használták a császári proklamációkban és a hivatalos okiratokban. E „választott“ jelzöt elhagyják még a hivatalos okiratokban is, mikor a császárt megszólítják, vagy, ha mint harmadik személyről beszélnek róla. A rendes címzés egyszerűen ez volt: „Római császár“.

Miksa hozzáadta a „Germaniae rex“ címet, a mely azelőtt ismeretlen volt, noha a „rex Germanorum“ kifejezés régebben egyszer-másszor előfordul. A tizedik és tizenegyedik században gyakran találjuk a „rex Teutonicorum“, a „regnum Teutonicum“ címet.² Más-más időben még számos, kevésbé fontos címet adtak hozzá. V. Károlynak hetvenöt címe volt,

¹ Némikép azt is gondolhatjuk, hogy a Birodalom vége felé azt kezdték hinni, hogy az „erwählter“ szónak nem az az értelme „választott“, hanem „választás által uralkodó“.

² E kifejezésekkel, úgy látszik, meg akarták különböztetni a keleti vagy német frankok királyságát a nyugati vagy gallicisált frankok (Francigenae) királyságától; ez egy ideig a „regnum Francorum Occidentalium“ volt s végül egyszerűen „regnum Franciae“ lett belőle, minthogy a keleti frankok királyságát a Birodalom magába olvasztotta.

Nagyon bajos pontosan megmondani, mikor használták általánosan Európában a „Francia“ nevet annak a megjelölésére, a mit ma Franciaországnak nevezünk. Bambergi Leopold a tizenegyedik században arról panaszkodik, hogy e nevet immár véglegesen elfogadták.

természetesen nem mint császárnak, hanem terjedelmes örökös országai révén.¹

Talán érdemes a megjegyzésre, hogy a „császár” szónak ma már egészen más a jelentése, mint csak két századdal is ezelőtt. Köznapi, hogy ne mondjuk, közönséges czím, a mely pompásabb hangzású a királynál s úgy hiszik, hogy főképen a despotákra illik. Jobb czím hiányában, ezt ruházzák különböző barbár fejedelemre, mint China és Abyssinia uralkodóira. Különösen kedvelik az új dinasztiák; annyira divattossá lett, hogy a régi jó királyi czím már-már elavul, mióta Brasiliának, Haytinak és Mexikónak császárai voltak. Ámde régente csak egy császár volt s csak is egy lehetett; bizonyos hódoló tisztelettel említették nevét s e név oly gondolatokat és emlékeket idézett fel, a melyek előttünk érthetetlenek, a melyek iránt nem tudunk rokonszenvet érezni. Tisztsége, eltérően a modern császárokétól, igaz természete szerint választó volt és nem örökös s bárha épen nem alapult a nép akaratan, a tiszta törvényességen nyugodott s ennek volt a képviselője. Háború nem adhatott neki olyast, a mi a jog révén már meg nem illette; a nép nem ruházhatott semmiféle hatalmat arra, a ki ura s az Isten helytartója volt.

¹ Jó lesz megjegyeznünk, hogy az itt elmondottakat csak általánosságban s valószínűség szerint állítjuk. E tárgyban még a leggondosabb írók közt is oly sok az ellenmondás s oly sok a későbbi kor hamisítványa, a mely ott található a régi császárság eredeti okiratai között. Goldast *Gyűjteménye* például tele van hamisítványokkal és anachronismusokkal. Részletesebb felvilágosítást ad Pfeffinger, Moser és Putter s az ott idézett írók nagy száma.

II. A KORONÁK.

Könyvünkben már egyet-mást elmondottunk a négy koronáról. A német koronát előbb Aachenben, később Frankfurtban, egy vagy kétszer Regensburgban nyerték el; Burgundia koronáját Arlesben, Olaszországot olykor Paviában, rendszeren Milanóban vagy Monzában; a világ koronáját Rómában.

A német koronát Nagy Ottó kora óta mindenik német császár viselte; Olaszországot csaknem mind, a ki a római koronát elnyerte, egész III. Frigyesig, utána senki többé; Burgundia koronáját úgy látszik csak négy császár: II. Konrád, III. Henrik, I. Frigyes és IV. Károly. A császári koronát Rómában III. Frigyesig a legtöbb császár elnyerte; utána egyik sem, kivéve V. Károlyt, a ki mind a kettőt átvette, de az olasz koronát Bolognában némiképp szabályellenes módon. I. Ferdinánd óta a császárok kapitulációban kötelezték magukat, „sich zum besten befleissigen zu wollen die kayserliche Cron auch in ziemlich gelegener Zeit zum schiersten zu erlangen“. A ratisbonni birodalmi gyűlésen 1653-ban (mikor Ferdinánd osztrák főherceget római királynak megválasztották) a protestánsok óvást emeltek e cikkely ellen, de a császár hivatkozással az arany bullára ragaszkodott hozzá. De I. Lipót és utódjai II. Ferenczig mégis változtattak a kapituláció cikkelyén, a mennyiben az uralkodót kötelezi „die Römische-Königliche Cron forderlichst zu empfangen, und alles dasjenige dabey zu thun so sich derenthalben gebühret“.

Megjegyezhetjük azt is, hogy ez alsóbbrendű koronák közül egy sem állott szükségképi kapcsolatban a Római Birodalom koronájával; ezt bármelyik egy-

szerű lovag elnyerhette, a kinek sehol a világon nem volt talpalatnyi földje. Mert valamint voltak olyan császárok (I. Lothár, II. Lajos, provencei Lajos, Boso fia, Guy, Lambert és Berengár), a kik nem voltak német királyok, úgy voltak többen (II. Konrád előtt mind), a kik nem voltak Burgundia királyai és mások (mint Arnulf), a kik nem voltak Olaszország királyai. Ugyancsak említésre méltó az is, hogy ámbár V. Károly utódjai a német koronán kívül más koronát nem viseltek, nagyobb jogaik teljes érvényben maradtak s később sem mondtak le róluk. Csak épen a dologgal járó gyakorlati nehézségek és a terv nevetséges volta gátolhatta meg II. Ferenczet abban, hogy magát Arlesben,¹ Milanóban és Rómában meg nem koronáztatta.

III. A RÓMAI KIRÁLY.

Kimutattuk már, hogyan és mi okból használta II. Henrik kora óta a német uralkodó a „Romanorum rex“ címet. Már most, a középkorban nem ritkán úgy történt, hogy a trónörökös még atyja életében megkoronázták, hogy ennek halála után nyomban elfoglalhassa helyét. (Tudnunk kell, hogy abban az időben a koronázás nem volt pusztán látványosság, nem csupán a szentség egy neme volt, hanem nagy politikai fontosságot is tulajdonítottak neki). Igen üdvös rendszer volt ez kiváltképen oly választó monarchiában, a milyen Németország volt a tizenkettedik század után; megakadályozta a választás elhalasztását és veszélyeit a trónüresedés idején. De ellenkezett a termé-

¹ Jóllehet a burgundi birtokok a császárról Franciaországra, Sardinia királyságra s a svájci szövetségre szállottak.

szet rendjével, hogy egyszerre két császár legyen s minthogy az uralkodó hatalma Németországban a német koronázástól függött s nem a rómainál, szokássá vált, hogy a császár még életében gondoskodott róla, ha tehetne, hogy utódját megválasszák; ezt Aachenben, később Frankfurtban megkoronázták s a „római király“ czímet nyerte. Mikor a császár Németországban tartózkodott, e római királynak csak annyi hatalma volt, mint a walesi hercegnek van Angolországban, de a császár halála után nyomban ő jutott a hatalomra, a nélkül, hogy másodszor megválasztották vagy megkoronázták volna s (I. Ferdinánd kora után) a „választott császár“ czímet használta. A Habsburgok korában minden uralkodó azon volt, hogy ily úton választassa meg fiát vagy közeli rokonát utódjául. De sokan nem valósíthatták meg tervüket, ilyenkor a császár halála után történt a választás, az arany bullában foglalt rendelkezések értelmében.

Az első, a ki római király lett a császár életében, nyilván VI. Henrik volt, I. Frigyes fia.

E czímet utánozta Napoleon, mikor fiát Róma királyának nevezte.

D). jegyzet.

Ellentét Róma multja és jelene között.

Dum simulacra mihi, dum numina vana placebant
 Militia, populo, moenibus alta fui:
 At simul effigies arasque superstitiosas
 Deiiciens, uni sum famulata Deo,
 Cesserunt arces, cecidere palatia divûm
 Servivit populus, degeneravit eques.

Vix scio quae fuerim, vix Romae Roma recordor,
Vix sinit occasus vel meminisse mei.

Gratior haec iactura mihi successibus illis;

Maior sum pauper divite, stante iacens:

Plus aquilis vexilla crucis, plus Caesare Petrus,

Plus cinctis ducibus vulgus inerme dedit.

Stans domui terras, infernum diruta pulso,

Corpora stans, animas fracta iacensque rego.

Tunc miserae plebi, modo principibus tenebrarum

Impero: tunc urbes, nunc mea regna polus.

Írta Hildebert, Le Mans püspöke, később toursi érsek (szül. 1057-ben). L. műveit Migneben, *Patrologiae Cursus Completus*.¹

¹ Lásd a 298. l. 1. jegyzetét.

NÉVMUTATÓ

NÉVMUTATÓ.

A

Aachen 75, 81, 90, 131, 138, 210, 231, 346, 488, 490.
 Adalbert, II. Berengar fia 88, 143, 144, 213, 296.
 Adelheid, burgundi Lothar özvegye 88.
 Adolf, nassauai, 241, 242, 288.
 Adorján (pápa) I, 45, 66, 67, 125, 167, 394.
 Adorján IV. (pápa) 182, 188, 214, 215, 305, 312, 313, 394.
 Aistulf, lombardi, 192.
 Alarik 17, 24, 165, 174.
 Alberik, római konzul 87, 90, 144, 158, 299.
 Albert I. (császár) 116, 199.
 Alboin, lombard király 38, 46.
 Alcuin, yorki, Nagy Károly tanácsosa 61, 101, 391.
 Alfonso, castiliai, 200, 231, 250.
 Alfonz, asturiai, 73.
 Anastasius (császár) 17, 31, 58.
 Ardoin, Ivrea grófja 160, 426.
 Arles, Burgundiában 16, 488, 264, 277, 303, 306, 307, 328.
 Arnold, bresciai, 187, 216.
 Arnulf (császár) 82, 86, 126, 152, 153, 489.

Athanasarik, góth, 16.
 Athanasius 12.
 Athaulf visigoth, Alarik sógora 18, 31.
 Augsburg 284.
 Avignon 267.
 Avitus (császár) 25.

B

Basilus 65.
 Belizár 300.
 Benedek VIII., (pápa) 213.
 Benedek, Soracte hegyi kolostor szerzetese 53.
 Beneventum 38, 161, 314.
 Berengar, friauli, császár 86, 143, 160, 489.
 Berengar II., Olaszország királya 87.
 Bécs 451.
 Bismarck-Schönhausen O. 456.
 Bizáncz 8, 27, 28, 31, 48, 90, 156, 165, 166, 394.
 Bonifác VIII. (pápa) 115, 116, 174, 199, 238, 267, 271.
 Bonifáczius (angol) 37, 167.
 Boso 86, 153, 480, 489.
 Brandenburg 150, 242, 335, 337, 436, 439.

Britannia 25, 33, 46, 253, 399, 416.

Burgundia 82, 86, 152, 153, 154, 161, 188, 197, 252, 273, 337, 425, 480, 481.

C

Capet Hugó 135, 152, 393.

Caracalla (császár) 5.

Cavour Camille 471, 475.

Chemnitz jogtudós, 371.

Childerik 41.

Civilis, római hadvezér 17.

Clovis v. Chlodowech 17, 36, 42.

Colonna 297, 308.

Cremona 161, 191.

Crescentius 156, 158, 187.

D

Dánia 154, 199, 201, 337, 367, 425, 438, 457, 460, 461, 483.

Dante 116, 227, 288, 290, 327, 328.

Diocletianus (császár) 7, 11, 27, 64.

E

Eduard II., angol király 202.

Eduard III., angol király 202, 243, 275.

Einhard 58, 66.

Engelbert apát, jegyzet 120.

Eudes v. Odo, lásd Odo.

Európa 17, 35, 71, 73, 77, 81, 84, 85, 100, 131, 135, 153, 155, 171, 176, 184, 196, 197.

F

Ferdinánd I. 346, 486, 488, 490.

Ferdinánd II. 248, 253, 254, 354, 366.

Ferencz I. (császár) 275.

Ferencz II. (császár) 1, 385, 390, 398, 419, 476, 488, 489.

Florus, diakonus, jegyzet 89.

Fontenay (csata) 81.

Francziaország (modern) 83, 135, 152, 160, 246, 254.

Frankonia 81, 131, 151.

Frankfurt 194, 252, 346, 390, 447, 452, 465, 488, 490.

Frigyes I., Barbarossa:

— ajándéka, hatalmas csillár Nagy Károly sírja fölött 78.

— eszmék rendszere 95, jegyzet.

— irata a német főpapokhoz 117.

— császárválasztó elv 177.

— Hohenstaufen kastélya és Kaiserslautern-ban kastély 178, jegyzet.

— viszonya az egyházhoz 179, 186.

— Olaszország ellen 190.

— koronázása 199.

— „Római Birodalom“-hoz hozzácsatolja a „Szent“ jelzőt 217.

— és Sándor pápa 209.

— adoma 211.

— szolgálatai Csehországnak 200, 227, 305, 488, 490.

Frigyes II. (császár) 195, 197, 198, 202, 217, 224, 225, 244, 310, 315, 347.

Frigyes III. 123, 240, 245, 274,
288, 290, 330, 331, 488.

Frigyes (rajnai pfalzgraf és
cseh király) 253.

Frigyes, hohenzollerni, 437.

Frigyes II., porosz király 386,
387, 426, 433, 439, 441, 449,
463, 483.

Fülöp, hohenzstaufi, 225.

G

Gallia 5, 17, 28, 33, 36, 37,
46, 56, 91, 152, 165, 185,
252, 301, 412.

Gasteini conventio 457.

Gerbert (II. Silvester pápa)
156.

Gergely II. (pápa) 40, 42, 107,
108.

Gergely III. (pápa) 40.

Gergely V. (pápa) 248, 297,
315.

Gergely VII. (pápa) 32, 115,
122, 157, 164, 165, 170, 175,
180, 198, 215, 236, 409, 421.

Gergely IX. (pápa) 107, 227,
236.

Gergely X. (pápa) 238.

Gerson (párisi kancellár) 330.

Ghibellin, név 333.

Goethe 346, 386, 390.

Görögország 96, 159, 246, 309,
334, 404.

Görögök 298.

Grotius Hugó 421.

Guelf, név 333.

Guido v. Guy (spoletoi) csá-
szár 86, 426.

Guiscard Róbert 320, 324.

Gundobald, burgundiai, 25.

Günther, schwartzburgi, 242.

Gustav Adolf 367.

György III., angol király 441.

Gyula II. (pápa) lásd Julius.

H

Habsburg kastély 232.

Hadrian I. (pápa) lásd Adorján.

Hadrian II. (pápa) lásd Ador-
ján.

Hallam Henrik 31.

Hansa-szövetség 243.

Harald, a kékfogú 153, 199.

Henrik I. (madarász) 83, 130,
141, 152, 153, 193, 476, 485.

Henrik II. 160, 161, 162, 177,
220, 356, 485, 489.

Henrik III. 162, 163, 167, 169,
175, 176, 192, 200, 220, 222,
231, 235, 433.

Henrik IV. 27, 170, 173, 175,
176, 177, 187, 235, 320,
485.

Henrik V. 175, 177, 202.

Henrik VI. 199, 202, 203, 217,
223, 249, 410, 490.

Henrik VII. 241, 243, 245, 295,
316, 335.

Henrik II. (francia király) 347.

Henrik II. (angol király) 183.

Henrik V. (angol király) 202.

Henrik VIII. (angol király) 350.

Hessen-Cassel 442, 450.

Hilarius (diakonus) 22.

Hildebert (Le Mans-i püspök)
491.

Hildebrand (lásd VII. Gergely)
235, 299, 423.

Hohenstaufok 198, 249, 255,
261, 413.
Hohenstaufen kastély 178.
Hohenzollern kastély 350.
Holland (független lesz) 362.
Holstein 461, 483.
Hugo, burgundi, 87.
Huss 264.

I

Incze III. (pápa) 115, 174, 224,
236, 237, 238, 249, 293, 316,
422.
Incze IV. (pápa) 227.
Incze X. (pápa) 407.
Interregnum, nagy, 234.
Irland 200.
Irène császárnő, VI. Konstan-
tinus anyja 48, 56.
Irmin oszlop 72.
Italia 4, 13, 28, 30, 35, 38,
39, 45, 55, 82, 85, 301. 425.

J

János VIII. (pápa) 167, 239.
János XII. (pápa) 143, 144,
145, 146, 147.
János XXII. (pápa) 238, 239.
József II. (császár) 220, 385,
388, 440, 482.
Julius Caesar 23, 52.
Julius II. (pápa), 299, 321, 345,
486.
Justinianus (császár) 17, 30,
65, 71, 78, 156, 188.
Jütland 153, 460.

K

Károly I. (Nagy Károly) 44,
46, 49, 51, 124, 125, 128,
137, 192.
— koronázása Rómában 52.
— belső államélet, legenda 53.
— koronázásának fontos kö-
vetkezményei 53, 60.
— vonakodik a császári czim-
tól 62, 63.
— koronázása nem az ő, sem
direkt a pápa vagy a nép
akaratából történik, hanem
úgyszólván Isten gondvise-
léséből 58, 62.
— mint a keresztyénség vé-
dője és vezetője 56, 58.
— helyzete az egyház iránt
67, 76.
— és Irène császárnő 63.
— a keleti római birodalom
vetélytársa lesz 63.
— a keleti császárok utódjá-
nak tekintik 65, 66.
— esketteti alattvalóit 68.
— theokratikus eszméi 68, 69.
— szuverénitása 73.
— Aachenben temetik el 77.
— szentnek mondják 79.
— óhaja a birodalom egysége
felől 80.
— gátat vetett a barbároknak
82.
— családja kihalt 130.
— kormányzata formája meg-
szűnt 131.
Károly II. (Kopasz Károly) 80,
81, 82, 149, 167, 168.
Károly, német, 74.

Károly III. (Vastag Károly)

82, 85, 153.

Károly, együgyű, 152.

Károly IV. (császár) 198, 217,
245, 251, 257, 332, 488.

Károly V. (császár) 52, 117,
203, 314, 316, 320, 324, 350,
359, 404, 429, 439, 486, 488,
489.

Károly VI. (császár) 385.

Károly VII. (császár) 376.

Károly VIII. (franczia király)
345.

Károly Martell 37, 40, 42, 43,
45.

Károly Valois 243.

Károly, Merész, 274, 339, 482.

Kelemen VII. (pápa) 316, 351.

Kelemen XI. (pápa) 438.

Keresztély IX. dán király 457,
460.

Konrád I., nyugati frankok ki-
rálya 130, 153, 476, 485.

Konrád II. 117, 161, 162, 177,
201, 481, 484, 489.

Konrád III. 177, 178, 188, 201,
305.

Konrád IV. 231.

Konradin (utolsó Hohenstauf)
203, 229.

Konstantinus 1, 7, 9, 14, 27,
42, 45, 50, 65, 66, 67, 69,
85, 97, 104, 105, 108, 114,
115, 124, 125, 139, 151, 156,
157, 165, 188, 426.

Konstantinápoly 25, 49, 65, 108,
156, 332, 341.

L

Lactantius, író 21.

Lajos I. (császár) 167, 168,
485.

Lajos II. (császár) 117, 302,
489.

Lajos III. (császár) 80, 81, 86.

Lajos IV. (császár) 117, 239,
251, 290, 313.

Lajos XII. (franczia király) 345.

Lajos XIII. 108.

Lajos XIV. (franczia király)
332, 435.

Lajos XVI. 108.

Lajos, német, 199.

Lajos, gyermek, 83, 130.

Lambert (császár, spoletoi
Guido fia) 489.

Landolf Colonna 39.

Laterán templom 45, 124, 311.

Lauresheimi évkönyvek 55.

Lengyelország 154, 155, 199,
201, 284, 332, 337, 425,
437.

Leó I. (pápa) 165.

Leó isauri (császár) 39.

Leó III. (pápa) 3, 45, 54, 57,
61, 63, 64, 112, 124, 126,
237, 294.

Leó VIII. (pápa) 148, 167.

Leó X. (pápa) 321.

Leonini (város) 313.

Lipót I. (császár) 253, 437,
488.

Lipót II. (császár) 386.

Lintprand (cremonai püspök)
145.

Liutprand (lombard király) 40,
144.

Lombardia 55, 80, 88, 159,
223, 289, 307.
Lothár I. (császár) 80, 81, 82,
161, 213, 302, 489.
Lothár II. (császár) 177, 249.
Lothár, burgundi Hugó fia 87,
88.
Lotharingia v. Lorraine 82, 83,
152, 192.
Lunevillei béke 396.
Luther Márton 349, 366.

M

Magnus király 78.
Magyarok 84, 470.
Magyarország 154, 162, 198,
273, 332, 337, 425, 453.
Manuel Komnenos 209.
Marsilius, páduai, 252.
Mazzini Giuseppe 471.
Metternich 444, 445, 446, 450.
Michel Angelo 49.
Mihály, bizánczi uralkodó 63.
Milano 308, 488
Miklós I. (pápa) 164, 278.
Miklós II. (pápa) 170.
Miklós V. (pápa) 307, 321, 341.
Miksa II. 354.
Moissaci krónika 56.
Mommsen Tivadar 428.
Müller, János 388.

N

Napoleon Bonaparte 77, 151,
254, 328, 392, 393, 395, 396,
397, 399, 403, 411, 412, 427,
441, 442, 443, 445, 447, 474,
490.

Nápoly 169, 203, 224.
Németország 130, 131, 135,
137, 187, 197.
— története a tizenkettedik
századtól a tizenkilencze-
dikig 2.
— a hercezségek első helyet
foglalnak el 73.
— önállóságának kezdete 81,
85.
— a hűbérrendszer elterjedése
131, 133.
— elrómaiiasodása 139.
— a markok kora 150.
— alkotmányának belső vál-
tozása IV. Henrik császár
alatt 177.
— a Hohenstaufok alatt 224.
— felbomlása 232.
— nyugati szabad városok foe-
derációja 244.
— választófejedelmek uralma
258.
— Gustáv Adolf alatt 367.
— római jog uralkodása 420.
— nemzetietlenség a politikai
és művészi életben 435.
— Poroszország élére áll 443.
— szövetséges államot alkot
452.
— újra egyesül 1870-ben 468.
Nicephorus 150, 151.
Nicomedia 7.
Norvégia 135. 200.
Nürnberg 193, 285.

O

- Occam 239.
 Odó, champagnei gróf 162.
 Odó v. Eudes (francia király) 85, 152.
 Odoakar 25, 26, 27, 28, 42, 64.
 Olaszország 2, 33, 37, 42, 43, 46, 47, 50, 56, 66, 81, 82, 83, 86, 91, 124, 149, 151, 154, 156, 158, 160, 162, 165, 174, 178, 185, 186, 187.
 Optatus (milevisi püspök) 12.
 Orbán IV. (pápa) 250.
 Oroszország 221, 440, 450, 460.
 Orsini család 309.
 Osnabrück, lásd Westfália.
 Ottó I., Nagy, 2, 84, 109, 130, 133, 136, 137, 168, 177.
 — leszáll Lombardiába 88, 90.
 — nagy sereggel átkel az Alpeseken 91.
 — Paviában királynak ismerik el 92.
 — Róma felé vonul 91.
 — és nejét Adelheidot XII. János pápa megkoronázza 92.
 — koronázó ünnepe 131.
 — németekből egységes nemzetet teremtett 140.
 — zsinatot hív össze Szent Péterben 144.
 — ellen felkelés Rómában 147.
 — megkapja a feltétlen vetojogot a pápaválasztásnál 148.

- örököse számára megkéri Theophano hercegnő kezét 151.
 — és Magyarország 198.
 Ottó II. 151, 156, 168, 204, 314.
 Ottó III. 159, 167, 198, 226, 248, 313, 314, 327, 485.
 Ottó IV. 199, 225, 238.
 Ottó, freisingi püspök 186.

P

- Palgrave 31, jegyzet 283.
 Patritius, III. Frigyes jegyzője 245.
 Paschalis II. (pápa) 163.
 Pavia 160, 161, 187, 488.
 Péter, szent, 45, 49, 119, 124, 145.
 Petrarca 126, 264, 280, 297, 306, 327.
 Pfeffinger, jegyzet 247, 385, 487.
 Pipin Heristali 37, 131, 166, 237.
 Pipin 40, 41, 43, 44.
 Pius VII. (pápa) 394.
 Podjebrad (cseh király) 243, 288.
 Porcaro István 307, 321.
 Poroszország 194, 199, 332, 385, 399, 436, 437, 438, 440, 441, 442, 443, 445, 449, 452, 453, 461, 466, 473.
 Prága, egyetem 464.

R

- Ragevin 215.
 Rajna folyó 5, 13, 15, 36, 37, 70, 75, 81, 123, 134 138.
 Ravenna 8, 24, 29, 38, 40, 50, 78, 301.
 Renaissance 362, 363.
 Rhense 239, 258.
 Richelieu 368.
 Ricimer 25.
 Rienzi 34, 299, 324, 328.
 Rikhard I. (angol király) 202.
 Rikhard, cornwallisi gróf 250.
 Róma 17, 18, 20, 21, 22, 24, 27, 29, 32, 35, 65, 85, 108.
 — mint az egyház feje 35.
 — alkotmánya 3, 5, 6, 7, 8, 10.
 — régi, 47.
 — ostromlása Aistulf által és felmentése Pipin által 41.
 — frank sereg bevonulása, 49.
 — keresztyén, 50.
 — népe és Károly I. 57.
 — Károly I. császár fővárosa lett 55.
 — függetlenné lett Bizáncz-tól 66.
 — főváros 81.
 — elaljasodása 87.
 — örökkévalósága 122.
 — művészete 299.
 — építkezések 317.
 — templomai 322.
 — belviszállyai minő világot vetnek a császárság történetére 326.

- Romulus Augustulus 26, 39, 64, 65.
 Rudolf, habsburgi, (császár) 232, 234, 241, 242, 251, 259, 288, 359, 414.
 Rudolf II. (császár) 366.
 Rudolf, sváb, 174.
 Rudolf I., burgundiai király 86.
 Rudolf III., burgundiai király 161, 481.

S

- Sachsenspiegel, jegyzet 114, 122, 181, 251.
 Saladin szultán 204.
 Sándor, Nagy, 20, 76, 120.
 Sándor III. (pápa) 183, 209, 407.
 Santa Maria Novella (kolostori fresco) 126.
 Szászország 46, 81, 151, 421, 442, 452, 461, 462, 474.
 Schleswig 150, 153, 460.
 Septimius Severus 4, 5, 76.
 Sergius IV. (pápa), jegyzet 248.
 Sicambrok 35.
 Silveszter I. (pápa) 45, 124.
 Silveszter II. (pápa) 156, 310.
 Sixtus V. (pápa), jegyzet 321.
 Spanyolország 5, 28, 31, 33, 37, 46, 153, 165, 200, 350, 416.
 Speyeri birodalmi gyűlés 117, 193.
 Stephania, Crescentius özvegye 159.
 Stülicho 14, 24.
 Svábsország 194, 339.

Svájcz 197, 334, 340, 481, 482.
 Svédország 200, 365, 438.
 Szicília 169, 203, 224, 271.

T

Tamás, szent, 248.
 Tamás, canterburyi szent, 183.
 Tertullianus 11.
 Teutberga 278
 Theodobert, Clovis frank király fia 17.
 Theodorik keleti góth 28, 29, 30, 36, 42, 73, 78, 84.
 Theodosius császár 8, 12, 14, 25, 27, 64, 69, 85.
 Theophano hercegnő 151, 156.
 Törökök 341.
 Turpin érsek, költeménye Nagy Károlyról 53.

U

Ulm, jegyzet 178.
 Urbán IV. (pápa), lásd Orbán IV.

V

Velence 50, 184, 204, 299, 308, 396.
 Venczel császár 243, 259.
 Verduni osztályszerződés 81.
 Villani Mátyás 333.
 Vilmos hódító 172.

W

Wallenstein 367.
 Westfália 72.
 Westfáliai béke 369, 378.
 Wickliff 264.
 Wippo, jegyzet 247.
 Witukind, évkönyvek 89.
 Woitech (szent Adalbert) 296.
 Wormsi egyezmény 175, 193, 366.

Z

Zenó 26.
 Zsigmond, burgundiai király 42.
 Zsigmond, magyar király és császár 202, 243, 244, 290, 330, 335, 351, 426, 436.

HIBAIGAZÍTÁSOK.

18. l. a jegyzetben 2 sor praetesse helyett: praesse.
29. l. 21. sor megaronyozzák helyett: megaranyozzák.
33. l. 16. sor theodosianus helyett: theodosianusi.
38. l. a jegyzetben 1. sor facundissimos helyett: fecundissimos.
45. l. 4. sor állapitható. A helyett: állapitható, a.
51. l. 5. sor magára. — A helyett: magára — a.
55. l. 22. sor leleményese helyett: letéteményese.
155. l. 17. sor csúcpontjára helyett: csúcspontra.
-